

MAGYAROK 1945-BEN

Évkönyv XXI. 2015

Évkönyv XXI. 2015

MAGYAROK 1945-BEN

szerkesztette
RAINER M. JÁNOS

Országos Széchényi Könyvtár
1956-os Intézet Alapítvány
Budapest, 2015

1956-os Intézet Alapítvány

Szerkesztette

© Rainer M. János, 2015

© Eörsi László • Kőrösi Zsuzsanna • Lénárt András • Rainer M. János •
Somlai Katalin • Szegő Iván Miklós • Tabajdi Gábor • Ungváry Krisztián, 2015

© 1956-os Intézet Alapítvány, 2015

Könyv- és címlapterv

Molnár Icsu István

Felelős szerkesztő Török Gyöngyvér

Kézirat-előkészítő, korrektor Nácsa Klára

BIBLIOTHECA NATIONALIS HUNGARICAE

Felelős kiadó az OSZK főigazgatója

Nyomdai kivitelezés

Nalors Grafika Kft.

Felelős vezető Szabó Gábor igazgató

TARTALOM

ELŐHANG 1945-HÖZ

Részlet Göncz Árpád életútinterjújából 7

EMLÉKEZÉS, EMLÉK

KÖRÖSI ZSUZSANNA–SOMLAI KATALIN

1945 az emlékeinkben

Válogatás az Oral History Archivum életútinterjúiból 13

Az emlékezők életrajza 112

ÚJRAKEZDÉS

TABAJDI GÁBOR

Nulladik év

Magyar kereszténydemokraták 1945-ben 143

LÉNÁRT ANDRÁS

Hogyan tovább?

Zsidók visszaemlékezései 1945-re 170

RAINER M. JÁNOS

A vert sereg – századosok 1945-ben 195

MIKOR VAN A HÁBORÚNAK VÉGE?

EÖRSI LÁSZLÓ–SZEGŐ IVÁN MIKLÓS

A „legfőbb pesti srácok” 1945-ben

*Az 1956-os felkelők parancsnokai
a társadalmi mobilitás szempontjából* 221

UNGVÁRY KRISZTIÁN

A potsdami határozatok legendái a történetírásban 248

ELŐHANG 1945-HÖZ*

Részlet Göncz Árpád életútinterjújából

17-18 éves koromban [1939–40-ben] találkoztam a politikával. Ha az akkori világnézetemet meg akarom határozni, akkor egyik jellemzője a magyarság volt, a másik a népi kultúra, a harmadik a paraszti radikalizmus, tehát a földbirtokreform követelése, a negyedik egy közösségi életforma iránti sóvárgás, amelyet bizonyára nem határoztam meg magamnak pontosan, de következett a cserkészetből, minden közösségi munkámból, amelyet az iskolából ismertem.

Aztán találkoztam a Teleki Pál Munkaközösséggel. Nem tudom rekonstruálni, hogy hogyan kerültem velük kapcsolatba, mert én, cserkész lévén, a HÖK-höz kapcsolódtam, a Hárshelyi, később Honvéd Őrsvezetők Köréhez, amelynek gondolatrendszerével, erősen katonás, néha sovinszta vagy túlságosan nacionalista szellemével ugyan szemben álltam, de az életmódjával nem. Kitűnő közösség volt ez az együttes, sok kitűnő emberrel, akik a Werbőczyből, a 7-es cserkészcsapat vezető rétegéből kerültek ki, s többségük később általában nagyon jól megállta a helyét. A Teleki Pál Munkaközösség ugyanakkor a Piarista Gimnázium cserkészcsapatának a szüleménye volt. A volt piarista öregdiákoknak a liberális politikai mozgalmából, mozgolódásából keletkezett. A vezetése – Hám Tibor, Jaczkó Pali, Saláta Kálmán, Lukács Gyuszi, talán az egy Bognár Jóska kivételével – közvetlenül a Piarista Gimnáziumból került ki. Bognár szombathelyi volt, tehát ő kívülről jött. Piarista volt még Szabó Gyurka, akinek a lakásán elfogták Bajcsy-Zsilinszkyt, meg Cholnoky Tamás. Ez az együttes nagyon közel állt az én világszemléletemhez. Az egyetemlegességre való törekvésével, a nyitottságával, s ami új volt számomra, a baloldali út keresésével, mert hiszen voltak a vezetésben kommunisták is. Hozzánk tartozott még Banovich Tamás, a filmes, Ilosvay Kati,

* Az 1956-os Intézet munkatársai az 1945-ös évet az átélés történetén át feldolgozó kötettel tisztelegnek Göncz Árpád (1922–2015), a forradalom résztvevője, a Harmadik Magyar Köztársaság első elnöke, az 1956-os Intézet alapító kurátora emléke előtt. Az életútinterjút Hegedűs B. András készítette 1985-ben és 1990-ben (1956-os Intézet Oral History Archívum, 2. sz.). A 2004-ben Makai Tóth Mária által szerkesztett teljes változat elérhető az Intézet honlapján (www.rev.hu).
Budapest, 2015. október 6-án – A szerkesztő.

Bánky Zsuzsa, akik úgyszintén kívülről jöttek. Mikor a különféle egyéb formájú piarista öregdiák belső mozgolódások nyomán megalakult a Teleki Pál Munkaközösség, a tagjai teljesen nemzetiek, parasztradikálisok voltak, ugyanakkor liberálisabbak, mint amit én ismertem. A liberalizmusával és nyitottságával olyan volt számomra ez az egész, mint valami felüdülés. Nagyon sokfélék voltunk, nagyon sok szakmát képviseltünk. Hám Tibor orvos volt, Bognár középiskolai tanár, német szakos, Saláta Kálmán és Jaczkó Pali jogászok, Tóth Pista katonatiszt, mellesleg szabad magyar közösségi ember, Kecskés pénzügyes, a Pénzügyminisztériumban dolgozott, Szabó Gyuri biológus, Cholnoky Tamás építészmérnök, Lukács Gyuszi fizikus és könyvtáros. De valamennyiünket jellemzett az a morális tartás, amelyik a toleranciára és a demokrácia követeléseire épült. Én ott hallottam először a népi demokrácia kifejezést, amit – gondolom – a későbbiekben aztán erősen nem vallottak be az emberek, emlékszem, hogy megütött, hogy „népi” és „demokrácia” is. Mindenesetre a munkaközösség teljesen demokratikus módon szerveződött, szabad vitákban, állandó tájékozódásban, nagy műveltségű, nyelvet ismerő emberekkel, akik, mikor már kitört a háború, egyértelműen számítottak a német vereségre. Felvették a kapcsolatot, velem együtt, a Györfly-kollégistákkal, a kommunistákkal.

Mire a háború kitört, épp elvégeztem a jogot. Kecskés Elekkel, Hám Tiborral, Bognár Jóskaival nagyokat beszélgettünk, sétáltunk a Duna-parton. Én akkor kezdtem tudogatni, hogy nekik milyen kapcsolataik vannak. Ők is tapogatóztak, mi is tapogatóztunk. Szabó Gyuri révén nekünk mindenekelőtt a kisgazdapárt-hoz volt közvetlen kapcsolatunk, amely Bajcsy-Zsilinszky révén jött létre. De megvolt a kapcsolat Tildyvel, az ellenállással, a Császár testvérekkel, a miénk volt a Teve utcai tanoncotthon, a mi akciónk volt a Gömbös-szobor bekenése is. A háború kellős közepén karácsonyestet rendeztünk a Magyarországon élő francia hadifoglyoknak és lengyel menekülteknek a kisgazdapárt egyik helyiségében, Churchill és Rooseveltt fényképe alatt énekeltük a Jeszcze Polskát a franciákkal és a lengyelekkel. Később aztán iratokat is gyártottunk.

A Teleki Pál Munkaközösség akkor még nem volt a kisgazdapártban. Mikor a kisgazdapárt a háború után Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt néven újjáalakult, lett egy fővárosi tagozata is. Az a harminc-harminckét éves, teljesen és tudatosan felkészült értelmiségi réteg, amelyik a Teleki Pál Munkaközösség szellemi irányítását végezte, belépett a kisgazdapárt polgári tagozatába. Szellemi felkészültségéből következett, hogy hallatlan súlyt képviselt, és teljes integritásával szívta magához a legértelmesebb paraszt képviselőket. A paraszt képviselők egy köréből és ezekből a fiatalokból alakult meg 1944 után a kisgazdapárt centruma. Én meg 1945 elején kerültem mint Teleki Pál munkaközösségi tag Kovács Béla mellé személyi titkárnak.

Mivel egyetemi felmentésem volt, engem csak a háború legvégén hívtak be. A Szálasi-rendszerben kellett bevonulnom a 25. hegyivadász pótzászlóaljhoz Bél-apátfalvára. Majd egy hétig irányítottam magam, mert Dálnoki Miklós Béla csapatait vártuk Kassa felől, és én Bognár Jóskától megtanultam, hogyan lehet egy kétpengőssel és vonatkerékről lekapart korommal lepecsételni az embernek a menetlevelét. Úgyhogy irányítottam magam ide-oda, s mikor már se pénzem, se ételem nem volt, kénytelen voltam bevonulni, hogy másnap induljunk visszafelé kétszázötven szekérrel és a 25. hegyivadász pótzászlóalj ökrös szekereivel, vissza Diósjenőig, zuhogó esőben, télen, egyetlen tiszt nélkül, maródiakkal és karpaszományos újonccokkal, akik a pótzászlóaljhoz bevonultak. Bármennyire tragikus, mégis vicclapba kívánkozok, hogy én voltam Magyarország utolsó ököri gyalogosa, és miután a szállítmányt – tetves és rongyos gatyákat, vadonatúj sífelszerelést és meleg téli ruhát, amiből természetesen nem adtak nekünk – visszavittük Diósjenőre, mindent elégettek. Engem meg még három-négy embert pedig levényeltek Várpalotára. Még szereztem rühkenőcsöt, mert huszonnégy óra alatt megrühesedtem a katonáéknál, s amikor a várpalotai századdal ki akartak vinni Németországba, megléptem.

Előtte, amikor a 25. hegyivadász pótzászlóaljnál égettük a zászlóaljirodát, volt annyi eszünk, hogy szerezzünk magunknak menetlevelet, szabadságos levelet, lepecsételve, aláírva, minden egyéb pecsétet. Így azután december legelején feljöttem Budapestre. Pesten bementem az „országúti” ferencesekhez – ez a Margit körüti ferences zárda –, amelyik az ellenállás egyik góca volt, vittem magammal egy kézigranátot, kétszáz élestöltényt és egy puskát. A ferencesek bezártak az *Egység Útja* szerkesztőségébe, naponta kétszer kopogtak, és adtak enni. Három napig teológiát olvastam, és vártam, míg előkerült Szűr Miska barátom, aki azután elmondta, hogy létrejött a Táncsics Mihály zászlóalj a Collegium Medicumban, a Köztelek utcában, és elvitt oda.

A Táncsics zászlóalj két részből állt: egy közigazdász- és egy orvosszázadból. Az orvosszázadhoz csatlakoztak az Eötvös-kollégisták, egy csomó werböczysta és mások. Mikor megérkeztem, ennek az első századnak lettem – mint már „katonaviselt” – a szolgálatvezetője, őrmesteri rangban, de rendfokozat nélkül.

Jó együttes volt. Ellenálló és mentő, mint minden ilyen alakulat akkor. Mentettünk szökött zsidókat, mentettünk Magyarországon ragadt székely egyetemi hallgatókat, katonaszökevényeket és diákokat, akik nem akarták, hogy „kiürítsék” őket. Gyakorlatoztunk, fegyvereket gyűjtöttünk, kihoztuk a zsidókat a gettóból nyilas karszalaggal, igazolványokat gyártottunk, beszerveztünk embereket. Nekem egy tizenhat éves gyerek lopott ki egy német pisztolytáskájából egy pisztolyt a villamoson. Egy Budaörsi úti laktanyából magyar egyenruhát kaptunk. Monostori Jóska, a parancsnokunk – egy orvos – nyilas karszalaggal intézte a

dolgokat. A Collegium Medicumban Szűr Miska, egy lengyel–magyar származású gyerek volt a rohamrajnak vagy kommandóalakulatnak a parancsnoka. Nem voltunk nagyon katonás együttes, de jó társaság: Heckenast Gusztitól kezdve Tóth Dezsőn, a mostani miniszterhelyettesen át Klaniczay Tiborig, egyszerűen az Eötvös-kollégisták. Volt az egésznek egy kemény magja, és volt, aki csak dekkolt. Lehattunk vagy kétszázötvenen, ebből a kemény mag körülbelül ötven. Ehhez tartozott például Körtvélyes Géza, Pukánszky Béla, Csanády András, a festőművész. A rákoshegyi nyilasházát ekkor szereltem le Kass Jánossal meg Pukánszky Bélával. Hárman elhoztuk a nyakig felfegyverzett nyilasházból az utolsó revolvert is, úgy jöttünk, mint a karácsonyfa, tizenöt-húsz puska lógott rajtunk, nekem géppisztolyom volt. De már aznap este rajtunk ütöttek a tábori csendőrök Rákoshegyen, ahol a rákoshegyi kommunista sejttel voltunk kapcsolatban, akkor lőtték át a lábamat.

Még aznap este átvittek valahogy az Erzsébet hídon, utoljára lehetett még átmenni, már csupa lyuk volt. A Bors utcába mentem. Anyám tudta, hogy Budapesten vagyok, még karácsony este találkoztam vele, apám nem tudta. Azt hitte, kint vagyok Németországban, biztonságban. Aztán kiderült, hogy itt vagyok, és átlőtt lábbal. Az ostrom végét, az utolsó két hetet a Bors utca 3.-ban csináltam végig a pincében. A Bors utcát akkor már átlőtték. A keleti front a Városmajor utca volt, Kun páter és a bandája a mellettünk lévő sarokházban grasszált, kidobtak például egy alezredest a harmadik emeletről mint katonaszökevényt. Volt egy revolverem két tölténnyel, az egyiket Kun páternek szántam, a másikat magamnak, nem fogják megúszni olcsón, de erre már nem került sor.

EMLÉKEZÉS, EMLÉK

KÖRÖSI ZSUZSANNA–SOMLAI KATALIN

1945 az emlékeinkben

Válogatás az Oral History Archivum életútinterjúiból 13

Az emlékezők életrajza 112

KÓRÖSI ZSUZSANNA–SOMLAI KATALIN

1945 AZ EMLÉKEINKBEN

Válogatás az Oral History Archivum életútinterjúiból

BEVEZETÉS

Az 1945-ös évről őrzött emlékeket bemutató válogatást az Oral History Archivum gyűjteménye alapján készítettük. Több száz visszaemlékező életútinterjút néztük át. Saját élményen, tapasztalaton alapuló, és nem hallomásból ismert történeteket kerestünk. Arra voltunk kíváncsiak, milyen élmények és történetek rögzültek a társadalmi emlékezetben a második világháború végét jelentő évről, vajon ez a világ- és a magyar történelem szempontjából is vízvonalstónak tekinthető esztendő mekkora hangsúlyt kap az egyéni életutakban.

Az emlékeket nyolc jellegzetes, az elbeszélésekben gyakran visszatérő motívum köré csoportosítottuk. A szovjet hadseregtől elszenvedett atrocitások, a hadifogság, a nélkülözés, a hazatérés, valamint az egyéni, illetve az intézményi élet lassú újrakezdése – ezek a témák rendre minden visszaemlékezésben megjelennek. Az utolsó két fejezet kevésbé általánosítható tapasztalatokat rögzít: a földosztásra vonatkozó reflexiók, illetve a politikai életről s azon belül is elsősorban az egyéni ideológiai elköteleződésről szóló vallomások jól körülírható társadalmi csoportokra jellemzőek.

Fejezeteink tematikája is tükrözi azt a tapasztalatunkat, hogy jóllehet a front az év első negyedében átvonult az országon, a harcok és utórezgéseik még markánsan meghatározzák 1945 emlékét. A háború, majd a béke tragédiái – az újabb (élet)veszélyekkel, fosztogatással, rombolással való szembesülés, a közbiztonság hiánya, a háborús évek alatt szinte ismeretlen ínség, a deportálások és a hadifogság, a számvetés a veszteségekkel – 1945-öt a szubjektív megélésben erősen a múlt-hoz kötik. Egyesek emlékezetében szilárdan rögzült, fájdalmas élmények kerülnek előtérbe. Másoknál – akár a veszteségek felsorolása mellett is – kiemelt hangsúlyt kapnak a szebb új világ kezdetét üdvözlő emlékek. A válogatás egészét nézve elmondhatjuk, hogy 1945 emlékezetében egyszerre van jelen a múlt és a jövő, a tragédia és az újjászületés. Itt is fellelhető az egész országot akkor és a következő

évtizedekben is jellemző ellentét: 1945 sokak számára a felszabadulást hozta el, míg másoknak az idegen megszállást jelentette.

A korábbi társadalmi viszonyok felbomlása magában hordozta egy új politikai és társadalmi rend felépítésének lehetőségét is. A visszaemlékezések arról árulkodnak, hogy 1945 e szempontból elsősorban az orientálódás éve volt. Az elbeszélők a személyes kapcsolatok felélesztésére, ideológiai támpontok keresésére vagy általában, a felbomlott normalitás keretei között, saját lehetőségeik kitapogatására emlékeznek. Zoon politikonnak lenni – a kommunisták elkötelezett csapatán kívül – akkor az útkeresést jelentette az emberek számára. A későbbi években hatalmi pozícióba került kommunisták emlékezetében – akárcsak az általuk írott hivatalos történelmi narratívában – 1945 kiindulási pontként, egyesek (inkább a többség) szemében még hibáktól mentes hőskorként szerepel. Életútjuk elbeszélésében ezért ez az év, amikor többük hazatérhetett az emigrációból, kiléphettek az illegalitásból, és lelkesülten belevethették magukat az újjáépítésbe, nagy hangsúlyt kap.

A válogatás fejezeteinek tematikáján átívelő, ismétlődő motívum az utazás. A front közeledtével, 1944-ben megindult menekülthullám nem szűnt. 1945 ősztől többek visszatértek az emigrációból, illetve hazatérhettek Nyugatról a hadifogyók első transzportjai is. Ezzel párhuzamosan elindultak a deportáltakat szállító vonatok Keletre, a Szovjetunióba. A harcok végeztével sokak hazalátogattak vidékre, keresték rokonaikat, vagy éppen élelemszerző utakra indultak. Az utazás „kalandja” olyan tapasztalat, amely szinte kínálja magát, hogy átélője a körülményeken való győzedelmeskedés példájaként történetbe foglalja.

Hatvanhárom emlékező hetvenhat emlékét találja itt az olvasó. Szereplőink statisztikai értelemben nem reprezentálják (nem is reprezentálhatnak) az akkori magyar társadalmat, de megtaláljuk közöttük a legkülönbözőbb társadalmi csoportok fiatalabb és idősebb, magasan kvalifikált vagy szinte tanulatlan képviselőit egyaránt. Az emlékek előtt néhány felvezető mondatban mindenkiről egy-egy pillanatfelvétel olvasható: ki is az, aki beszél. Az összeállítás végén közölt életrajzokból pedig kirajzolódik, hogy az emlékezők honnan hová jutottak, milyen fontosabb állomásokat értek el szakmai életútjuk során.

Miként az életútinterjúk egészében, ezekben a részletekben is együtt szólanak meg a hivatalos történelem és a magánélet történései, reflektálva a különböző társadalmi diskurzusokra. A visszaemlékezések tartalmát illető módszertani elemzésbe nem bocsátkozunk, de fontosnak tartjuk megjegyezni: sok egyéb tényező mellett lényeges az is, mikor készült az életútinterjú. A szövegeket olvasva könnyen igazolható az a megállapítás, hogy máshova került a hangsúly, mást hívott elő az emlékezetből a közvetlenül a rendszerváltás után, és mást az ezredforduló környékén készített interjú. Másra emlékeznek azok, akik számára 1945 a felszabadulást jelen-

tette (és sok esetben jelenti az interjúkészítéskor is), és az utána következő évek, évtizedek sikereket, megbecsülést hoztak. Nyilvánvaló, hogy más emlékeket hívnak elő 1945-ről azok a visszaemlékezők, akik a negyvenes, ötvenes években kiszorultak a közéletből, korábbi (anyagi, szakmai) pozícióikat elvesztették.

Sokak visszaemlékezéséből hiányoznak a szorosan 1945-höz köthető emlékek. Esetükben a hatalmi harcokból fakadó küzdelmek, a politikai vegzatúra, a történelmi emlékezetben megnevezendő, elbeszélhető és elemezhető történetek már a negyvenes évek második feléhez tartoznak, és jóval nagyobb figyelmet és teret kapnak a múlt elbeszéléseiben, mint a lassú átmenetként átélt 1945-ös esztendő.

Emlékezzenek akár szenvedésekre és veszteségekre, akár tettekre és lelkésedésre, a válogatásunkban felvillanó emlékképek is azt mutatják, hogy 1945 Magyarország és egész Európa történelmében meghatározó év volt. A közös emlékezet egyik fontos helye.

„REMÉNYKEDÉSSSEL VEGYES FÉLELEM URALKODOTT”

A legbiztosabb hely a vármegyeház pincéje volt. Az oroszok már közel voltak, és jött a hír, hogy a püspöki pincében van vagy tízezer liter bor. „Nahát – hörögte mindenki –, ha ezt az oroszok megtalálják, akkor itt kő kövön nem marad.” Kinyitották a hordókat, mi meg vödörrel adtuk tovább a bort, és öntöttük be egy kútba. Az úgy tele lett! Jöttek az oroszok, szomjasak voltak, inni akartak egy jót. És jött a csoda: Magyarországon a kutak is borral vannak tele! Úgy berúgtak, ha nem jobban! Megvalósultak az álmaik, ilyen szerencsétlen muzsikálók: leengedik a vödört és jön a bor. „Micsoda ország ez?! Az anyja úristenit a sok burzsujnak!” Mindenki berúgott az oroszok közül. Hozzá kell tennem, hogy ez nem a harcoló sereg volt, mert mindennemű harcoló sereg, akár velem harcol, akár ellenem, tiszteletet érdemel, az életét teszi kockára. De ezek a szarházi megszállók voltak, tehát a második hullám. Első nap nekünk semmi bajunk nem volt. Kivéve azt, hogy nagyokos orosz stílus szerint összehívták a társaságot, volt velük egy ilyen zöld tányérsapkás GPU-tiszt, aki oroszul előadást tartott, körülbelül fél órán keresztül beszélt. Senki sem értette. Egy-két szót felismertünk, hogy Sztálin, Lenin, azt igen, de egyébként semmit nem értettünk belőle. [...] Mikor a cserkészigazolványomat megmutattam, azt mondta, szkolár, és megveregette az arcomat. Ezek voltak az elsők. Ezek szimpatikusak voltak. Állatian porosak, hullafárad-

TÓTH BÁLINTOT *apja – amikor 1944 novemberében a front közeledtével a Pannonbalmi Gimnáziumban beszüntették a tanítást – az állomáshelyére, Csesztregre menekítette, mivel attól tartott, hogy levಂತekorú fiát besorozzák. 1945 márciusában azonban egy nyilas írnok feljelentette mint katonaszökevényt. Sikerült Szombathelyre csempészni a nagybátyjához, miközben apja Ausztriába vonult vissza alakulatával.*

tak... De végignéztek mindenkit. És ilyenek voltak, hogy: „Ura jeszty?” – mondta a nagybátyámnak. – „Nyet ur, proletár.” – „Nyet, tik-tak...” A nagybátyám elővette az óráját. Elvették. Én akkor már jó magasra felhúztam a karomon az órát. Aztán odaadtam. Jött egy pali stukkerrel, és állandóan úgy játszott, hogy „davaj csasz!”, és a stukker mindig az öt éves kis unokahúgom feje felé ment. „Hát ez a barom még elsüti!” Odaadtam neki, egy Doxám volt, négyszögletes. Fájt érte a szívem, de hát istenem! Amennyire nagyon pozitív volt ez a korszak, valószínűleg ez volt életem legsötétebb időszaka is. Amikor láttam, hogy nőket visznek el... Jajgatott egy tizenhárom-tizennégy éves kislány, hogy „apa, ne engedj!” Nem lehetett nem engedni. Ilyen nem volt. Vagy a másik. A nagybátyám nagyon hívő ember volt. Elkapták a nagynénemet, a nagybátyám feleségét. Néztem az öreget. Nézett maga elé. A nagynénemet vitték kifelé, egyértelmű céllal. Akkor a nagybátyám fölkel: „Mars, mindenki kezdjen el ordítani!” És a megerőszkolt nők, azok a férfiak, akiknek megerőszkolták a feleségét, a szerencsétlen lányok, akik várták szörnyű sorsukat, mindenki elkezdett ordítani. És ez az orosz olyan váratlanul érte, hogy elengedte a nagynénemet, aki csukafejessel bevágódott a többi nő közé. Az orosz állatian üvöltöni kezdett. Elővette a pisztolyát. Ráfogta a tömegre. Erre csönd lett. Aztán kiválasztottak egy másik nőt, de a nagybátyám felesége megmenekült. És még azt sem mondom, hogy a másik nő árán, mert nem volt cserebere. Az Isten kegyelme is közrejátszott.

Az interjút Kóhegyi Kálmán készítette 1990-ben. OHA, 232.

A villára, ahol laktunk, bomba esett, ablak már nem volt. Beköltözni nem köl-

HADIK ILONA *anyjával 1944 júliusában a szovjet csapatok előrenyomulása miatt nagymamája erdélyi birtokáról visszatért Budapestre. Károly körúti lakásukból novemberben átköltöztek a Kissvábhegyre, hogy vigyázzanak Nyugatra menekült nagynénje villájára. A házban három francia katonatisztet és két zsidó nőt is bújtattak. A bombázások miatt karácsony napján leköltöztek a villa pincéjébe, és február elejéig ott éltek.*

töztek be az oroszok, de ott randalíroztak! Mi huszonegyen voltunk a pincében. A hóban folszedtünk egy német katonát. Egy sebesültet. Tizenhat vagy tizenhét éves lehetett. Anyám a pincében lefektette. A mama vöröskeresztes volt az első világháborúban, volt még némi ápolási fogalma. Azt mondta, hogy ezt az embert feltétlenül meg kell operálni! Bekötözte. Nem tudom, mit

csinált vele, de kezelte, és mikor bejöttek az oroszok, anyám mondta nekik, hogy kórházba kell vinni, mert sebesült! Puff! Puff! Ott, előttünk lelőtték! Ezt anyám soha nem bocsátotta meg magának, mert azt gondolta utólag, ha leszedjük róla a német egyenruhát, talán nem gyilkolták volna meg. [...] És amikor másodszor jöttek be az oroszok – közben pár órára visszajöttek a mieink –, minden nő meg lett erőszakolva! Még a nagyanyám is! Engem elvittek egy má-

sik szobába, és ott intézték el a dolgot. Én akkor még azt hittem, hogy a gólya hozza a gyerekeket. Nyáron a nagymamámnál Meggyesfalván láttam egy bikát, aki megmászta a tehenet. Persze megkérdeztem az istállófiútól, hogy „ez most miért bántja a tehenet?” És ő azt mondta: „Ezt én nem tudom elmagyarázni! Tessék elmenni majd a grófnéhoz, és megkérdezni!” Nagyon jól emlékszem, hogy ahogy mentem a kertben, azt gondoltam, ezt a mama úgyse tudja! Nem érdemes tőle megkérdezni. Megkérdeztem, azt hiszem, a szakácsnőtől vagy valaki hasonló korútól. Többé-kevésbé, de nem egészen elmagyarázták. És amikor az oroszok megerőszakoltak – mert ezt így hívják! –, akkor kapcsoltam. Először is haraptam! Akkor egy párnát tettek a fejemre! Ettől majdnem megfulladtam! Akkor elhatároztam, hogy inkább nem harapok, [...] nem érdemes meghalni! Az első gondolatom akkor mint gyereknek az volt, hogy a nők hősök! Hogy ezt kibírják, hogy legyen gyerekük! És hogy az én anyám hős, hogy engem a világra hozott! Furcsa, hogy ilyen helyzetben az ember képes gondolkodni, még ma is emlékszem, hogy rohantak bennem a gondolatok. A második gondolatom meg az volt – valószínűleg, mert logikus fejem van –, hogy az nem lehet, hogy az összes nő hős! De hát ez az ügy nem olyan kellemetlen, ha az ember beleegyezik. Nekem azért olyan rémes, mert ellenállok. De úgy se lett kellemesebb, mikor abbahagytam a védekezést! És akkor azt gondoltam, hogy ez valószínűleg valahogy másképp történik, ha az ember ismer valakit, akkor ez jobb, ezt nem kell összehasonlítani a normális felnőtt élettel. Én ezen túlestem. Nem haltam bele. És örültem, hogy nem haltam meg. Nagyon örültem, hogy nem haltam meg... Azt hittem egy darabig – hárman voltak egymás után, sokáig tartott –, hogy meg fognak ölni! És az ember fél a haláltól!

Az interjút Somlai Katalin készítette 2015-ben. OHA, 949.

A második hullám, amelyik előzönlötte a falut, Sótont, borzasztó rablást hajtott végre. Ami megtetszett nekik, vittek magukkal, viharlámpától kezdve vekkerig, borotvától nem tudom én miig. De ez még csak hagyján. A zabrálás során a civil lakosságból tizenkét embert lőttek agyon a faluban! A legkisebb egy öt éves gyerek volt, a legidősebb egy nyolcvankét éves öregasszony. Azután hogy az asszonyokra, a nőkre milyen világ következett, arról jobb nem beszélni, az egy külön téma lenne. Az igazság az, hogy már korábban mindenfajta röplapokat osztogattak a faluban, amelyek bizonyos rémtettekről számoltak be. De hát az emberek nem tudhatták, mi en-

VARGA JÁNOS *a háború utolsó hónapjait – mivel nem volt már oktatás a szombathelyi Faludi Ferenc Gimnáziumban – szülőfalujában, Sótontban töltötte. Innen járt közmunkára, a Rába menti védelmi állás, a Margit-vonal sáncainak építésében kellett részt vennie. Falujába 1945. március 27-én érkeztek az első szovjet alakulatok.*

nek a valóságalapja, és mi nem. Azok viszont, akik megjárták a keleti frontot, és időközben hazakerültek, nem sok jót mondtak, illetve nem sok jóval biztatták az embereket. Szóval reménykedéssel vegyes félelem uralkodott. Reménykedés, hogy más lesz, jobb lesz, és félelem, hogy vajon ennek a másnak meg jobbnak, legalábbis az első menetben, mi lesz az ára. Na, hát a bemutatkozás olyannyira jól sikerült, hogy a félelem lett úrrá. 1945 tavaszától őszeig időről időre megjelentek teherautókkal az én falumban is, meg a környező falvakban is, és raboltak. Az emberek rettegésben éltek, a végén azonban megszervezték önmagukat. Ennek az volt a lényege, hogy az első ember, aki észreveszi, hogy megint jönnek, mert rendszerint este érkeztek, valamilyen módon ejtse szerét, hogy valaki verje félre a harangokat, és akkor az egész falu talpra áll. Hát így is történt. Két vagy három alkalommal ezzel a talpra állással sikerült elzavarni őket. Azt hiszem, a negyedik alkalom volt, amikor nem. Én éppen otthon voltam hétvégén Szombathelyről, a középiskolából, amikor megszólaltak a harangok. Talpra állt mindenki. Közben kiderült – mert ugye a hír gyorsan elterjedt –, hogy abban a házban, amelyikbe bementek, mivel a házigazda ellenkezett, őt megsebesítették, a feleségét pedig, valamint a lánya udvarlóját, aki éppen náluk tartózkodott, agyonlőtték. Ez természetesen annyira felháborította a falut, hogy bekerítették őket. Nem tudták mindegyik csoportot bekeríteni, de ötöt igen. Méghozzá úgy, hogy akkor még a faluban – elsősorban a tűzvédelem okán – volt négy vagy öt úgynevezett tócsa, illetőleg tó, amelyekben víz állott. Nem embermagasságig, de akadt, amelyikben térdig érő víz volt. Az egyik ilyen tócsába szorítottak be öt katonát, és a szó szoros értelmében agyonverték őket. Az a domborulat, amelyiknek a tetején az én falum fekszik, nem összefüggő, hanem ferdén kis mélyedések-vágások vannak az egyes dombok között. Ezt az öt katonát az egyik ilyen mélyedésben temették el. Nem is kereste őket senki, egészen 46 tavaszáig, amikor valaki, talán nem is falubeli, illetve biztos, hogy nem falubeli, rábukkant a tetemekre, mert egy kéz állt ki a földből. Na, azután jött az újabb szörnyűség. Hetekig ott tartózkodtak a nyomozók a faluban. [...]

Időről időre az történt, hogy Sopronból lovakat hajtottak Nagykanizsára. Akkor úgy mondták, hogy bitang, azaz kóbor lovakat szedtek össze, és Nagykanizsán történt a bevonulózásuk, hogy kiszállítsák őket a Szovjetunióba. Máig se értem, miért kellett Sopronból Nagykanizsára menni, de hát vannak ilyen észszerűtlen dolgok. A lényeg az, hogy civilekkel hajtották – természetesen oroszok felügyelete alatt – ezeket a lovakat. Az embereket mindig az én falumban meg a szomszéd faluban váltották fel, és akkor a falum meg a szomszéd falu embereinek kellett továbbkísérni a lovakat Nagykanizsára. Mondanom sem kell, hogy aki tehetne, elbújt. Néhányszor én is megúsztam, amikor jött a hír, hogy jönnek a lovak. Az egyik alkalommal azonban belekerültem a szórásba, és nekem is a

lovak mellé kellett állnom. Nekünk otthon soha életünkben nem volt lovunk, én nem értettem a paripákhoz. Mindenesetre kaptam öt lovat, és azokkal kellett volna bandukolnom Kanizsára. Közben rájöttem, hogy miért menjek én itt a lovak mellett gyalog, ha föl lehet ülni a lónak a hátára is. Föl is ültem, csak egyvalamire nem számítottam. Nyereg nem volt, és mire este lett, és egy Zala megyei faluban megpihentünk, nekem teljesen feltört a fenekem. Borzasztó fájdalmaim voltak, és iszonyatosan belázasodtam. Egy pajtában aludtunk. Ahogy le lehetett pihenni, én lezuhantam, és reggelig kábultam aludtam. Aztán reggel jött az orosz, sorakozó, lovakat egymás mellé állítani. És kiderült, hogy az én öt lovamból egy hiányzik. Valaki nyilván elkötötte, az éj sűrűjét kihasználva. Az orosz mondott nekem valamit, egy szót sem értettem persze belőle. Sejtettem, hogy a lovat keresi rajtam. Megvontam a vállamat, én nem tudom, én nem ettem meg a lovat, el se adtam. Na, még egyszer kérdezi, még egyszer megvonom a vállamat. Erre akkora pofont kaptam, hogy majdnem kivittem a pajtának az oldalát!

Az interjút Germuska Pál készítette 1994-ben. OHA, 585.

Volt egy szörnyű élményünk, amikor hazafelé jöttünk Debrecenből. Ez körülbelül 45 márciusában, áprilisában történt.

Jöttünk haza, természetesen a vonat oldalán, meg az ütközőkön meg egyebekben kapaszkodva. Pesten akkor nagy éhínség volt, meg minden fene, Debrecenben már viszonylagosan normalizált élet folyt, és hoztunk magunkkal cukrot meg lisztet a családnak. Másfél napig jöttünk Debrecenből, éjjel-nappal, megállásokkal. Sosem felejttem el! Szajolban megállt a vonat, és hosszasan várakozott. Egyszer csak a szovjet katonák ránk támadtak. Végigverték a népet az ütközőkön, elszedték az összes batyunkat. Ez meglehetősen kellemetlenül érintett. Az apám egyet lábon lőtt, azt hiszem.

Az interjút Garai Gábor készítette 1991-ben. OHA, 263.

Megjelent egy tiszt, aki perfektül beszélt magyarul, bár született orosz volt. Azt mondta, arra kér, legyenek szíves, menjek vele, tudja, hogy most sokan vannak bent a gyárban, vigyem őt végig az egész gyáron, és mutassam meg azokat a helyeket, ahol a gyári dolgozók laknak. Az Egyesült Izzót bejárni körülbelül hat-

LÁPOSI SÁNDOR *apja hivatásos katonatisztként a szovjet fronton is szolgált, de Budapest ostromakor már a fővárosban tartózkodott. A harcok elültével Debrecenbe utazott, és jelentkezett a demokratikus hadseregbe. Maléter Pál őrzészládjába osztották be. Gimnazista korú fia 1945 áprilisában elutazott, hogy meglátogassa.*

NAGY PÁL JENŐT *az Egyesült Izzólámpa és Villamosági Rt.-ben 1945 januárjának végén összehívott vállalati nagygyűlés – a kommunista párt szándékaival szemben – ismét megerősítette főbizalmi pozíciójában. Az újjáalakult üzemi bizottság és a vállalat megbízott*

vezetése a termelés mielőbbi beindításán dolgozott. A gyár élére szovjet parancsnokot neveztek ki, és főként szovjet megrendelésre termeltek.

nyolc órát vett igénybe! [...] Én vittem, hűségesen megmutattam neki mindent, barátságosan elköszöntünk. Este megjelentek a teherautók, az Izzó négy sarka

körül villámgyorsan ástak egy-egy hatalmas gödröt, géppisztolyt, golyószórót állítottak bele. Másnap reggel engem mint a munkásság vezetőjét beengedtek, aztán közölték velem: tekintettel arra, hogy az Egyesült Izzó részben német tulajdon volt, ilyen-olyan szempontból lefoglalják. Elhatározták, hogy a gyárat leszerelik, és a teljes felszerelést elszállítják a Szovjetunióba. Azt kérik, hogy háromszáz munkást, akik helyismerettel rendelkeznek, azonnal szedjünk össze nekik ehhez. [...] Abban az időben az Egyesült Izzónak volt hatezer dolgozója, így az Izzóból élő személyeket nyugodtan lehetett két és félszeresével számítani. Mintegy tizennyolcezer körül volt azok száma, akiknek a sorsa az Izzótól függött. Gondolkoztunk és tanácskoztunk sokat, hogy mi legyen, hogy legyen. S bizony megcsináltuk, hogy amit csak lehetett, azt a háromszáz ember kicsempészte. Volt például az egyik gyárrészlegben egy óriási, két méter széles, trapéz alakú szellőzőjárat a mennyezeten. Reggel oda egy ember felmászott, behasalt, egy orosz őr ott járkált mindig egy puskával, de amikor háttal ment, akkor fel lettek dobálva az embernek a műszerek. Volt aztán olyan, hogy annyi minden hiányzott, hogy gyanús volt, s akkor elrendelték a kiürítést, és orosz emberekkel takarították fel a szintet. A leszerelést vezető parancsnok jött Abramoviccsal, aki tajtékozott és káromkodott, és elmondott mindennek németül. De amit lehetett, azt megmenettünk. [...]

Személyesen is eljártunk. Akkor jártunk először Rákosinál. Azt mondta, hogy szó sem lehet róla, Gerő Ernő ugyanúgy azt mondta, hogy semmit nem lehet megakadályozni. De mi úgy a magunk módján igyekeztünk megtenni, amit lehetett. [...] Csináltunk olyat, hogy például volt egy helyiség, melynek nem volt egyetlen folyosóra való kijárata sem, a másik szobából lehetett bejutni. Ez volt a kísérleti rádiócső műhely. Oda például besúfoltunk mindenfajta alapgépet, egy professzionális esztergagépet, marógépet, fúrógépet, köszörűgépet, síkköszörűgépet, mindent, ami kellett az induláshoz, s akkor ügyesen eltorlaszoltuk az ajtót szekrényekkel. Azok a gépek megmaradtak. A Just-gyárban pedig volt egy hatalmas pincerész, nem volt fölötte épület, mert leégett. Oda behordtunk egy sor dolgot. Az Izzónak volt egy csomó vezető tisztviselője, akik a főraktáros segítségével és a teljes üzemi bizottsággal részt vettek ebben. Mindenfajta értékes, induláshoz szükséges nyersanyagot, százhusz kilogrammos vörösréz rudat, még ma is érzem a vállamban, wolframsavat, különleges kémiai edényeket, keramikus edényeket, amelyeket nem lehetett beszerezni, rengeteg nyersanyagot oda behordtunk. Akkor annak a két végét deszkával elfalaztuk, és összetörtünk vagy

harmincezer fénycsövet, amit a tetejére szórtunk és az egész úgy nézett ki, mint egy törmelékkupac.

Az interjúát Inzelt Annamária készítette 1985-ben. OHA, 177.

A Püspökvárban laktunk, Győrben, és „végigélveztük”, amikor az oroszok lelőttek a püspököt! Most avatták boldogá. Végtelenül jószágos, kedves ember volt! Teli volt a vár menekültekkel, és a pincéje is tele volt. A városból bejöttek a szülők, akik ismerték a püspököt, és kérték, rejtse el a lányukat, mert nagyon rossz híre volt az orosz katonáknak. Volt egy borospince, ahol a miseborokat tartották, és a borospince mögött volt egy nagy hely, ahova ezeket a kislányokat elrejtették. [...] Mi is ott laktunk, csak mi nem mehettünk le a pincébe, mert a

nagyanyámnak szívbaja volt, és nem bírta a pincevegőt. A pince előtt volt egy nagy előtér, és onnan fölfelé lehetett menni, ott volt egy vöröskeresztes mentőhely. Bal oldalon pedig egy lépcsőn fölmentél egy folyosóra, amelyik ugyan lenyílt az udvarra, de be volt zárva az az ajtó, és annak volt egy beugrója. Oda leraktak nekünk matracokat meg pokrócot. Azt mondta a Vilmos bácsi, hogy az egy teljesen elzárt dolog, itt őrajta keresztül lehet csak jobbra-balra közlekedni, tehát a nagymama maradjon ott az unokákkal, nem kell lemenni a pincébe. Mi a rejtékhelyünkről, ahová az előtérből a bal oldali lépcsősoron lehetett felmenni, az ajtónyíláson keresztül néztük végig, ami lent az előtérben történik – ugye a fiatal lány, a kamasz, érdeklődik –, állandóan lestünk. A jobb oldalon fenn volt a vöröskeresztes mentőhely. Láttuk a püspököt teljes püspöki ornátusban: vörös kesztyű, püspöki gyűrű, aranylánc... Sóval és kenyérral fogadta a harcos oroszokat...

Háromszor foglalták vissza a németek a várost, aztán megint orosz lett, megint visszafoglalták, megint orosz lett. Mikor az oroszok bejöttek, nagyon féltünk, mert rettentő híreket hallottunk, hogy miket csináltak mindenhol. De nagyon rendesen viselkedtek. Tényleg tiszteletreméltóan viselkedtek a harcos oroszok. Na most, ezek továbbvonultak, és jött a megszálló csapat. [...] Mongol részeg tankosok. Valaki jó magyar megsúgta nekik, hogy egy csomó nő van a püspök pincéjében. Egyszer csak este berontottak oda, az előtérbe, amely a pince előtt volt, és rögtön követelték a püspöktől, hogy „kicsi krumplipucolás!”, azaz, hogy a lányokat adja oda! Mert ők tudják, hogy itt vannak a pincében! Mire a püspök azt mondta, hogy nem! Nem engedi! Még csak le se engedi őket a pincébe. Végül

GYENES ZSUZSANNA *apja, dr. Gyenes István főszo- gabíró a délvidéki területek feladása után visszatért családjával Csillaghegyre, és csatlakozott a Bajcsy-Zsilinszky-féle ellenállási mozgalomhoz. A vezetők letartóztatása után 1944. november végétől a család bujkálni és menekülni kényszerült. Zsuzsanna anyai nagyanyjával és két lánytestvérével Győrbe utazott, s a családdal szoros baráti kapcsolatban álló Apor Vilmos püspöknél várták, hogy a család többi tagja is csatlakozzon hozzájuk, és együtt menjenek tovább Nyugatra.*

lément velük a borospincébe, a hordók eltakarták a másik pince bejáratát. Tényleg nem láttak ott semmit. Visszajöttek, és akkor az egyikre – részegek voltak már – rájött az erőszakoskodás, de igenis, ők lemennek, és elviszik a lányokat, mert ezek a lányok biztos, hogy ott vannak! Akkor a püspök már dühösen válaszolt... Egy nagyon szelíd ember volt. Az egyik oldalon mellette állt egy orvos, aki tudott oroszul, ő volt a tolmács, a másik oldalon pedig egy Pálffy gróf. Ezek az oroszok aztán mindent csináltak, csak nem vették tiszteletbe a püspöki gyűrűt, hanem elkezdtek ordítózni. Elrohantak – voltak vagy öten vagy hatan –, fölmentek a másik oldalra, a kötözőkhöz, akik szintén mind ott lakó vendégek voltak, akik ott a Vöröskeresztet ellátták. Onnan kiabálás jött: „Segítség! Segítség!” Hozzánk is fölrohant egy orosz a lépcsőn, minket kirángatott a pokróc alól! A húgom öt-éves volt, rá is ráfogta a pisztolyt. Sorban ránk fogta a pisztolyt, és annyit tudott magyarul, hogy „Lefeküdni! Lefeküdni aludni!” Ezt mondta nekünk, nekem is a homlokomon a pisztollyal, hogy „Lefeküdni aludni!” Hát mi félholtak voltunk! A nagymama visított, mint a fába szorult, szegénykém: „Segítség! Segítség!” A másik oldalról is ordítottak, hogy „Segítség! Segítség!” Erre a püspök is föl-emelte a hangját, és azt mondta, hogy „Megtiltom!” És erre a „Megtiltom!”-ra megindították a géppisztolyt, és keresztbelőtték a három embert! Vilmos bácsinak a hasán ment keresztül a géppisztolysorozat. A másik is megsérült, meg Pálffy is, de ők élve maradtak. Vilmos bácsi összeesett. Megijedtek – mert ilyen egy megyének a püspökével nem lehet csinálni –, elpuccoltak. Ez az orosz is, aki minket akart ott leteperni, ez is visszaroht a lépcsőn. Állítólag a KGB elkapta őket.

Az interjút Somlai Katalin készítette 2013-ban. OHA, 988.

A barátaim legnagyobb része, éppúgy, mint én, kiment a frontra. A háború után azonnal felvettem a kapcsolatot azokkal, akik visszajöttek az amerikai fogságból. 45 őszén kezdtek visszaszivárogni. Éppúgy gondolkoztak, mint én. A szovjet hadsereget megszálló, ellenséges hadseregnek tekintettük, nem baráti felszabadítónak. Azon gondolkoztunk, hogy lehetne ellenük akciót csinálni. A partizánharcot akkor még a barátaimmal együtt megvetettük. Az gyáva harcmódor. Egyenruhában harcolni ellenük nem lehet, mert elvesztettük a háborút.

SUJÁNSZKY JENŐ *hadapródiskolásként 1944 decemberében frontszolgálatra jelentkezett, és egy magyar tüzérosztaggal a németek oldalán részt vett a dél-budapesti katlancsatában. Alakulatával nem sikerült kitörnie az ostromgyűrűből, a Gellért Szálló közelében szovjet fogságba esett, de megszökött. A családjával Budapesten, majd Lengyelországban bujkált. Később anyjával hazatértek Siófokra. Családi gyógyszerárakat és a lakásukat addigra a szovjet csapatok teljesen feldúlták és kifosztották.*

Mit lehetne csinálni ez ellen a katonaság ellen? Legalább azt próbáljuk meg, hogy a randalírozásokat, a közbüntényes gengszterakciókat, amiket a részeg szovjet ka-

tonák csinálnak Siófokon és környékén, megakadályozzuk. Felszereltük magunkat ólomcsövekkel és botokkal, a lemerdzsek alá raktunk őket, és alkonyatkor öten-hatan elkezdtünk járkalni, különösen a külső részeken. Ahol dülöngélő, részeg szovjet katonákat láttunk, megfigyeltük, ahogy bemennek a házba, és amikor sikongatást hallottunk, berohantunk, és verekedve elzavartuk őket. A fegyverüket soha nem vettük el, mert tudtuk, hogy abban a pillanatban politikai jellege lenne az akciónak, és jönne a szovjet katonai megtorlás. Inkább tűnjön úgy, hogy a részeg szovjet katonák és a magyarok között történt verekedés. Ilyet több ízben csináltunk. Rengeteg szovjet katona állomásozott a Balaton partján. Amikor a vonatközlekedés megindult, még a vagonok tetején is ültek a csencselő magyarok, Budapestről jöttek le, adtak el ékszert vagy kis tárgyakat, és ezért élelmiszert kaptak. A siófoki állomáson ilyenkor a szovjet banda rendszeresen meggátolta, hogy a vonat továbbinduljon, és kezdték az utasokat kirabolni. Érdekes, hogy a szovjet katonai rendőrség mindig akkor érkezett meg, amikor már mindennek vége volt. A magyar rendőrség – akkor kezdett megalakulni – egyszerűen nem mert közbeavatkozni. Úgyhogy 45 telén és 46 tavaszán tulajdonképpen anarchikus állapotok voltak. És mi ilyenkor ezzel a mi kis csoportunkkal verekedésbe mentünk. [...]

Egyetlen komolyabb akciónk volt, egy partizánakciónk. Pont arra mentünk, és láttuk, hogy megáll egy GMC szovjet katonai teherautó, és két szovjet katona félrészeg állapotban leszáll, és betántorog egy kocsmába. Nem is tudom, hogy vetődött fel a gondolat: ezek olyan állapotban vannak, hogy a tehergépkocsit meg lehetne semmisíteni. Ketten közülünk bementek a kocsmába, hogy ha a szovjetek ki akarnak jönni, riasszanak minket, és eltűnhessünk. Hárman vagy négyen kint maradtunk az ólomrudakkal, botokkal. Felnyitottuk a gépkocsi motorházát, mindent összevissza vertünk, a műszerfalat is teljesen széjjelvertük, szóval használhatatlanná tettük az egészet, és amit találtunk, mindent elvittünk. Ez a két részeg orosz katona otthagya a vállra rakható katonatáskát, és ebben megtaláltuk a katonai irataikat is. A pisztolyukat magukkal vitték, de, már enyhébb idő volt, a köpenyük és a füles sapkájuk ott maradt, azt is elvittük. Amikor teljesen használhatatlanná tettük a teherkocsit, eltűntünk. Katonai igazolványaikat összetéptük, és a Sióba dobtuk. Találtunk egy príma, nyugati gyártmányú órát. Egyikünknek sem volt órája. „Sorsoljuk ki egymás között!” – mondta valamelyikünk. Én azt mondtam, nem! Mert ennek már lopásjellege lenne. A katonai sapkát megtartottuk emlékként, eldugtuk, a táskákat megtartottuk, az egyik nálam volt, és az iránytűt is. Le akartak szavazni, sokat vitatkoztunk, de én erősen ragaszkodtam hozzá, hogy szó sem lehet róla. Végül a Sió-hídnál a cipőmmel összetörtem az órát, és bedobtuk a Sióba, hogy az akciónknak még véletlenül se legyen lopásjellege.

Az interjút Murányi Gábor készítette 1988-ban. OHA, 147.

„BOCSÁNAT, DOKTOR, EGY TETŰT LEVESZEK”

SIBELKA PERLEBERG ARTÚR, a Földművelésügyi Minisztérium főtitkárja, aki Tempefői néven a harmincas évektől ismert publicista is volt, családjával rózsadombi házuk szuterénjában vészelte át a főváros ostromát. Noha a kertjükbe több gránát is becsapódott, sértetlenül érték meg, hogy a front elvonuljon a fejük felett. Az első szovjet katonák január 30-án léptek a világra, németek után kutattak.

Ki voltunk téve mindenfélének. Voltak köztük olyanok, akik lejöttek hozzánk a pincébe, s amikor látták, hogy éppen teázunk, leültek mellénk, és adtak kenyeret. Legközelebb egy másik, egy részeg jött, aki le akart döfni, mondván, hogy én germanszkij szpion vagyok. Persze csak úgy pofára mondta. [...] Amikor aztán elvittek, a helyzet jócskán megváltozott. Jöttek, és azt mondták: kicsi robot. Összeszedték az utcában a férfiakat, a fiatalabbakat. Először Óbudára hajtottak bennünket, aztán egy iskolába. Egy szép napon az országúton, a Duna mentén a váci fegyházba vándoroltunk. Nem csináltunk a világon semmit, csak hajtottak minket, s közben folyton azt mondogatták: „Davaj, dokument, pasli damoj!” – „Akkor hát hazamehetünk? És mikor?” – kérdeztük. Egyikünk el akart szökni, mire rálöttek. Meg is sebesült a szerencsétlen. Végül bekerültünk a váci fegyházba. [...] Már volt ott egy rakás ember. Németek, sőt olaszok, franciák is, akiket az oroszok szabadítottak fel, de nem engedték őket haza. Fogolytáborba kerültek. Miért? Mert ők most hadifoglyok. Meddig? Ameddig a háború tart. Nem tudom, eléggé érhető-e, mit jelentett nekem akkor a család, s hogy a háborúnak vége, és erre egyszer csak elvisznek és teljesen kiszolgáltatnak bizonyos dolgoknak. De mi lesz a családommal? Budát ugyanis közben lötték. Mi pedig ott voltunk a fegyházban, ahol nem tudták, mit is csináljanak velünk. A tolmácsok – mind kárpátaljai ukrán és ruszin fiúk – voltak a legkomiszabbak. Teljesen ki voltunk nekik szolgáltatva. Betereltek minket egy helyiségbe, ahol – még háború lévén – nem volt világítás, sötét volt. [...] Amikor reggel már világosságra ébredtem, az első, amit megláttam, a falra firkált feliratok voltak. Az első így szólt: „Megörzöm a te bejöveteledet és a te kimeneteledet, mostantól mindörökké.” Akkor láttam csak, hogy ez a fegyház egykori imaháza volt. Mondhatom, ez az élmény egyike volt azoknak, melyek az életemnek irányt adtak. A fegyházban naponta egyszer adtak kását meg valami fekete lét, s hozzá egy kiskanálnyi cukrot. Ez volt az ellátásunk. Adtak ugyan kenyeret is, de az olyan vizes volt, hogy ki lehetett nyomni, mint a szivacsot. Az első tetűt is ott tapasztaltam magamon. Ez elkerülhetetlen volt. Emlékszem, borzasztó érzés volt, amikor mosakodásnál – mindnyájan egy lavórban mosdottunk – egy ember megérintette a hátamat: „Bocsánat, doktor, egy tetűt leveszek.” Egyszer jött egy orosz, mondván, hogy a betegeket és az öregeket elengedik. Úgy döntöttem, hogy akkor én beteg és öreg leszek. Az egyik bajtársamtól kölcsönkértem egy szemüveget, s jelentkeztem az orosznál. Milyen betegséggel

álljak elő? Az egyetlen, amit nem lehet megállapítani, csak bevallás alapján, az az isiász. Iszkiásznak mondják. Gondoltam, ennyit egy orosz is tud. Fogtam hát magam és bementem: „Bolni, bolni, papaj.” Mire az orvos: „Sto?” Válaszolok: „Nervus ciaticus.” „Davaj, davaj!” – elküldtek. Két nap múlva újabb hírt kaptunk: a negyven év alattiakat besorozzák katonának, és elmehetnek. Valakinek maradt egy zsilettpengéje, azzal levakartam a képemről a szőrt, a szemüveget magamon hagytam s egy gárdistához illő katonás léptekkel bementem. Az orvos ugyanaz volt. Jól nézek ki – gondoltam. Mondom neki: „Hocset bugyet szoldat.” „Bugyet, bugyet” – mondta az orvos. Végül is bevettek katonának. Akkor aztán egy humoros, tipikusan orosz dolog következett. Azt mondták, bevesznek ugyan katonának, de meg kell indokolni, miért akarok belépni a hadseregbe. Ehhez különböző papírokat osztottak szét, amelyeket magyarul kellett megírni: „Drága Sztálin elvtárs! Alulírott tiszteletteljesen kérem, hogy az újonnan alakult magyar hadsereg tagja lehessenek. Kérésem indokául felhozom...” Ezt már mindenkinek egyénileg kellett megindokolnia. [...] Akkor láttam, hogy milyen hihetetlen bürokrata formalizmus van ott.

Az interjút Nagy Csaba készítette 1987-ben. OHA, 87.

Eljött január 18-a, amikor is végeredményben megtárgyalták, mi legyen velünk.

[...] Oroszországban is szükség volt a munkaerőre, mert húszmillió ember elpusztult. Csak azokat végezték ki, akik kimondott – hogy is fejezzem ki magamat – ellenpartizánok voltak. Tehát az én társaságomból is azt a tizennégy embert – hiába voltak fiatalokúak néhányan –, akik részt vettek az oroszok elleni harcban. Öten – akik lényegében nem ilyen odasodródott emberek voltak – kaptak tizenöt évet, mi meg kaptunk tíz évet. Tíz évre ítélték bennünket. Kaposváron volt a tárgyalás. Előzőleg megfűröszötték bennünket, utána enni is adtak, és teherautókkal elvittek bennünket a tárgyalásra. Ott egy ilyen hármas vagy négyes bizottság volt – és már komolyabb tolmács. A tolmács jóindulatú volt. Előzőleg tudatta mindenkivel, hogy nem kell félni, mert azokat, akiket halálra ítélték, külön tárgyalták. Azt a tizennégy embert.

Na most, elég az hozzá, hogy elítélték bennünket, utána visszavittek a pincébe, és ott voltunk még február 2-ig. Ekkor bevagoníroztak, és elvittek Bajára. Baján történt az a borzasztó eset, hogy a káptalanpincébe szállásoltak el bennünket, ott voltak már ezek a szovjet katonaszökevények, akik szintén el lettek ítéelve,

KALMÁR SÁNDORT 1944. október végén anyai nagybátyja fogadta be Budapesten, de a lakást rövidesen el kellett hagynia, mert attól tartottak, hogy feljelentik mint katonaszökevényt. Több helyen keresett menedéket, végül az Üllői úton fogadták be ismerősei, akikkel romeltakarításon dolgozott. A romeltakarítókat rövidesen sáncépítésre hurcolták a Balatonhoz, ahol dolgozniuk már nem kellett, mert szovjet fogságba estek.

mert megszöktek a katonaság elől, és mink nem voltunk arra fölkészülve, hogy... Míg magunk voltunk, nem volt semmiféle probléma. Viszont ezek megrohantak bennünket, és majdnem hogy levetkőztettek, illetve a cipőnk helyett ócska lábbelit adtak. Tehát a civil ruhákat mind elszedték tőlünk, és ócska katonaruhákat adtak helyette. [...]

Na most, az történt, hogy hát Baján áthajtottak bennünket – illetve Mohácsról hajtottak előzőleg bennünket Bajára a hídon –, és ott egy szép februári napon bevagóniroztak, február 3-a vagy 4-e volt, nem tudom már pontosan. A fele vagonban volt tizenkét-tizennégy orosz katona, akik szabadságra mentek, ez a rész el volt választva a kályhánál, mert kályha volt a vagonban, és a másik felében hegyén-hátán ott voltunk mi, negyvenen. De egymás hegyén-hátán, mert el lehet képzelni, hogy negyvenvalahány ember egy fél vagonban hogyan fér el. Úgy is aludtunk. És megkezdődött a Szovjetunió felé való indítás.

Az interjújt Lugossy István készítette 2006-ban. OHA, 820.

A budapesti férfiakat ott gyűjtötték a Ferenc József laktanyában. Innét kikerültünk Jászberénybe. Ott nem sokat voltunk, talán olyan tíz-tizenöt napot. Ez március 15. körül volt, hogy fogságba estem. A lényeges az, hogy Jászberény után Foksány, Foksányban sem sokat késlekedtünk. Az tartott szerintem a leghosszabb időt, amíg exportáltak bennünket Zelenodorszkba. [...] Hosszú ideig, kb. két-három hétig tartott. Nagyon keservesen ment. Javarészt hadműveleti terület volt, amin keresztülevic-

HANGYA JÁNOS először 1945 elején esett szovjet fogságba, amikor a Budapestre bevonuló szovjet csapatok apjával együtt begyűjtötték a Károly körúti Broadway-házból. Kőbányára terelték őket, ahonnan könnyűszerrel megszöktek. A Józsefvárosi pályaudvaron a szovjetek ismét feltartóztatták, vizet szállítottak, autógumikat fújattak fel velük. Innen sikerült ismét ellögniük. Március közepén esett harmadszorra fogságba, ahonnan már nem tudott kiszabadulni.

keltünk. Sok akadályoztatása volt a vasútnak.

Május 8-án kinn voltunk már Zelenodorszkban. Ott mozgattak bennünket. A város közepén például esztergaforgács meg ilyesmiféle van. Ez a város közepe. Hogy a fenébe került oda, nem tudom. Ezt elplanírozni. Ott volt egy ilyen tónak nevezett valami, azt föltölteni, igazán nem volt lényeges a munka. Erre kb. ezerkétszáz-ezernégyszáz embert vezényeltek ki, mindennapos jelleggel. Július vége felé megkérdezték, hogy kinek van valamilyen szakképesítése, esztergályos, lakatos, marós meg ilyesmiféle kell. Énnekem nagyon sok fogalmam a szakmáról nem volt, mert az, hogy én leszerződtem tanoncnak, nem azt jelenti, hogy érttem is a szakmához. Nem tudtam még a szakmát. Esztergapadot már láttam, de azon dolgozni megint másvalami. Jelentkeztem. A világ legjobb esztergályosa én vagyok. Abból indultam ki július vége felé, hogy itt, Oroszországban, az ismere-

teim szerint nemsokára beüt a tél. Ha valahol van esztergapad, ott biztos, hogy van négy fal és tető. Nem az én kedvemért, hanem az esztergapad kedvéért. Ha négy fal meg tető van, akkor én is valahogy megleszek mellette. Ebből indultam ki. Tizenhatan jelentkezünk, nagyjából pesti gyerekek. Dolgozgattunk, kisebb-nagyobb sikerrel.

1945. december körül lehetett. Megkérdezték, hogy ki ért katonai rádiókhöz. Azt nem közölték, hogy hova meg minek, ez volt a kérdés, hogy ki ért. Én meg egy német Wehrmacht-főhadnagy jelentkezünk. Én valamennyire ismertem a katonai rádiókat, de hogy szakszerűen meg tudjam javítani, attól nagyon távol voltam. Itt megint a brahiság volt, meg az, hogy ott csak nagyobb lehetőség lesz arra, hogy egy darab kenyérhez hozzájussak. Szerencsére a területi parancsnokságnak több esze volt, rájöttek arra, hogy nagy marhaság lenne a hadifoglyokat beültetni a haditengerészeti támaszpontra rádió mellé, úgyhogy ebből nem lett semmi. De hogy az óriási szaktudásunk el ne vesszék, megkérdezték, hogy a telefonhoz értünk-e? Ó, nagyon! Én pesti srác voltam, olyat, hogy mászóvas, ott láttam először. Itt Pesten nem volt telefonpózna. Kegyetlen hideg volt, fúj a szél, a mászóvasat a nyakamba akasztottam, hogy kimegyünk javítani a vonalat. Egész idő alatt azon spekuláltam, hogy nem a kezemre kell felszerelni ezt a mászóvasat, hanem a lábamra, de oda hogyan? Mert válenkiban voltunk, az egy filccsizma. A válenki jó járni ilyen időben, de mászóvasat föltenni csak olyan tegyen, aki gyakorlott. Nekem fogalmam nem volt, mit lehet csinálni. Az ember szorult helyzetben igen leleményes, hamar rájöttem, hogy kell fölszerelni, és föl is másztam a mászóvassal. A biztonsági öv is rajtam volt, de annyira igyekeztem, hogy elfelejtettem bekapcsolni. Már fenn voltam a póznán olyan hét méter magasan, amikor az orosz mester kiabál, hogy krísa, krísa, hogy az övet kapcsoljam be. Halálra rémültem. Ha megcsúszok, leesek, kitöröm a nyakam. Aztán leintetem, hogy nálunk ezt így szokás. Szokás a fenét. A lényeg az, hogy az oroszoknál a telefonpóznán megy a villanyvezeték, legalul megy a rádióvezeték és középen megy a telefonvezeték. Ezen keresztülkecmeregni, hideg időben, abszolút semmi gyakorlattal, mondjuk, elég nehézkes volt úgy, hogy észre ne vegyék, hogy az ember hülye hozzá. De sikerült. Elvoltam én ott a német Wehrmacht-főhadnaggal, nem is volt az rossz tulajdonképpen, mert az ottani oroszokkal kellett együtt dolgozni, de ők nem dolgoztak. Megtehették, a két hadifogoly elintézett mindent helyettük is, de legalább jóindulatú gyerekek voltak.

Az interjút Lugossy István készítette 2003-ban. OHA, 761.

Éjszaka óriási lövöldözés, a katonák „vojna kaput” kiáltásokkal jöttek be, és mondták, hogy vége a háborúnak. Mi természetesen azt hittük, hogy akkor nemsokára hazamegyünk. Ez volt 45. május 9-én. Akkor a helyzet megváltozott, olyan élelmezést kaptunk, amitől már nem kellett éhen halni. És elkezdődött a rendszeres munka. Az első nagy politikai felvilágosításom akkor volt. Én akkor már tudtam, hogy mi a nyolcórás munkaidőért küzdünk, ahogy ezt Marx-

SZILÁGYI JÁNOS GYÖRGYÖT 1943-ban másodszor hívták be munkaszolgálatra. 1944 júniusában az ukrán frontra vezényelték. Néhány hét múlva, júliusban a szovjetek elfogták, szeptemberben a zaporozsjei hadifogolytáborba került. Az éhhaláltól az mentette meg, hogy megbetegedett, s a kórházbarakkban naponta másfél deci rizszel többet kapott, mint társai. Ez alatt az idő alatt végigolvasta a marxizmus klasszikusait.

nál is olvastam, és egyszer csak kihirdették, hogy a jövő hétfőtől kezdve tízórás munkanap lesz, és vasárnap is kell dolgozni. Ez némi gyanút keltett bennem. És azt mondták a szovjet parancsnokságon, hogy legyenek vasárnaponként műsorok, ismeretterjesztő előadások. Freund Dezső nagyon jó zenész volt, ő szervezte ezeket az előadásokat. Akik az előadások szereplői voltak, azoknak próbálni kell, meg előkészülni, ezért kinevezték őket a tábori tűzoltóság tagjaivá. Az lettem én is. Tudniillik fűtés nem volt, ilyenformán ősztől tavaszig hideg volt a barakkokban, amin a hadifoglyok úgy segítettek, hogy mindenki a munkahelyén, ahol egy darab fát le tudott törni, hazavitte, azt a barakk közepén meggyújtották, és egész éjszaka annál melegedtek. A mi dolgunk mint tűzoltóké az volt, hogy egész éjszaka körbejártunk ellenőrizni, nem gyulladt-e ki valamelyik barakk. Nappal viszont bent voltunk. S ilyenkor a Kánya hadnagy úr – hadnagy úrnak azért neveztük, mert amikor túlbuzgó hadifoglyok azt mondták neki, hogy Kánya elvtárs, akkor azt mondta, hogy én nem vagyok maguknak elvtárs, mert én nem voltam tagja egy fasiszta hadseregnek – délután bejött beszélgetni hozzánk, a tűzoltókhoz. Aztán az esti, illetve az éjszakai ügyeletben Freund Dezső elmondta nekem, hogy a hadnagy úr ma tulajdonképpen mit akart tőlünk. És pontosan megmondta, hogy figyelj meg, éjfél körül a hadnagy úr bejön, bemegy a barakkokba, és a különböző barakkokból, ahol fekszenek az emberek, egy-egy ember elindul az ő barakkjába. Így már teljesen fölkészült voltam, amikor a hadnagy úr egyszer azt mondta, hogy jöjjön be éjszaka a barakkba. Bementem. A hadnagy úr egy íróasztalnál ült, papír és tinta volt előtte – ez elképzelhetetlen luxus volt egyébként a hadifogolytáborban –, és azt mondta, hogy „itt van papír és tinta, írjon nekem az otthoni barátairól, jellemezze őket részletesen”. Azt mondta, „visszajövök egy-másfél óra múlva, szép nyugodtan írjon”. Na de hála Freund Dezsőnek és az olvasmányaimnak, én már az egészszel tökéletesen tisztában voltam, és sajnálom, hogy ez az írásom, amit életem egyik főművének tekintek, nincs nálam. Dicsekvés nélkül mondhatom, hogy tökéletes jellemzést írtam barátaimról, Cini vízipóló-karrierjét elemeztem,

Devecseri Gabinak a szerelmi ügyeiről írtam részletesen, és így tovább. Szóval mindenkiről tudtam, hogy mit kell írni, aminek semmi köze nincs ahhoz, amit ők tudni akarnak. Úgyhogy nem szólt egy szót sem a hadnagy úr, de utána soha semmiféle hasonló felszólítást nem kaptam. Azt is pontosan tudtam, hogy haza fog menni ez a jellemzés. A hadnagy úr pedig valószínűleg azt írta a káderlapomra, hogy jó fiú, de hülye. [...]

Előadásokat tartottam, rendszeresen. Például sok verset tudtam, és egyszer tartottam egy tizenkét előadásból álló sorozatot a világirodalom költészetéről, amit természetesen műfordításban, versekkel illusztráltam. Ezzel nem volt semmi baj. A baj akkor keletkezett, amikor a világirodalom nagy műfajai című előadás-sorozatomban utolsó előadásához érkeztem, ami a regényről szólt. És ott azt az elméletet táltam a hallgatók elé, hogy a regény a mítoszból indult ki, és a mítoszba is kell torkollnia. Példának Thomas Mann József-tetralógiáját mondtam. A hadifoglyok között is volt egy politikai biztos, egy bizonyos Katz nevű, aki az előadás után behívott, és azt mondta, hogy te ne tarts többet előadást. Szóval betiltották az előadásaimat. Katzot viszont három vagy négy hét múlva mint német kémet elvitték, és állítólag kivégezték.

Később átvittek egy másik, nagyobb táborba, egy tízezres táborba. Ott találkoztam Lengyel Dénessel, aki ott valami propagandista volt vagy micsoda, de a szelidebb fajta. Ott megtartottam első előadásomat Lukács György ellen, mert megmagyaráztam Dénesnek, hogy ez az egész szocialista realizmus dolog egy hülyeség, és hogy miért hülyeség, amit ő ámulva hallgatott. Ott történt, amit Lengyel Laci megírt, hogy elvették a Horatiusomat. Egyszer egy motozáción – mert mindig motozások voltak – a Horatiusomat elvette egy NKVD-s őrnagy. És akkor, máig nem értem, hogyan – minthogy oroszul nem tudtam –, ennek az őrnagynak megmagyaráztam, hogy ez latinul van, ez kétezer éves, erre nekem szükségem van. Végül visszaadta. Itt van a könyv, a hadifogság egy kicsit megviselte. Még benne van a cédula a nevemmel. Szilágyi János Jugo, mert a Hugó az apám.

Az interjút Litván György és Molnár Adrienne készítette 2003-ban. OHA, 774.

Az amerikaiak átadtak bennünket az oroszoknak. A demarkációs vonalon egy sorompó választotta el a két világot, a sorompó túloldalán örült zűrzavar volt, kiabálás, porfelhő, rendetlenség. A továbbiak nagy örömmel fogadtak bennünket, azonnal felugráltak a gépkocsikra, keresték a karórákat, nézegették, hogy mihez juthatnak hozzá ingyen és bérmentve. Különösebben nem lepődtünk

BAZSÓ JÓZSEF *főhadnagy a 2. páncélosadosztály kötelékében az erdélyi hadszíntéren, majd Kárpátalján harcolt. Egysége főlserelés híján a szovjet csapatok elől a Csallóközön keresztül Nyugatra húzódott, egészen Linz térségéig. Itt amerikai fogságba esett, majd a szövetséges hatalmak egyezsége értelmében átadták őket az oroszoknak.*

meg. Ezután hajszoltak tovább. Mentek tovább haza, ez volt a jelszó. [...] Bárhol megállítottak bennünket, a járőr mindenütt azt mondta: menjetek tovább, menjetek haza. Mi nem a főútvonalat választottuk, hiszen kísérő nélkül voltunk, melékutakon mentünk Bécs felé, gondolván, hogy ki tudjuk kerülni az ellenőrző helyeket. De Bécs előtt egy ellenőrző helyen őrseget kaptunk, és innentől őrizetben kellett továbbmennünk. Ahol az este ért bennünket, lefeküdtünk a szabad földre, egy kis szénát vagy friss sarjút kerestünk, ami nagyon jó meleg, nedvesen is. Hallván a szovjet elvtársak nőszeretetéről, a velünk lévő családtagok, az asszonyok, a gyerekek a kör közepén feküdtek, a férfinépség pedig ekörül nyugodott le éjszakára. Előfordult kétszer is, hogy szovjet harcosok akartak belopódzni a kör közepébe a nőkhöz, de észrevettük, és az egész társaság egy emberként ugrott talpra. Bármennyire is föl voltak fegyverezve, olyan közvetlen közélről nem tudtak mit tenni, úgyhogy eloldalogtak. Volt néhány tehergépkocsink, a létszámuk egyre fogyott, mert hol ez a szovjet egység vett el egy kocsit, hol egy másik szovjet egység, úgyhogy a végén már csak néhány teherautón ültek a gyerekek és az asszonyok, meg a nehezebb málha és a konyharészleg. Bécs északi peremét érintve elérkeztünk egy kisvárosba, amelynek Horn a neve. Itt bekerültünk az első tulajdonképpeni hadifogolytáborba. Az asszonynepet meg a gyerekeket leválasztották, civileknél szállásolták el a laktanya közelében.

Gyalog mentünk tovább, és rövidesen elértük Pozsonyt. Két jó barátommal elhatároztuk, hogy amint lehet, meg fogunk szökni. Gondoltuk, hogy Pozsonyban az utca forgatagában talán majd sikerül észrevétlenül kiugrani a sorból. Sajnos nem lehetett megcsinálni, mert igen ellenségesen fogadott bennünket az ot-tani lakosság. A teherpályaudvaron vagonba raktak. A zsúfoltság olyan nagy volt, hogy éjszaka mindenkinek vagy a bal vagy a jobb oldalán kellett feküdnie, és ha meg akart fordulni, az egész sornak meg kellett fordulni, hatalmas káromkodások közepette. Közben meleg lett, hiszen június közeledett, úgyhogy bizony Magyarországon keresztül ez az utazás nagyon kellemetlen és kimerítő volt. Tisztálgatni egész egyszerűen nem lehetett. Az élelem egyhangú volt. Kétszer adtak levest vagy sűrűbb lötytyöt és valami kenyéradagot is. Vízet kétszer kaptunk napjában úgy, hogy két-három ember leszállt a vagonból a vízcsaphoz, az őr elkísérte őket, és fölhoztak vödörben vizet, és mindenki kapott a kulacsába, hol többet, hol kevesebbet. Napközben állni meg ülni valamivel jobban lehetett. A vagon sarkában ki volt vágva a padlón egy lyuk, ott lehetett elvégezni az embernek a dolgát. Valaki mindig ment a dolgát végezni, a nap legnagyobb részében sorba kellett állni a lyuk előtt. Ez már komoly igénybevétel volt lelkileg is. Hozzá kell számítani, hogy a saját hazánkon keresztül haladtunk Erdély felé mint rabok, és lassanként távolodni kezdtünk a szülőföldtől. [...] Amint átléptük a magyar határt, az őrizet azonnal szigorúbbá vált, tehát az oroszok tisztában voltak vele,

hogy itt baj lesz, ha nem vigyáznak, most már nem hisszük el, hogy hamarosan haza fogunk kerülni.

Foksányig mentünk. Ez a Kárpátoktól délre, Bukaresttől keletre van. Óriási fogolytábor volt. Különböző zónák voltak, és keresztül-kasul kerítések. Az egyik zónából zavarták a másik zónába az embereket. Itt aztán folyt tovább a fosztogatás. Lassanként mindent elvettek az embertől. Hosszú időt töltöttünk a foksányi táborban. Fokozatosan kezdett leromlani az ember fizikai állapota. Rövidesen kitört egy hasmenésjárvány. Naponta 12–16 ember holttestét szállították ki a táborból. Már a vagonban elszaporodott a ruhatetű, a táborban pedig olyan mennyiségű poloska volt, hogy ha az ember éjszakára a homokba feküdt, akkor is megtámadták. A víz olyan kevés volt, hogy egész egyszerűen nem lehetett szó mosakodásról.

Megint vagonba raktak, és a Kárpátoktól keletre, az észak felé vezető vasútvonalon Ukrajna felé szállítottak el. Kijevtől keletre egy kis községben kirakodtunk. Felsorakozott a hadifogolynépség. Örök elől-hátul, jobb és bal oldalon. Elindultunk keleti irányba. Megszökünk. Másnap egy adott jelre beugrottunk a kukoricásba, és elrejtőztünk. Hallottuk, hogy oldalt elhaladnak mellettünk a kivezényelt örök. Azután elcsendesedett minden. Teljesen lakatlan területen mentünk, így nappal is haladtunk. Beérkeztünk egy elhagyott kis állomásra, ahol alig lézengtek, és az elhaladó vonatok valamelyikére igyekeztünk felkapaszkodni. Nem sikerült. Másnap este odaértünk egy falu szélére, ahol hatalmas szalmakazlak voltak. Ki voltunk merülve. Fölmásztunk a hatalmas szalmakazal tetejére, befűrtük magunkat, és azonnal elnyomott bennünket az álom. Alkonyatkor mentünk tovább. Kezdett csöpörögni az eső. Lassanként át is áztunk. Beláttuk, hogy az éjjelt nem tudjuk kinn tölteni. A következő faluban bekopogtunk egy egyedülálló kis parasztházba, ahol ajtót nyitottak. Egy öreg ukrán házaspár nyitott ajtót, kicsit megdöbbenek, de nem ijedtek meg. Hárman álltunk ott elanyátlanodva, csapzottan. Beengedtek, és megengedték, hogy ott aludjunk. Másnap estére elérkeztünk egy olyan községbe, ahol tehervagon állt, és fel tudtunk rá kapaszkodni. Gondoltuk, hajnal felé, ha lassít valahol a vonat, leugrunk, nehogy Kijevbe érjünk be. A vonat sajnos egész idő alatt rohant. Nem tudtunk kiugrani. Mire kivilágosodott, beértünk Kijev teherpályaudvarára, ahol megállt a vonat. Óriási nyüzsgés volt. Észrevett az egyik katona. Minden különösebb indulat nélkül odavittek egy olyan csoporthoz, ahol magyar hadifoglyok dolgoztak, s átadtak az ottani szovjet parancsnoknak. Bekerültünk a darnyci hadifogolytáborba. Lajstromba vettek, és azt mondták, hogy beosztanak bennünket a büntetőszakaszba. Mindenáron azt akarták megtudni, honnan jöttünk, hogy visszaszolgáltassanak. Mi pedig tisztában voltunk azzal, hogy ha visszavisznek, ott alaposan ellátják a bajunkat. Úgyhogy link neveket mondtunk be. Tulajdonképpen sokkal jobb dolgunk volt,

házimunkákat végeztünk, az igaz, hogy megfeszített erővel egész nap fát kellett vágnunk, de dupla adag ételmet kaptunk. Ez nagyon jólesett annyi koplalás után.

Az interjút Lugossy István készítette 2003-ban. OHA, 759.

PETRUSZ TIBORT *1944. november 15-én avatták hadnaggyá. Németországba vezényelték különböző kiképzésekre. 1945 tavaszán a bergeni katonai táborba került, a belseni koncentrációs tábor mellé. Húsvét táján a németek elhagyták Bergen-Belsent, ők pedig Dánia felé indultak, de a határnál a németek visszafordították őket. A fegyverletétel híre Geltingben érte őket, ettől kezdve hadifoglyoknak számítottak.*

Ez angol fogság volt már. Az angolok nem kezelték minket szigorúan, nem volt semmi probléma, főleg az első hetekben, csak azt mondták, vegyük tudomásul, hogy mi ezentúl hadifoglyok vagyunk. Magunk alakítottuk a magunk életét, a katonai fegyelmet megtartottuk, a tisztiszállásunk megvolt. Megpróbáltunk viszonylag jól élni, szereztünk élelmiszert magunknak, sütöttünk-főztünk. A leghétségeseget el kellett látni, a tábori konyhának működni kellett. Gépkocsit is vettünk cigarettáért. Ha megtudtuk, hogy valahol fölsozlattak egy német raktárt, megjelentünk ott, és mi is vételeztünk élelmiszert. Amikor már ez fogytán volt, a századosunk elment Flensburgba, szépen kiöltözött, aranygombos zubbony, minden, és megjelent a hadtestparancsnokságon egy nagy, borsózöld Mercedesszel. Jelentkezett, hogy mi vagyunk ez a magyar alakulat, akik itt fogságban vagyunk, de nincs mit ennünk. Egy Horovitz nevű, magyar származású angol tiszthez került, aki ellátott minket, amivel csak lehetett, és mindjárt utalványt is adott, hogy melyik raktárba kell menni, onnan még egy pótkocsis teherautót is a rendelkezésünkre bocsátott. Megpakolták a teherautót, így érkezett meg a szállítmány az alakulathoz.

Sok ilyen magyar alakulat volt, és ezek között rengeteg volt a levente. A mi parancsnokságunk fölkarolta őket. Rájöttünk, hogy itt van mintegy száz-kétszáz magyar levente, akik szanaszéjjel csellengnek, és nagy botrányokat csinálnak. Fia-tal, tizenhat-tizenhét éves gyerekek voltak, nőkkel erőszakoskodtak, loptak, raboltak. Meg kellett fegyelmezni őket. Összegyűjtöttük őket, és bevontuk magunkhoz újra katonai fegyelem alá. Tetszett is a gyerekeknek, meg nem is. Állományba vettük őket, rendszeren kaptak élelmiszert, és elkezdtünk nekik tanítani.

Megindult a kulturális élet. Táborüzek voltak, énekeltünk, mindenki produkálta magát. Ez 45 májusában lehetett. Ez az átmeneti időszak volt, még nem voltunk egyáltalán zárt táborokban, hanem Schleswig-Holstein területén voltunk, és szabadon jöttünk-mentünk. Úgy néztünk ki a szekerekkel, mint egy vándorcirkusz. Elneveztük magunkat Szabadhegyi cirkusznak (Szabadhegyinek hívták az osztályparancsnokot). Volt ott tűzevő, kardnyelő, különböző kulcsos trükkök, tornamutatványok. Egész jó kis színház szerveződött ebből az egészből. Hárman

alakítottunk egy artista társaságot, és csapódott hozzánk egy bohóc is. Később, amikor már zárt táborban voltunk, Westfaliában, az angolok mindig kiengedtek minket a lakosságot szórakoztatni, belépődíj ellenében.

És esténként az én tiszti szállásomon csináltuk a bulikat. Férfi nem volt a falvakban, mind valahol hadifogságban. A német nők kiéhezve jöttek hozzánk táncolni. Mi meg akkor megrendeztük a fészerekben a táncmulatságokat. Egy-egy zongorát kihoztunk a lakásokból, nagyon jó jazz-zongoristáink voltak, meg harmonikásaink voltak, összeálltak a zenekarok, és vacsorákat csináltunk, főzőcskéztünk. Az ezredes urat viszont szórakoztatni kellett. Próbáltunk beszervezni a környékbeli női értelmiség köréből valakit, akivel elszórakoztatjuk, és akivel jól érzi magát. Csináltunk hangulatvilágítást, és ment a zene. Emlékszem, hogy a háziasszonyom egy ilyen éjszakai buli után reggel bejött, odament a falhoz, levette a feszületet, mert nem való, hogy ezeket az éjszakákat lássa. De nemcsak Krisztusfej volt kint a falon, hanem ott volt a Hitler-kép is. Imádták Hitlert. Amikor kiderült, hogy vége a háborúnak, ez a házinéni levette a falról a Hitlert, megcsókolgatta, és azt mondta, hogy „elduglak a padláson, majd megint eljön az idő, amikor elő tudlak venni”.

Az interjút Varga Ágota készítette 2007-ben. OHA, 859.

A háború után elmentem egy haverommal a mai Uránia moziba, az Oreli csata című szovjet filmet adták. Megnéztük.

Jöttünk hazafelé, elfogtak bennünket az oroszok, mind a kettőnket. Gyűjtötték az embereket ötösével, és bennünket is belöktek a sorba. Elvittek a VII. kerületbe valami nagy fáspercébe. Voltunk vagy ötszázan, volt ott rendőr, katona, civil, postás, de fiatalok, ilyen tizenkilenc évesek csak mi voltunk ketten, a

többiek mind idősebb emberek voltak, negyven év körüliek. Másnap hajnalban felkeltünk, és a Kerepesi úton gyalogoltunk. Tudtuk, hogy a gödöllői fogolytáborba visznek. Elöl ment két lovas katona, hátul két lovas katona, itt három lovas katona, itt meg három civil, az árok mellett csak civil volt. Kerepesnél, a Templom térnél megállították a sort, és ötösével előreléptették az embereket, mindenkit megmotoztak, mindent az égvilágon elvettek. Ceruza, toll, buksza, kinél mi volt. Tőlem elvették a szájmuzsikámat és a zsebkendőmet. Csak a ruhát hagyták az emberen rajta. [...] Észrevettem, hogy vannak ott lövészárkok, kis gödrök, sorban. Mondom a Jóskának, te, az a három katona, aki ezen az oldalon volt, átment az ellenkező oldalra, ki az útra, úgyhogy ezen az oldalon nem volt senki. [...] Aztán

KABELÁCS KÁROLY 1944 decemberében megszökött az alakulatától, ahol lopásért balábra ítélték, és viszszerült Budapestre a családjához. Szintén katona-szökevény és sebesült apjával a Mária Valéria-telepen bujkált a szovjet csapatok bevonulásáig. A kőbányai vágóhídról szereztek húst, és vidékre jártak, hogy élelmiszerral lássák el a közös légópince lakóit.

egyszer csak fogtuk magunkat, gyere, Jóska, jön egy gödör, és mi ugrottunk bele a havas gödörbe. Ellepett bennünket a hó. Ha kiszúrnak, akkor itt döglünk meg. Vártunk egy darabig, amíg a lónak a kopogását lehetett hallani, ahogy elment. Olyan mély volt az árok, hogy a haverom letérdelt ilyen négykézláb-szerűségbe, én felálltam a hátára, és szép lassan kidugtam a fejemet és néztem. Láttam, hogy már olyan húsz méterre elment a sor, és vártam még egy kicsit, mikor a kanyarban eltűntek. Akkor mind a ketten kiugrottunk, és a nagy hóban toronyiránt egyenest jöttünk haza.

Az interjút Eörsi László készítette 1991-ben. OHA, 359.

A nagybátyám, aki maga is tüzértiszt volt, besuvasztott a magyar királyi 10. honvéd rohamtüzérekhez, hogy védve legyenek. Tudniillik a nagybátyám tudta, hogy a parancsnok, Laczkó Frigyes, ha jól emlékszem a nevére, nem fog harcolni, hanem megpróbálja megmenteni az embereit – mint ahogy sikerült is.

BURIÁN ZOLTÁN *pénztelen, vallásos értelmiségi családban nevelkedett. A Trefort utcai gyakorló gimnáziumban tanult kiemelkedő eredménnyel. 1944-ben betöltötte a tizenkettedik évét, így besorozták leventének.*

A 10-es rohamtüzér osztály a határ mentén, egy kis faluban állomásozott, amit ma Várbalognak hívnak, és onnan kezdte meg dicsőséges visszavonulását egészen Bajorországig. Ez már 45. március végén volt. Április elején mentünk át Bécsen, és a Duna mentén vonultunk Nyugat felé. Linz előtt kezdett feltűnni a németeknek, hogy ezek meg mit csinálnak. Elfogtak minket, és cakpakk, úgy, ahogy voltunk, bekísértek Mauthausenbe. Akkor már, aki nem volt komplett hülye, az tudta, hogy a háborúnak hamarosan vége lesz, valószínűleg tudták a németek is. Velünk nagy disznóságot nem követtek el, kisebbeket igen, volt ordítózás meg sorakozó, meg ilyenek. De láttam belülről, hogy működik egy koncentrációs tábor. Sikerült megállapodni abban, hogy mi nem vagyunk esküszegők, hanem mit tudom én, milyen különös parancsunk van, nekünk tovább kell menni. Négy-napi alku után a németek szélnek eresztettek minket. A rohamtüzér osztálynak pompás autóparkja volt, amelynek, miután a németek elvették az egyharmadát, a legjobbkat, még mindig megmaradt a kétharmada, amivel tovább tudunk kúszni. Emlékszem, amikor átkeltünk az Innen, nagyon szép holdas éjszaka volt, valamikor április utolsó hetében. Az a kis fahíd máig megvan. Most is ott van az osztrák–német határ. Schardingnél mentünk át az Innen. Utána megcéloztuk Münchent. De még mielőtt odaértünk volna, Münchentől mintegy száz kilométerre keletre egy erdőszélen vertünk tábor. Jöttek az amerikaiak, és május 2-án reggel elfogtak bennünket. Nagyon lezser társaság volt, nem érdekelte őket a dolog. Kaptunk egy ujjlenyomatot igazolványt. Kiválogatták a tisztikar és a legénység egy részét, és elvitték őket Franciaországba fogságba. Ők eléggé pó-

mul járta. De a zöme ott maradt Bajorországban, és azon a nyáron elég tőrhetően élt, mert dolgozott a mezőgazdaságban, így volt mit enni. A bajor parasztok – majdnem mind az orosz földben nyugodott, emberkéz kellett. Emlékszem, volt ott egy magyar öregúr, egy nyugalmazott ezredes, aki tudott angolul, és nyáron angol nyelvtanfolyamot rendezett, esténként szorgalmasan hallgattuk.

45 őszén kihirdették, hogy megindulnak a hazatelepítések. Akkor Európa tele volt ilyen összevissza, vagy önszántából, vagy elhurcoltan bolygó tömegekkel. Az amerikaiak megpróbálták hazaszupolni, akit csak lehetett. A dolog önkéntes volt, tehát aki nem akart, nem jött. Aki valamitől tartott, az kint maradt. Akkor már csak az volt a kérdés, mikor kerülünk sorra. Aztán egy nap egy vonatot teletöltöttek hazatelepülő magyarral, és sajtóságon módton az amerikaiak végigkísértek minket. Tehát Budapestig kísérték, és ott adták át a magyar hatóságoknak.

Az interjúút Bindorffer Györgyi készítette 1991-ben. OHA, 372.

„UTOLJÁRA 1944 KARÁCSONYAKOR ETTÜNK KENYERET”

Hallottuk, hogy a nyilas házban, ami ott volt a szomszédban, a Szent István körút elején, élelmiszert osztogatnak. Föl volt nekik halmozva a sok élelmiszer, és az oroszok kartonládaszámra osztogatták a kandiscukrot a nyilas készletből. Én is sorba álltam. Az emberek nem voltak nagyon vadak egymással, annyira túlekedtek csak, amennyire a kevés erejükből tellett. Én is el tudtam kapni egy orosz katonától egy láda kandiscukrot. Olyan boldog voltam ettől. Lehúztam a jeggyűrűmet, és odaadtam. Egy-két nap múlva aztán fogtuk a motyónkat, hoztam egy szánkót valahonnan, már nem tudom, honnan, nagyon kemény tél volt ez a 44–45-ös, és a motyónkkal visszamentünk a Klotild utcába, ahol a mi lakásunk volt. Az a lakás megmaradt. Ablak nem volt. A bútorok megvoltak, az edények megvoltak. A nagyszőnyegek nem voltak meg, és a ruhaneműt is kirámolták. Volt ott az én bátyámnak egy ócska nadrágja valahonnan, amit föl tudtam venni, és abban jártam aztán egész télen. Az egyetlen, amit sajnáltam az összes közül, nem is tudom, miért vitték el, az egy kartondoboz volt, amiben én összegyűjtöttem az összes régi gyerekkori emlékeimet. Mindenféle, a szívemhez nagyon közel álló dolgot: leveleket, rajzokat, mindent. Bele volt szarva a fürdőkádba, meg ilyesmi, de ez lényegtelen.

GIMES JUDIT *1944 nyarán, miközben férje, Magos Gábor munkaszolgálatos volt Nagyváradon, alig egyéves kislányával és szüleivel beköltözött egy csillagos házba a Falk Miksa utcában. Innen svéd menlevéllel egy Pozsonyi úti házba mentek tovább. Közben vakmerően össze-összejártak az ismerőseikkel, és határtalan szerencsével megúszták a nyilas razziákat. 1945 januárjában már szinte állandóan az óvóhelyen tartózkodtak. Liszten és vízen éltek. Judit iskolát szervezett a gyerekeknek.*

Előző nap, mielőtt visszamentünk, még híre jött, hogy valahol kenyeret lehet kapni. Kenyeret már nagyon rég nem láttunk. Utoljára 1944 karácsonykor etünk kenyeret. Az volt az ünnepi vacsora, hogy volt egyszer még korábban valamiféle disznósült, és annak a zsíriját megőriztük. 1944 után aztán már nem volt semmi rendes ennivaló. 45. január 16-án vagy 15-én elterjedt a híre annak, hogy valahol már osztanak kenyeret. Elmentünk, elhoztuk a kenyeret. De most mit csináljunk, hogy osztjuk ezt el ebben a házban a rengeteg ember között? Tanakodtunk, s úgy döntöttünk, hogy nem lehet másképp elosztani, csak úgy, hogy csak a gyerekek kapjanak kenyeret. Megszámoltuk hány gyerek, mennyi kenyér. Mérlegen kiporcióztuk, és mentünk lakásról lakásra, a gyerekeknek kenyeret osztani.

Azokban a napokban elmentem a Honvéd utcába is. Megálltam a ház előtt, és láttam, hogy annak a lakásnak, ahol az én szüleim laktak, a javarésze le volt bombázva. Ott álltam, fölnéztem. Egy toprongyos alak lehettem. Ott állok, és nézem ezt a házat szomorú pofával. Egyszerre csak odajön hozzám egy orosz katona. Odakísér a gulyáságyúhoz, és ad nekem egy nagy csajka forró levest. Valamit gagyogtam ott neki persze, meg ő is valamit, de ez engem akkor nagyon meghatott. Láta az arcomon, hogy mi van itt, nem kellett sok fantázia hozzá.

Az interjút Standeisky Éva készítette 1993–94-ben. OHA, 531.

Mihelyt lehetett, elkezdtük a batyuzást. Pest-környékre mentünk, ahol nagyon kemény csereárat kértek, de hát azért mindig tudtunk valami kis ennivalót szerezni. Amit lehetett, azt bizony odaadtuk. Éppen azért maradtunk annyira kódotus módon, mert hát batyuzni kellett, és falun nagyon keményen mérték az árut. Például az uramnak otthon maradt egy jó minőségű rövid bőrkabátja, azért

KOVÁCH ERZSÉBET *az ostromot a budai otthonuk pincéjéből kialakított óvóhelyen vészelte át szüleivel és egyéves kislányával. Apja a bombázások során súlyosan megsebesült, január 30-án került haza a kórházból, amikor bejöttek az oroszok. A család rövid idő múlva vissza tudott költözni helyrehozott lakásukba.*

talán öt kiló lisztet adtak. Ki voltak szolgáltatva a városiak az élelemhiány miatt. Az orvos ajánlotta, hogy oltassuk be magunkat tífusz ellen. Egy gramm aranyba került egy injekció. Úgyhogy az apánk óralánca egyre fogyott. Tüzelőnk sem volt, a Duna-parton rakatban állt a szén, elkezdték azt is árulni, és egy biciklit kértek egy mázsa vacak szénért, ami hát nem sokáig volt elég, akkor már két szobában kellett tüzeljünk. Édesanyával mentünk batyuzni, a testvérem vigyázott a kis keresztlányára. Vagy fölfértünk a HÉV-re, vagy a vagon tetején utaztunk, de valahogy eljutottunk Pomázig, ott leszálltunk, merthogy az gazdag falu, biztosan jó sok minden maradt. Finom pecsenyeszag terjengett, vasárnap délelőtt volt, de nekünk nem jutott. Azóta ha én olyan regényt olvasok, ahol a falusi asszony olyan jó szívvvel kínál, hogy egyen, lelkem, vegyen, lelkem, én el nem hiszem. Annak

örültünk, ha olyan helyre kerültünk, ahol oroszok voltak, mert az orosz katona biztos adott nekem egy darab kenyeret. A Marczibányi téren is oroszok voltak, ott kenyeret biztosan kaptam. Észre se vettük, és valahogy elindult az élet.

A kisfiam nem bírta a tejet, ha lenyelt egy kortyot, fuldokló hangokat adott. Orvostól orvosig vittük, és a végén kiderült, hogy tejérzékeny. Kérdeztük, mit csináljunk, mit adjunk neki enni. Azt mondta az orvos, hogy mandulatejet. Ez nagy gond lett a családnak. A patikában dekára adták a mandulát, otthon egy mozsárban zúztunk össze három-négy kanálnyi, meg tápszerrel etettük, így neveltük föl.

Az jutott eszembe éppen a május elsejével kapcsolatban, hogy addigra a ház körülbelül kitisztult – mert elég romos állapotba került a háború alatt –, és meg akartuk ünnepelni a szabadságot. Meghívtam hozzánk azokat a lakókat, akikkel az ostrom alatt valamiféle kapcsolatba kerültünk. Elég sokan összejöttek, ennivalónk nem volt, de kávénk igen, és a herendi kávékészletem. Mindenki derűs volt, kártyáztunk, mintha visszajött volna valami a háború előtti évekből, ami persze nem volt igaz, de abban a pillanatban így éreztük. [...]

1945 szeptemberében ért haza az uram az amerikai fogságból, és októberben Ákos, a húgom vőlegénye a francia fogságból. Mindig szidta a francia vöröskeresztes nőket, akik leköpték őket, merthogy magyarok, vagyis fasiszták. Ő elég nyomorult állapotban ért haza, majd novemberben összeházasodtak a húgommal.

Az interjút Molnár Adrienne készítette 2012-ben. OHA, 982. A teljes életút olvasható a www.visszaemlekezesek.hu oldalon.

1945 januárjában vagyunk. Mikivel, a bátyámmal és Vértes Lacival együtt hazakerülünk. Megtaláltuk a családot. Akkor Pest rettenetes állapotban volt. Se közlekedés, víz se nagyon volt, hol volt villany, hol nem volt. S ott volt a kétszoba-hallos lakásunk épségben, de ablak nélkül. Tehát az első két feladat az volt, hogy üveget szerezni és tüzelőt szerezni. S akkor azokban az időkben Miki meg én továbbra is, hogy úgy mondjam, egy éjjelnappali duót alkottunk. Először elmentünk üveget keresni. Óriási szerencsénk volt, mert valahol találtunk hatalmas nagy ládákban rövid idővel azelőtt odaszállított ablaküvegtáblákat. Kerítettünk egy ródli, abban az időben egyébként állandóan ródlival közlekedtünk Pesten, mert vastag hó feküdt mindenütt az utcákon. Egy ilyen nagy üvegtábla, ilyen fakeret, és hosszanti csíkokban szintén fa, és benne áll az üveg. Hazavittük, üvegvágót és – nem tudom, honnan – gittet is

MAGOS GÁBOR *1943-tól munkaszolgálatos volt. A Felvidéken, majd Erdélyben szolgált. 1944 szeptemberében barátaival megszöktek a munkatáborból, és átmentek a fronton a szovjet csapatokhoz. Innen 1944–45 telén kalandos úton egy jugoszláv partizáncsoporthoz kerültek, ellátó, majd utászfeladatokat kaptak. Belgrád felszabadítása után átszöktek a határon, és Szegeden jelentkeztek a kommunista pártnál. A szovjet csapatokkal tértek vissza Budapestre.*

szereztünk, és napokig üvegeztünk. Január végére be volt üvegezve a lakás, ami akkor egy óriási szenzáció volt. Tüzelőt meg úgy szereztünk – szégyellem magam, mert ez rablás volt –, hogy volt egy bankfiók a Vilmos császár úton, a Bajcsy-Zsilinszky úton a Berliini tér közelében, az közben Marx tér lett és máma Nyugati tér, és az tárva-nyitva állt, de teljesen be volt rendezve. Ott voltak az íróasztalok, a pultok, redőnyös szekrények. Oda bementünk Mikivel, kerítettünk kötelet, kivittünk egy asztalt, lefordítottuk a lapjára, rákötöttük a két lábára elől a kötelet, aztán megraktuk a négy lába között mindenféle kis bútorokkal, székekkel, kis redőnyös szekrénnel, iratpolccal meg nem tudom, mivel. Befogtuk magunkat, mint két ló, és hazahúztuk. Otthon aztán összetördeltük, és kezdtünk vele fűteni. Ezt egyszer vagy kétszer csináltuk meg, aztán rájöttünk, hogy van egy sokkal jobb tüzelő-beszerzési lehetőség, mert mindenhol ott álltak a lerombolt házak, és azokban sok helyen parketta volt. A levegőben lógtak a födémek tele parkettával, ami sokkal jobb tüzelőanyag. Általában szárazabb is, mint a bútor, másrészt meg nem kell földarabolni, hanem gyönyörű szép, pont egyforma darabok, amit be lehet rakni a kályhába. [...]

Aztán közben azt hiszem, Rubin Péter értesített minket, hogy az ő közelükben valahol egy kertben fekszik egy ló. Kerítettünk egy fűrészt, mert baltám már volt, azt már a fahasogatáshoz kerítettünk, és elmentünk oda a szánkóval. Nem voltunk egyedül, mert a lóhullán mások is dolgoztak már, de az égnek meredő, kőkeményre fagyott lábhoz mi is odafértünk, és akkor addig fűrészeltük, amíg friss mélyhűtött lóhúst nem lehetett onnan hazavinni. És az valami szenzáció volt! Egyébként ebben az időben az ételmezés még nagyon problematikus volt. [...] Élelmiszert úgy lehetett szerezni, ha az ember értékes, falun használható csereanyaggal – ágynemű, gombostű, drót, cérna, szőnyeg – fölpakol, és elmegy falura, akkor ott lehet cserélni. Miután nekünk nem kellett Isten tudja, milyen ismeretlen faluba menni, hanem Tolmács nem volt nagyon messze, és ott engem ismertek, és talán még szerettek is, két nagy hátizsákkal Juca meg én fölkerelkedtünk. Elmentünk, ezt így könnyű mondani, akkor még nem volt vasúti közlekedés, csak orosz katonavonatok voltak. Mi ilyen orosz katonavonattal mentünk. Rendszerint mozdonyon utaztunk. Tudtam beszélni a mozdonyvezetővel. [...] Tolmácson nagyon jól ment a csere. Örömmel fogadtak. Falun az volt a helyzet, hogy valamikor a háború alatt a parasztok elkezdték elásni azt a fajta élelmiszert, ami ezt kibírta, a németek elől, az oroszok elől, mindenki elől, úgyhogy volt. Mi mindig óriási, csodálatos zsákmánnyal tértünk haza. Tömött hátizsákkal. Lisztet vittünk, szalonnát, babot, borsót, lencsét vittünk, de a legnagyobb szenzációk tulajdonképpen az oldalszalonnák voltak. Egy jó nagy darab disznócomb három-négy centiméter vastag szalonnával, alján a bőr.

Az interjújt Standeisky Éva készítette 1993–94-ben. OHA, 531.

Mikor hazakerültünk Csögléről, apám már nem volt velünk. Iszonyat nagy szegénységben éltünk, anyám bosszúból a bútorokat a szomszédunkban lakó asztalosmesterrel összevágatta. Tüzelőnek! Az ébenfa berakásos, gyönyörű mahagóni bútorokból tüzelőanyag lett. Anyám azt mondta, hogy ezzel most mit lehet kezdeni? Az üres bútorok voltak csak a lakásban. Minden, ami ott volt, számára rossz emléket jelentett. Addigra megszű-

letett az a húgom, akinek már nem az én apám volt az apja, számunkra ismeretlen volt az apja. Anyám abszolút elkeseredett volt. A nagymamám Pestszentimrén lakott, tehát nem volt a közelünkben. A család gazdagabb tagjai elpártoltak tőlünk, nem bocsátották meg anyámnak, hogy ő is félrelépett, nemcsak az apám. Anyám egyik testvérének fogászati kellékeket gyártó kisüzeme volt. Az időnként adott neki valami kis munkát, amit otthon meg tudott csinálni. S abból tudott egy kis pénzhez jutni, hogy fenntartsa a családot, már minket hármónkat. Katit, Marikát meg engem. S apám nem volt velünk, mert akkor tényleg nagyon a sűrűjében volt a más csajokkal való foglalkozásnak. Már bútor sem volt, csak a két nagy, szalmazsákszerű, lószőrrel kitömött valami a szoba közepén, meg az úgynevezett tacskó lámpa, ez a régi típusú lámpa. A háború előtt apám egy drága rádiót vásárolt valahol, és a részletek nem lettek fizetve, de az ostrom, a bombázások, a nagy fölszabadulás után, az újjáépítés alatt ezek a kis üzletek egyszer csak előkeresték a régi számlákat, hogy ki kinek tartozik. S egy végrehajtó érkezett hozzánk. Egy fiatalember, aki látta, hogy anyám ott feküdt a matracon. Ízületi gyulladása volt, amit később kihevert. A végrehajtó nagy jóindulattal felsorolta, hogy ennyi meg ennyi pengő, még ennyi tartozása van... S akkor anyám előadta, hogy pillanatnyilag hogy állunk. Láthatja, hogy jobb időket is megéltünk, de most örülünk, ha a mai nap tudok a gyerekeknek valamit enni adni. Innen el lehet vinni bármit, amit akar, de a rádió nincs már meg, azt is ellopták. Szóval mi semmit az égvilágon nem tudunk ennek érdekében tenni, hogy ezt a tartozást ki tudjuk egyenlíteni. Az illető mondta, hogy ő nagyon sajnálja, és egy hosszabb beszélgetés után másnap vagy harmadnap újra megjelent, és egy fonott kosárban kenyeret hozott, egy üvegben pedig lekvárt, egy másik üvegben mézet, egy kis zacskóban valamilyen száraztésztát. Közölte, hogy ő ezzel tud hozzájárulni, hogy könnyebb legyen anyámnak, hogy tudjon a gyerekeknek mit adni. Szóval a végrehajtó hozott egy ajándékkosarat nekünk, hogy enyhítse a szegénységet.

Az interjút Markovits Ferenc készítette 2007-ben. OHA, 862.

HARASZTÛ ISTVÁN *a szovjet csapatok bevonulását anyjával és testvéreivel a Vas megyei Csöglén élte át. Bár bántódásuk nem esett, a durvaságok egy életre oroszellenessé tették. A család a nyár elején költözött vissza Budapestre. Feladott csomagjaik elvesztek, kispesti lakásukat kifosztották, szinte semmijük sem maradt.*

Apámnak volt egy gyermekszanatóriuma, amely épségben állott. Egy darabig ott

PREISICH GÁBOR *apját, Preisich Kornélt a Tanácsköztársaság idején nevezték ki gyermekgyógyász professzornak, majd annak bukása után megfosztották állásától. Kizárták az orvosi körökből, B-listázták, ám mindeközben magánpraxisa egyre nőtt. Így tudott megvásárolni egy villát Zugligetben, a Tündérhegy oldalában, ahol szanatóriumot alapított tüdőbeteg gyermekek számára. Gábor és családja a szerencsének köszönhetően megmenekült a nyilasok üldözésétől, és az ostrom után ebben a szanatóriumba talált otthonra.*

éltünk, persze mindig nehezebb körülmények között. Volt úgy, hogy éhezünk, mert elfogyott a szanatórium élelme. Van itt egy följegyzésem: március 3-án, úgy látszik, nagyon rosszul állhattunk, mert a feleségem Anni lánnyal Budakeszire gyalogolt, ahol egy barátságos parasztasszonytól kapott néhány kiló krumplit, és egy orosz szekérről ledobott cipót vett föl, de kiderült, hogy ez a cipó petróleumos volt. Úgyhogy fölvtuk apró szeletekbe, kitettük az ablakba, ab-

ban a reményben, hogy a petróleum szaga el fog szállni. A petróleumszag végig megmaradt, de azért lassanként megettük ezt a cipót. Állandóan rosszabbodott a helyzet, az élelmiszert részben elrekvirálták, és úgy nézett ki, hogy el kell engedni a betegeket – akik tulajdonképpen nagyon sokan voltak, s inkább menekülteként voltak ott, nem annyira betegként – meg bennünket, és akkor adódott egy lehetőség. Egy kocsni indult vidékre, valahova a Jászságba, ahol élelmiszert lehetett kapni. Én a rossz hallásom miatt nem mehettem, a főorvos nem hagyhatta el a szanatóriumot, apám idős ember volt, hetvenöt éves, úgyhogy Ruth, a feleségem ment el egy szekérral a Jászságba. Két hétig volt távol, nagyon reszkettünk érte, hogy mi van vele. Egy csomó férfival ment el, egy Nyikolaj nevű orosz volt a kíséretükben, az védte tulajdonképpen őt is, meg az egész társaságot, nehogy valahogy elkapiják őket. A följegyzésem úgy szól, hogy Ruth megérkezett, hozott néhány zsák lisztet, cipót, sertést, folsoroltam, hogy mi mindent. Utána írtam, hogy a szanatórium meg van mentve. Tehát tényleg egy ilyen vidéki útnak volt köszönhető, hogy egyáltalán tovább tudtunk élni. Március 24-én írom: „Ruth megérkezik a szekérral, rengeteg élelmiszerral, nekünk nagy kenyeret, a gyerekeknek tejet, tejfelt, túrót, pattogatott kukoricát hoz. Borjúmáját, sajtot, szalámit. Vásárolt lisztet, olajat stb. Általános öröm és elismerés. A szanatórium meg van mentve.”

Az interjú Szabóné Dér Ilona készítette 1986–87-ben. OHA, 36.

Ott dolgoztam a hadosztály kulturális osztályán 45 júliusától, mikor hazajöttünk.

BOZÓKY ÉVA *szüleivel 1945 júniusában tért vissza Pápára néhány hónapnyi ausztriai tartózkodás után. A bérházukban addigra berendezkedett a demokratikus hadsereg hadosztályparancsnoksága. Az otthonu-*

A könyvtárat szedtem rendbe, fogalmam sem volt, hogy kell kinéznie egy könyvtárnak, de valamiképpen mégiscsak katalogizáltam. A lapot is csináltam, kéziratokat javítottam, belecsöppentem a

tennivalókba anélkül, hogy értettem volna hozzájuk. [...] A fizetés szappan meg cigaretta volt. Meg valamennyi bab, meg tojás. Mikor mi volt természetben. Mert akkor kezdődött az infláció. Akkor volt

az a korszak, hogy egy valamirevaló kézirat tíz tojást ér, egy hosszabb kézirat még tizenöt tojást is megér. Volt valami pénzbeli fizetés is, de az semmire se volt jó. Minden munkáltató igyekezett a dolgozóinak természetben fizetni. Valami olyasmivel fizetni, ami cserélhető. És a dolgozók, ha csak tehették, akkor loptak is, mert megszűnt mindenfajta erkölcs. Maga az a tény, hogy emberek elmenekültek, gazdátlanok maradtak lakások, vagy elhurcoltak embereket, üresen maradtak otthonok, rengeteg embert elcsábított, és vitték, ami vihető. Esetleg nem is vitték messzire, az egyik lakásból elvitték, a másikban otthagyták. Ilyen eset nem egy volt. Bejöttek a szovjet katonák, megtetszett nekik valami ágynemű, bútordarab, egy darabig vitték, a harmadik helyre, ahol beszállásolták őket, ott szegény embereket találtak, „na bátyuska, ez jó lesz neked”, és otthagyták. A tárgyak vándoroltak, kavarogtak. Arra emlékszem, hogy a pápai Perutz-gyárnak – nevezetes szövőgyár volt – a munkásai például fonalat loptak, amit nem tudom, honnan kerítettek akkor, de volt fonal, és volt munka. Mindenki tudta, hogy lopták, és nem volt abban semmi megbotránkoztató. Ezek a munkások a fonalat beadták, volt egy kis kézimunkaüzlet a város közepén, a Fő utcán, hogy kössék meg pulóvernek, meg mit tudom én, minek. A kézimunkaüzlet tulajdonosa viszont kiadta olyan ismerősöknek, akik megkötötték, és azoknak fizetett liszttel és zsírral. Mi rettentő sokat kötöttünk. Egy-egy pulóverért kaptam tíz kiló lisztet, ha nem volt ujja vagy rövid ujjú volt, akkor öt kilót. Ilyesmikkel lehetett ennivalót keríteni. Közben mindenki tudta, hogy az lopott fonal, és a gyáriak lopták, és a pulóvert esetleg elcserélik a falusiakkal, a falusiak fizetnek érte liszttel meg kacsával meg libával.

Az interjút Tóth Pál Péter készítette 1987-ben. OHA, 80.

A sóért bármelyik faluban élelmiszert lehetett vásárolni, mindent: baromfit, füstölt húst, szalonnát, lisztet. Igen ám, de sót honnan lehet hozni? Erdélyből volt a legkönnyebb. Én például azt vállaltam, hogy elutazok vonattal a magyar–román határra. Útvonalunk volt: Miskolc, Szerencs, Tokaj, Rakamaz, Nyíregyháza, Csenger. Tokajon keresztül utaztunk vonattal, ha jól emlékszem, egy teherkocsikból álló, nem menetrend szerint közlekedő, hanem

kat kifosztották, de őr állt a ház előtt, otthon voltak, és biztonságban. Évának a helyi lapokban korábban már megjelentek versei és színházi kritikái. A hadsereg kulturális csoportja azonnal elhalmozta feladatokkal.

IVÁNYI JENŐ *Miskolcraől összeszedett férfiakkal együtt 1945 február–márciusában egy szovjet munkatáborban dolgozott. Feladatuk a Borsodban felrobbantott vasútvonalak helyrehozása volt a helyi MÁV-igazgatóság felügyelete mellett. Rideg körülmények között dolgoztak, szinte ellátás nélkül. Amikor a tábort őrző szovjetek helyébe román katonák érkeztek, megszökött, és visszatért a családjához.*

időnként menő, időnként jövő tehervonat-szerelvényen. Híd nem volt a Tiszán, mert azt felrobbantották, ott csak egy kis komppal lehetett egyik oldalról a másikra közlekedni. Rakamaz volt a másik oldalon, ott gyalog mentünk föl a rakamazi vasútállomásra, ahol ismét vonatra szálltunk, amelyik kiszállított minket arra az aktuális faluállomásra, ahova éppen sóért akartunk menni. Egy egész nagy hátizsákos telepakoltak édesapámék használt ruhával, és azzal utaztunk le. Na de hogyan? Megrohantuk a vonatot. A vonatra való feljutást két dolog határozta meg: a komp sebessége, amelyik a tokaji oldalról a rakamazi oldalra átvitte az embereket, és ott voltak lovas kocsik, amelyek némi ellenszolgáltatás fejében hajlandók voltak a vasútállomáshoz vinni az utasokat. Visszafele ugyanez volt. Akkor sóval érkeztünk, ami pláne nehéz volt, mert én például huszonöt kiló sót hoztam, ami keményen húzta a vállamat. Nem volt egyszerű a dolgunk, tizenhat éves voltam. Olyan lassú volt a komp például odafele, hogy a rakamazi állomáson én már nem fértem be a tehervagonba, meg a lépcsőn is ültek, úgyhogy fölmásztunk a tehervagon tetejére, és a kocsi tetején fekve utaztunk a végállomásig. Negyven kilométert, ötven kilométert? Fogtuk egymás kezét, és közben kapaszkodtunk a tehervagon tetejébe, amin nem sok kapaszkodó volt, de mozogni nem mozgottunk, és csak ha már teljesen megállt a vonat, akkor lehetett leszállni. Többekkel összebeszéltünk, és együtt utaztunk. Rögtön összebarátkoztunk, volt ott szolidaritás, mindenki segített a másoknak. Aki már fönt volt a lépcsőn, és egy másik is megpróbált felmászni, azt nem lökte le, hanem húzta, valahogy próbáltak annak is helyet adni. Amikor már levegőt sem lehetett kapni odabent a vagonban, azt mondták, hogy nincs több hely. De akkor elkezdtünk menni a tetőre. Visszaúton Rakamazról megindult a versenyfutás az átkeléshez a kompra. Egyszer csak elkezdett süllyedni az egész komp a Tiszán, amikor könyörgőre fogta a komptulajdonos, hogy „Álljanak már meg, emberek! Elsüllyedünk. Nem bírja a sóterhet, a túlterhelést ez a komp! Jövök vissza, és magukat is elviszem!” Szerencsére a hátulja megértette, hogy mi a probléma, visszahátrált, kiment, megemelkedett megint a komp, és átmentünk Rakamazról Tokaj irányába. A révésznek sóban fizettünk. Egy sapka só volt a bére, kimértük, odaadtuk, egy zsákba gyűjtötte. Tokajban várni kellett a vonatra. Befutott, megint helyet kerestünk, bejutottunk, és hazavittük Miskolcra a sót.

Az interjú Somlai Katalin készítette 2013-ban. OHA, 979. A teljes életút olvasható a www.visszaemlekezések.hu oldalon.

Hogy mit ettünk, nem is jut eszembe. Ami fizetés volt, az fikció volt, különben se lehetett rajta semmit venni. Volt a rendőrségnek egy konyhája, ahol a rendőrök ettek, és a rendőrök kitalálták, hogy minket is beengednek arra a konyhára,

MOLNÁR ZOLTÁN 1945. január 13-án érkezett haza Debrecenbe, szovjet hadifogságból. Napokon belül bekerült az MKP debreceni pártvezetőségébe. Március

és akkor ettünk a rendőrkonyhán. Volt kása vagy babfőzelék, azt boldogan meg-
ettük, de emlékszem arra is, hogy egy
időben a pártban is csináltunk konyhát,
oda valami öregasszonyt szerveztünk,
aki főzött. Emlékszem, az egyik bizott-

sági tag felesége főzött egy időben a saját konyháján. Mi adtunk össze valamit. Érdekes módon főleg a kukoricamáléra emlékszem, hogy a málélisztból nemcsak főztünk, hanem sütöttünk is kis, pogácsaszerű darabokat, amit zsebre tudtunk tenni, és ha mentünk az úton – kerékpárral jártunk –, az ember a zsebébe nyúlt, kivette, ha egyhetes volt, akkor is. És nagyon jó, tápláló dolog volt. A lakás kisebb gond volt, mert a hatalom a mienk volt, tehát ha volt valahol üres lakás, akkor behelyeztek. Én csereberéltem a lakást, több helyen is laktam az első időkben – pontosan nem tudom, miért, lehet, hogy azért, mert az egyik már gazdát talált, és akkor vissza kellett adni. Úgyhogy különböző helyeken laktunk. Ez inkább szállás volt, mint lakás. Akkor még nem esküdtünk meg, úgyhogy ez is gondunk volt, hogy most férj-feleség vagyunk-e igazában. Ez akkor volt, amikor Szabó István volt a megyei titkár, és amikor engem neveztek ki Bihar megyei titkárrá, akkor kérdezte meg, „hogyan kell felfogni a ti kapcsolatokat Évával, most együvé tartoztok, vagy nem?” „Mi együvé tartozunk.” „Mit csinálunk – mondja –, akkor őt is kiküldjük Biharba.” Így Éva lett a másik megyei bizottsági tag.

Majd decemberben házasodtunk össze. Közben többször is elkezdtük, hogy kikérni az orvosi igazolást, mert abban az időben még valami egészségügyi vizsgálatra is szükség volt a házasságkötéshez, de nem volt időnk bemenni. Szóval nem volt időnk, hogy egy egész napot arra áldozzunk, hogy bemenjünk Berettyóújfaluból Debrecenbe. Debrecen harminckét kilométer volt, és vagy szekérral vagy kerékpárral kellett menni. Alkalmanként szovjet autóval, dzsippel, de az már kevésbé volt biztos. Végül bementünk Debrecenbe egy lovas kocsival, és az utcán szedtük össze azt a két tanút, akit elvittünk. Elmentünk, és percek alatt megházasodtunk. Aztán visszaültünk a kocsira, és visszamentünk, akkor már házasok voltunk. Mondjuk, ilyenek voltak a körülményeink. Akkor már erre mindenképpen időt kellett teremteni, mert néhány hónap múlva jött a gyerek, és addig meg akartunk házasodni. De a szó szoros értelmében azért húzódott el eddig, mert időnk nem volt rá, tehát semmire időnk nem volt. Szóval egyáltalán, az életre. Ezeket a körülményeket mi nem tekintettük mostohának, ezek természetes körülmények voltak, és tulajdonképpen ezeknek a természetes körülményeknek a megváltozása, az már a romlás volt.

Az interjú Rainer M. János készítette 1987-ben. OHA, 70.

*közepén káderhiány miatt a bihari földosztás irányítá-
sát is rábízták. Áprilisban, alig huszonöt évesen a párt
Bihar megyei titkára lett. Debrecenben ismerkedett
meg későbbi feleségével, aki szintén az MKP helyi ak-
tivistája volt.*

„ELNEVEZTEM A CSÓNAKUNKAT SZABADSÁGNAK”

Február 3-án léptük át a magyar határt. Nyolc év után hazaérkeztünk. A háború még folyt. Budapest akkor még nem szabadult fel. Abban a tudatban voltunk, hogy a Központi Bizottság Szegeden van, de kiderült, hogy már elmentek Debrecenbe. Kerestük a kapcsolatot a párttal, megtudtuk, hogy Szirmai István a délmagyarországi titkár. Megkerestük a lakásán. A feleségével találkoztunk, megmondtuk, kik vagyunk, honnan jöttünk,

SEBES SÁNDOR, *aki a spanyol polgárháború után a francia ellenállásban harcolt, néhány magyar antifa-szishta társával csatlakozott a Franciaországból hazatérő jugoszláv kommunisták egy nagyobb csoportjához. 1944. december 15-én hajóztak ki Marseille-ből, majd Nápoly érintésével megérkeztek Belgrádba, ahonnan a Magyar Kommunista Párt küldöttje Szegedre kísérte őket.*

és Szirmai elvtárral szeretnénk beszélni. Nem volt otthon, kiment vidékre, de ülünk le, beszélgethetünk. Beszélgetés közben kiderült, hogy mi Franciaországból jöttünk, vannak köztünk olyanok is, akik Spanyolországban harcoltak.

Végül találkoztunk Szirmaival is. Azt mondta, hogy írjunk életrajzot. Akkor leültünk, ott volt egy rettenetes rossz írógép. Megírtuk az életrajzot, otthagytuk, és kaptunk egy dzsipet, és három nap múlva elindultunk Szegedre, Debrecenbe. Szegeden még részt vettünk egy ifjúsági gyűlésen, Komócsin Zoltán volt akkor az ifi-titkár, összehívott egy ifjúsági gyűlést, ahol mi megjelentünk, jugoszláv partizánruhában, sapkában – feltűnést keltettünk persze. És én ott felszólaltam. Ez volt az első alkalom itthon, hogy beszéljek, és beszéltem. Elég nagy tetszést váltott ki, egy ember, aki hosszú ideje nem volt itthon és most hazajön, és hogy látja a dolgokat. Na, ez után a beszéd után odajött hozzám egy nagyon csinos fiatal nő, leány, és bemutatkozik, hogy ő Lajtai Vera, és a feleségemmel együtt volt. Én a feleségemről ekkor semmit nem tudtam.

41-ben láttam utoljára, amikor augusztusban lejött meglátogatni, a renéi táborba. Csak 43-ban tudtam meg, hogy lebukott, és hogy letartóztatták. Minden kapcsolat megszakadt, nem tudtam, él-e, hal-e. Lajtai Verától megtudtam, hogy a feleségem él, mert ő nemrégén, a napokban jött Pestről, és beszélt vele. De ő akkor még nem tudhatta, hogy én otthon vagyok, bár ahogy megérkeztünk, rögtön kerestük az alkalmat, hogy üzenhessünk, de akkor még nem volt erre lehetőség, Szegedről.

Az interjút Kozák Márton készítette 1989-ben. OHA, 218.

Amikor hazajöttem a munkaszolgálatból, Kassáról, abban a „kellemes” meglepetésben részesültem, hogy szinte nincs semmim. A lakásom, amely a Farkasréti temetőnél volt, a Közös utca 13. szám alatt, igen szépen berendezve, romos volt.

RÉVÉSZ ANDRÁS *szociáldemokrata politikust 1943 novemberében behívták munkaszolgálatra. Kassáról 1945. február 21-én hajnalban érkezett haza, a fővá-*

Ami megmaradt, azt elvitte az oda be-
költöztetett katonai parancsnokság, a
bútornak csak a roncsa maradt, a kony-
habútort egy őrmester vitte magával, a

dolgozósobámat pedig belövés érte. Úgyhogy a feleségemmel és az ugyanabban az évben, 1945-ben megszületett fiammal, tehát két gyermekemmel – mert a lányom már 40-ben megszületett – visszaköltöztem a szüleimhez a legényszobámba. Nekik az Üllői út 63.-ban egy négyszobás lakásuk volt, és mindaddig, amíg nem ajánlották fel ezt a lakást, körülbelül másfél év múlva, addig a szüleimnél húzódtunk meg. Itt egy fantasztikus közbevetést kell tennem. Az összes öltönyömet a régi uniformissal együtt a nyilasok vitték el a szüleim lakásából. A fehérneműink Érden voltak elhelyezve, azt onnan vitték el. A mosónőnk elvitte mindazt, ami még megmaradt. Úgyhogy mikor hazajöttem, akkor az apósomnak egy öltöny ruháját gyorsan átalakítva vettem föl. Egyszer nagyon fáradt voltam éjfélkor, és ráakasztottam az ablak kilincsére. Reggelre a szél kifújta az ablakon a nadrágot. Be kellett telefonálnom Pollácknének, aki az ügyosztály vezetője volt, hogy a raktárból vételezzek nekem egy nadrágot azokból, amelyeket a szegény sorsú emberek számára raktároztak abban az időben. Apámnak volt két nadrágja, az egyikben mentem be, de nagy pocakja volt akkor az öregnek, és ott öltöztem át. Ezzel akarom szemléltetni, hogy a magas állású és az idők folyamán előkelő pártbeosztásba kerülő embernek milyen nehézségek között kellett élnie. Megmaradtak a feljegyzéseim, írásaim nagy része, amiket idejében elvittem anyámhoz a zongorámmal együtt. De mindent az jelentett, hogy a legszűkebb családom minden tagja él és egészséges. Igaz, hogy a feleségemnek, amikor először ránéztem és láttam, hogy rettenetesen sovány, a mellére mutatva azt mondtam: „Katinkám, gyűjtöttél nekem két üres zsebet?” Mert annyira le volt soványodva. Csodálatos volt számomra a négyéves kislányom viszontlátása, aki szaladt hozzám, már a női ösztöntől sugallva, és én elénekelttem neki azt a kedves dalt, amire elsőnek megtanítottam. Úgyhogy pillanat alatt helyreállt a kettőnk közti jó viszony.

Az interjút Hegedűs B. András és Kovács András készítette 1986-ban. OHA, 5.

Boldogan készültünk, hogy megyünk Budapestre. Elbúcsúztattak azoktól, akik benn maradtak. Elindultunk. De nem Budapestre mentünk, hanem elkeveredtünk bal felé. Megint négy napig hajszoltak bennünket gyalog, nagyrészt étlen. Elérkeztünk Jászberénybe, beteretlek egy kaszárnyába, és ott megint csak foglyok voltunk. Egy kicsit valamivel jobb volt a

*rosban, az angyalföldi pályaudvaron leugrott a teher-
vonatról, és szinte végig futva tette meg az utat szülei
lakásáig, ahol minden családtagját sértetlenül találta.*

SIBELKA PERLEBERG ARTÚR *minisztériumi tanácsost 1945 februárjában rózsadombi házukból hurcolták el malenkij robotra. Először Óbudára hajtották, onnan a váci fegyházba. A szabadulás reményében kérvényezte besorozását az újonnan alakult magyar hadseregbe.*

helyzet, valamivel jobb kosztot adtak, de megint csak ott tartottunk: mi lesz velünk? Akkor átvittek bennünket egy másik helyre, ami egy lovassági telep volt valamikor. Ott volt egy csomó tiszt köztünk, a foglyok között, akik mondták, alakítsanak meg egy hadsereget. Az első hadosztály leszünk méghozzá. Én nagyon jóba keveredtem egy fiúval, százados volt. Ő maga mellé vett. Kérdezte: „Te mi voltál a hadseregben?” „Semmi, százados úr.” „No, nem baj, majd nevelőtiszt leszél.” Megalakították a különböző, puskás, lövész, szanitéc csoportokat. Toprongosak voltunk, nekem is csak a mackóruháim maradt meg. Sorba lettünk állítva. Innen már szabadon megyünk Egreskátára, ott lesz a szálláshelyünk. Elgyalogoltunk még tizenöt kilométert. Éjszaka megérkeztünk, a Dessewffy grófoké volt a kastély, a gazdasági épületekkel együtt. A kastély össze volt löve. Elhelyeztek bennünket különböző helyekre, ott már voltak szakácsok is, akik valahonnan szereztek krumplit, és megfőzték. Ott nem volt orosz.

Aztán volt az a helyzet, hogy a nevelőtiszt mit csináljon? Összehívtam az embereket, éppen húsvét volt, nagypénteken érkeztünk oda. Mondom: „Gondoljunk arra, hálásnak kell lenni az Istennek, hogy megsegített! Ha harcolunk is, most már szabad emberek vagyunk.” És akkor bementem a városba, Egreskátára. Bementem a templomba, felkerestem a plébánost, mondtam, hogy húsvét vasárnap misére elhozom az embereket. Boldogan vár minket – válaszolta. Nagyon megható volt. Akkor az emberek azt mondták, hogy a mise után mind-mind vendégül látnak egy-egy katonát ebédre. Amikor visszaértem, az egyik fiú jön elém: „Azonnal a százados úrhoz!” „Miért keres engem a százados úr? Tudja, hogy hol voltam. Jelentkeztem. Nagyon csodálkozom, kérem, nagyon csodálkozom...” – és abban a pillanatban a feleségem a nyakamba ugrik. Megtalált engem. Ez a legnagyobb hőstörténetek egyike a világon. Ő azt tudta, hogy engem elvittek januárban, és elindult megkeresni Magyarországon, és megtalált.

Egy darabig lézengtünk, majd bevezényeltek a városba, a Lehel kürtjéhez. Aztán csináltak egy kurzust, ott tanítottak. Engem is megkértek, hogy adjak elő szakszerűen történelmet és hasonlókat. Egy szép este jött a parancs: Bevagonírozni, megyünk a frontra. Ez éppen április 30-án volt. A vonaton döcögünk. Érdekes, hogy a katonák, akik dirigáltak, mind azon voltak, hogy menjünk és harcoljunk, még ameddig lehet. Mutassuk, hogy a magyarok is részt vettek a háborúban. Berobogtunk a kőbányai vasútállomás külső vágányaira azzal, hogy egy napig állunk ott. Gondoltam, megnézem a családomat, mi van velük, áll-e a ház például. Úgy, ahogy voltam, bekutyagoltam Pestre. Csodálatos élmény volt a romos házakat látni, az életet az utcán. És az emberek mindenfélét árultak. Eljutottam a Margit hídig, amely nem volt, mert akkor csak a póthíd volt. Odamegyek, látom szemben a Rózsadombot, ott vagyok otthon, de abban a pillanatban az orosz őr, aki áll ott, keresztbe csapja a zászlókat. Lezárta a hidat. Na most, itt vagyok, mi

lesz velem? Eszembe jutott, hogy bemegyek a minisztériumba. Bementem. Ott egy pár fiút találtam. És csodálatosképpen anyám odajött. Jött anyám, hogy itt van a papíron a felmentésem, csak be kell mutatni. Hihetetlen gyaloglás következett. Hazamentünk a Ferenc József híd romjain keresztül a Rózsadombra. Ott kaptam enni, megmosdottam, és este a feleségemmel együtt visszamentünk a pályaudvarra. Megmutattam a papírom.

Az interjút Nagy Csaba készítette 1987-ben. OHA, 87.

Mód Péter, aki az illegalitás után továbbra is összekötőm maradt, amikor még a háborúnak nem volt vége, április végén közölte, ha akarok, akkor egy öttagú magyar csoporttal megpróbálhatnék egy szárazföldi utat keresni, hogy lehet Magyarországra visszamenni még a háborús körülmények között. Már hajóúton hazaküldtek egy csoportot, de ők nem jártak szerencsével. Én rögtön vállalkoztam rá, mert egyrészt Magyarországon szerettem volna élni a háború után is, másrészt a feleségem ekkor már elkezdett nem velem élni. Azt a célkitűzést kaptuk, hogy Magyarországra menjünk harcolni, mert az ország nyugati részein még németek voltak. Jelentkezzünk a Magyar Kommunista Pártnál – erre kaptunk kiküldetési papírt, amit a Francia Kommunista Párt vezetősége részéről írtak alá.

Olaszország akkor még német megszállás alatt volt. Mi az Alpokon keresztül akartunk menni. Május elején vagy április legvégén indultunk. Csatlakoztunk egy huszonöt tagú olasz partizáncsoporthoz. Ők ismerték az utat a hegyeken, ismeretlen utakon, hágókon keresztül. Volt velünk négy osztrák is, szintén ellenállók. Arra mentünk, amerre az olaszok mondták, ahol biztosan nem volt már senki, fasiszták vagy németek. Elég nehéz volt fölérni kétezer-ötszáz méter magásra. Ott teljesen elhagyott volt minden. Egy turistaház volt, de egy lelket sem találtunk, nem volt határőrség. Néhány elhagyott falu után lakott falvak következtek. Mire odaértünk, azok már az olasz partizánok kezében voltak. Észak-Olaszország akkor már teljes egészében a partizánok kezén volt. Minket az egyik partizánparancsnokság küldött tovább a másikhoz. Trieszt volt az utolsó olaszországi helyünk. Majd átkerültünk Ausztriába. Grazban az állomásfőnöktől megkérdeztük, hogy jutunk el Budapestre. Azt mondta, hogy indul éjszaka egy tehervonat, szálljuk fel valamelyik kocsijára. Gépeket szállít Bécsből a Szovjetunióba, ülünk be a gépekhez, és majd csak hazajutunk vele. De nem jutottunk haza, mert mind az ötünket lekapcsolt egy orosz őrség a következő állomáson. Nem is kérdeztek semmit, hanem egyszerűen fogtak, egy szuronyos őrséggel elvittek bennünket a szov-

PERCEL KÁROLY *1939-ben önként belépett a francia hadseregbe, de a második compiègne-i fegyverszüneti egyezmény után leszerelték. Párizsban August Perret irodájában dolgozott mint építész, és csatlakozott az ellenállási mozgalomhoz. 1944 augusztusában, a párizsi felkelés során a barikádon harcolt a németek ellen.*

jet parancsnokságra, és bezártak a pincébe. Közölték, hogy hadifoglyok vagyunk. Arra voltunk hivatva, hogy egy szovjet hadifogolytáborba jussunk. Három napig voltunk a pincében. Egy kiló cukor volt nálam, és abból éltünk három napig, nem kaptunk mást. Aztán tényleg elindultunk a hadifogolytábor felé, és reggeltől estig mentünk számunkra ismeretlen vidéken. Hegyen-völgyön keresztül, négy orosz őr kíséretében. Mikor odaértünk, az őrök kijelentették, hogy őket ide küldték, itt volt a tábor, de most már nincs itt. Nyilván elvitték. De nekik parancsuk van arra, hogy visszamenjenek. Mi másnap reggel elindultunk a határra. A határátlépő érvényes volt, a szovjet is átengedett, és legnagyobb csodálkozásunkra Szentgottárdnál, ahol átjöttünk a határon, megláttuk az első működő vasutat. Ez a vonat Szombathelyre ment. Éppen annyi időnk volt, hogy fölszálljunk. Szombathelyen plakátok fogadtak, amelyeken az állt, hogy Rajk László és ha jól emlékszem, Andics Erzsébet nagygyűlést tartanak Szombathely főterén. Elmentünk mi is. Találkoztunk ott Rajk Lászlóval, akit ismertem, és Reismann Jánossal, akit szintén ismertem Párizsból. Másnap, a nagygyűlés utáni napon följánlották nekem, hogy kocsin elvisznek Budapestre. Mert engem ismertek. Sajnos, ötünk közül csak engem vittek el. Az egész út Budapestig egy hónapig tartott. Úgyhogy én május végén kerültem Magyarországra.

Az interjút Szabóné Dér Ilona készítette 1986–87-ben. OHA, 44.

Azután elindultam haza, gyalog az országúton, ahelyett, hogy csatlakoztam volna valamelyik fogolycsoporthoz. Semmi félelem nem volt bennem, pedig még puskaropogás is hallatszott. A bakancs kezdte feltörni a lábam, és leállítottam egy teherautót, egy szovjet katona ült benne. Intett, hogy üljek be mellé. Elkezdett volna beszélgetni, de én egy szót sem tudtam oroszul. Talán annyit, hogy

NÉMETHI IRÉN *a Gestapo börtönéből kiszabadulva Prágába került, ahol a Vöröskereszt munkatársai fel-táplálták. Harmincnyolc kilósan, azzal a tudattal, hogy ha a fogság szörnyűségeit sikerült túlélnie, már semmi rossz nem történhet vele, az országúton, gyalog indult haza.*

köszönöm. Megmutattam neki a lágerszámomat. Amikor lerakott, adott egy darab kenyeret meg egy nagy darab szalámit az útra. S akkor bandukoltam tovább az országúton. Észre sem vettem, mikor léptem át a magyar határt. Megérkeztem Sopronba, felültem a vonatra. Egy büdös fillérem nem volt, de ki törődött akkor a pénzzel? Mindenki úgy utazott, ahogy tudott.

Mikor megérkeztem Budapestre, a Nyugati pályaudvarhoz, földbe gyökerezett a lábam: mindenütt romok... Elkeseredtem. Lesz itt egyáltalán élet? Egy falon azt olvastam, hogy MADISZ, de fogalmam sem volt róla, mit jelent. Gyalog mentem a Nyugatitól a Kertész utcáig, ahol Sugár bácsiéknál laktam. A ház állt, de a lakói mind elpusztultak. Csak a két lány maradt életben, Irén és Magda. Sugár bácsi meg

a fia Auschwitzban pusztultak el. Hova menjek? Fogtam magam, és felmentem a MADISZ-ba – megtudtam, hogy az a Demokratikus Ifjúsági Szövetség, és járnak Debrecenbe is. Egy kicsi cédulát írtam Németi Józsefnek, hogy ha még érdemes, hazamegyek. Nem akartam, hogy elkötelezve érezze magát. Egy pár nap múlva már kaptam is az üzenetet, hogy siessek haza! Úgyhogy szépen elindultam Debrecenbe.

Az állomáson a vőlegényem édesanyja várt. Igazi munkásasszony volt, aki osztotta a fiai elveit, egy aranyos, rendes asszony, anyám helyett anyám. Nagyon szerettem. „Lelkem – mondta nekem –, Jóska nem tudott jönni, valami gyűlésre kellett neki menni.” Csak később talákoztunk, otthon.

Amerre a szem ellát, mindenütt csak romok voltak, még a Nagytemplom is erősen megsérült. Nem volt kenyér, cukor, olaj, azt is jegyre adták. Az udvarban, ahol a vőlegényem lakott, összeszaladt az egész társaság, és nagy ovációval fogadtak. Ki egy pár szem kockacukrot hozott, ki egy kis szalonnát. Ők már tudták, amit én még nem, hogy az egész családomat kiirtották. Az egyik bátyámat mint munkaszolgálatos szökevényt agyonlőtték, a másik Ukrajnában pusztult el aknaszedés közben. Az apámat, a mostohaanyámat, a kishúgomat elvitték Auschwitzba, s onnan nem tértek vissza. Senkim a világon nem maradt a vőlegényem családján kívül.

Az interjút Markovits Ferenc készítette 2004–05-ben. OHA, 793. A teljes életút olvasható a www.visszaemlekezesek.hu oldalon.

Arra élesen emlékszem, hogy amikor az oroszok elfoglalták Bécset, és a tábor úgymond fölszabadult, mi elmehettünk, mindenki amerre akart, csak úgy. Szerztünk egy kézikocsit, ami azért kellett, hogy az öreg nagymamám még öregebb testvére, aki már alig tudott menni, meg én felülhessünk rá, és a nagymamám tolja. Hát tolt. Mi rajta ültünk, mentünk át egy baromi nagy Duna-hídon Bécs egyik oldaláról a másikra, és tömött sorokban a Vörös Hadsereg jött szembe velünk. Elfoglalták az egész hidat. Mi egy kis ösvényt vágunk köztük, illetve engedtek bennünket, és mentünk ezzel a kézikocsival, szembe velük. Elképesztő volt, arra emlékszem. Hihetetlen nagymamám volt, elképesztő nagymamám volt, az biztos, hogy neki köszönhetjük, hogy túlélünk. Visszahozott.

Valahogy hazakerültünk. Pontosan nem tudom, hogyan, nagymamám mesélte, hogy baromi nehéz volt. Megvetettek voltunk továbbra is. Visszajöttünk Oroshá-

BERKOVITS GYÖRGY apját 1942-ben munkaszolgálatra vitték. Anyját és apai nagyját az a stróman jelentette fel, akit a zsidótörvények kijátszására az üzletükbe hívtak, így őket a budapesti Gyűjtőfogházba zárták. Három és fél évesen anyai nagyjával és annak testvérével előbb az orosházi gettóba, majd a Bécs külvárosában, Jedlersdorfban kialakított koncentrációs táborba került. Egyik legelső emléke az, amikor a tábor felszabadult, és ők elindultak hazafelé.

zára, a házunk tökéletesen ki volt rabolva, minden bútor, minden kép eltűnt, olajképek a falakról, dísztárgyak, egyéb értékek. Mindent elvittek. A földem nagyrészt be volt szakadva, amit a szomszédok úgy magyaráztak, hogy hol a német tisztek, hol az orosz tisztek rendeztek ott dárídókat. Elégettek bútorokat a kertben, ott sütöttek húst meg szalonnát. Legtöbbet persze a szomszédok vittek el. Jött haza a nagymamám, hogy a ruháját látta az utcán valakin. Sőt, az én ruhámat is lehetett látni kisgyerekeken, játékaimat szomszédoknál. De nem mertük visszakérni. Nagyon csúnyán léptek fel velünk szemben. Azt mondták – ez is szállóige már, többször elhangzik, de igaz, nálunk is elhangzott –, hogy többen jöttünk vissza, mint ahányan elmentünk. Nem szerettük, hogy visszament az ember, hogy életben maradt. Borzalmas érzés volt, elképesztő volt. És nem adtak vissza semmit.

Anyám és a másik nagymamám Budapestről, a fogházból hamarabb vissza tudtak jönni, mint mi Bécsből. Vártak bennünket. Anyám kutatta, mi van a fiával, vagyis velem, hol vagyok? Mi van az anyjával? Fogalma sem volt. Nekünk sem róla. Mi van az apjával? A nagypapám nem jött vissza, valószínű, Auschwitzba került. Nem derült ki, hogy mi lett vele. Apámat négyen vártuk: anyám, a két nagymama meg én. Vártuk három évig, 47-ben jött haza.

A Jointtól kaptunk adományokat: Amerikából származó konzervet meg ruhaneműt. Volt az Elhagyott Javak Kormánybiztossága, ahol raktárakban gyűjtötték össze az elhagyott bútorokat, használati eszközöket. Oda be lehetett menni megnézni, hogy véletlenül a tiédet is összegyűjtötték-e vagy sem, és akkor visszakaphattad. Vagy ha nem, akkor hozhattál el onnan. Valahogy berendezkedtünk az elhagyott javakból. Borzalmas bútorokat kaptunk, egyrészt mert poloskások voltak, másrészt borzalmas rondák, elhasználtak.

Az interjút B. Révész László készítette 2009-ben. OHA, 926.

Egy ünnepnap érkeztünk Pozsonyba, ahol pontonhíd volt. Pozsonyban nagyon sok ember sétált a Duna-parton, szép idő volt. Úgy jöttünk haza, mint a szerencsenek, úgy lesültünk a Dunán. A pontonhíd alatt úgy tudtunk átmenni, hogy László – aki egy nagy bottal evezett – azt mondta, hasaljunk le, így egy-egy centi volt feletünk. Egy széles, nagy Wehrmacht-csónakban voltunk. A parton megtapsolták, amikor keresztülmentünk. Ott

valahol aludtunk, és hajnalban, öt órakor indultunk el. Talán félórát mehettünk a csónakkal, amikor jobb kéz felé ott állt egy parasztember egy kis szigeten, és

RAJK JÚLIÁRA és férjére, Rajk Lászlóra illegális politikai tevékenységük és az antifasiszta ellenállásban való részvételük miatt a politikai rendőrség 1944. december 7-én csapott le. Sopronkőhidára hurcolták, majd elítélésük után gyalogmenetben München felé indították őket. A front közeledtével a fogolymentet szélnek eresztették. Az amerikai zónából egy csónakban szöktek át a Dunán a szovjet megszállási övezetbe.

halásztá ki a Dunából a deszkákat. Elkezdünk vele beszélgetni. Ő mondta, hogy Dunakilitinél vagyunk, húsz kilométerre Győrtől. Én elneveztem a csónakunkat Szabadságnak. Otthagytuk ezt a csónakot, mert azt mondta, hogy Győrtől már megy vonat. Bementünk Dunakilitibe, és ő adott egy kétkilós kenyeret, mert ott már sütött a pék, és még más apróságokat. Onnan gyalog mentünk be Győrbe. A győri híd még le volt bombázva, nem működött. Felültünk a vonatra, és sok átszállással érkeztünk haza május 13-án, vasárnap reggel kilenckor.

A vonaton se ablak nem volt, se ülés. Olyan zsúfolt volt, hogy egymásnak vetve a hátunkat ültünk egy folyosón, abból nyíltak a fülkék, amiben semmi ülés nem volt, mindenki a földön ült. Átszálltunk többször, és mikor Bicskére érkeztünk, ahol szintén át kellett szállni, ahogy mi az ablaknál ültünk ezen a hosszú folyosón, egyszer csak egy nagy csattanás hallatszott. Aztán László azt mondta, hogy „megsebesültem”. Megfordultam, és abban a hajnali derengésben látom, hogy ömlik a vér az arcából. Borzasztóan elvesztettem a fejem, és elkezdtem kiabálni, hogy kinek van valami kötszere. Az egyik katona a lábtekercsét vette le, ami mocskos volt, kocsikenőcsös volt, és én azzal tekertem be, mert végig a fején volt egy nagy sérülés, meg a szeme fölött. Kiderült, hogy egy vastag távvezeték leszakadt, és olyan szerencsétlenül vágódott be, hogy fölsértette. Bicskén átszálltunk, és reggel kilenckor beérkeztünk Kelenföldre.

Begyalogoltunk Kelenföldről a Baross utcai klinikára. Keresztüljöttünk a Ferenc József hídon. A hidat fölrobbantották, de valami deszkapallóval kitoldották, kicsit fel kellett menni, aztán a másik oldalán lejönni. Középen állt egy rendőr. Még nem is volt egyenruhája, csak egy karszalagja. Ócska ruhában volt. Én katonaruhában voltam, szóval látszott rajtunk, hogy honnan jövünk, mert nagyon sokan megszólítottak bennünket. A rendőr ott állt, nem volt semmi forgalom. Megkérdezte tőlünk, hogy honnan jöttünk. Én mondtam, hogy rabok voltunk, és Münchenig mentünk, és most jövünk haza. Akkor könnyes lett a szeme, a nyakunkba borult, és azt mondta, hogy Isten hozta magukat. Megvettük az újságot, és elmentünk a Szabad Nép kiadójához. Vasárnap volt, és volt ott egy portás bácsi, akinek mondtuk, hogy szeretnénk telefonálni, ha lehet, másrészt pedig megkeresni, hogy hol van a párt. Azt mondja, hogy a Tisza Kálmán téren. Egyszer csak jött egy újságíró, aki szintén megkérdezte, hogy honnan jövünk. Furcsa volt beszélni, nagyon furcsa volt nekünk, hogy ki lehetett mondani a kommunista pártot.

Az interjút ifj. Rajk László készítette 1980-ban. OHA, 142.

1945 júniusa. Bementünk a Nagyvárad utáni első kiegészítő parancsnokságra. Talán Orosháza volt. Ott még nem mondtam meg, ki vagyok, hamis nevet adtam meg. Mondtam, hogy az okmányaim

KIRÁLY BÉLÁT 1945 márciusában a szovjet csapatok gyors előrenyomulása miatt a Kőszeg körül föllállított

rögtönzött dandár vezérkari főnökévé nevezték ki. Miután az egység parancsnoka Ausztriába menekült, átvette a város katonai irányítását, és március 29-én megadta magát a szovjeteknek. Hadifogollyá nyilvánították, majd a Szovjetunió felé hurcolták. Románián áthaladva társaival leugrott a vonatról, és hazavergődött Kaposvárra.

„Azért jövök, hogy tanácsot kérjek, mi ilyen helyzetben a teendő?” Ez a bölcs ember azzal kezdte, hogy „ha kisül, hogy a szovjet hadifogságból elszöktél, akkor a szovjet elfog és elvisz, és talán később jössz haza, mint bárki más”. Azt már tudjuk, hogy a szovjet presztízkérdésnek tartja, hogy az ő hadifogolyorsége nem olyan hatástalan, hogy onnan meg lehessen szökni. Azt mondta, „ebből kifolyólag három választásod van. Ha azt hiszed, hogy a szovjet eltűnik egypár hónapon belül, akkor bújj el, lapulj, és gyere föl, amikor elmentek, és kérd az igazolásodat. Ha azt hiszed, hogy hosszú ideig maradnak itt, akkor még két választás van előtted. Fogod magad és elmész Nyugatra, aztán csinálsz, amit akarsz. Ha itthon akarsz maradni, akkor egyetlen biztos útlevél van: be kell lépned a kommunista pártba.” Ezt mondta a liberális, nagypolgári tábournok 1945 júliusában. Én azt mondtam, rendben van, gondolkodni fogok. Kitöltöttem az igazolási kérvényemet, és beléptem a kommunista pártba. Én otthon akartam maradni, és vállalni azt, ami a magyar nép sorsa lesz. Arra gondoltam, hogy mindezen keresztülmentem, és most szökjek el? Én őszintén az országban akartam maradni. A tábournok tanácsa határozottam befolyásolta az elhatározásomat. A másik meg az volt, amit én igazán megértettem a magyar társadalomban, hogy van egy földkérdés, van egy parasztkérdés, és ezeket meg kell oldani.

Az interjút Hegedűs B. András készítette 1986–87-ben. OHA, 178.

Hazajöttünk szeptember 10-én Szegedre. A Rózsa paprikamalomba. Annak a területéről engedtek szabadon. Adtak egy papírt, hogy Iași-ból, a hadifogságból

LENDVAY GYÖRGY 1945. április 4-én egységével a szovjet hadsereg elől menekülve Sopron mellett átlépte a határt. Ausztriában amerikai fogságba esett. Júniusban elengedték, és ő néhány társával úgy döntött, hogy hazajön. Gyalog indultak el, de útközben szovjet fogságba estek. Előbb Sopronkőhidára, majd augusztusban a romániai Iași-ba, hadifogolytáborba szállították. Azon kevesek közé tartozik, akiket nem vittek tovább a Szovjetunióba, hanem szabadon bocsátották.

jöttünk haza. Szegeden a vonathoz mentünk, tömve volt, mindenki Pestre akart menni. Nem kellett jegyet vennünk, csak megmutatni ezt a papírt. Kőbánya-Kispestnél megállt a vonat, tovább nem tudott menni, mi meg nem bírtunk fennmaradni a vonaton. Olyan idegesek voltunk, mikor megláttuk Pestet. Meg a hon-

vágy. Mentünk abban a lefagyott talpú bakancsban, ekkora szakállal. Felszálltunk a villamosra. Jött a kalauz, és mikor meglátta, hogy mik vagyunk, azt mondta, nem kell jegy. Hazaértem. Az egy szörnyű dolog. Annál szörnyűbb nincs a világon. Leszálok a villamosról. Nem itt, hanem az Erzsébet királyné úton. És végigfutottam a Miskolci úton lefagyott bakancstalppal. Csattogott. Futottam haza. Nem bírtam megállni, azzal a rozoga testtel.

Csöngettem. Anyám kinézett az ablakon. Majdnem kihúztam az ablakból anyámat. Kis hija volt. Nem engedtek be. Ott kellett levetkőznöm meztelenre mindjárt, hogy ne mozduljon el, ne menjen el a ruhám! Meglátták a gatyámat! Te ebben voltál? Hosszúszerű gatyám volt, vászon. Miben lettünk volna? Vízet még annyit se kaptunk, amennyit itunk. És akkor: megfürdesz. Anyám csinált vizet, megmosdottam. Először befeküdtem anyám szobájában az ágyba, és akkor ide-oda forgolódtam, nem bírtam elaludni. Ágyban nem bírtam feküdni, képtelen voltam. A kemény földhöz voltam szokva, nem bírtam az ágyban aludni. Akkor lefeküdtem a földre, és elaludtam. Ez úgy tizenegy-tizenkettő lehetett délben. És másnap este ébredtem föl ott, hason fekve. Nem tudtak előbb fölkelteni.

Az interjút Kőrösi Zsuzsanna készítette 1993–94-ben. OHA, 528.

Egy hétig jöttünk vagonban Hegyeshalomig, alig aludtunk valamit. Azt tudom, hogy Budafokon aludtunk, átjöttünk a Keletibe, ott még mondták, hogy menjünk be az étkezőbe, mert a hadifoglyoknak adnak kaját. Épp előttünk jött be egy keleti szerelvény, elképesztő volt a kettőnk közötti különbség, ahogy kinéztünk. Nem volt képünk bemenni az étkezőbe.

Többedmagammal jöttem Miskolcra. Elég az hozzá, hogy fölmásztunk a szerelvényre. Az leírhatatlan, milyen állapotok voltak az egész országban. A peronon valahogy be lettem szorítva, és a ládákat magam mögé raktam. Mindegyik hozzám volt kötve, mert mindegyiken volt derékszíj. A lábamhoz, a derekamhoz, a vállamhoz. És én állva elaludtam. Eldőlni nem volt lehetséges, mert zsúfolásig voltunk. Füzesabony környékén zűrzavar, lövöldözés volt, állt a vonat, leszedtek embereket. Közben, ahogy meglódult a nép a peronon, elvitték a zubbonyzsebemből a pénzemet, a katonakönyvem, irataimat.

Vasárnap hajnalban érkeztem haza. Borzasztó öröm, hogy egy fiú hazajött, mert akkor már tudtuk, hogy a középső bátyám Szegeden a hadifogolytáborban meghalt. Apám nagybeteg. Két hét múlva halt meg, hogy hazajöttem.

BOGÁR KÁROLY éppen felszabadult mint esztergályos, amikor 1944 nyarán megkapta a behívóját. Egy miskolci karhatalmi alakulathoz került, amely a szovjetek előrenyomulása előtt Ausztriába vonult vissza. Amerikai fogságból tért haza 1945 késő őszén. Addigra már kiszabadult a börtönből uszításért elítélt apja is, aki szakszervezeti vezetőként szoros kapcsolatban állt az illegális kommunista párt helyi tagjaival.

Hétfő reggel bementem a rendőrségre, két nyomozó jött. Mivel papírom semmi nem volt, hitték, nem hitték, amit mondtam. És volt feljelentőm is az udvarból. Aki Nyugatról jött, az csak a legritkább esetben volt katona, már úgy értem, hogy honvéd. Arra mindent rá lehetett fogni. De azt itt mindjárt lehetett igazolni, mert a nyilasokról is megvolt a lista. Nagyon jól tudtak mindent igazolni. Aki SS volt, annak be volt tetoválva a vércsoportja a bal karjába, tehát itt nem volt különösebb mellébeszélés. Nekem csak honvéd rangom volt.

Hazajöttem, internáltak, apám közbenjárására egy hét múlva hazaengedtek. Előzőleg kilenc hétre akartak internálni, de ezt finoman úgy írták le, hogy egészségügyi zárlat. Tehát még csak nem is közbiztonsági őrizetbe vétel. Beke-rültem a huszárlaktanyában létesített internálótáborba, nagyon jó társasággal. A DIMÁVAG egész vezérkara ott volt. A DIMÁVAG-ot is kitelepítették, részben Csehszlovákiába, részben Ausztriába, és a gépeken menő emberek azok mind nyugatosok voltak. Természetesen aki mérnök volt, vagy, ne adj Isten, főosztály-vezető, illetve intéző, főintéző, tanácsos, főtanácsos, azt internálni kellett, mert az csak rossz ember lehet. Úgyhogy odakerültem, de egy hét múlva kijöttem. Én is úgy voltam, mint az a bizonyos nyomozó 56-ban, hogy én nem féltém, mert én nem úgy éltem át a „felszabadulást”, mint ahogy a lakosok átélték, meg anyámék átélték. Volt egy kis találkozásunk. Én csak – megint szerencsémre – az utoljást csíptem el a háborúnak, a legeslegutolját. Többet szenvedtünk a bombázásoktól, mint a tűzvonaltól. Így bennem különösebb félelem nem volt sem az oroszok iránt, sem a rendszer iránt. Még az internálótábor sem ijesztett meg különösebben. Visszamentem dolgozni. De ott nem volt mit csinálni. A DIMÁVAG le volt bombázva.

Az interjút Molnár Adrienne készítette 1990-ben. OHA, 253.

Vonattal jöttem át Debrecenbe, onnan meg késő este, fél tizenegy körül egy szerelvénnyel jöttem volna Budapestre, de leállították a forgalmat. Így kerültem az országútra. Beültem egy szovjet gépkocsiba. Elaludtam. Budapesten, a Soroksári úton ébredtem fel. A katona ébresztett fel. Cigaretta adott. Mentem a Kelenföldi pályaudvarra. A pályaudvaron olyan érzésem volt, hogy valaki figyel. Kis szakállam volt, orosz sapka a fejemen, úgy néztem ki, mint egy orosz. Újságpapírból ragasztott zacskóból ettem a fekete nova szőlőt. Az állomáson

HOMOLA LÁSZLÓ *büntetőszázadával 1944 őszén Gyöngyösújfalu határában esett szovjet fogságba. Egy székesfehérvári hadifogolytáborba vitték, majd onnan hurcolták Foksányon át a Szovjetunióba. A szarotvi fogolytáborba került, ahol munkásmozgalmi múltja alapján antifasiszta iskolába járatták. Ezenközben vasesztergályosként dolgozott a helyi gyárban. Mivel az inséges viszonyok közepette súlyosan megbetegedett, egy transzporttal visszaszállították Romániába, ahonnan többnapos viszontagságos utazás után ért a magyar határra.*

vettem. Nem felejttem el, rubellal fizettem. Nekidőltem egy oszlopnak az állomáson. Óvatosan lehúztam az újságot, kilestem fölötte, és észrevettem, hogy egy lány figyel. Hirtelen elkapta a fejét. Megismertem, egy tatabányai lány volt. Öszszehajtottam az újságot, betettem a köpenyzsebbe, és odamentem hozzá. „Ugye, te vagy a Békési Piri?” „Én vagyok – mondja –, te meg a Homola Laci. Neked lejött a holttá nyilvánításid, hogy szökés közben agyonlőtték.” „Lehet, hogy lőtték, én nem vettem észre. Mi újság otthon? Élnek a szüleim?” „Igen, már otthon a bátyád is és az öcséd is. De – azt mondja – te meghaltál.” „Látod, hogy nem haltam meg, itt vagyok. Piri, van egy kérésem. Tudod, hogy anyám szívbeteg. Te ezzel a vonattal hazamész, én majd csak a következővel megyek. Készítsd fel anyámat, hogy élek, és útban vagyok hazafelé. De nagyon vigyázz, mert anyám könnyen elájul.” Megígérte. Ugyanazzal a vonattal mentem, mint a Piri. A lány találkozott útközben anyámmal. Anyám bent volt a Hirschler-féle csemegeüzletben vásárolni. Rohant oda hozzá. „Homola néni, várjon, mondja meg őszintén, minek örülne most?” „Minek örülhetnék?” „Jön a Laci” – mondja. „Ne beszélj már marhaságot, Piri, hiszem meghalt.” „Dehogyan halt meg, találkoztam vele.” Szerencsétlen anyám kirohant a vasútra, én meg a másik úton mentem hazafelé. Találkoztam útközben a volt tanítómmal, Dombi Imre bácsival, és vele beszélgettünk. Hazaértem, bekopogtam az ajtón. Egy férfihang: „Bújj be!” Bementem, az öcsém volt, akkor jött haza a bányából, mosakodott. Láttam, hogy nem ismer meg. „Adjon egy kis forralt vizet!” Mindig azt kértem mindenhol. „Voda?” „Da, voda, voda.” „Ott van – mondja –, fulladj bele!” Ott egy vödör állt, meg egy pohár. Rájöttem, hogy a szakáll meg a beesett pofa nagyon elváltoztatott. Levettem a ruszki sapkát a fejemről és eltakartam vele az állam. Rám néz, és akkor megismert. Jött anyám is, de csak a lépcsőig, ott elvágódott. Aztán jöttek a szomszédok, érdeklődők. Egy hétig meséltem, mesedélutánokat tartottam. Aztán kórházi kezelésre kerültem. Nem engedtek anyámék dolgozni, még gyenge voltam.

Az interjút Nagy Gyula készítette 1989-ben. OHA, 211.

Aztán rájöttünk, hogy innen menni kell. Akkor összeálltunk, és a Semmeringen keresztül menekültünk Ausztriába, hogy elérjük azt a területet, ahol már amerikai zóna van, ahol a család néhány tagja élt, a nagynéném, Károlyiék meg Somssichék. Sokhetes megpróbáltatáson mentünk keresztül. Ezekre már sokkal jobban emlékszem, mert már majdnem nyolcéves voltam. Elsősorban az volt érdekes, hogy az ember egy lovas kocsival utazott, és úgy néztünk ki, mint az ame-

NÁDASDY FERENC hétéves volt, amikor apja 1944 októberében elesett a fronton. A család ősi lakhelyét, a nádasdladányi kastélyt előbb a német, majd az orosz katonák dúlták fel és fosztották ki. Ekkor anyjával és két nővérével a Bakonyba, egy rokon vadászházába menekült. Ott akarták átvészelní a háború végét.

rikai cowboyok, akik Nyugatra mennek. Sátorponyvas kocsik voltak, különleges egy gyerek számára. Arra emlékszem, hogy amikor a Semmeringen mentünk át 1945 januárjában, a kocsik megcsúsztak, lovak zuhantak a völgybe. Mentünk és mentünk, egypár nagyon kellemetlen emlékem van, ezek nagyon mély nyomokat hagytak bennem. Nyugati hadi repülőgépek ezt a hosszú lovas konvojt ugyan nem bombázták meg, mert akkor biztos nem ülnék itt, de gépfegyvertűz többször is volt. Nagyon sokszor ugráltunk ki a kocsikból, és rohantunk ki a termőföldre, egy szalmakazal alá, sokan meg is haltak. Kétszer volt ilyen, mind a kétszer megúsztuk. Volt egy másik történet, ami mély benyomást tett rám. A lovas kocsink, bár nagyon lassan haladt, elhagyott egy gyalogos oszlopot, ahol az emberek már hetek óta éheztek. Arra emlékszem, hogy mindenünket, ami a kocsin volt, odaadtuk nekik, és most is előttem van, mint egy nyolc éves kölyök előtt a látvány, hogy valaki egy tojást egészben vett be a szájába, mert annyira éhes volt. Azt mondták akkor nekem, hogy foglyok, aztán később beszélgettünk róla édesanyámmal, nagyrészt zsidók voltak, akiket hajtottak kifelé Nyugatra. Addig soha nem láttam ilyen szörnyűséget gyerekként. Ha egyszer az ember ilyet lát, akkor azt sosem felejtje el, az emlékeimben ezek a háborús évek dominálnak.

Mentünk, mentünk, mentünk, mentünk, és belekerültünk az amerikai zónába, és ott szépen viselkedtek velünk. Egy táborban laktunk Ausztria nyugati részén, amerikai katonák őriztek bennünket. Hogy miért kellett őrizni, nem tudom, hiszen menekültek voltunk. Itt voltunk egypár hónapig. Megvártuk, hogy a háborúnak vége legyen, és akkor ott volt a lehetőség, hogy lehet Nyugatra menni, tehát nem kell visszamenni Magyarországra. Sokan ezt az utat választották, de mi nem a kifelé való menést választottuk, hanem a Magyarországra való visszajövetel volt a döntés, amiben egész biztos édesanyám játszott a legnagyobb szerepet. Azt mondta, hogy nekünk dolgunk van odahaza, még vissza kell menni. Hát vissza is jöttünk 45 végén.

Mire mi abba a helyzetbe kerültünk, hogy a faluba visszamentünk, a kastélyba nem engedtek be, viszont volt egy nagyon kedves főintézőnk, akinek egy nagyon szép háza volt a kastélyparkon kívül, és ő megosztotta velünk a házat. Az egyik felében ők laktak, a másik felében mi. Akkor már megvoltak az első falusi tanácsok, nem mehettünk be a kastélyba. Én így sosem voltam a kastélyban a háború után, csak a parkban.

Az interjút Markovits Ferenc készítette 2003-ban. OHA, 765. A teljes életút olvasható a www.visszaemlekezesek.hu oldalon.

„ÖRÜLETES SEBESSÉGGEL INDULT MEG AZ ÚJJÁÉPÍTÉS”

1945 februárjában Békéscsabán is megjelentek a toborzó hirdetések. Nem is tudom, milyen indíttatásból, bizonyára azért, mert nem szerettem a náciakat, elmentem a városházára, jelentkeztem katonának, és márciusban megkaptam a behívót. A szegedi 5. hadosztályba kerültem, amelynek egy része önkéntesekből állt. A reguláris katonaságból is többen inkább azt választották, hogy hadra foghatók legyenek a náci Németország ellen, mint hogy hadifogolyként kivigyék őket Szibériába. Amikor bevonultam,

ott voltak a régi katonák és a hozzám hasonló zöldfülűek is, akiket ki kellett képezni. Egy darabig Békéscsabán voltunk. Engem már az elején kiszemeltek századírónak. Elégé lezseren kezelték a dolgot. Estére hazamehettem, és másnap korán reggelre kellett visszamenni, mintha valami munkahely lett volna. Akkor váltott komolyabbra a dolog, amikor kivezényelték az ezredet. Emlékszem, amikor a gyomaendrődiek vonultak be zárt alakulatban, nagy énekszóval: „Bajtárs, a fasisztáknak öt perc az élet, csak öt perc, és nem lesz tovább”. Később az ezredet Póstelekre, egy korábbi grófi majorságba vezényelték, és én kerékpározhattam Békéscsaba meg Póstelek között, mindenféle megbízásokkal. Azért helyezték át az alakulatokat, mert a szovjet parancsnokságnak kellett a kétkezi munka a repülőtér rendbe hozására. Olyan feladatot is kaptam például, hogy kocsival szállítsak lapátokat a munkához. Egyszer az önkéntesek demonstrációszerűen hangot adtak az elégedetlenségüknek: nem lapátolásra jelentkeztek, hanem arra, hogy a náci fenevaddal végezzenek. Az MKP megyei titkára jött csitítani a hangulatot. Áprilisban mégiscsak bevagoníroztunk és elindultunk. Budapesten a MÁV-kórházban töltöttünk egy éjszakát, aztán mentünk tovább. Rendes uniformisunk se volt, legfeljebb egy-egy katonasapkát adtak a ruhatárból, egyiknek, másiknak jutott zubbony, hozzá civil nadrág, amit össze tudtak szedni a régi katonai raktárakból. Gyalog mentünk végig a Podmaniczky utcán és a Nagykörúton a Kelenföldi pályaudvarig. A hidakat felrobbantották, a Boráros térnél ingó pontonhídon mentünk át, amit a szovjet hadsereg rakott le. Az emberek integettek, éltettek bennünket. Azt hiszem, az első magyar alakulat voltunk, az új Magyarország első hadserege, amelyik így átmasírozott a fővároson. A lakosság kimutatta a szimpátiáját, cigarettát, cukorkát adtak nekünk. A Kelenföldi pályaudvaron bevagoníroztunk, még hozzá egy szovjet szerelvénybe. Elhelyezkedtünk, ki hová tudott: a lépcsőkre, ütközőkre, vagy felkapaszzkodott a vonat tetejére. Többször megálltunk,

MOLNÁR MIHÁLY 1944 júniusában Budapesten átvette a jogi diplomát, *summa cum laude*. Hazament Gyulavárba, szülei tanyájára. Érdekelte a közélet, bejárt Békéscsabára a Kisgazda Egyletbe, ahol az újonnan alakuló kisgazdapárt szerveződött. Kisebbségi feladatokkal bízták meg. Amint megtudta, hogy az Ideiglenes Nemzeti Kormány fegyverszünetet kötött a Szovjetunióval, és hadat üzent Németországnak, rögtön jelentkezett az új hadseregbe.

óraszám nem tudtuk, mikor indul újra a vonat. A civilek is úgy közlekedtek, hogy felkapaszkodtak valami szerelvényre, ha valahova el akartak jutni. Esetleg egy napot is kellett várni, míg jött valami. Martonvásárnál egy rendkívül nagy zivatar folytán szinte szétszóródott a társaság, mintha az eső lemosta volna az embereket az ütközőkről. Aztán eljutottunk Székesfehérvárig, ahol a hadosztály-parancsnokságon szállásoltak el bennünket. Másnap folytattuk az utunkat Hajmáskérig. Géppuskás századba kerültem, de ott is írnokként használtak, a tábori bíróságnál lettem jegyzőkönyvvezető. Több olyan tárgyaláson vettem részt, amit szökés miatt rendeztek, és fogdáknak is jártam a katonai ügyéssel. Emlékszem olyan ügyre, hogy egy felcser kiadta magát orvosnak, rájöttek, és a hadosztály-parancsnokságon bedutyizták. Aztán jött a szovjet hadsereg, kiszemelte magának azt az óriási területet, és davaj, davaj, átadni minél előbb.

Május 9-ét, a felszabadulást ott ünnepeltük. Akkor már többen úgy gondoltuk, hogy nincs értelme bent maradni a hadseregben. A leszerelés napok alatt lebonyolódott. A hadosztálytörzs maradt utoljára, nekünk kellett Hajmáskérről Szombathelyre szállítani a ládába rakott irattárat. Én ott szereltem le. Kérdeztek, hogy mi a tervem, kívánok-e továbbszolgálni? Nem kívánok, mondtam, haza akarok térni.

Az interjút Molnár Adrienne készítette 1994-ben. OHA, 579. A teljes életút olvasható a www.visszaemlekezesek.hu oldalon.

Én Újpesten, január 11-én szabadultam fel. Ez úgy történt, hogy az oroszok bejöttek a pincébe. Mi meg fölmentünk a pincéből. És akkor bejöttünk Kikivel keresni a szüleimet. Végiggyalogoltuk a várost. Az ostrom után szörnyű állapotok voltak. Először nem találtuk őket. Egy barátunktól megtudtam, hogy megvan, átjöttek a befagyott Dunán, és elmentek a Weisz Alice Kórházba, a zsidó kórházba, ahol a nagyanyámat bújtatták. Én másnap értem oda. Ebben a kórházban, ami valahol az Aréna úton volt, nagyanyám ágyánál összetalálkoztunk mindnyájan. Aztán a bátyám meg én elmentünk megnézni a Szalay utcai lakást. Ott valamelyik konzervgyárnak lehetett a lerakata, polcok voltak mindenütt, amikből én fát vágtam az első időben. És az oroszok is jártak ott, mert a fürdőszoba és a vécé elmondhatatlan állapotban volt. De a bútorok be voltak zárva egy szobába. Szereztünk egy húzós talicskát, amire

MÁRKUS ANNA *anyai nagyapja, Vészi József a Peter Lloyd főszerkesztője volt, 1940-ig az ő házában élt szüleivel és két bátyjával. 1944-ben családjának a Széll Kálmán tér 10. szám alatti csillagos házba kellett költöznie. Majd a Slachta Margit vezette Szociális Testvérek Társaságának pécsi zárdájában bujkált, néhány hét múlva visszajött Budapestre, és a Kolumbusz utcai internálótáborba ment családja után. Úgy döntöttek, visszamennek a csillagos házba. Novemberben Annát a nyilasok lágerbe zárták. Megszökött, és a felszabadulásig nevelőnője bújtatta otthonában.*

ráültették a nagyanyámat, és a bátyámmal behúztuk a Szalay utcába. És elkezdődött az élet.

Volt egy kis vaskályha az ebédlőben, ott lakott a nagyanyám, neki volt egy külön ágya, és volt egy nagy ágy, azon aludt apám, anyám és én. Apám nagyon rossz állapotban volt, szörnyűséges vérhasszerűségben szenvedett. Fel kellett táplálni, ami borzasztó nehéz volt. Krumplihéjat sikerült szerezni. A bátyám szerzett egy karszalagot, hogy „врач”, orvos, azzal járt. És szerzett Ultraseptylt, és az orosz katonákkal cserélt kenyeret. Egy idő után lehetett szárított káposztafőzeléket kapni, aminél rosszabb kevés dolog van. De étel volt! Anyám megtanult a házmesternétől kenyeret sütni, és a bátyám szerzett lisztet, és abból süített kenyeret. És akkor úgy-ahogy sikerült apámat helyrehozni. A bátyámnak is volt valami szörnyűséges hasmenése, ők ketten nagyon rosszul reagáltak a körülményekre.

Kezdek visszajönni emberek. Csomó viszontlátás volt, és egy csomó ellenkezője is. Jöttek idősebb emberek, akiknek a fia, a felesége nem jött vissza. Nagyon felkavart idő volt, amiben nagyon sok pozitívum volt: láthatóan újrakezdődött az élet. Lassan nyíltak üzletek, és lassan eltűntek – nagyon lassan – a háborúnak, az ostromnak a jelei. Ez évekig tartott, de a legelső rendrakás hamar megtörtént. A nagyanyám meghalt. Cukorbeteg volt, és a diétát nem lehetett tartani, injekciót sem lehetett szerezni. Ez a két dolog volt: a visszatértek és a nem visszatértek, de valahol az élet, az életre kelés dominált.

Apám lett a gyámja a Farkas gyerekeknek, mert a szülei (Farkas István festő és felesége) nem tértek vissza. Nálunk laktak a gyerekek. Az apjuknak jó barátja volt Vilt Tibor és Schaár Erzsi. És Vilt Budafokon lakott, és az első évben az iskolában rendezett be egy művésztelepet. Ott laktunk, lehettünk hatan-heten, Kogutowicz-térképeken aludtunk a földön. Befizettünk valahova enni, de borzasztó keveset adtak, és szörnyű éhesek voltunk. Eljártunk a budafoki kertekbe szőlőt és őszibarackot lopni. Emlékszem, amikor Erzsi csinált szilvás gombócot vacsorára. Pillanatok alatt tűnt el!

Az interjút Kőrösi Zsuzsanna készítette 2014-ben. OHA, 967.

Tán még nem is fejeződött be az ostrom, amikor elindultunk anyámmal. Persze nem tudom pontosan, mikor, de elég hamar. Ide, a jelenlegi Ferenciek terére, az akkori Apponyi térre akkor még valószínűleg nem lehetett eljönni. De az biztos, hogy a nagyapáméknál tartózkodtunk, Budán még folytak a harcok. Ez a lakás az akkori Vilmos császár út, a jelenlegi

KÖSZEG FERENC apját 1942-ben munkaszolgálatra hívták be (41 éves volt, fogorvos), a doni frontra került, valószínűleg 1943 januárjában halt meg. Az ötéves Ferenc édesanyjával 1944 őszétől a Slachta Margit által létrehozott Szociális Testvérek Társasága Thököly úti rendházában élt, hamis iratokkal, szemben a Thököly

úti nyilas pártházzal. Itt bujkált Heltai Jenő, Rusznyák István orvosprofesszor, Bánki Zsuzsa színésznő és még sokan mások. Egy nyilas razzia után a bujkálóknak el kellett hagyniuk az épületet, de karácsonykor többen visszaköltöztek. Az ostromot a zárda pincéjében vészelték át.

Bajcsy-Zsilinszky út és a Markó utca sarkán volt. Arra nagyon élesen emlékszem, hogy ott ültem a földön, és játszottam valamit, egyszer csak nagy csörömpöléssel betört az ablak, a fejem fölött elrepült egy repesz. Természetesen nagy izgalom keletkezett, ha fél méterrel lejjebb repül

az a repesz és fejen talál, aligha éltem volna túl. Éles szélű fémdarab volt, gránát-repsz lehetett, a súlya úgy egy kiló. Sokáig őrizgettük, levélnehezékként szolgált, aztán eltűnt. Azt mondták, hogy a Margit híd pilléréen még mindig van egy német üteg, és onnan lövik a pesti oldalt.

Ide, a lakásunkba is elég hamar eljöttünk. A dátumot illetően van egy biztos támpont. Amikor egy alkalommal, egy napsütéses tévégi napon kijöttünk a Slachta-zárdából, egy csoport haladt el mellettünk, talán a Thököly úton: orosz katonák, szokatlan módon feltűzött szuronnyal embereket kísértek. Amikor visszafelé mentünk a zárdába, az Oktogonon nagy csoportosulást láttunk. Anyám gyorsan másfelé akart vinni, de így is láttam, hogy két akasztott ember lóg két lámpaoszlopon. Ma már tudom, hogy a két embert, Rotyis Pétert és Szívós Sándort, akiket háborús bűntettekért halálra ítélték, 1945. február 4-én végezték ki az Oktogonon.

A családi történetekből tudom, hogy 1944 tavaszán a szüleim fogorvosi rendelőjébe beköltözött egy orvos. Hozta a saját felszerelését, ráadásul valami nyilas képviselőnek volt a testvére. Amikor el kellett költöznünk a lakásból, azt mondta az anyám neki, hogy azért olyan nagyon ne rendezkedjen be. A pasi felháborodott, „ne fenyegetőzzön” – mondta. „Nem fenyegetőzöm, csak figyelmeztetem” – felelte az anyám. Mire visszajöttünk, a „vendég” eltűnt, többet nem hallottam róla. Anyám nagyon jó kapcsolatban volt a házmestercsaláddal, Zekéékkel. Amikor hazajöttünk, elmondták, többször is felbukkantak lakásigénylők, hogy beköltözzenek a lakásunkba, ők azonban mindegyiknek azt mondták, hogy az egy rettenetesen poloskás lakás, nem ajánlják, hogy beköltözzenek. Úgyhogy végül nem is költözött be senki. Amikor talán másodszor mentünk haza, a házmester néni azt mondta, most ne menjenek fel, mert éppen benn vannak az oroszok. Akkor nem is mentünk föl. Amikor legközelebb hazamentünk, eléggé felforgatva találtuk a lakást. Néhány dolog hiányzott, de nem olyan nagyon sok. A lakás lényegében megvolt. Aztán nagyon hamar odaköltöztek egy társbérlet.

Az interjút Murányi Gábor készítette 2009–13 között. OHA, 980.

Szóltak nekem, hogy hangosbeszélő van a Ponty utcai iskola bejárata fölött, valamilyen idegen szöveget, aztán magyar szöveget mond, meg kellene hallgatni. Azt mondták be, hogy a szovjet hadsereg felszabadította Budát, az utóvédharcok még folynak. A lakosság fegyelmezetten takarítsa el a romokat, temesse el a holttesteket! Mindent kövessenek el, hogy ne legyen járvány, össze kell írni, ki hol van, akinél fegyver van vagy németek bujkálnak, jelenteni kell a parancsnokságon! Ezek a felszabadítók az elit hadsereghez, az ostromcsapatokhoz, a gárdisták közé tartozhattak, mert nagyon szép fehér kamuflázsban jöttek, legtöbbjük sífelszereléssel. Csak néhány napig voltak ott, aztán jött valamelyik ukrán hadsereg. Azok kaptak – egyesek szerint három nap, mások szerint tíz nap – szabad rablást, ami kijárt ilyen nehéz ostrom után a katonáknak. Ennek elég rossz visszhangja volt, mert azt mondták az emberek, ha ezektől megszabadulunk, akkor szabadulunk fel igazán. [...] Én még mindig benne voltam a kötelezettségvállalásban, hiszen rám volt bízva a ház. Ott volt velem apám, anyám és a nővérem is. Aztán ezekkel az én „bujkálóimmal” együtt mentünk frissen elpusztult lovakat transzírozni, húst meg egyéb élelmiszert szerezni. Én aztán tíz-tizenöt kilós csomagokban vittem az enivalót felnőttekhez, gyerekekhez, nagyon sok helyre. Egyébként jó viszonyban voltam az orosz városparancsnoksággal. Fölmentem a Várba, a régi Városháza épületébe, és megmondtam, hogy vannak árvaházak, ahol semmilyen ellátás sincs, és hogy a Svéd Vöröskeresztnek dolgozom. Ez nem nagyon tetszett nekik. Fölírták a nevemet, címemet, és egyszer csak megjelentek egy teherautóval. Elkezdtek belőle kirakni zongorát, díványt, priccset, párnákat, fehérneműt. „Az ég szerelmére, mit csinálnak? Honnan vannak ezek?” Azt mondja, fönn a Várban a burzsujoktól. Kiderült, hogy a Vár az Ilonka utca volt, ami most Szabó Ilonka utca. Ott kipakolták a szép polgári lakásokat, és hozták nekem, a gyerekeknek. Aztán hoztak még babot, fagyott krumplit, amijük volt, mindent. Az árvaházakkal, amint rendeződött egy kicsit a helyzet, már nem volt probléma.

Április elején kaptam egy értesítést a szocdempárttól, hogy lépjek be Milloch Sándor mellé. A miniszterelnökségen volt a Hazahozatali Kormánybiztosság, annak volt ő a vezetője államtitkári beosztásban, és kellett neki nyelveket tudó szociáldemokrata segítség. Milloch nevét már ismertem a *Népszavából*, amelynek főmunkatársa és szerkesztője is volt időnként. Nagyon rendes, jó felkészültségű, művelt ember volt. Mauthausenből jött haza.

KARIG SÁRA 1943-tól a Raoul Wallenberg vezette Svéd Vöröskereszt gyermekosztályán dolgozott. A vészkorszak idején számtalan zsidó származású gyermek, magyar katonaszökevény, angol hadifogoly életét mentette meg, illetve zsidó gyermekeket helyezett el árvaházakban. Amikor Buda ostroma elkezdődött, elvállalta a légóparancsnok-helyettesi posztot a Vár oldalában, abban a házban, ahol szüleiivel lakott.

Nekem ezen kívül még sokféle elfoglaltságom volt, többek között haza kellett vinni a családomat Bajára, hiszen az ellátás vidéken mégiscsak könnyebb volt, mint Pesten. Aztán részt vettem családegyesítő meggyerekkereső akciókban. Ez rengeteg időt igényelt, hiszen nekünk nem voltak feljegyzéseink. Szóval családi üzeneteket kellett megszerkeszteni, aztán beolvasni. Azonkívül útszámlák, elszámolások, beszámolók. A szocdemek újpesti lapjában – nem tudom most a nevét – több cikket is elköttem.

Az interjút Bakonyi Éva készítette 1988-ban. OHA, 167.

Kigyalogoltunk Budáról a Hűvösvölgybe nagyapámmal. Én még mindig erősen sántítottam. Nagyapám goromba ember volt nagyon, emlékszem. „Nincs eltörve a lábad, akkor semmi bajod nincs.” Mentünk ki, és az Olasz [Szilágyi Erzsébet] faszor végén megláttam az első ablaküveget! Az ember csak nézte, hogy *üveg!* S akkor mentünk, s akkor *ép házak!* Annyira hozzászoktunk a bűdösséghez és a romokhoz, hogy már nem is tudtuk elképzelni a világot másképpen. Emlékszem, hogy ott emberek, asszonyok kertészkedtek. A Budakeszi út és a Hidegkúti út sarkánál egy orosz sárga és piros lámpával irányította a

SCHULLER ERVIN *családja 1944-ben Besztercéről Budapestre költözött. Pest bombázásakor a ház, ahova a rokonok befogadták őket, bombatalálatot kapott, anyja meghalt, ő maga is súlyosan megsebesült. Két nappal később egy üres pincében tért magához. Szerencsére apja rátalált, és elvitte onnan. Apjával és nővérével együtt érte meg Buda felszabadulását. De fél sem ocsúdott, amikor apját márciusban összeszedték az utcán: négy és fél múlva látták viszont. Egyedül maradt a két testvér. Nagyapjuk vissza akart menni Erdélybe, ezért elvitte őket a Szezhlo Gábor vezette gyermekotthonba.*

forgalmat, s egy teherautó elütötte. A következő teherautó átment rajta, a következő is, a következő is...

Emlékszem, egy kicsi lábos puliszkát vittünk, nagyapám nem volt éhes, én majdnem éhen haltam, de nem lehetett megenni, mert nagyapám nem volt éhes. Megérkeztünk Hűvösvölgybe, a Széchenyi-villába. És ott hatalmas nagy veranda volt üveggel, és tele gyerekekkel. Ez volt a Szezhlo-intézet. Én oda bementem. Jött oda egy gyerek: „Báró Szentkereszty András vagyok. Kit vesztettél el?” Akkor elmondta az ember, és ő is elmondta. És akkor jött a következő: „Dénes László vagyok, kit vesztettél el?” Egytől egyig elárvult gyerekek voltak. Elég az hozzá, hogy nem volt hely. Vissza kellett menni a pokolba: Budára. Égetett rongy és hullaszag volt. Lebegett a város felett ez a bűz.

Aztán két nap múlva mentünk ki újból. De én nem maradtam a Völgy utcában, mert megtörtént a felköltözés. „Honfoglalásra” indultunk körülbelül tizenketten gyerekek egy rossz lóval és egy rossz szekérral, benne nagy lábosokkal és matracokkal. Amikor lefelé ment a szekér, akkor az vitte a lovat, amikor egyenesen ment az út, akkor meg mi toltuk a lovat és a szekeret. A Budakeszi úton mentünk felfelé, de

ahogy rátértünk az Árnyas útra, a ló már nem bírta továbbmenni, és lefeküdt. Nem bírtuk fölállítani. Tanakodtunk, hogy mit is csináljunk. Velünk volt egy nagyobb zsidó fiú, aki elment, és visszajött egy felszerszámozott kis erős „hucul” lóval. A rusziktól lopta. Befogtuk, és fölmentünk a Weiss Manfréd-villába.

Korábban, az óvóhelyen fáradt olajba tett kanóccal világítottunk, az pedig nagyon kormolt. Olyan koszosak voltunk, hogy az nem emberi! És tele voltunk kiütésekkel. Három hónap után először tudtam fürödni. Xénia néni, báró Szentkereszty felesége fürdetett meg, súrolókefével! A víz fekete lett utánam. Aztán le is olajozott minket. Kimosták a ruháinkat, és egy pokrócba csavarva fekdünk egy nagy cserépkályha mellett. Nagyon éhesek voltunk. A villa üres volt, a matracokat letettük. Volt valahonnan babunk, vízben megfőztük, és megettük. Isteni volt matracon aludni pokróccal.

Amikor először fölmentünk a villába, volt ott egy János pap nevezetű katolikus pap. Akkoriban nekem éjjel néha rémálmaim voltak, de amikor fölbresztetem a papot, megpofozott. Másnap viszont erősen bocsánatot kért tőlem. Többé azonban nem voltak rémálmaim. Lakóhelyünk fantasztikus volt: hatalmas szobák, ablakok, mellettünk az erdő.

A gyermekotthon egyre inkább megtelt elárvult gyerekekkel. Márciusban kerültem oda, aztán a nyári időszakot töltöttem ott. Ez az első időszak volt a legnehezebb. Fantasztikus helyen éltünk, minden volt ott, csak ennivaló nem! Állandóan éhesek voltunk, farkaséhesek, éhezünk! Akkor én még ismertem a növényeket. És tudtam, hogy meg lehet enni a kákicsot, vagyis a gyermekláncfűvet. Meg lehet enni, nagyon finom főzeléket lehet belőle csinálni. Emlékszem, elindultunk vadászni. Ott bizony fölszedtünk, fölhasználtunk mindent. Volt feketegyökér, most már meg se ismerem, magas fehérjetartalmú gyökere van. Rengeteg káposztacsutka volt még a földben. Levágták, pedig azt mind meg lehetett enni, még nem volt elrohadva. Akkor mit ettünk még? Mindent, amit találtunk. Összeaszalódott barackot, de verebet és mókust is ettem, mindent ettünk akkor, amit lehetett.

Sztehlo reggel lejött hozzánk, leült, és imádkozott, majd azt mondta: „Gyerekek, menjetek élelmet szerezni, de sose vigyétek el az öszzest, és ne feledkezzetek meg a kicsikről!” Ez a „szerzés” lopás volt, de ami a legkisebbeknek megfelelt, azt leadtuk. Először mi dézsmáltuk meg a lopottat, aztán a többit beadtuk a közösbe. Loptunk, amit tudtunk. Mindent loptunk!

Az interjút Kőrösi Zsuzsanna készítette 2005-ben. OHA, 813.

1944 nyarán a búza, árpa nagyon jól termett, és ősszel csodálatos kukoricatermés volt. Tekintettel arra, hogy a front már nyár végén közel volt, és a közlekedés, a szállítás összezavarodott, a falu nyakán

FARAGÓ VILMOS *egy Békés megyei kis faluban élte át a vészidőszakot. Őt és öccsét anyjai nagyanyjával és*

a többi hozzátartozójával ellentétben nem hajtották be sem a gettóba, sem Auschwitzba, de a falu közössége mindvégig elutasító volt velük szemben. Tizenhat évesen nem tudta értelmezni, feldolgozni a történeteket, csak megkönnyebbülést érzett, amikor a szovjet hadserreg katonái megjelentek a településen. Úgy érezte, új világ kezdődik, és neki ott a helye.

marhát levágtak, rengeteg hús volt a faluban. Olyannyira, hogy amikor 1945 telén és tavaszán megérkeznek a cserélők, a batyusok, akkor Újkígyós készen állt rá, hogy fél kiló szalonnát adjon egy férfitönyéért. [...] 1944–45 fordulóján Budapesten a legszörnyűbb események sokasága zajlik, az ostrom, a nyilasok, az éhezés, a bombázások, a halottak sokasága, amikor Újkígyós nem tud mit kezdeni rengeteg enivalójával és azzal, hogy el kell kezdeni valamilyen normális civil életet. Közben Európa szenved, az országnak ez a régiója bálókban, kultúreseményekben tobzódik. Ekkor iratkozom be én is tánciskolába, fél zsák búzáért. Egy kitűnő üzleti érzékkel megáldott békéscsabai fiú egy társával és egy nyolcadikos gimnazista lánnyal kitalálták, hogy Újkígyósra jönnek, és meghirdetik: Újkígyós teljes bejáró diákságát felkészítik, hogy a tanév végén magánúton vizsgát tehessenek. Mindezt terményt kértek. Üzleti vállalkozásnak tekintették, meg kalandnak, önmaguk kipróbálásának. Életem legnagyobb élményeinek egyike volt ez. Tőlük tudtam meg, hogy ami kinyomtatva olvasható, nem biztos, hogy mind igaz. Tőlük tudtam meg, hogy van tehetséges és közepes író, sőt van tehetségtelen is. Tőlük tudtam meg, hogy az egész világ ezzel a kritikai mérlegeléssel tekintendő. Ők semmilyen pártnak nem voltak elkötelezettjei, de a népi írókon nevelkedtek, tudták, ki az a Veres Péter, Illyés Gyula, mindent olvastak tőlük. Ez a népi írókon nőtt kultúra keveredett egy városi, polgári műveltséggel is. Nem éreztek ellentmondást abban, hogy a *Puszták népét* olvassák, és mondjuk, amerikai slágereket szeretnek. Hallatlan nyitottság jellemezte őket és azt az iskolafélét, amit szerveztek. Ott tapasztaltam először, úgy is lehet tanulni, hogy nem fenyeget bennünket nádpálca, megbuktatás vagy felnőtti dorgatórium. A legjobb életkorban ért ez engem. Tizenöt-tizenhat éves voltam, ekkor kezdtem érezni, hogy egy világ kezd kinyílni előttem, hogy mindent más színben nézhetek és láthatok. A sok magamba fojtott búbánat – mert egy rosszkedvű, savanyú kis kamasz voltam –, keserűség váltódott föl valami megkönnyebbülésre, valami jobb kedvre, annak az érzetére, hogy a világ tele van olyan izgalmas dolgokkal, amelyek szellemiek. Könyveket adtak a kezembe, és kikacagtak, amikor eldicsekedtem, hogy én mennyi Herczeg Ferencet olvastam már. Akkor derült ki számomra, hogy Herczeg Ferencet kézbe venni egyszerűen nem illik. Ezzel a körrel 1945. nyár elejéig, tehát a negyedik

ott maradt az egész nyári termés. Ezért élelmezésileg különös helyzetbe kerülünk: miközben Budapest már éhezett, mi belefűltünk a szalonnába, a zsírba, a kolbászba. Rengeteg búza, liszt volt mindenütt. Ami már-már istensértő dolog volt, csöves kukoricával fűtöttünk.

Korábban nagyon sok disznót, borjút és

polgári iskola magánvizsgájáig tartott a kapcsolatom. Addigra úgy éreztem, hogy én egy kicserélt ember vagyok.

Az interjút Havril Erzsébet készítette 1990-ben. OHA, 226.

Az elemi táplálkozásért folyt a harc, de én ezt nem éltem át tragikusan. Irtó boldog voltam, hogy azt a rossz kását már nem a pincében esszük, hanem a föld fölött. És igaz, hogy a főváros romokban van, gyalog kell közlekedni, de örületes sebességgel indult meg az újjáépítés, és az emberek lelkesen vettek benne részt, természetesen mindenféle fizetség nélkül. A Kossuth hidat az emberek nagy része napi egy tányér bablevesért építette, volt olyan, aki az éhségtől beleszédült a Du-

nába. Ezt az örületes iramú építkezést én akkor a kommunista párt javára írtam. Tényleg, az újjáépítésnek még a koalíciós kormány idején is az akkori kommunista párt volt a motorja, és még nem látszottak a méregfogai, a rossz oldala. Például Budapest főpolgármestere, Vas Zoltán krumplis vagonhozott be a városba a megmaradt villamossíneken. A Bajcsy-Zsilinszky út tövében állt egy nyitott vagon, fönn állt maga Vas Zoltán, és lapátolta bele ki-ki szatyrába-vödörbe a krumplit.

45-ben – nem tudom pontosan, melyik hónapban – besodródtam a VI. kerületi MADISZ-ba, ami a Vörösmarty utcában volt, az Andrassy út sarkán. Persze jégverem állapotok voltak ott, mert fűteni nem tudtuk, és ezek a hatalmas termek borzalmasak voltak. Délutánonként én meg Hajnal Gabriella mint grafikusok mázoltuk hatalmas papírokra azokat a táblákat, amikkel aztán fölvonultunk mindenféle harcos tüntetésekre, írtuk a lelkes mondatokat. Én borzasztóan jól éreztem magam, egész életemben nagy vágyam volt, hogy egy közösséghez, egy csapathoz tartozzam. Ezt a VI. kerületi MADISZ-t egy olyan társaság vezette és irányította – nyilván egymást hozták oda –, akik a háború előtt a nemesfemes szakmában dolgoztak, mind elkötelezett baloldali volt már a háború előtt, néhányuk az illegális kommunista pártnak is tagja volt. Az első számú illegális kommunista párthoz tartozó Fencsik László volt. Akiről én akkor csak hallottam mint legendás figuráról. 1945 őszén tífusból felgyógyult, felhízalt, élettől és energiától duzzadó embert láttam meg a MADISZ-ban. Megérkezett, körülnézett, és rajtam akadt meg a szeme, ami az én akkori külalakommal teljesen érthető volt. Tizenhét évesen lelkes voltam, meg nagyon büszke, hogy a híres Fencsik Lacinak éppen rajtam akad meg a szeme. Úgyhogy nem volt hosszas, nagy udvarlás és könyörgés...

FENCSIK FLÓRA már gyerekként érdeklődött a politika iránt, baloldali, polgári radikális körökben forgolódo nagynénjének nagy szerepe volt ebben. Budapest felszabadulása a gettó tözomszédságában, egy pincében érte őt és a szüleit. Úgy érezte, az országot pusztulásba sodró jobboldali, szélsőséges rendszerrel, eszméikkel csak „ezek szöges ellentéte”, a legbaloldalibb párt oldalán lehet harcba szállni.

De nemcsak a társaság és a valahova tartozás vonzott, hanem az egész kommunista ideológia. Kétség nélkül hittem, hogy ott van a helyem. Egy jobboldali, szélsőséges rendszer vitte pusztulásba az országot, egyetlen helyre lehet csak csatlakozni, és az a másik véglet. Tehát a legbaloldalibb párt. Nem a szocdemek, hanem a kommunisták. Állandóan együtt éltünk. Nemcsak hogy mindennap ott voltunk – ilyen szeminárium, olyan nem tudom micsoda –, hanem a hétvégeken is. Tavasszal-ősszel együtt mentünk kirándulni, nyáron együtt mentünk strandolni, evezni, télen meg moziba – mindent kollektívan. Ha mi moziba mentünk, akkor tizenöt jegyet vettünk a legújabb szovjet filmalkotásra. És ez engem borzasztóan boldoggá tett.

Az interjút Murányi Gábor készítette 2007-ben. OHA, 854.

Nem mentünk vissza a régi, Izabella utcai lakásunkba, mert a házat bombatalá-

HEGEDŰS GYÖRGYI *a vészkorszak idején családtagjaival Budapesten bujkált. Izabella utcai házukból egy Katona József utcai csillagos házba kellett költözniük. Innen hurcolták el testvérével, hogy az Óbudai Téglagyárba vigyék. Útközben megszöktek. A Banga Béla Kollégiumban, majd egy zárdában, később elbogyott lakásokban húzta meg magát. Nappal hamis papírokkal egy kis vegyipari üzemben dolgozott. Szüleit közben egy védett házból a gettóba terelték. Itt érték meg Pest felszabadulását.*

lat érte. Nem is nagyon szerettük azt már akkor. A holmijaink megvoltak, azokat áthoztuk. Édesapám és édesanyám azután elmentek egy kicsit feltáplálni magukat Hódmezővásárhelyre, mert akkoriban mindenki ment vidékre egy kicsit csereberélni. Én elég talpraesett leányzó voltam, nyár elején kitaláltam, hogy nekünk el kéne menni valamilyen üdülésre a barátnőmmel. Nem emlékszem már hogy, de valamilyen kéthetes beutalót ajánlottak fel nekünk. Fogalmam sem

volt, hogy kik. A barátnőmmel egy házban laktunk, felpakoltunk, az összes ruhánkat összeszedve elkerültünk Békéscsabára. Ott a Körös partján egy elhagyott zsidó villában laktunk, és kiderült az egész dologról, hogy egy cionista szervezés volt, ahol is alijázni akarták a fiatalokat, akik túléltek a háborút. Oda keveredtünk, és kb. öt perc alatt rájöttem, hogy nekem ez nem célo. [...] Kiváltunk ebből a társaságból, ebből a közösségből, abból, amit ott ránk akartak kényszeríteni. Írtam a nővéremnek, és a nővérem értesített minket, hogy menjünk át Hódmezővásárhelyre anyámékhoz. Mi felkerekedtünk egy barátnőmmel, elmentünk Vásárhelyre, ahol elég bonyolult volt anyuékat megtalálni, mert ugye az egy irdatlan hosszú mezőváros, és a vonattól borzasztó messze van. A nővérem meg Békéscsabára jött értünk, de mondták neki, hogy mi már elmentünk, akkor utánunk jött ő is Vásárhelyre. Ott találkoztunk anyukámékkal, ami nagy boldogság volt. Egy nagyon-nagyon szép villában laktunk, nagy terasszal, a Körös partján. Ők nem tudták, hogy mi eljöttünk Pestről, mert közben azért volt olyan is, hogy Budapesten, a Körúton

sütöttünk palacsintát, és azt árultuk. Volt egy-két élelmes gyerek, és mondta, hogy süssünk palacsintát, mert azt el lehet adni, mert ott a Szent István körút elején mindent lehetett kapni. Ugye, ahogy az ostrom előtt még rúzszt és púdert töltött az ember, azok még megvoltak, kölnit és ilyesmit lehetett árulni, akik árultak. Az egyik fiú a házból azt mondta, itt ennivalóra is biztos lennének vevők. Apámnak volt egy aranyórája, azt mondta, ő föláldozza, mert nincs ennivaló. Odaadtuk az aranyórát, az oroszok meg adtak érte egy zsák lisztet, és két-három tábla szalon-nát. Aztán másnap valahogy bekeveredtünk a városba, és láttuk, hogy valamiket visznek emberek, és az egy ilyen déligyümölcsraktár volt, ahol mogyoró meg nem tudom, mi minden volt. Akkor megfogtam egy zsákkal, és vittem haza mogyorót. Ebből lett a palacsinta, mert ugye lisztünk volt, a mogyorót megdaráltuk, és sütöttünk belőle mogyorós palacsintát. Sok mindent lehetett itt Pesten csinálni.

Hódmezővásárhely után a Katona József utcai lakásban együtt volt végre a család, kicsit mindenki föltáplálódott, apám visszament a bankba, én meg nem folytattam a tanulmányaimat, de nem volt kedvem tanulni. [...] Nem voltam buta, de nem kívántam visszaülni az iskolapadba ilyen háttér után, amikor minden perc-ben elég sok más atrocitás is ért azokban az években, különösen, mikor sárga csil-lagot hordtam. Valahogy így fiatal korom dacára elegendem volt abból, hogy az iskolai szigort elviseljem. Én túl érett voltam ahhoz akkor, 45-ben. Nagy családi balhék voltak amiatt, hogy én egyszerűen azt határoztam el, hogy varrni fogok tanulni. Volt egy barátunk, akinek gyerekuhaszonja volt a belvárosban, és ott varrtam.

Az interjút Nóvé Béla készítette 2008-ban. OHA, 885.

A háború végén rögtön beköltöztem a szüleimhez, a Böszörményi út 13–15.-ben volt egy nagy, százhusz-százharminc négyzet-méteres öröklakásunk, 1936-ban vették édesapámék. [...] Azt hiszem, 1950-ben vették el, akkor kitelepítették a szüleimet. De az egész család ott élt 48-ig. A háború után egy vagy két hónapig a Honvédelmi Minisztériumban dolgoztam, mert leiga-zoltattak – akkor mindenkit leigazoltat-tak, aki köztisztviselő vagy katonatiszt volt –, és kineveztek főhadnagynak, mivel megszöktem a hadseregből, és nem harcoltam végig a nagy németek oldalán.

A Honvédelmi Minisztériumban egyenruhában voltam, és egyszer egy barátommal, egy huszárhadnaggal, Martinovics volt a családneve, jöttünk a villa-mossal a Rákóczi úton, a peronon beszélgettünk. És jött egy kisebb tüntető cso-port, harminc-negyven ember, akik Sztálint és a munkásosztályt éltették. A villa-

SIMONFAY PÁLT, *a Ludovika kadétját a háború miatt idő előtt, 1944. augusztus 20-án felavatták, tábori lo-vas tüzér hadnagy lett. Csak novemberben hívták be, Hajmáskérre helyezték. Megszökött az egységétől, apja hamis papírokat szerzett neki, és Budapesten a csillagos házakban élő zsidókat látták el élelmiszerekkel. A felsza-badulás után főhadnaggyá léptették elő, és a Honvédel-mi Minisztériumban kapott munkát.*

mos megállt a Rákóczi út és a Kiskörút sarkán, és pont akkor ért oda ez a tömeg. És akkor én mondom a Martinovicsnak, hogy mit ugatnak ezek, ahelyett, hogy mennének dolgozni. Ezt valaki ott a peronon meghallotta, és odakiabált a tömegnek, hogy ezek a reakciós tisztek ugatásnak nevezik azt, amit Önök itten kiabálnak. Mi ott pont leszálltunk a villamosról, és akkor a tömeg ránk rohant. Martinovics elszaladt, én is el akartam szaladni, de elbotlottam a járdaszigeten. És akkor rám jöttek, és próbáltak verni. A sarkon voltak rendőrök, és akkor a rendőrök még lojálisak voltak, odajöttek és kiszabadítottak. Nagyon udvariasan kérdezték, hogy mi történt. És tessék igazolni magát. Így tudták meg a nevemet. És másnap a *Szabad Népb*en volt egy cikk, hogy már harmadszor fordul elő, hogy katonatisztek provokálják a munkásosztályt. Ez három különféle eset volt, de a legsúlyosabb az én esetem volt, és a legsúlyosabban én provokáltam, és a nevem benne volt az újságban. Ekkor egy kicsit begyulladtam. Az apámnak ebben az időben – ez egy átmeneti időszak volt – rengeteg kapcsolata volt a hadseregnél még a régi idők-ből. A Katonapolitikai Osztály vezetője akkor az a Pállfy-Österreicher volt, akit különben később kivégeztek a Rajk-perben, a Horthy-idők végén meg mellőzték, mert zsidó felesége volt. De a felszabadulás után ő lett a Katonapolitikai Osztály vezetője, és az apám ismerte őt. Apám fölhívta, hogy ez biztos be fog kerülni az aktáimba, s Pállfy persze mondta, hogy nem kell izgulni, mert mindennap kerül így tíz-tizenöt ügy, majd el lesz intézve. El is lett intézve, még bírósági tárgyalás sem lett belőle, semmiféle ilyesmi.

De én nem akartam katona maradni. Apám elintézte, hogy nyugdíjazzanak. Nyugdíjaztak, még arra is emlékszem, hogy a nyugdíjam 82 forint 5 fillér volt. És akkor elkezdtem a Közgazdasági Egyetemet, és éltem az életemet. Erre az életperiódusomra nem vagyok túl büszke, mert egy elég léha időt éltem. Szóval ide-oda járkáltam, rengetegféle ismeretséggel meg hölgyekkel, meg mindenféle dolog. A szüleimből is éltem, meg aztán néha mindenféle kis üzleteket csináltam. Akkor, a felszabadulás után Budapesten voltak ilyen hiánycikkek, és akkor az ember seftelt egy kicsit jobbra-balra.

Az interjút Kőrösi Zsuzsanna készítette 2001-ben. OHA, 745.

45 után először meg kellett élnem. Egy osztálytársam apja fölvelt kukoricacsősznek a kis telkükre, ami azt jelentette, hogy egész nap feküdtem a padláson, és néztem, lopják-e a kukoricát, és kaptam, nem tudom, mennyi pengőt. Egy másik osztálytársam apja pedig elhelyezett valahova kifutófiúnak. Mígnem egy rokonom azt mondta, hogy neki van egy ro-

HERSKÓ JÁNOST 1944 nyarán munkaszolgálatra hívták be. Ózd mellett kapott kiképzést. A bugaci repülőtéren, majd Szolnokonál egy tiszai híd építésén dolgoztatták az alakulatát, később Székesfehérvár határában földbe csapódott bombákat gyűjtöttek össze. Mikor bevaгонírozták őket Hegyeshalom felé, lányos kiné-

kona, aki nyit egy presszót a Teréz-temploznál, a Gólya Áruház helyiségében, és oda kell egy csendestárs, és ajánlott engem. Kukoricamáléból készült tésztát árultak, meg szakértője lettem a különböző gyümölcsbabok készítésének, a

gyümölcs és a tojásfehérje fölverésének, amikor már volt cukor. A csendestárság abból állt, hogy miután ezekben a helyiségekben nem volt vízcsap, a vizet az udvarról kellett behordani, ötvenliteres bödönben. Csendesen behoztam az ötvenliteres bödönt, tele vízzel. Egyszer hoztam haza ezeket a kukoricamáléból készült tésztákat a fejemen, és láttam egy hirdetést az egyik oszlopon, hogy megnyílt Gertler Viktor filmiskolája. Tudni kell, hogy a papámmal mi minden szombat este elmentünk a belvárosi mozgóba, moziba, amelyiknek két terme volt, az Irányi utcában, az Irányi utca és a Váci utca sarkán. Ott volt a belvárosi mozi, az egyetlen olyan mozi, amelynek két terme volt. És ott az első sorba a jegy harminc fillérbe került. Egy műsorban minimum két filmet adtak. Ott nekem a film azt jelentette, hogy magam is benne voltam. Csak később, mikor már ingyen járhattam moziba, és hátrább ültem, akkor fedeztem fel, hogy van kompozíció, van széle a képnek. Nekem addig az volt a film, hogy előttem van a kép, s én belemegyek. Miután a Szent Gellért legendából írtam egy novellát (nyertem is vele), és ott van egy asszony, aki a malomkövet forgatja, és közben énekel, és emlékeztem rá, hogy szerettem volna megírni, ahogy az asszony letörli a homlokáról az izzadságot, de nem a kezével, hanem a keze fejével. Megírni, irodalomban, ez borzasztó komplikált, viszont filmen ez egy természetes mozdulat. Ez a két élmény egyben okozta, hogy mikor a hirdetést olvastam, eldöntöttem, hogy én ide jelentkezem. Egy gramm tört arany volt a havi tandíj. Mert akkor mindent tört aranyban számoltak. Először előkészítő tanfolyamra jártunk, szintén egy gramm tört aranyért, amit úgy szereztem meg, hogy az unokatestvérem, aki a háború előtt a szappangyárban dolgozott, aztán hozzám költözött, mert nem volt lakása, szappannal fizetett. És egy félkilós barnás mosószappant elvittem a drogériába Marguicz néninek, s azért kaptam egy gramm tört aranyat. Azt fizettem be aztán a Gertlerhez.

Az interjút Lugossy István készítette 2003-ban. OHA, 777.

Délben, délután mindenki ott volt a kollégiumban, és egy furcsa élet kezdődött. A kollégium elég romos volt, én negyedik magammal voltam ilyen baráti kommunában, Klaniczayval, Heckenasttal és a Párizsba költözött Debreceni Ferikével. Mi beköltöztünk a kollégium első eme-

zetét kihasználva női ruhába öltözött, és megszökött. Győrben elfogták, de egy cionista szervezet papírjával bekerült egy Budapestre menő csoportba, és a Keleti pályaudvaron ismét meglépett. Budapesten bujkált a harcok elültéig.

LUKÁCSY SÁNDOR *az Eötvös-kollégium diákjaként az ófrancia irodalom tudósának készült. 1944 júniusában letette záróvizsgáit, majd – az erdélyi erődítmenyépítéseken való munkaszolgálatot elkerülendő –*

budapesti hadiüzemekben helyezkedett el. A nyilas hatalomátvétel után csatlakozott az illegális kommunista párttal is kapcsolatban levő Táncsics zászlóaljhoz. Részt vett néhány fegyveres összecsapásban, antifasiszta röpiratokat terjesztett. Budapest ostroma alatt néhány egyetemista társával az Eötvös-kollégiumban elsősegélyhelyet rendezett be.

letén egy olyan helyiségbe, amelynek az egyik fala kidőlt, és csak a lógó gerendákon át lehetett bemászni. Oda orosz utánnunk nem jött. A folyosó végén ki kellett mászni az úrbe a gerendákon, és onnét vissza. A szoba egyébként ép volt. Február közepén kemény telünk volt, emiatt nem lettek járványok. Ennivaló nem volt. A

trippernek köszönhetjük életben maradásunkat, tudniillik a Heckenast gyereknek a mamája Kelenföldön orvos volt, és kezelte a tripperes katonákat, és azok ételmisszerrel fizettek, úgyhogy annyit meg tudott csinálni, hogy minden délután hozott négyünknek egy kis befőttes üvegben salátát. Azt ettük. Beburkolóztunk hat-nyolc pokrócba, és emlékszem, Klaniczay akkor olvasta végig Shakespeare összes műveit, én a Kazinczy-levelezés huszonnégy kötetét. Azért egyszer elkaptak az oroszok, kicsi robotra, mert csak le kellett menni néha az utcára tájékozódni. Kivettek erődépítésre, valahol Budafokon túl a Duna közelében, jó lent. Akkor folyt a németek ellenállása Székesfehérvárnál. Mi azt mondtuk, nem is bánjuk ezt a munkát, hát a németek most már vissza ne jöjjenek, mi erődítünk. Igen ám, de az a katona, aki ott felügyelt ránk, fordítva ásatta az árkot, tehát nem a németek felé hányatta a védelmül szolgáló földet, hanem fordítva. Mi ezt mondtuk neki, mutogatva, mert oroszul egyikünk se tudott, de nem érdekelte. Ezt aztán meguntuk, és megszöktünk.

Április első napjaiban fölkerekedtem két sült krumplival és három kockacukorral a zsebemben, ami óriási élelmiszer-tartalék volt, hogy megnézzem Csornán a rokonaimat, az azokban a napokban felszabadult szüleimet és menyasszonyomat. Kimentem a Kelenföldi pályaudvarra, ahol rengeteg ember volt, és nem volt közlekedés. Szerencsénk volt, mert hamarosan jött egy hosszú-hosszú szerelvény, amely hídalkatrészeket szállított a felrobbantott győri hidak helyére, és megengedték, hogy arra fölmásszunk és rákuperodjunk. Fáztunk kegyetlenül, hideg volt, Komáromban sokáig állt a vonat, tüzet gyújtottunk, azt eloltatták velünk, mondván, hogy vojna, vojna. Hajnalban beérkeztünk Győrbe, és én hazagyalogoltam azt a harminchárom kilométert. A Fő téren szembetalálkoztam apámmal. Nagy öröm, apám könnyekre fakadt, s még ott a Fő téren sírva közölte velem, hogy mindenünket elvitték, s közben egy nagy cekker húst cipelt: „viszem a papoknak, mert azoknak is mindenüket elvitték”. Igaz, volt, amit elvittek, a biciklimet, a rádiót, nyilván élelmiszert is, hiszen a házban volt egy darabig a kötözőhelye az oroszoknak, de mire én odaértem, ez megszűnt. A házat kisebb belövés érte, de nem robbanó golyó, csak átszakította a tetőt, géppuskalövedék lehetett egy repülőről. A szüleim fölhízlaltak kicsit, és közben próbáltam politikailag tájékozódni.

Az interjút Rainer M. János készítette 1986-ban. OHA, 19.

1945. augusztus 4-én az anyakönyvvezetőnél, 5-én pedig a sógorom épen maradt Alma utcai lakásán egyházi szertartással házasságot kötöttünk a menyasszonyommal, Litteráti Saroltával. A húgomtól kaptunk egy hízott libát, és a rokonság maradék élelmiszerkincseiből egy szép torták sütöttek. Jellemző volt a résztvevők kiéhezett voltára, hogy nagyon gyorsan elfogyott, én és a feleségem nem is tudtuk megkóstolni. Feleségem aránylag épen maradt Lepke utcai lakásába költöztünk, ahol az egyik szobában átmenetileg apósom és Zizi sógornőm lakott.

Nehéz időket éltünk. Élelmiszert csak csere útján lehetett kapni, sokat éhezünk. Planta teát ittunk, olajban pírított kenyeret ettünk, és néha melaszhoz jutva, feleségem melaszos süteményeket készített. Nagy esemény volt, ha néha-néha egy-egy tojáshoz jutottunk. Nagy nyomorunk közepette egy szép napon meglelent osztályom volt takarítónője, Francz Júlia, és arra kért, vegyük magunkhoz, mert sem lakása, sem enivalója. Így azután ő takarított, a feleségem meg próbált valami élelmiszerhez jutni.

Egy alkalommal kórházszemlére Szegedre mentünk autóval. A kórház gazdasági főnöke szerzett néhány csirkét. Az autó csomagtartójában hoztam haza őket. Amikor aztán este kipakoltuk, elég megviseltnek tünnek. Juliska berakta őket az ólba, mert a Lepke utcai lakás kertjében az is volt. Reggelre a csirkék elpusztultak. A feleségem leszaladt az ismert henteshez, hogy mit lehet csinálni velük? Azt mondta, meg lehet enni, ha valakinek van rá gusztusa. Ezt hallotta egy nő az üzletben, és közbeszólt, hogy ő elcseréli a csirkéket lisztért, amiből a feleségem nagy-szerű lángost sütött.

A kórházi osztályom működésének megindulásával javult kissé a helyzetünk, mert a betegek hálójukat kisebb élelmiszer-ajándékokkal fejezték ki. Egy alkalommal egy orosz őrnagynő keresett fel betegségével. Mikor meggyógyítottam, megajándékozott egy Browning pisztollyal és egy Odhner rendszerű számológéppel. Ez utóbbinak nagyon megörültünk, mert a meginduló szaküzletekben mindenütt olvasható volt a kiírás, hogy író- és számológépet vesznek. Feleségem egy háti-zsákban a hirdetések nyomán végigcipelte a Margit körúton. Azonban állítólag az anyaga nem volt megfelelő, így senkinek sem kellett.

Az ostrom alatt, után megjelent a Lepke utcában egy bizonytalan kinézetű és viselkedésű nő, úgy harminc körül lehetett, aki a szovjet katonákkal azonnal bizalmas viszonyba keveredett. Az egyik üres lakásba összehordta a környező lakásokból, villákból mindazt a bútort és felszerelést, akár fehérenműt vagy függönyt, ami neki megtetszett. A jelentkező tulajdonosokat katona barátaival elzavartat-

ARANYI SÁNDOR *katonaorvos május 8-án szabadult ki a szovjet hadifogságból. Rögtön jelentkezett a Honvédelmi Minisztériumban, és bekapcsolódott a helyreállítási munkálatokba, a tiszti kórház újjáépítését irányította.*

ta. A dunai átkelés megindulásakor pedig szerzett egy lovas kocsit, és ismeretlen helyre távozott. Szajré Magda néven vált híressé. A feleségem lakásában is levizitált, és szinte mindent elvitt. Sok utánajárással felderítettem a lovas kocsi tulajdonosának a címét, és tőle megtudtam, hogy Szajré Margitot a Róbert Károly út egyik bérházába költöztette.

Felkerestem Sólyom Lászlót – aki akkor Budapest rendőrfőkapitánya volt –, és segítséget kértem. Behívatta az egyik detektívfelügyelőt, aki azt mondta, hogy meg lehet kísérelni az ellopott holmik visszaszerzését, de ki kell nyomozni, hogy mikor nincsenek ott az orosz katonák, mert a velük való fegyveres konfliktust el kell kerülni. Két-három nap múlva jelentkezett egy detektív, hogy a kora délutáni órákban elmehetünk Szajré Magdához, csak szerezzek valamilyen járművet. Fogadtam egy lovas kocsit, és két detektívvel és a kocsisal megjelentünk Szajré Magdánál. A kétszobás lakás egyik szobája úgy nézett ki, mintha hazaérkeztem volna. A bútorok, szőnyegek, függönyök, a szekrényekben a fehérnemű mind a lakásunkból voltak. Szajré a detektívek erélyes fellépésére elismerte, hogy mind tőlünk lopott. Később az az ötlete támadt, hogy hátha megtarthat dolgokat, ha nem ismeri el, hogy tőlünk származnak. A detektívek azonban ezeket a holmikat is összezsomagolták és lefoglalták. Magdát másnapra beidézték a rendőrségre, mi pedig elindultunk a kocsisal és a visszaszerzett tárgyakkal haza. Otthon a feleségem igazán nagy örömmel fogadott. Másnap Szajré Magda elismerte a rendőrségen, hogy a lefoglalt tárgyak a mi lakásunkból származnak. A rendőrbíró kiküldte Szajréét, és közölte velem, hogy csak akkor tudja elzárásra ítélni, ha én kosztot hordatok neki, mert a rendőrség nem tudja ellátni. Így aztán futni engedték.

Az interjút Kubinyi Ferenc készítette 1981–82-ben. OHA, 95.

Elkezdődött itthon, a felszabadult Magyarországon teljesen új életünk, új vilá-

VASS HENRIKET egy büntetőszázaddal 1942 nyarán a Don-kanyarba, Urinba vezényelték. Sikertelen szökési kísérlet után hadifogolytáborba került, borzalmas körülmények közé. 1943 nyarán súlyos betegen egy hadikórházba szállították, ahol gyógyulása után cipésműhelyt vezetett. Szeretett volna visszamenni a frontra és harcolni a németek ellen, hogy ezzel is bizonyítsa kommunista voltát, de nem engedték. Itt érte meg a felszabadulást. 1945 novemberében érkezett haza, Pápára.

gunk. Az első időben cipésként dolgoztam egy kis kollektívában. Ez egy országos hírű kis kollektíva lett később. Tizenkét tagja volt, de cserélődött is a tagság. Én lettem ennek a szövetkezetnek az elnöke. Minden szombat este szövetkezeti gyűlést tartottunk, elszámoltunk az elmúlt heti költségekről, tervet készítettünk a következő hétre, kinek mit veszünk. Kinek cipőt, kinek inget, kinek harisnyát, és élelemre mit költünk.

A keresetünket beadtuk a közösbe. Kommuna volt ez a szó legszorosabb értelmében. A házban volt egy munkásasszonynak kétszobás lakása, ott volt elszállásolva

egy szovjet alezredes, politikai tiszt, civilben egyetemi tanár. Ennek volt egy őrnagy politikai tiszt barátja is, őt elég gyakran meglátogatta. Én beszéltem oroszul, gyorsan összebarátkoztunk, és ez az egyetemi tanár felajánlotta, hogy esténként szemináriumot tart nekünk a bolsevik párt történetéről. Megvannak a jegyzetei. Nekem kellett fordítani az általa előadottakat.

Közéleti munkám azzal kezdődött, hogy a faliújság szerkesztője lettem a városi pártbizottságon. A városi párttitkár egy Balogh János nevezetű, Pestről leküldött furcsa ember volt. Híremet vette, borzasztó féltékenységgel fogadott. Tudta, milyen illegális múltam van, felkészült emberként tartanak számon, és nagyon fontos beosztást fogok kapni – mondta. Így lettem a faliújság szerkesztője. Ezt csináltam többedmagammal, írogattam a *Pápai Néplap*nak, majd rövidesen megkaptam a szerkesztői kinevezését.

Mint a *Pápai Néplap* szerkesztője, politikailag a város egyik központi emberének számítottam. A pártbizottság két emberrel dolgozott: a titkár meg egy gépíró volt függetlenített, a többiek társadalmi munkában csinálták. Én kaptam fizetést a laptól, a feleségem volt a kiadóhivatal vezetője, ő egy fillér fizetést sem kapott. Volt egy felelős terjesztő, egy kis dohányárus, de a feleségem könyvelt, ő tartotta a kapcsolatot a Dunavölgyi Bankkal – ez a párt vállalata volt –, valamint a Nyomdák és Lapok Munkaközösségével. Onnan láttak el papírral, pénztámogatással. Később, amikor Pestre helyeztek, hozzám tartozott ez a nagyvállalat, amely nagy vagyonnal rendelkezett. A feleségem nem kapott pénzt, de nem is kellett, mert tulajdonképpen két forrásból éltünk: a kisebb forrás volt a fizetésem, a másik forrás az élelem, amelyet a szovjet tisztektől kaptunk, mert vásárolni nem lehetett. Az akkori inflációról nem kell sokat beszélnem. Én mint cipész a szovjet tiszteknek csináltam a csizmákat, anyaguk volt, azt hoztak, annyit, hogy még másnak is tudtam belőle csinálni. Keveset költöttünk élelemre. A szomszédunk, az említett politikai tiszt időnként beállított egy szatyor konzervvel, és a kuncsaftok azt hoztak, amit éppen kértünk, és azt, hogy mi kellett, nem az én ízlésem vagy szeszélyem szabta meg, hanem hogy a kollektívának mire volt szüksége. A Hazai család neves munkásmozgalmi család volt. A három Hazai közül kettő felsőrészkészítő volt. Ők csinálták a lábbelik felső részét, én meg a csizmákat meg a cipőket.

Még amikor a lapot szerkesztettem, a cipésszakmát nem tudtam abbahagyni, mert a magas rangú szovjet tiszték körében nagy nevem lett, és nem lehetett visszautasítani a kérésüket. Felelős szerkesztő, újságíró és cipészsegédi teendőim mellett a képviselőtestület kommunista frakciójának és a Nemzeti Bizottság kommunista frakciójának a titkára voltam, s a Szabadművelődési Tanács kommunista csoportjának a vezetője. Azt mondhatom, sose voltunk fáradtak, úgy fűtött bennünket az a tudat, hogy egy magasosztos ügy szolgálatában állunk, egy új társada-

lom létrehozásáért dolgozunk, amelyben gyerekkori álmunk, eszméink megvalósulását láttuk a gyakorlatban. Ez a hit, tudat fáradhatatlanná tett bennünket. De nemcsak minket, kommunistákat, hanem nagyon sokakat. Erős volt a párt-szervezet, nagyon aktív, óriási volt a politikai érdeklődés, és mi erőnkhez mérten mindenképpen igyekeztünk azt kielégíteni. Nekem a fő funkcióm az volt, hogy a lapból valahogyan néplapot csináljak.

Az interjút Kozák Márton készítette 1987–88-ban. OHA, 100.

„A KÖZVETLEN TENNIVALÓ EZ AZ ORSZÁG VOLT”

1945. január 17-én a szovjet csapatok felszabadítottak bennünket. Elindultunk, hogy megtudjuk, hol van Krajczi Kálmán, a felső kapcsolatunk. Már nem emlékszem, hogyan, de megkaptuk a hírt, hogy Krajczi Kálmán a XIV. kerületi rendőrkapitányság helyettes vezetője lett. (Ők előbb szabadultak fel.) Rögtön kimentünk: nagy öröm és boldogság, hogy viszontláthattuk egymást, hiszen Krajczi

DARVAS LÁSZLÓ 1944 októberében megszökött a munkaszolgálatból, és a fővárosban csatlakozott az antifasiszta ellenálláshoz. Csoportjával a Vadász utcában egy svájci védett ház mintegy kétezer lakóját védte, illetve menekítette az üldözötteket, és fegyverrel harcolt a németek és a magyar csendőrök ellen.

Kálmánt én akkor már tíz éve ismertem, és a többiek is nagyon megszerették. Kálmán azonnal azt mondta, hogy a rendőrség politikai csoportja készen áll rá, hogy fogadjon bennünket. Egy Kurta János nevű elvtárs volt a főcsoportvezető a XIV. kerületben, rögtön lementünk, és még aznap politikai rendőrökké váltunk. Azt sem tudtuk, mihez kezdjünk. Huszonhét évesek voltunk, és tőle mint illegális kommunistától, aki többször is ült börtönben a Margit körúton, próbáltuk elsajátítani a politikai rendőr szerepét, feladatát. Huszonnégy órából tizenhatot dolgoztunk.

Nem sok idő telt el, amikor üzenetet kaptunk, hogy megalakul a központi rendészeti osztály, és azt szeretnék, ha ez a XIV. kerületi gárda bemenne oda, és kiindulópontja lenne ennek a nyomozó testületnek. Bementünk először az Eötvös utca 8.-ba, majd átkerültünk az Andrássy út 60.-ba, ami később sajnos hírhedtté vált. Így lettem az első nyomozó csoport vezetője, rögtön főhadnagyi rangot kaptam. Kurta Jancsi volt a főcsoportvezetőnk, és Szarvas Pál – szintén illegális kommunista – volt a második csoport vezetője. Hamarosan lett B csoport meg C is, tehát növekedett az akkori Politikai Rendészeti Osztály Péter Gábor vezetésével. Fehér Lajos volt a helyettese, ő volt a közvetlen főnököm.

Körülbelül két évig teljesítettem szolgálatot a testületnél, de már 45-ben egy kérdőívben jeleztem Péter Gábornak, nem tartom életcélomnak, sem hivatásomnak, hogy rendőr legyek, vissza szeretnék térni a gazdaságba, úgy érzem, ahhoz értek, ehhez pedig nem. Akkor Péter Gábor nagyon kért, hogy ne menjek még

el, hiszen látom, mennyi a szenny és a piszok, ami tényleg bőven volt, hiszen a fasizmus még eléggé erős volt, nagyon sok mindent kellett még elvégezni. Megállapodtam Péter Gáborral, hogy még egy évet letöltök az osztályon, de előre járuljon hozzá, hogy utána elmehessek. 47 elején mentem el. Persze a két év, amit ott töltöttem... Borzalmas, hogy mi tárult elém. A háborús bűnösök perének előkészítése. Ugye először a kihallgatások voltak, amelyeket Décsi Gyula – a fogalmazói kar egyik legjobbika – vezetett, amennyire emlékszem. Persze az egész vezetés belefolyt ebbe... Mi csak a segédcsapataik voltunk. A nagyokkal, akiket visszaadtak nekünk az amerikaiak, Bárdossyval és a többivel, mi nem is nagyon foglalkoztunk. De így is főtárult előttünk, hogyan süllyedtek le az emberek a barbárság legmélyére. A minden kényszer nélküli, privát szadizmus tárult fel előttünk. Mi, a nyomozók reggel 7-től este 10-ig bent voltunk. Nem az élet szép oldalát láttuk abban az időben. Képletesen mi mindent láttunk a papírokból, hogy mennyi gonoszság történt a háború ideje alatt.

A pártba 1945 januárjában léptem be. Akkor bemutattak egy Pali bácsinak a központi tejcarnokban. Tavasszal kapok egy telefont Péter Gábortól, hogy „elfogtuk Rákosi elvtárs legnagyobb magyarországi ellenségét. Darvas elvtárs, ezt az embert csak magára merem bízni, a maga szobájában legyen házi őrizetben, amikor elmegy, maga vigye le a fogdába, és amikor bejön másnap reggel, maga hozza föl”. „Rendben, természetesen Péter elvtárs.” Kimegyek a folyosóra, ki lehet Rákosi elvtárs legnagyobb ellensége? Hát jön velem szembe a Pali bácsi, két marcona kolléga kíséretében. „Pali bácsi, hogy kerül maga ide?” Mire felmordul az egyik: „Mi az, hogy Pali bácsi? Ez Rákosi elvtárs legnagyobb ellensége! Ez a Demény!” Így tudtam, meg, hogy deményista lettem.

Az interjú Kozák Gyula készítette 1983-ban. OHA, 1073.

Elkezdünk dolgozni, erre jött az árvíz! Újpest olyan volt, mint egy lavórnak a feleke. Ott, az Izzó kapuinál, a főbejáratnál körülbelül hetven centiméter magasságban állt a víz. Elköveltünk mindent, amit lehetett, hogy az alsó részekből, különösen a pincékből kimentesük, amit lehet. Akkor már volt gumicsizma, mégis térden felül kellett járni a vízben. A régi Standard-épületben többen panaszkodtak, hogy az óvóhelyen hagyták a csomagjaikat, és kimenekültek. Amikor beamentünk, és kinyitottuk a légóajtókat, a pántoknál már spriccelt ki a víz, alig tud-

NAGY PÁL JENŐ 1944 decemberében mint az Egyesült Izzó szakszervezeti főbizalmija a vállalat vezetőivel összeírta azokat a szervezett munkásokat, akik szükség esetén fegyverrel is képesek megakadályozni a gyár gépsorainak leszerelését. Januárban a nyilasok letartóztatták, de a nyilas házból fegyveres ellenállók a többi fogva tartottal együtt kiszabadították. Újpest felszabadulása után a gyárban főként szociáldemokratákból megalakult az új üzemi bizottság. A vállalati nagygyűlésen a kommunista párt küldöttje új főbizalmira tett javaslatot, de a munkások rá szavaztak.

tunk felugrani előle a lépcsőkön. A vízmennyiség, ami ott volt – abban a helyiségben körülbelül kétszázhetven centiméter volt –, mind kizúdult. A csomagokat kimentettük. Ez volt az egyik legveszélyesebb dolog, amit életemben csináltam. Utána megint rendbe hoztuk a gyárat. Óriási erővel elkezdtünk termelni, sőt az orosz parancsnokok a gyárban megadták, mit kell csinálni. Harlamov kapitány volt az első gyárparancsnok. Ő egy jó szándékú, de nagyon egyszerű és primitív ember volt. Utána jött a kaukázusi származású Abramovics őrnagy, aki nagy futballista volt, és németül is tudott. Ővele már sokkal könnyebb volt boldogulni, mivel tudtunk egymással beszélni. Harlamovval csak tolmácson keresztül. Nekem nagy szerencsém volt, mert volt egy csodálatos tolmácsom. Ahol laktam, ott volt egy szomszédom, aki dió-nagykereskedő volt, diótörődéje volt. Zsidó ember volt, aki 1927-ben hazakerült az első világháborús hadifogságból, hazajött, és hozott magával egy főrangú orosz nőt feleségül. Nagyon jól tudott oroszul. Ez óriási előnyünk volt egész Újpesten a többi gyárral szemben, de már a gyár újjáépítésénél is. Közvetlenül tudtunk tárgyalni az oroszokkal, és ha az ember tudott velük beszélni, akkor minden rendben volt. Termeltettek, és megszabták, hogy mit csináljunk. Harlamov például hozott hat darab rádiócsövet, amit lerakott elém, elég egyszerűek voltak, az Izzó csövei akkor már fejlettebbek voltak, de ilyen csövek voltak például repülőgépekben vagy híradástechnikai berendezéseknél. Kérdeztük, hogy mikorra? Azt mondta, hat hét alatt kéri. Mondtuk neki, hogy egyetlen ilyen cső kidolgozása, megtervezése, a mintadarab elkészítése, a prototípus elkészítése, a nulla szériáig való átadása hat hónap szokott lenni az Izzóban. Ők adtak akkor két-három hónapot, azt hiszem. Erre azt csináltuk, hogy a tervezőmérnököket mozgósítottuk, volt egy úgynevezett Rádiócső Fejlesztési Osztály, egy Vámbéry nevű kiváló tudású személy volt a vezetője. [...] Vállalta, hogy összeszed magának olyan munkatársakat, akik beköltöztek az Izzóba, a munkahelyük mellett az egyik helyiség ki lett üritve, oda betettek emeletes ágyakat, mindenki ágya mellett rajztábla, tervezőasztal volt. Valóban, hat hét múlva megvolt a cső terve, és elindíthattuk a sorozatgyártást.

Az interjút Inzelt Annamária készítette 1985-ben. OHA, 177.

Május 9-én reggel szörnyű lövöldözésre ébredtünk. Géppuska, géppisztoly, géppuska, rakéta durrogott. Nem tudtuk elképzelni, mi történt. Mígnem elterjedt a hír, hogy vége a háborúnak, ezt ünneplik a szovjet katonák. Rövidesen meglátogattam Miklós Bélát és családját. Kiderült, hogy a lánya a napokban várja a második gyermekét, és már nagyon izgultak, hogy én, a házi szülész idejében

ARANYI SÁNDOR *katonaoorvos 1942-től aktívan részt vett az ellenállási mozgalomban. 1944 novemberében lebukott, letartóztatták, majd szabadulása után visszatért az egységéhez. 1945 márciusában, miközben tábori kórházát Nyugatra menekítette, szovjet hadifogságba esett. Budapesten tartották fogva, május 8-án kiszabadult.*

érkeztem. Azt is elmondták, hogy egy hete Vorosilov marsall járt náluk vacsorán, és gratulált Miklós Bélának a közelgő unokához. Ő megköszönte, de rögtön hozzátette, hogy a családi szülész még mindig a pesti fogolytáborban van. Vorosilov erre azonnal feljegyeztette a segédtsíztjével, hogy intézkedjenek – így kerültem ki a fogolytáborból.

Megtaláltam a Baár–Madasban az odatelepített osztályomat és a szülésznőket is. Szerencsésen átvészelték az ostromot. Nagy örömmel fogadtak. Gyorsan összeraktunk egy szülésztáskát, és felkészültünk a szülésre, amit az akkori körülmények között legbiztosabbnak látszott otthon levezetni. Másnap üzentek is értünk, és az este folyamán minden baj nélkül világra segítettük a második unokát.

Május 15-én bementem az alakuló Orvos Egészségügyi Szakszervezetbe, a Nádor utcába. A szakszervezetben örömmel üdvözöltek, és néhány nap múlva megbíztak a János Kórház szülészeti és nőgyógyászati osztályának a vezetésével. Körülbelül tíz nap múlva behívtak a Honvédelmi Minisztériumba, és beosztottak az új egészségügyi osztályra. A háború befejezésének első és a hadifogságból való szabadulásom második napján menyasszonyom és bátyja, Litteráti Ervin ezredes meglátogattak Dembinszky utcai lakásunkban, amelyet aknatalálat ért. Így négy szobából csak kettő maradt lakható. Beszámoltunk egymásnak élményeinkről, és örültünk, hogy a legnehezebb időket szerencsésen átvészeltük. A látogatásból végül kétnapos túra lett, mert a Dunán csak egy pontonhíd vezetett át, amely előtt mindkét oldalon százával álltak sorban. Közlekedni csak gyalog lehetett – így aztán nálunk éjszakáztak. Másnap indultak vissza. Litteráti rövidesen szerzett valamilyen orosz nyelvű igazolványt, amelynek birtokában viszonylag nyugodtan járkalhatott az ember a városban. Gyakori eset volt, hogy a szovjet járőrök igazoltattak, és akinek nem volt megfelelő papírja, azt elfogták, és fogolytáborba vitték. Néha az igazolványt – a bumázkát – is összetépték, és a tulajdonosát elfogták. Az élelmezési lehetőség nagyon szűkös volt, némi ostromidőből megmaradt bab és borsó és kevés liszt szolgált táplálékkul.

A minisztérium egészségügyi csoportjában vezetőhelyettesi munkakört kaptam. Megbíztak, hogy a Róbert Károly úti, szervezés alatt álló honvédkórházban szülészeti és nőgyógyászati osztályt állítsak fel. Rövidesen berendeztem egy negyvenágyas osztályt, melyet a Nyugatra telepítés elől Budán, a Baár–Madas iskolába mentett egészségügyi anyagból szereltem fel, és az egyik épület első emeletén telepítettünk. A minisztériumi munkám mellett ezt az osztályt vezettem 1949 őszéig, amikor a helyreállított tiszti kórház épületében a régi helyünkre, az ötödik emeletre költöztünk. A tiszti kórház újjáépítésénél és felszerelésénél én is közreműködtem, bár az anyagi főcsoportfőnökség nem igyekezett hozzáértő orvosokat bevonni. A legtöbb közreműködő mérnöknek ez volt élete első kórházépítése. Így bizony elég sok hibával készült. Miután megmutatták nekem az újjáépített nő-

osztályt, hiányérzetem maradt. Éjjel azután azt álmodtam, hogy császármetszést végzek a műtőben. Az asszisztens infúziót akart bekötni. A tüsténkedő szülésznő azonban elejtette a készüléket, és maga is elesett. Ingerült kérdésemre, hogy mi van velük, azt válaszolta, nem látnak a sötétben! Felébredtem és rögtön eszembe jutott, hogy a műtőben csak a műtőlámpát láttam, egyéb világítást nem. Reggel mindjárt kimentem és meggyőződtem, hogy a műtőlámpán kívül semmiféle világítótest, sem pedig konnektor nincs a műtőben. A gyönyörű csempét leverve újra kellett szerelni az egész világítást.

Az interjút Kubinyi Ferenc készítette 1981–82-ben. OHA, 95.

Tulajdonképpen az első munkahelyem azután Pesten szintén Erdeinek köszönhetem.

MÁRKUS ISTVÁN – *amikor a nyilas hatalomátvétel után behívták katonának – néhány hozzá hasonló huszonéves fiatallal, akiket a georgista mozgalomból ismert, Kecskemétre menekült. Ott esett szovjet fogságba. Sikeresen igazolta magát, az NKVD-s alakulattal maradt, és 1944 végén már mint tolmács tért vissza a szovjet csapatokkal Budapestre. Boldizsár Ivántól megtudta, hogy egykori tanára, Erdei Ferenc már az új, demokratikus kormány tagja. Sietett Debrecenbe, hogy minél előbb bekapcsolódjon az újrainduló politikai életbe.*

Amikor a kormány Pestre költözött, és a Belügyminisztérium már önálló épületet kapott, mégpedig a Markó utcában, a fogházzal szemben, azt hiszem, hogy a volt Igazságügyi Minisztérium épülete volt ez, oda költözött be a Belügyminisztérium. Vagy teljes egészében, vagy osztozott az Igazságügyi Minisztériummal, erre már nem emlékszem. Akkor, nyár közepén elmentem Erdeihez, pontosan ezzel, hogy szeretnék valamilyen munkát végezni. De még az sem lehetetlen, hogy ő üzent. Tudniillik akkor Bibót maga

mellé vette. Bibó István lett a törvényelőkészítő osztály vezetője és egyben talán a közigazgatási főosztály vezetője is. Elővették – egyébként jól ismert – közigazgatási reformtervüket, amit még Szegeden, egyetemista korukban kezdtek kidolgozni, és Bibó egyik fő munkájának azt tekintette a minisztériumban, hogy ezt a reformot előkészítse, és lehetőleg véghezvigye. Itt szükség volt emberekre. Egy nagyon szűk kis team csoportosult Bibó köré, amelyben volt földrajzos szakember is, volt természetesen közigazgatási jogász, volt egy-két statisztikus és én oda kerültem szociográfusként.

Ide kerültem, erre a főosztályra szerződéssel, és ehhez én is ragaszkodtam, hogy szerződéssel, nem pedig státusba. De egyáltalán nem is akarta senki, hogy státusba menjek. Mindenesetre a személyi igazolvány akkor még nem létezett, de volt egy minisztériumi igazolványszerűsége az embernek, meg mindenkinek, aki állami alkalmazásban állt. Ebben az volt, hogy a Belügyminisztérium szociográfusa. Én voltam, azt hiszem, az első és az utolsó, aki ilyen státusban szerepelt. A feladatomban az volt, hogy volt néhány homályos és vitás pontja ennek az új köz-

igazgatási beosztásnak, amelyik, mint ismeretes, lebontotta volna a megyerendszert, és kis megyékre osztotta volna az országot, azon az alapelven, hogy egy város vagy akár városka és a körülötte elterülő, oda piacilag is és egyébként is közlekedő, odahúzódó vidék egy közigazgatási egység. Ez az egyik alapelv. A másik pedig, hogy ezek az egységek olyan nagymértékű autonómiával rendelkeztek volna, amilyen se azelőtt, se azóta, soha a magyar közigazgatásban meg nem valósult, és azt hiszem, nem is fog megvalósulni. Lehetett lelkesedni ezért a közigazgatási reformeszméért, mert ez tulajdonképpen a demokrácia közigazgatási és jogi megalapozásának az eszméje körül forgott, és ennek nemcsak a közigazgatás szervezeti alapelvei, hanem az egész magyar állam önzigazgatási jellegű megújítása volt az alap gondolata.

Voltak olyan körzetek, ahol nem derül ki világosan a térképről, hogy hol húzódik a határ, hogy például Mindszent és Szegvár Szenteshoz vonzódik inkább, vagy pedig egy másik központhoz. Főleg a Tiszántúlon és az Alföldön volt bizonytalan – ahol nagyobb és kisebb mezővárosok vannak szorosan egymás mellett, és mind-egyiknek van valamilyen falusi és tanyai vonzáskörzete –, hogy ezeknek a mezővárosoknak hol húzódnak a határai, mi tartozik például Hódmezővásárhelyhez, és mi az, amit onnan ésszerűbb átcsatolni egy másik városközponthoz. Ilyen problémákat kellett volna nekem megoldani. A helyszíni szemle volt a dolgom. Éspedig úgy, hogy megbeszélni ezeket a vitás kérdéseket a helybéliekkel, megtudni, hova járnak piacra, és hova szeretnének inkább tartozni, és amennyiben vitás kérdések merülnek fel – mint ahogy felmerültek –, akkor állást foglalni, hogy melyik megoldás mellett szól több érv. Én voltam tudomásom szerint az egyetlen, akinek ez volt a megbízatása. Nem volt olyan rettentő sok ilyen vitatható kis megyehatár-kérdés, de volt azért a Dunántúlon is, Kisbér környékén, meg valahol lent, Baranyában is. Én óriási élvezettel vettem a nyakamba az országot. Nem adtak a belügyből szolgálati gépkocsit, de adtak egy hat nyelven beszélő igazolványt. Emlékszem, amikor Mindszentre értem, ott már vártak, mégpedig a vasútállomáson egy hintóval, ami a régi világból maradt a közigazgatás szolgálatában, és azon vittek be a falu központjába. Együtt ült a nemzeti bizottság, és nagyon csodálkoztak, hogy egy huszonöt éves miniszteri küldött érkezett, nem túlságosan jól öltözötten, rövid ujjú ingben, csizmában – a csizmát még az oroszoktól hoztam magammal – és egy eléggé kopott nadrágban. Ilyen idők voltak ezek. Ezek nagyon emlékezetes utak voltak, részben rögzítettem is a cikkeimben. A *Szabad Szó*, a parasztpárt napilapja akkor már megjelent, és elkezdtem egy cikksorozatot, ami tizenöt cikkre volt tervezve. Ötöt megírtam, aztán ez a sorozat abbamaradt, részben más dolgom volt, részben pedig egy idő után könnyen abbahagytam azt, amit elkezdtem.

Az interjút Kardos László készítette 1989–90-ben. OHA, 217.

MAGOS GÁBORNAK 1945 tavaszán az az ötlete támadt, hogy Budapest élelmiszer-ellátását a közparkok veteményes kertekké alakításával is elősegíthetnék. Vas Zoltán közellátási kormánybiztostól erre felbatalmazást is kapott. Ezt követően létrehozta a gödöllői földhöz juttatottaknak az V. kerület lakosaival közös gazdaságát, egy olyan termelőszövetkezetet, amelyben a városi önkéntesek segítenek a parasztoknak munkával, géppel és maggal megművelni a földet, cserébe a termés egy részéért.

Kerestem társakat a palánta-előnevelési terv megvalósítására, és ezt igyekeztem nem kommunista vonalon csinálni, hanem pártközi megállapodással. Először is elmentem Okályi Ivánhoz, volt professzoromhoz a Kertészeti és Szőlészeti Tanintézetbe, aki nagyon lelkesen azt mondta, hogy ő benne van, támogat, segít. Aztán elmentem, nem tudom már kinek az ajánlására, Somogyi Imréhez. Őt azért kerestem, mert ismertem munkáját, amelynek a *Kertmagyarország felé* címet adta. Ő is rendkívül lelkesen benne volt a dologban. [...] Hárman kezdtük.

Talán ez volt életem legnagyobb és legsikeresebb szélhámossága. Kitaláltuk, hogy ezt az alakulatot úgy fogják hívni, hogy a Földművelésügyi Minisztérium Újjászervező Csoportja, FUCS. Nem lehetett jól kimondani, ezen egy kicsit bánkódtunk, de mindegy, így hívtuk. Csináltam egy nagy táblát, kitettem az irodára, kerestem titkárnőt. [...] Aztán – miután szállításról volt szó, mert a palántákat ki kellett szállítani – kerestem autószerelőket, és találtam két nagyon lelkes fiatalembert. Szereztem nekik papírt, hogy roncs autót, teherautót kutathatnak fel és javíthatnak meg, Úgyhogy egy idő múlva volt már megjavított teherautónk is. Negyedik társunk lett közben Papp Pista, az Országos Magyar Kertészeti Egyesület elnöke. [...] Igazából ő volt a második, mert ő vállalta aztán a termeltetés egészét. Okályi elkezdett megint tanítani, Somogyi Imre inkább politizált. Papp Pista összehívta a budapesti kertészeket, akik nagy lelkesedéssel vállalták a palántanevelést. Az én feladatomból volt aztán a Vörös Hadseregétől mindenfélét megszerezni, mert kellett üveg, rézgálic, vetőmag. Ezt a Vörös Hadseregétől mind lehetett kapni, mert mindenféle raktárakat, amiket a németek nem vittek magukkal, ők foglaltak le. És mit csináljanak itt zsákszám a borsó- meg paradicsommal meg a melegágy-ablak-üveggel? Minden budapesti kertész a saját kertészetében nevelte a palántákat, és mindennap jött az értesítés, honnan van szállítható palánta, és mennyi. És ha a Dunántúlon felszabadult, mit tudom én, egy tíz négyzetkilométeres területen két falu, akkor teherautóval kimentek a kertészetbe, felrakták a palántákat, elmentek abba a faluba, és átadták. Ingyen volt. Minden-minden teljesen ingyen volt. Senki nem kapott ezért fizetést. Ezt abszolút saját szakállunkra csináltuk. És amikor a Földművelésügyi Minisztérium Pestre érkezett, és Nagy Imre etabliozta magát, mindez kiderült. Beidézett minket. Papp Pista, Okályi Iván meg én bementünk, és miután én voltam a kommunista, nyilvánvalóan én voltam a három közül, akit Nagy Imre letolt. Csúnyán letolt. Legalább tíz percig mondta az Öreg, hogy ez egy

hallatlan dolog, hogy vegyük tudomásul, hogy itt most olyan világ épül, hogy ilyesmit nem lehet csinálni. Micsoda szélhámoskodás ez, hogy mertük mi fölhasználni a Földművelésügyi Minisztérium nevét, irodát foglalni és vetőmagot zabralni. Ott álltunk haptákban az íróasztala előtt, míg ezt elmondta. Néma csend volt. Kérdezte az Öreg, hogy mi a válasz. Akkor én megadtam a választ. A válasz röviden az volt, hogy nagyon meg vagyunk lepve, azt hiszem, mondhatom a társaim és barátaim nevében is, hogy meg is vagyunk bántva, mert mi itt eddig csak szidalmat hallottunk a miniszter elvtárs szájából, pedig az a benyomásunk, hogy bár mind igaz, ami eddig elhangzott, igazán dicséretet érdemelnénk.

Az interjúút Standeisky Éva készítette 1993–94-ben. OHA, 531.

A *Kis Ujság* újraindulásnál még nem voltam fent, mert akkor kerültem újra Budapestre, mikor a kormány feljött. 1945. március 31-én jelent meg a *Kis Ujság* első száma, és azt hiszem, április első napjaiban jött föl a kormány. Én is azzal a vonnattal utaztam fel, úgyhogy mire ideértem, már volt vagy nyolc száma a *Kis Ujságnak*. Dessewffy Gyula, a főszerkesztő élt, ő is megúszta, és ő szervezte, illetve indította meg újra a *Kis Ujságot*. A *Kis Ujságnak* is voltak halottjai. Amikor én feljöttem, első dolgom volt, hogy érdeklődtem, kik élnek, kik nem élnek. [...] Kiváltak mindazok, akikről sejtettük vagy tudtuk is, hogy nem a kisgazdapárt tagjai közé tartoznak. [...]

Beálltam a csatasorba, és előléptem főmunkatársnak a *Kis Ujságnál*. [...] És a *Kis Ujság* óriási lehetőséget adott aztán nekem. Amikor főmunkatársként elfoglaltam a helyem, aránylag keveset írtam, mert azt a feladatot kaptam, illetve vállaltam, hogy a panaszos ügyekkel fogok foglalkozni. Külön kis szobát kaptam, egy külön gépírózóval, mert panasz annyi volt, mint csillag az égen. Rostálni kellett őket, hogy miben lehet eljárni, van-e remény, hogy az ember valami eredményt elér, vagy nincs remény. Április végén, ha jól emlékszem, egyszer egy tíz-tizenkét tagú asszonyküldöttség keresett fel. A folyosón, ahonnan az én szobám nyílt, az ajtó előtt olyan sírás-rívás volt, mintha most eresztették volna le a koporsót a temető földjébe. Én nem voltam a szobában, hívtak, hogy egy fekete ruhába öltözött asszonyküldöttség akar velem beszélni. Úgy látszik, hozzám lehetett nagyobb bizodalomuk, hogy elmondják nekem a gyömrői esetet. Gyömrő járási székhely volt, és a szovjet csapatok, miután felszabadították, elzavarták a nyilasokat és a német hadsereget, a falut átadták egy – mint ahogy mindenütt így volt – hadnagynak vagy főhadnagynak, hogy csináljon rendet.

FUTÓ DEZSŐ 1941-től részt vett a Magyar Paraszt-szövetség munkájában. Újságitróként 1943-tól 1944 tavaszáig dolgozott a *Kis Ujságnál*, amikor SAS-behívót kapott. Megszökött, majd 1944 végén Debrecenben Független Kisgazdapárt ajánlásával az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője lett. Az 1945-ös nemzetgyűlési választásokon képviselővé választották.

Mindenekelőtt megalakult a rendőrség, és ez a rendőrség olyan emberekből alakult meg, akik egész életükben, vagy legalábbis egész addigi életükben a munkának a könnyebb oldalát vagy még azt se fogták meg. Az ilyen természetű emberek hamar megtalálták a helyüket a Magyar Kommunista Pártban, illetve az új rendőrségben. Az asszonyküldöttség tagjai elmondták, hogy kinek-kinek vagy a közvetlen hozzátartozóját, tehát a férjét vagy a gyereket, vagy pedig a rokonságához tartozókat gyilkolták meg ezek a rendőrök, illetve kommunisták. Egy jó óra hossza eltelt, amíg kibontakozott előttem, hogy mi is történt Gyömrőn. Csináltam jó néhány beadványt, amiket ezek az asszonyok kivétel nélkül aláírtak, és mondtam, hogy menjenek el az igazságügy-miniszterhez, menjenek el a belügyminiszterhez, menjenek el a kommunista párt központjába, és adják át ezt a beadványt, hogy indítsák meg a kihallgatást. Ekkor még ezek az asszonyok olyan nyolc-tíz halálesetről tudtak, mert a rendőrök vagy a kommunisták – nem tudom, hogy mondjam –, szóval ezek az anarchikus elemek úgy lövöldöztek le a határban az általuk kiválasztottakat, mint ahogy a nyulakat szokták vadászat esetén. 45 őszén magam is kimentem autón Gyömrőre, és még mindig mutattak nekem olyan hullát, amelyiknek vagy a keze vagy a tompora állott ki az őszi avarból. A halottak száma, mint a végső nyomozás során kiderült, inkább százhusz fölött volt az egész járás területén, mint százhusz alatt. Meggyilkolták a jegyzőt, és többek között gróf Révay Józsefet, aki úgy tudom, filozófus volt. Akkor ilyen állapotok voltak. Miután megírtam a kérvényemet, megírtam az asszonyok nevében a beadványt, a következő kisgazdapárti képviselői értekezleten szóban is elmondtam az egészet. Ez nem kapott nyilvánosságot. Megírtam én cikkben is, de a három törpe meg egy fél, vagyis a Szakasits, a Rákosi, a Tildy Zoltán és nem tudom, a parasztpártot ki képviselte, egyszerűen azt mondták Tildy Zoltánnak, hogy ezt a cikket pedig nem lehet leadni. És csak 46 februárjában került az interpelláció elmondására sor. Döbbenetes csend fogadta, a légy zümmögését is meg lehetett volna hallani. Az érdekessége az volt ennek az interpellációnak, hogy Kamcsatkától a Fokvárosig minden valamirevaló lap írt róla, csak a magyar sajtó gombolkozott be, és nem közölte. De hát nemcsak ez az egy ilyen interpelláció volt, hanem jó néhány. Hiába írtam én 1945 áprilisában fünek-fának, kezdve Tildy Zoltántól Rákosi Mátyáson keresztül Szakasits Árpádnak, a belügyminiszternek, az igazságügy-miniszternek, senki a füle botját nem mozdította, mert olyan kínos volt a téma. Mert kiderült, hogy ezek a gyilkosok, ezek a rendőrség és a kommunista párt tagjai voltak a gyömrői járásban, illetve a járási kapitányságon.

Az interjút Hegedűs István készítette 1986-ban. OHA, 14.

A közvetlen tennivaló ez az ország volt, amelyet utólagos megfogalmazással a korlátlan lehetőségek országának éreztünk.

[...] Nekem elég hamar lettek a Győrffyvel – egyelőre laza – kapcsolataim. Elmehettem volna földet osztani, de engem más érdekelt, meg abban az időben én még Csornán bolyongtam. Amikor fölmerült az, hogy *Valóság*, úgy éreztem, ez lesz az én területem. [...] Valahonnét jött egy füles, hogy folyóiratot kell alapítani, a Győrffy- és az Eötvös-kollégiumra lesz bázírozva, az Eötvös-kollégium ifjúsága küldjön el oda néhány embert. Elmen-

tünk ketten vagy hárman. Itt azt hiszem, ugorhatok, mert ezt többször megírtam, és ehhez képest nemigen tudok újat mondani, legfeljebb azt, hogy az első számban az én cikkem is megjelent, kritika, könyvismertetés, Lukács György és Révai Ady-tanulmányairól. Azokról, amelyeknek a Kautzky-könyv megvilágosító funkciója mellett meghatározó szerepük volt az én marxista tájékozódásomban, amelyek arra tanítottak akkor engem, hogy az én szakmámban a marxizmus miért is gyümölcsöztethető. [...] Ott nyüzsgtem kezdettől fogva a *Valóság* körül, írtam minden számba, éreztem, hogy nekem ez a munkám. Annyival is inkább – itt egy rövid intermezzo –, mert ugye a régi rendszer az volt, hogy négy év egyetem, akkor az ember kapott egy abszolutóriumot, amely igazolta, hogy nyolc félévet hallgattál. Ez nem diploma volt. Volt egy ötödik év, amikor mi még bent lakhattunk az Eötvös-kollégiumban, mintatanítás a mintagimnáziumban, és annak a végén egy kemény pedagógiai vizsga. Természetesen szó sem volt arról, hogy én ezt ne végezzem el. Be is ültem az első mintatanításra, egyelőre még csak hospitálásra 45 szeptemberében, és a Lelkes nevű kitűnő franciatanár francia nyelven magyarázott a gyerekeknek. Oda többnyire úri gyerekek jártak, és én hátulról láttam, hogy ezek ott zabálnak óra alatt, amiben nem az volt az érdekes, hogy óra alatt esznek, hanem hogy sonkás és szalámis zsömléket. És Lelkesnek meg hozzám hallatszott a gyomra korgása, az enyém meg Lelkesig. Úgyhogy én ennek búcsút mondtam. Ezzel vége. Ez körülbelül egybe is esett a *Valósággal*, hogy melyik volt előbb, nem tudom megmondani. Engem ez érdekelt. [...]

A harmadik számtól már hivatalosan is volt közöm a laphoz. Elég hamar sűrűlódások támadtak Márkus, a tényleges szerkesztő és közöttem. Elég hamar elkezdünk villongni. Hát két dudás egy csárdában... Az én pozícióm volt az erősebb, mert én igen hamar ismert kommunistává váltam pártközponti körökben, és nem azért, mert ott dolgoztam, egyébként csak pár hónapig, mert utána átkerültem

LUKÁCSY SÁNDOR 1945 áprilisában – miután Budapest ostroma után egyetemista társaival heteken át nyomorgott a szétlőtt Eötvös-kollégiumban – elutazott Csornára a szüleikhez. Néhány hetet a családja körében töltött, feltáplálták. Az egyetemi szemeszter végére rohammunkában elkészítette két szakdolgozatát a magyar, illetve a francia irodalomból. A nyarat a marxista irodalom tanulmányozásának szentelte. Kapcsolatba került a MADISZ-szal, és többeket megismert a Győrffy-kollégisták közül.

a Szikrához, a Kossuth elődjéhez, a pártkiadóhoz. [...] A kommunista párt nem szólt bele a *Valóság*ba, később sem, mikor én szerkesztettem. Révai hivatott a Derzi-versek miatt... Hogy aztán hogy történt, hogy olyan egyévnyi villongás után Márkus elunta, és egyszer csak nagy meglepetésemre kezembe adta a kulcsokat, hogy csináld tovább. Elképesztő volt.

Az interjút Rainer M. János készítette 1986-ban. OHA, 19.

Jelentkeztem Budafokon, a megyei városnál. A nemzeti bizottság szívesen vette

KERESZTES SÁNDOR *1944 őszén, a front közeledtekor, Kolozsvár kiűritésekor családjával Budafokra, felesége szüleihez költözött. Részt vett az ellenállási mozgalom embermentő tevékenységében, és 1944 novemberében az akkor még illegális Demokrata Néppárt megalapításában. A nyilas hatalomátvétel után hét társával együtt letartóztatták, a Margit körúti fegyházba zárták. Már vitték volna Sopronkőhidára, amikor egy barátjuk hamis papírokkal kimentette. Közvetlen az ostrom után Budafokon megbízták a közellátási osztály vezetésével.*

a jelentkezésemet, beosztottak a közelítésre. Úgy látszik, szimpatikus lettem. Ott volt a kommunista párt egyik képviselője, Polacsek Gyula, egy öreg asztalos bácsi – régi kommunista volt, valamikor a szocdem pártban dolgozott –, és megkérnyékezett, nem lépnék-e be a pártba. Mondtam, hogy nem, és kifejtettem az okokat, hogy miért. Nem a szociális kérdés miatt, hanem mert hívő ember vagyok. Elértem náluk, hogy bizonyos tiszteletet mutattak irántam a maga-

tartásom miatt. Amikor aztán később bekövetkeztek az igazoltatási eljárások, hogy a régi köztisztviselőket és sok más mindenkit igazoló bizottság elé állítottak – ezek jogszabály alapján születtek meg, és a nemzeti bizottságban nevezték ki a tagjait –, az igazoló bizottság felállva jelentette ki igazolásomat azzal, hogy így kellett volna mindenkinek viselkedni. Akkor egy dicsfényt jelentett a Margit körúti dolog. Később hivatalosan is megválasztottak aljegyzőnek, úgyhogy Budafok megyei város aljegyzője lettem, és továbbra is én voltam a közellátási osztály vezetője. Elég hálátlan szerep volt, mert forrás alig volt, de ez országszerte nagy problémának bizonyult. Csak sikerült azért átvészelnünk. Emlékszem, hogy a Hengermalomban összeseperték, amit találtak, szalmatöredékekkel volt keverve a liszt, ám ilyen kicsire akkor senki sem adott. Nem állt össze kenyérré rendesen, de szerencsére Budafokon volt a zománcárugyár, és ott formákat készítettek, azzal látták el a pékeket, akik ebbe tették be ezt a masszát, és úgy sütötték. Lóhús és egyéb vonatkozásban valamit azért lehetett adni az embereknek, a raktárból került elő valami, de bizony a közellátás akkor nagyon gyatra volt. Sándor fiamnak, aki augusztus 31-én született 45-ben, az első zöldfőzeléke lóhere volt, amit Brázai gyerekgyógyász orvos barátom tanácsára kapott, aki azt mondta, hogy a friss hajtását szedjük le, abból remek főzeléket lehet csinálni, nagyon dús tápanyagban, és ette is. Mi marharépat ettünk faggyúval. Szegény apósom dicsérte, hogy micsoda

finom, mert ugye zsiradék nem volt. Én azonban nem akartam Budafokon megrekedni, és lépéseket tettem. Végül 45 őszén Erdei Ferenc, ő volt az első belügyminiszter, kinevezett a Belügyminisztériumba.

Az interjút Javorniczky István készítette 1988-ban. OHA, 104.

Föltétlenül szerettem volna részt venni Budapest újjáépítésében. Még az ostrom alatt írogattam arról, hogy kellene az elpusztult Budapestet újjáépíteni, és a felszabadulás után is erre vonatkozó tervezeteket – eléggé naiv tervezeteket – csináltam. Értesültem róla, hogy Budán megalakult egy úgynevezett újjáépítési bizottság, azonkívül a közmunkatanácsnak is van itt egy ágazata. Ebbe szerettem volna bekapcsolódni. Először a Böszörményi úti elöljáróságra mentünk, ahol ígértek nekem – ez március 8-án volt – egy mérnöki karszalagot, hogy az újjáépítési bizottság megbízásából kárfelvételt csináljak. Enélkül elmehettem volna romeltakarításra, de így hasznosabb munkát végeztem, az épületek kárait igyekeztem megállapítani. Aztán jelentkeztem a mérnök szakszervezetnél Budán. Utána Sándor Pálhoz mentünk. Sándor Pál akkor igen jelentős személyiség volt, a párt valamilyen budai megbízottja, aki a pártközponttal tartotta a kapcsolatot. Előadtam a terveimet, nagyon érdekelte. Budapest újjáépítési tervének egy példányát átadtam neki, másnapra hídátlépési engedélyt ígért Pestre. Ez volt március 9-én. Március 10-én a Mérnökök és Technikusok Szabad Szakszervezetében volt építész szakosztályi ülés, amelyen Virágh Pali is megjelent, aki előző nap érkezett vissza Budára Fischer József, a Fővárosi Közmunkák Tanácsának elnöke megbízásából, hogy itt a helyreállítási munkákat megszervezze. Megelőzött. Tervezetem nagy része közben aktualitását veszítette.

Nagyon nehézkesen mentek a dolgok, az ember napról napra próbált tovább beleilleszkedni, csinálni valamit, és mennyi mindenféle bonyodalommal járt mindez! Március 12-én, a zugligeti elöljáróságon Szentiványi mérnökkel megbeszéltem, hogy a közmunkatanács részéről megkívánt kárfelvételt fogom vezetni Zugligetben. Körülbelül húsz embert kapok. A következő nap, március 13-án estefelé elindulunk, megyünk át a hídon. Egy üveg rumért engem is átengednek. A közmunkatanácson végül Fischerrel is megbeszélem, hogy megbízást ad a zugligeti kárfelvétel megszervezésére. Amikor a kárfelvétel kész, akkor bekapcsoló-

PREISICH GÁBORT 1944 tavaszán behívták munkaszolgálatra, de egy emberséges orvosnak köszönhetően rossz hallására való tekintettel hazaküldték. Nem sokkal később családjával csillagos házba kellett költöznie. Apja mint gyermekgyógyász kezelte Horthy Miklós egyik unokáját, így az egész család kormányzói mentesítést kapott, visszaköltözhettek otthonukba. Felesége a Nemzetközi Vöröskereszt védnöksége alatt álló gyermekotthont vezetett, ő volt az otthon fűtője. Itt és más vöröskeresztes központokban vészték át a nyilas érárt. Az ostrom után családjával átmenetileg az apja vezette Tündérbegyi szanatóriumban élt.

dom az ottani városrendezési munkába, javaslatot teszek az új építési szabályzatra. Március 16-án – még mindig Pesten vagyok, Fischernél – megbízólevelet kapok, és megígérem az építési szabályzat reformját. Fischer azt az ígéretet teszi, hogy egy hét múlva lesz helyem, ott dolgozhatom a közmunkatanácsnál.

Itt ugrom egy pár napot, mert március 19-ről látom azt a feljegyzést, hogy a közmunkatanácstól orosz pecsétet is kapok. De mindez nem sokat segített, mert például március 20-án odaírtam, hogy reggel az orosz parancsnokságon jártam hídátlépési engedélyért, hiába. A következő feljegyzésem jó egy héttel később-ről, március 28-ról kelt, amikor Fischerhez akartam menni, de csak Riemerrel és Kaffkával találkoztam – nekik átadtam a kész helyreállítási szabályzat javaslatát. Hozzá szeretném tenni, hogy ez a javaslat – most már nem tudom pontosan, mi volt benne – kb. azt próbálta tisztázni, hogy kinek van joga a helyreállításra, mit szabad helyreállítani, milyen körülmények között, mi az, amire lehet és szabad anyagot adni, mert hisz a közmunkatanács utalta ki az anyagokat. Tehát megpróbáltam valahogy korszerűen és gazdaságosan megoldani azt, hogy a helyreállítást hogy lehet ésszerűen és értelmesen megcsinálni. Ez az általam fogalmazott helyreállítási szabályzat meg is jelent, mint az első olyan dokumentum, amely jogilag szabályozta, hogy kell megcsinálni a helyreállításokat.

Április 3-án megyek újra Fischer Józsefhez. Előadom Juszufnak, hogy elkészítettem és beadtam a helyreállítási szabályzat tervezetét, és hogy hajlandó vagyok az újjáépítési program egyes pontjainak keresztülvitelét megszervezni. Szombatra ígért választ, ez kedden volt. [...] Árpilis 4-én azt írom, hogy a zugligeti előjáráságon készakarva lekésem a kárfeltevő csoporttól, nem tudom már, miért ment el a kedvem tőlük, odaírtam, hogy nagyon rossz lábon áll az előjáró a zugligetiekkel. Látom már, hogy pártnyomás kellene ahhoz, hogy itt tényleg történjen valami. Fischer megkért bennünket néhányunkat, hogy mindnyájan dolgozzuk ki, hogyan akarjuk csinálni a városrendezési tervet. A résztvevők: Bierbauer, Lechner, Schall József, Münnich Aladár, Virágh Pali, Jankovich István. [...] Münnichnek, Jankovichnak és nekem az volt a véleményünk, hogy általános rendezési tervet kell készíteni. Ez lett aztán a vesszőparipám, vagy a megszállottságom tulajdonképpen évtizedeken át, a szakmai munkám gerince. Ez akkor kezdődött. Április 5-én, tehát egy nappal később a Városmajor utcában Jankovich Pistivel együtt tervezünk várost, és megbeszéljük, hogy Juszuftól megbízást kérünk rá, hogy önála csinálhassuk meg a koncepciókat. Hozzá szeretném tenni, ez egy rendkívül naiv koncepció volt. Ez az az idő volt, amikor a romba döntött város romjait, a pusztulást sokkal súlyosabbnak ítéltük, mint valójában volt. És nem volt még meg az érzékünk ahhoz, hogy a belső városrészek értékeit észrevegyük. Úgyhogy Jankovich Istvánnal olyan tervet készítettünk, amelyben egy óriási nagy zöld sáv húzódott volna át északról délre, a Nagykörút és a Kiskörút között középen, ahova az ösz-

szes közintézményt elhelyeztük volna, és lebontottunk volna minden házat, ami ennek az útjában állott. Nagyon naiv elképzelés volt, de jellemző arra a korszakra, a modern építészetnek arra a kezdeti korszakára, amely az előtte lévő építészetet teljes mértékben lebecsülte. [...]

Nem voltam megelégedve a közmunkatanácsai munkával. Folyton visszatértek egyszer már megrágott problémákra. Egyiküknek sem volt elég ideje és kedve ahhoz, hogy a dologgal olyan mértékben, olyan elmélyültséggel foglalkozzék, ahogy kellene. Közben kijött a főváros pályázata. Egy nyilvános pályázatot írtak ki, hogy Budapest újjáépítésének általános tervére – amit évekig lehet készíteni – két-három hét terminussal mindenki adja be az ötletét. Nevetséges dolog volt. A tervemben lefektetett ügyekkel nem foglalkozik senki. Budapest úgynevezett újjáépítésének ügye megfelelő, energikus kéz hiányában teljesen kátyúban áll.

Az interjút Szabóné Dér Ilona készítette 1986–87-ben. OHA, 36.

45. december. Azonnal elkezdem a cserkészmunkát. Minden cserkészcsapat valamelyik iskolához tartozott, az iskola adott neki helyiséget, de minden iskola meg volt szállva az oroszok által. Vagy parancsnokság, vagy konyha, vagy kórház. Például ahova mi tartoztunk, a Dajka Gábor utcai 1. sz. polgári, amely egy egész iskolakomplexum része volt, nagy területen, általános és polgári iskolákkal, tanítóképzővel, benne volt a katolikus zárda a gimnáziumával, sőt az evangélikus templom és kertje is ebbe volt beépülve, majd a zárda kápolnája a másik oldalról. Ezt ők elzárták fapalánkokkal, és kórház lett. Az első, amit csinálni tudtunk, amikor kimentek onnan, eltakarítani, ami utánuk maradt. A felszerelésből semmink se maradt ott tulajdonképpen. Néhány dolog, amit a fiúk hazavittek, az megmaradt, itt elsősorban zászlókra gondolok. Először rendbe tettük az otthont, megkerestük a csapattagokat, hogy ki maradt, ki van meg. [...] Amelyik családnak segítségre volt szüksége, mi megpróbáltunk segíteni. Ez volt az első munkánk. Utána jött a csapatépítés, megindultak az iskolák, tehát tudtuk a létszámot bővíteni. Elkezdtük az őrsvetítő tanfolyam megszervezését.

Amellett, hogy három műszakban dolgoztam a gyárban, amíg a forint be nem jött, addig rendkívül nehéz volt. Bányában is voltam két hónapot, mert ott kaptunk étolajat, lisztet. Ha normálisan megy az élet, én semmiképp nem kerülök a

BOGÁR KÁROLY már elemi iskolásként lelkes tagja volt a cserkészmozgalomnak, amely a jobb sorsú kortársaival való egyenlőséget biztosította számára. Több cserkészvezető-kiképzésen vett részt a háborús évek alatt, így levante ifjúvezetővé is kiválasztották. A miskolci cserkészvezetőséggel való szembehelyezkedése miatt 1943-ban megfosztották cserkészvezetői rangjától, szinte egy időben azzal, hogy apját kormányzógyalázásért börtönbüntetésre ítélték. Hamarosan bevonultatták. Nyugat felé visszavonuló alakulatával amerikai fogságba került.

cserkészet helyi, majd kerületi vezetőségének élére. [...] 45 után senki nem mert vállalkozni rá, hogy a cserkészetet csinálja, csak a fiatalok. Mikor én hazajöttem, a cserkészet már bizonyos fokig ment Miskolcon. És nagyon örültek a fiúk, hogy végre van valaki, akivel meg tudják osztani a bajaikat. Szétnéztem, én voltam a legidősebb azok közt, akik merték vállalni a cserkészetet. Mindenki félt. A saját egzisztenciájukat, a családjukat féltették ezek az emberek, amikor nem álltak vissza a cserkészet élére. Maradtunk mi. Így volt nekem lehetőségem arra, hogy odakerüljek. Akkor huszonhárom éves voltam, és én voltam a legidősebb. Illetve még egy idősebb volt, de ő szintén iparosember, és inkább mellettem volt hajlandó dolgozni, mint előttem. Ez 46 nyaráig tartott, hogy teljesen a magunk szakállára csináltuk, felvettük a kapcsolatot a régi kerületi csapatokkal. Sárospatak, Sátoraljaújhely, Ózd, Eger, Gyöngyös, Hatvan, Mezőkövesd, mind ide tartozott. És mindenütt egy-egy kis életjel, egy-egy csapat megalakult. És jellemző módon mindenütt csak a fiatalok merészkedtek elő.

Az interjút Molnár Adrienne készítette 1990-ben. OHA, 253.

A nemzeti bizottságok munkája nélkül Budapesten az élet nem indult volna meg a

KELEMEN SÁNDOR *karpaszományos honvédként katonatársaival egy budai pincében húzta meg magát Budapest ostroma alatt. A harcok elcsitultával egy csónakon átkelt a pesti oldalra. Civil ruhát öltött, felkereste ismerőseit. Támogatásukkal március elején belépett a szerveződő Nemzeti Parasztpártba. Szinte azonnal a főváros VII. kerületébe küldték párttitkárnak.*

konzolidálódás felé. És ugyanez volt tapasztalható az igazolóbizottságoknál is. Persze nagyon furcsa helyzet volt. Jöttek olyanok is, akiknek nem volt fizetésük, és tudták, hogy a párt bizonyos jelenléti tiszteletdíjat fizet az igazolótagságért, ami akkor mondjuk éppen hogy csak-csak elég volt a mindennapi megélhetéshez. Az ember sokszor tapasztalta, hogy

nem a jó szándékú és építő szándékú részvétel volt a cél, hanem a megélhetés, hogy a bizonytalanságban meg állásnélküliségben egy kis napidíjra legyen lehetőség. És ezért egy ilyen igazolóbizottsági tagságot elhúztak, mint a rétestésztát. Volt, amikor az ember egy nap hármát-négyet ha el tudott intézni a bizottsági ülésen, míg határozat született. A delikvens számára létkérdés volt, hogy simán igazolták-e, vagy feddéssel igazolták, vagy azt a kritériumot használták a döntésben, hogy vezetői állásra alkalmatlan. Vagy esetleg, mint ahogy soknál volt, hogy az igazolóbizottság népbírói tárgyalásra utalta az illetőt. De ha komolyan csinálták, akkor tisztességes dolog volt. Mert a tisztogatásra és a háború alatti viselkedés mérlegelésére, megmérettetésére valóban szükség volt, hogy arra való emberek vehessenek részt az induló életben. Énnekem a tapasztalatom sok esetben volt az, hogy az úgynevezett munkáspártok, szóval a szociáldemokrata párt és a másik munkáspárt, a kommunista párt a maga hatalmi ambíciója alapján inkább a tevékenység tisztoga-

tási részét hangsúlyozta ki, és ezt ambicionálta. Később aztán, 1946-ban, a B-listázásoknál ez ugyancsak nagyon frappánsan előjött. [...] Az egyéni és a kollektív bosszú ugyancsak jelentkezett ebben az óriási váltásban, és ez bizony sok nehézséggel járt. Nagyon nehéz dolog volt akkor a különböző indulatokból táplálkozó egyéni bosszú- és tisztogatási vágy hömpölygésében valahogy megállni a becsület és a politikai szükségesség és szükségszerűség mezsgyéjén. Én ebben az időben ezt csináltam igen lelkesen és nagy szeretettel, mert rendet kellett teremteni azon helyen, ahol az ember élt, de láttam, hogy a legfőbb tennivaló ezt rendes mederbe terelni. Megesett például, hogy az egyik bizottságból a másikba mentem, mert a parasztpárt minden ügynevezett rázós helyre igyekezett néhány olyan embert delegálni, akiről ő tudta, hogy kellő módon és mértékben fog részt venni ebben a munkában. Úgyhogy volt, amikor három-négy igazolóbizottságnak voltam a tagja egyszerre. Egyikből mentem a másikba, késő estig. Nagyon nehéz munka volt ez.

Az interjúat Körösenyi András készítette 1988-ban. OHA, 172.

A választások után a honvédelmi tárcát Tombor kapta meg. Miniszteri beiktatása után pár nappal jelentkeztem nála.

Azt mondta, hogy egy sokkal jobb beosztást tud találni nekem, mégpedig a béke-előkészítő osztályon, mert ott kell nyelvtudás, meg ez meg amaz. Németül, franciául jobban beszéltem, mint angolul, aztán a későbbiek során az angol vált a fő munkanyelvemmé. Egy Szemes nevű ezredes volt a béke-előkészítő osztály vezetője. Nagyon rendes ember volt, repülő ezredes, s őt bízták meg a béke-előkészítő osztály vezetésével. Helyettese volt a Rakovszky vezérkari ezredes, aki-

vel én korábban, még párizsi tartózkodásom idején találkoztam, s aki akkor katonai attasé volt. Na most, ő kettőjünkkel aztán kialakult egy nem olyan túl nagy csoport, dolgoztunk a béke előkészítésnek a munkájában. Nekem a fő feladatom az volt, hogy a Horthy-hadsereg akkori politikai szerepéről, magatartásáról gyűjtsék olyan anyagot, ami a béke-előkészítés szempontjából valami pozitívumot tud felmutatni. Mert itt a lényeg az volt, hogy próbáljuk megtalálni azokat a dolgokat, amelyeket akár a szovjetek, akár a nyugatiak, mint kvázi ellenállást vagy ilyesmit elfogadhatnak. [...] Azokra a kérdésekre helyezük a súlyt, hogy mi 41-ben hogy léptünk be a háborúba. Soha nem mentünk olyan erővel, mint a románok. Vagy korábban még, rámutatni arra, hogy a hadsereg mennyiben nem helyeselte a né-

PETHŐ TIBOR *1944-ben a szovjet fronton, ahol főhadnagyként csapatszolgálatot teljesített, megsérült. Budapesten lábadozott, majd a nyilas hatalomátvétel után az antifasiszta ellenállás résztvevőjeként bujkálni kényszerült. 1945 tavaszán bekapcsolódott a Magyar Nemzet újraindításába. Mint katonatiszt jelentkezett egykori tanáránál, Vörös Jánosnál a Honvédelmi Minisztériumban. Igazolták, és egyidejűleg századosossá léptették elő. A minisztérium sajtóosztályára osztották be, miközben a Magyar Nemzetnél és a Kossuth Népeknél is állandó munkatárs maradt.*

met átvonulást, még a lengyelországi hadműveletek idején, azután hogy milyen erővel vett részt Magyarország 1941-ben a Szovjetunióval szembeni háborúban. Azután Tombor azt mondta, hogy a 43-as eseményekre kell a súlyt helyezni, amikor a hadsereg vezetése is abból indult ki, hogy minél több csapatot kivonni, az országban tartani. Na most, ezeknek az anyagait kezdtem én gyűjteni, részben a HM-ben, ha egyáltalán voltak iratok itt, a HM irattárát ugyanis a 44-es menekülés során kivitték, s azok nagy része valahol elkallódott. Főleg régi katonai szemléket kellett átnézni, hogy azokban mik voltak, mit lehetett találni.

Az interjút Murányi Gábor készítette 1989-ben. OHA, 189.

„ISTEN NEVÉBEN LEÜTÖTTÜK AZ ELSŐ KARÓT”

A földosztásból nekünk annyi jutott, hogy egy bizonyos szervező tevékenységet

SOMODI ISTVÁN 1944 végén az ideiglenes kormány felhívására Györffy-kollégistaként Debrecenbe ment, hogy részt vegyen a demokratikus újjáalakulás megteremtésében. Részt vett a pártok szervezésében, járta a falvakat. Földosztási biztosként próbált segíteni a földreform minél igazságosabb végrehajtásában.

fejtettünk ki, és a nép íródeákjai voltak. Bizony némelyik kérges kezű magyar nem tudott még egy tisztességes kimutatást sem összeállítani. Számba kellett venni mindenütt azokat a birtokokat, amelyek kiosztásra kerülhetnek. Ez volt az első. Számba kellett venni a földigénylőket. Igénylőnek nevezték azt,

akinek földre volt szüksége. Ez se volt egyszerű dolog, mert nagyon sokan féltek tőle, hogy nem lesz maradandó. Az, amit sommásan és helytelenül reakciónak szoktunk abban a korban nevezni, nyilván szintén vélekedett valahogy erről a dologról, és nem a legtámogatóbb értelemben. Annak se lehetett bekötni a száját.

Mi tudtuk, hogy mit akarunk, csak a nép némely helyen nem nagyon tudta, hogy mit csináljon. Hogy belevágjon-e? Megvolt mindennek a maga adminisztratív rendje is, ami a minimális adminisztrációt jelentette ugyan, de azért mégis csak csinálni kellett. A megyei földbirtokrendező tanácsok létrejöttek központi utasításra. A földigénylő bizottságokat rendszerint mi alakítottuk meg. Ez volt a földigénylő parasztok, tehát a földnélküliek, a juttatásra várók népi szerve, amely hivatva volt a helyszínen lebonyolítani a földreform helyi aktusait. Ez szintén delegációs vonalon történt. A földigénylő bizottságok számba vették az igényelhető területeket, számba vették az igénylőket, megállapították, hogy kinek mennyi jut, és elindult a munka minden különösebb probléma nélkül. Ez úgy történt, hogy kiderült, hogy itt bizony, atyámfia, csak két hold jut fejenként, vagy öt hold jut. Vagy a nagycsaládoknak nyolc hold, vagy gyerekenként egy hold. Mindez nagyon népi kivitelben történt. Erre valóban el lehet mondani, hogy a nép forradalmi szervei irányítottak a részletekben sok mindent. Ahol értelmesebb emberek

voltak, ott gondoltak a majdan hazatérő hadifoglyokra is, hogyha az Isten egyszer hazasegíti őket, azoknak egy kis tartalék területet még tartsunk fönn. [...] Akkor eljött a nagy nap. Otthon megfaragták a parcellakarókat, és következtek azok a jelenetek, amelyeket a romantikából és a kort megjelenítő irodalomból mindenki ismer. Isten nevében leütöttük az első karót, utána a másodikat és a harmadikat. És a könnyek, és a meghatódottság, amely alól én sem tudtam kivonni magamat, és bizonyos értelemben még most is úgy érzem, hogy ez egy történelmi fordulat volt, ha ezután a következő kor nem silányítja tönkre. És jöttek a különféle bajok, a különféle ostobaságok, a különféle gazemberségek, amelyek a történészek kegyes hazugságaival kifejezve minden nagy átalakulásnak a kísérő jelenségei szoktak lenni, és amelyek végtelen terhet jelentettek a számunkra, amikor is demagóg, lumpen politikai elemek egyszerűen ráuszítottak minden lehető területre bárkit, aki érte. Aminek az volt az értelme, hogy embereket lekötelezzenek, és támogatóik legyenek a következő időszakban. [...]

Az történt, hogy egykettőre megszülettek követelések, szinte jelszavak, hogy mindenkitől el kell venni a földet, és ki kell osztani. Aki nem maga műveli, aki nem maga munkálja a földjét, attól el kell venni. Nem az, hogy kártalanítás! El kell venni! Ennek az lett a következménye, hogy egy csomó alkalmazott, postások, tisztviselők, szegény tanárok, akik valóban úgy gürcölték össze azt a hatszáz négyszöglet valami kertes határrészen, egy szép napon arra ébredtek, hogy megy a földigénylő bizottság, és ez jó lesz neked, koma. Emlékszem például egy mozdonyvezetőre, aki még a klasszikus munkásmozgalmi fogalmak szerint is munkásnak számít. Neki részben örökség, részben fogához vert garas, miegyéb folytán volt néhány hold földje. Egy lumpenproletár fogta magát, és minthogy korábban dolgozott ott – nyilvánvaló, hogy aki a mozdonyon ül, időnként foglalkoztat idegen munkaerőt is –, kijelentette, hogy a vasutas nem maga munkálja, el kell venni tőle, ez az enyém lesz. És az övé is lett, mert a földigénylő bizottság kiállította a birtoklevelet, és odaadta neki. Hiába volt a különféle hozzáértőbb vagy normálisabb gondolkozású elemek tiltakozása és rúgkapálózása, elvették.

Az interjút Czakó Ágnes készítette 1989–90-ben. OHA, 230.

Bogácson az első földosztó bizottság kőművesekből állt, iparosemberekből. Ezek aztán maguknak osztották ám szépen a földet! [...] Aztán a velem egykorúak, Hócza Vendel, vagy fiatalabbak, vagy idősebbek jöttek hozzám: „Imre, meséltél nekünk a földreformról korábban is, mikor katona voltál, és itthon voltál szabadságon, hát segíts már bennünket,

HEGYI IMRÉT *fiatal kora óta a földkérdés demokratikus megoldása foglalkoztatta. A harmincas években megismerkedett Szabó Dezsővel, jelen volt a Márciusi Front megalakításánál, és 1939-ben belépett az akkor szerveződő Nemzeti Parasztpártba. Cikkeket is írt az agrárkérdésről a Szabad Szóban. A dán típusú szövet-*

kezeti mozgalom híve volt. 1945 tavaszán visszatért a szülőfalujába, Bogácsra, és bekapcsolódott a falu politikai életébe.

ha nem is lehetsz földosztó bizottsági tag.” És akkor én előjöttem, és magyaráztam. És akkor útilaput kötöttek az előző bizottság talpára, de az idő már

sürgetett. Mondtam az embereknek: „Ide figyeljete, itt nekünk két munkát kell csinálni. Meg kell csinálni azt, hogy mennyi földet osztunk.” Mondom, „gyerekek, Tardon az alap három hold, no de ott van a Coburg-birtok meg három tanya. Nekünk meg csak ez a hatszáz-nyolcszáz holdas Pázsag-tanya van, az egriszékeskáptalané. [...] A másik dolog, ami sürget bennünket, hogy művelni kell a földet, gyerekek, itt vetni kell nemsoká. Hallottam, hogy van traktor. Aki a traktort vezette, Lojzi bácsi, akit Traktoros Lojzinek hívtok. Az Öreg azt mondta, hogy neki a földosztásból nem kell más, csak a traktor. Okos ember ez a bácsi, halljátok, nem hiába traktoros!” Aztán én is beszéltem az Öreggel. És akkor néhány embert beszerveztem. „Fiúk, itt van a tanya, itt van a traktor. Tudjátok, mit kell csinálni? Valahonnan kell gázolajat szerezni.” Aztán másnap jelzik nekem, hogy „Imre, lenszalma van itten sok, valaki mondta, hogy ezt Pesterzsébeten vagy valahol a Jutagyárban kell eladni, és azon majd veszünk gázolajat. Hát akkor – mondom –, ha tudjátok, csináljátok! Ha valahova levelet kell írni, itt vagyok.” Így is történt. Jött a gázolaj, Lojzi bácsi feltankolta. Ha olajszagot érzett, akkor már gyerünk a munkával. És Kerekcsáténál, mert ott volt a bogácsi határ, elkezdte az Öreg szántani egybe a földeket. Mert még papíron volt, osztottunk, szorzottunk, összeadtunk, hogy kinek mennyi föld jusson, de a gépnek addig járni kell, és ha fel van szántva a föld, azt föl lehet osztani. Egybe fölszántotta, és akkor szépen utána még el is munkálta. A vetőgépet is előszedték, megjavították. Lakat alatt őrizték a búzát, a vetőmagot. Mindenki tudta, hogy ezt nem lehet megenni, mert akkor jövőre nem lesz. Nos, amikor aztán a vetés következett, addigra megvolt az elosztási terv. Azt jóváhagyták, és Molnár Jóska a vetés után kimérte a területet. Tehát egy jó nagy táblán egyforma minőségű búza termett, mert a szántás is egyben volt, más munkálat is, meg aztán a minőségi búza is egyben. Mi meg ott ültünk az árokparton. „Imre, hát ez uras dolog – azt mondják. – Gyerekek, mondom, ezt meg lehet csinálni jövőre is.” És akkor nekem már az agyam mozgott, hogy amit Kovács Imre írt a *Szovjet-Oroszország agrárpolitikájában*, meg amit én láttam ott a kolhozokban, hogy a külterjes dolgokat, mert a búza, árpa, kukorica külterjes, azt lehetne úgy vetni, ahogy most vetették. De nem arra a kolhozra gondoltam, amit mi később megismertünk kolhozként. Én a dán mintára gondoltam, hogy a termelésre külön összefognak. És akkor ott volt a Hór-patak. Annak a partján lehetne kertészkedni. És odaadtam Somogyi Imre könyvét, és olvasgatták. A közösség a vezetőknek megszavazta az útköltséget, összehordta a pénzt. Nem tudtak napidíjat adni, hát így földdel fizették ki őket.

Ezek a fiúk lettek az első kertészkedők. Molnárék, a Hócza Vendélék meg mások, és ezek folytatták is tovább.

Az interjút Páczelt Istvánné készítette 2001–02-ben. OHA, 779.

Nem tudtuk, mikor nyílik meg újra a középiskola. Én márciustól egészen június közepéig otthon tartózkodtam. Közben történt meg a földosztás, amelybe mint középiskolást bevontak, mert úgy gondolták, hogy diákként jobban értek ehhez a munkához. A földek kimérésében segédkeztem. Elég hosszú ideig tartott, amíg a névjegyzékek összeálltak, amíg megszületett a döntés, hogy a kiosztásra kerülő földekből tartalékolni kell azoknak, akik nincsenek itthon, illetőleg hadifogságban vannak, azután nagyjából és hozzávetőlegesen ki kellett számítani, hogy mekkora a rászorultság mértéke az igénylők, illetve igényjogosultak körében, mennyi járna az egyiknek vagy a másiknak. Ez mind időt vett igénybe. És időt vett igénybe a földek kimérése is.

Magának a falunak a határában akkor már volt kiosztható föld, viszont Ikervár, Sárvár és Sótóny háromszögében volt a bajor herceg uradalma három nagy majossal: Üрге-majossal, Antóniával és Péterfával. És a környező települések ebből a bajor hercegi földből kaptak. Itt azért szeretnék valamire utalni, mert ezt általában el szokták felejtetni az emberek. Ez a földkisajátítás úgy zajlott le, hogy a tulajdonos majd kárpótlást kap érte valamilyen formában. És ami lényegesebb: ma már szinte úgy él a köztudatban, hogy ezt az emberek ingyen kapták. Holott nem. Tizenkét évre volt megszabva, hogy a juttatott föld után évente mennyi gabonát kell törlesztés címén beszoigáltatni.

Az interjút Germuska Pál készítette 1994-ben. OHA, 585.

1945 nyarán, valamikor július végén, mikor hazakerültem Halmajra, szomorúan láttam, hogy engem senki nem vár itthon. A majorban egy fogatos szovjet ezred állomásozott. [...] Próbáltam rendezgetni a dolgokat, meg felmértem, hogy milyen a helyzet. A háznak nem volt se ajtaja, se ablaka. Már semmi nem volt tulajdonképpen benne. A könyvek az egyik ciszternában landoltak. Nem

VARGA JÁNOS családja három holdon gazdálkodott Sótóny határában. Minthogy fiuk iskoláztatását nem engedhették meg maguknak, a tehetséges diákokat egy falubeli tanár segítségével helyezték el egy szombathelyi internátusban, ahol ingyenes ellátást kapott. A tanítás Szombathelyen 1944 őszétől szünetelt. A tizenéves fiúkat előbb munkatáborba, majd közmunkára vitték. A szovjet csapatok 1945 márciusában érték el az ország nyugati határát.

BÁLINT GYÖRGY családjának Gyöngyöshalmaj határában volt egy kétszázötven holdas modern, gépesített gazdasága. A birtok jelentős részét hagyományosan szántóföldként hasznosították, de a gabonafélék és a szőlő mellett szívesen kísérleteztek új növények, például a szamóca, sárgadinnye, spárga meghonosításával is, zöldség- és virágmagok termesztésével.

A zsidótörvények következtében ebből a mintagazdaságból csak száz hold maradt meg a család kezelésében, amit Bálint György igazgatott, amíg 1942-ben munkaszolgálatra nem kellett jelentkeznie.

tudom, hogy a nyilasok vagy az oroszok műve volt-e, de a könyvek, azok mind elpusztultak. És egyszer csak megjelent egy asszony a harmadik vagy a negyedik szomszédból, és hozott nekem egy

sèvres-i bonbonierben paprikás krumplit. Szép volt, teteje is volt, teljesen hibátlan volt a dolog. Úgyhogy a sévres-i bonbonier, az visszakerült.

A szovjetek néhány nap múlva elmentek, aztán újak jöttek, többször is, kisebb-nagyobb alakulatok. Közben elkezdtem rendbe hozni a gazdaságot. Volt egy óriási nagy szerencsém. 45 nyarán már legalább egy húsz-huszonöt hektáros táblán le volt aratva a rozs, de nagyon rosszul aratták le, igen sok szem maradt a földön, amiből árvakelés keletkezett. Árvakelésnek azt hívják a gazdák, amikor az elhullott gabonaszemekből újra kikel a vetés. Abból a rozból, amit akkor jó áron lehetett értékesíteni, lett nekem egy kis pénzem. Volt egy műtrágyarakár is a tanyában, amit egészen véletlenül nem raboltak ki, az is megmaradt nekem. És amikor elkezdődött a gazdálkodás, szükség lett erre a műtrágyára, és el is tudtam adni.

Volt néhány olyan ember, aki hűséges volt hozzánk. Azon dolgoztunk, ami megmaradt. Először még meghagytak nekünk kétszáz holdat, mert az 1945. évi I. törvény szerint, aki szakmai képzettséggel rendelkezik – és én akkor már agrármérnök voltam –, az kétszáz holdat megtarthatott. Nagyon lassan beindult a gazdálkodás. Legelőször egy tehenet vettem. Magam fejtem a tejet. Szép lassacskán vettem pár lovat, az oroszoktól persze, igen olcsón. Elkezdtük a munkát, és kezdett egész jól menni. Nagyon hálás volt akkor a világ. Már nem az emberek voltak hálásak, hanem az, hogy lehetett pénzt csinálni, megtérült a befektetett munka. Fölújítottam a régi üzleti kapcsolatokat, vetőmagot termeltem, ami akkor nagyon nagy dolog volt. Ment ez a dolog tisztességesen, és én már bele is éltem magam abba, hogy tovább fogom fejleszteni. [...] Közéleti gondolkodású ember lévén, mindjárt elvállaltam a gazdajegyzőséget. Ez egy fizetés nélküli állás vagy inkább feladat volt, és az volt a célja, hogy az újonnan földhöz juttatottaknak valami alapvető segítséget, alapszintű szakmai segítséget tudjon nyújtani. [...] A közélet nem volt még annyira átítatva politikával, mint most. Az embereket sokkal inkább alapvető életfeltételeik megteremtése foglalkoztatta, a pártok tevékenységének a középpontjában is sokkal inkább az állott. Én nagymértékben azonosultam azzal, hogy a háború után egy demokratikus rendszer alakul ki, és akkor még hittünk is abban, hogy megvalósulnak majd ezek az álmok: az emberi egyenlőségről, a szólásszabadságról és igen, a javak tisztességesebb elosztásáról. Valahogy optimisták voltunk, már akik túléltek a háborút.

Az interjú Bolgár Dániel készítette 2009-ben. OHA, 929. A teljes életút olvasható a www.visszaemlekezesek.hu oldalon.

Soroksárra kerültünk, mégpedig Feri intézett valamit és beszélte meg a papával, a mamával és velünk, akik még otthon voltunk. Nehéz a helyzet, kaja nincs, a papa kap földet és házat, és kimennek dolgozni Soroksárra a családdal. A papa nem nagyon rajongott érte, de Feri mégis rábeszélte és valami igaza volt, hogy a kaja a legfőbb gond, itt vannak a kisgyerekek még, iskoláztatni kell őket, kaját is alig tudunk szerezni. Lényeg az, hogy a papa úgy határozott a végén, na jó, gyerünk ki Soroksárra. A főutcán, a Grassalkovich utca 107. alatt egy gazdasági épület, ikerház volt akkor üresen, és mondták, hogy na, Petrák család, akkor ide tessék. Oldja meg, be kell menni a földhivatalba! Egy gyerek után ennyi föld jár, két gyerek után ennyi, hány gyerek van itt? Ott volt a Jancsi, Tibi, Józsi, Évi, Mari, Gyuri, Ilus, Magda, tehát nyolc gyerekek, papa, mama. Erre kaptunk 15,8 kataszteri holdat. Ebből két és fél hold szőlő, a többi szántó. Itt két hold, ott négy hold, ott három hold, ez volt Soroksáron. A papa akkor már hatvanöt éves volt, idősebb, mint én most, öreg korában volt, így vágott neki, hogy na, gyerünk, most csináljuk.

Az interjút Eörsi László készítette 1995-ben. OHA, 665.

45-ben Nagy Imre égisze alatt kiosztották a földbirtokokat, aminek nem nagyon örültünk. Nagy Imre nevét először úgy hallottam otthon, hogy a moszkovita kommunista, aki a földosztással foglalkozik, elvette az ősi földet, ami miatt apám Magyarországon maradt. De kiderült, hogy akik benne voltak az ellenállási mozgalomban, kétszáz holdig visszakaphatnak, így mi a nyolcszáz holdunkból száznolcvanot visszakaptunk Szalkszentmárton és Dunavecse között, Nagyvadaspusztán. Persze nem a jó földet. Hetven hold leelő volt, és a mamám elkezdett ábrándozni. Nagy örömmel terveztük, hogy lemegyünk a tanyára – nem azt mondtuk, hogy a birtokra, hanem a tanyára –, lesz lefejtő tehenészet, birkákat tartunk, sajtot készítünk. Tulajdonképpen ezért akartam mezőgazdász lenni. Mamám se értett hozzá, mert ugye latin–francia tanárnak készült, de fantasztikusan jól gondolkodott erről, és elkezdett lejárni Szalkszentmártonba. Talált egy húszéves parasztfiút, egy nagy-

PETRÁK JÓZSEF *szüleiével és hét testvérével nehez körülmények között élt Ferencvárosban. Sokszor még az élelem megszerzése is gondot okozott a családnak. 1945-ben tizennégy évesen, két bátyját követve, külön engedéllyel belépett a Magyar Kommunista Pártba.*

GYENES JUDITH *apja, dr. Gyenes István szolgabíró, a Nemzeti Parasztpárt alapító tagja csatlakozott Bajcsy-Zsilinszky köréhez, részt vett az ellenállásban, ezért 1944-ben a németek rövid időre letartóztatták. Novemberben a család visszaköltözött Csillaghegyre. A földbirtok – vagy ahogy ők emlegették, a tanya – a Kunságban volt, amiből Juditot sok szép gyerekkori emlék köti. Nővérei és nagyanyja Apor Vilmos hívására a győri Püspökvárba menekültek, míg Judit szülei a fővárosban bujkáltak, az ostromot pesti bérbázak pincéjében vészelte át.*

gazda értelmes fiát, Dézsi Karit, ő lett a feles bérlő. Csak kellett egy férfiember, pláne aki ért is a dolgokhoz. Kari kiköltözött a tanyára, ő lakott a házban, mi pedig, ha lementünk, az egyik cselédlakásban. Több nyarat is lenn töltöttünk. Kenyeret dagasztottunk, a kemencében megsütöttük. Fejtük a tehenet, csináltunk túrót, tejfölt. Csirkét, pulykát is tartottunk, és Dézsi Kari hozott egy lovat. Mámám vett cserekereskedelemmel még egy tehenet, és lassanként birkákat is. Már egy egész nyáj volt, és anyám a faluból megszervezte a legeltetést, fogadott egy gulyást. 45-ben édesanyám azért is járt le rendszeresen, hogy ismerősöknek, rokonoknak pénzért hozzon élelmiszert meg olyan dolgokat, amit Pesten nem lehetett beszerezni. Ugye ott volt a négy lány, akiket nevelni kellett, szükség volt a pénzre. Papám nem volt otthon, Zsuzsanna elment a zsámbéki zárdába, nagymamámnak a szívével voltak bajok, be kellett feküdnie a Bakáts téri kórházba. Borbálát fölvették Zsámbékra a tanítónőképző gyakorló iskolájába. Mária és én a Sacré Coeurbe jártunk, de a hétvégén, mivel egyedül voltunk, fogtuk magunkat, fölültünk a vonatra, elmentünk Herceghalomig, onnan gyalog Zsámbékra. Mindig lestük, hát ha jön arra más is, mert az még nagyon oroszos világ volt, féltünk egyedül az úton.

Az interjút Molnár Adrienne készítette 2013–14-ben. OHA, 694. A teljes életút olvasható a www.visszaemlekezesek.hu oldalon.

„AZ EMBEREK TÁJÉKOZATLANOK VOLTAK, IGYEKEZTEK ORIENTÁLÓDNI”

A debreceni kormány felhívta a demokratikus maradékot, hogy menjen Debrecenbe, többek között a Györffy-kollégistákat. Én Kelemen Zolitol kaptam a hírt. Akkor felültünk a vonatra. Ez lírai túlzás, mert Kelemen Zoli a vonat tetejére ült, én meg a vonat lépcsőjén kapaszkodtam. Volt már civil közlekedés. Amikor tíz katonavonat elment, akkor egy civil vonat is elindulhatott. Annak a háromnegyed részét is katonák töltötték meg, de azok csellengők, sebesültek, szabadságosak voltak, és megtűrték a civileket. Debrecenben már óriási élet

SOMODI ISTVÁN *1943-ban, tizennyolc évesen részt vett a szárszói konferencián. A budapesti jogi egyetemen kezdett tanulni és lett a Györffy-kollégium tagja. 1944 nyarán honvédelmi munkaszolgálatra vezényelték a Gyergyói-havasokba. A szovjet hadsereg előrenyomulásakor társaival együtt elengedték. Hazament Szolnokra, ahol a szovjet hadsereg több alkalommal is malenkij robotra vitte, a közúti hid helyreállításán kellett dolgoznia. A népi radikalizmus híveként lelkesen kapcsolódott be az újrainduló politikai életbe.*

volt. Ott már volt Szövetséges Ellenőrző Bizottság, ott már nem volt az, hogy az embert elkapják. Debrecenben korábban volt a Györffy-kollégiumnak egy debreceni tagozata, amelyikkel nem volt valami szoros a kapcsolat a földrajzi távolság folytán, aztán később másfelé is rendeződött az a társaság. Ők inkább Karácsony

Sándor és társai eszmei irányítása alatt álltak. Mindenesetre még megvolt ez a kollégium akkor. A maradék és élő kollégista odament mind. Egy utcával odébb volt a Pénzügyi Palotában a kormány székhelye, és minden minisztériumnak volt két-három szobája. Ott jelentkeztünk, és a pártok elosztottak bennünket.

Ez annyiból állt, hogy no, komám, akkor melyik párt az, amelyik neked rokonszenves? Valaki azt mondta, a kommunista, valaki azt mondta, a parasztpárt. Azt hiszem, a kisgazdapártot és a szociáldemokrata pártot senki nem mondta, de azért csináltuk mindkettőt. Ha kimentünk falura, akkor is megkérdeztük, hogy együtt van-e már a nemzeti bizottság. Nincs együtt, mert még nincs szociáldemokrata. Na hát, akkor van itt iparosember? Van. Hallott a szociáldemokráciáról? Hallott. Na hát, akkor a Stinglitz elvtárs, a kéményseprő lesz a szociáldemokrata párt titkára. Ezt a nevet egy kollégiumi pamfletből, egy paródiából vettem. [...]

Én akkor azt mondtam, hogy nyilván azokkal akarok együtt küzdeni, akikkel eddig, akik tanítványának vallottam magam, akiknek a lábainál megismertem a világot. A parasztpárttal. „Kelemen Zoli lesz az egyik földosztó biztos, te leszel a másik. Zoli az öregebb, ő lesz a megyei, te leszel a járási. Zoli lesz a parasztpárt Szolnok megyei titkára, te is ott fogsz dolgozni, vele együtt.” És ekkor ez gyorsan lekerült a napirendről. A későbbiekben aztán Zoli elkerült a kommunistákhoz, és én lettem a Nemzeti Parasztpárt megyei titkára, valamikor nyár elején, és dolgoztam továbbra is a földreform végrehajtásán. De még egyelőre Debrecenben vagyok. [...]

A Győrffy-kollégiumban egy olyan társaság gyűlt össze, amely azt akarta, hogy legyen itt egy szép új ország. Most egy új világ kezdődik, ezért éltünk. Persze akkor még nem tudtuk, hogy nem ilyen világért éltünk. Egy sanszot láttunk, a független, demokratikus Magyarország sanszát. [...] A kormány az egész társaságot bevetette a pártszervezésbe és a földreform előkészítésébe. Szétrajzoltunk az országban. [...] Ha valahova kiment az ember 45 nyarán, egy községbe, és ott még elmaradott viszonyok voltak, akkor segített egy olyan pártot is megszervezni, amelyikhez semmi köze nem volt. Hogy működőképes legyen a nemzeti bizottság. A megszervezés úgy zajlott, hogy az előljáróság számba vette az elhagyott épületeket. Meg lehetett állapítani, melyik az, amelyiknek a gazdája nem fog visszajönni soha, teszem azt, nyilas ügyvéd volt. Akkor ez lesz a tietek. Ugyanilyen módon került innen írásztal, onnan szekrény, amit az átvonuló alakulatok nem aprítottak fel és raktak a tűzre. Akkor megjelent a plakát, először kézzel, később nyomtatva, hogy az ilyen vagy olyan párt ekkor és ekkor népgyűlést vagy tagtöbörző ülést hirdet. Akkor összecsendült az emberiség, Vörös Jóska, az öreg szociáldemokrata mázsolómester azt mondta, elvtársak, eljött újra az idő... Vegyített némi gesztusokat a kommunisták irányába, akiket a pokolba kívánt, és akkor aki

akar, lépjen be a pártba. A kisgazdák is összehívták, a parasztpárt is összehívta és így tovább... És megindult az élet. Minden pártnak kellett két embert delegálnia a helyi nemzeti bizottságba. Attól kezdve már volt véleményező, intézkedő szerv, amelyik mindenre azt mondja, hogy lehet vagy nem lehet, demokratikus vagy nem demokratikus.

Az interjút Czákó Ágnes készítette 1989–90-ben. OHA, 230.

Amíg az ostromkor a hullák és az égő házak és a robbanások élményei következté-

UNGVÁRY RUDOLF *az ostrom végeztével az angyalföld-széli gyerekekhez hasonlóan az utcán csavargott, anyja tudtával és engedélyével. Ősszel elkezdődött a tanítás, a Sziget utcai általános iskola harmadik osztályában folytatta tanulmányait. Életmódjából adódóan társai kirekesztették, a tanítók állítólagos rossz magatartása miatt kicsapással fenyegették.*

ben tárgyszerűen ismertem meg a rettenetést, addig 45 őszén egy olyan tapasztalattal gazdagodtam, ami ezt valami módon ellensúlyozni tudta, mert akkor voltak a budapesti választások. És ebben a választási hadjáratban nem lehetett nem részt venni, más szóval lehatolt a mi elemi iskolai osztályunkba is. Harmadik elemista osztálytársaim közt voltak olya-

nok, akik azt mondták, hogy mi a kisgazdapártra szavazunk. És voltak olyanok, akik azt mondták, hogy mi a szociáldemokrata pártra szavazunk, és voltak olyanok, akik azt mondták, hogy mi a kommunistákra szavazunk. Nemzeti Parasztpártra abszolút nem emlékszem. A kommunisták elenyésző kisebbségben voltak az osztályban, egy volt, vagy kettő, mindenesetre mindannyiunk legnagyobb ellenszenvére. Szociáldemokrata elég sok volt, és ezek többsége ilyen megfontolt, nyugodt, szerény gyerek volt. A jelentős többség a Független Kisgazda- és Polgári Párt híve volt, amihez én is lelkesen csatlakoztam, tekintettel arra, hogy otthonról pontosan tudtam, hogy apám 45 nyarán belépett a szociáldemokrata pártba, de anyámmal együtt leghatározottabban a kisgazdapártra szavaztak. Azaz a szociáldemokrata pártba való belépésük kizárólag azt a megfontolást szolgálta, hogy a várható rendszerváltozás szempontjából a lehető legkevesebb támadási felületet nyújtsanak, mert azért a kommunista pártba nem léphettek be. Pontosán tudtam, hogy azért döntöttek így, mert bennünket a szovjet uralom fenyegetése árnyékolta be 44 őszétől kezdve, ami ellen egyénileg semmiféle értelemben nem lehetett volna eredményesen harcolni.

45 őszén két választás volt: a budapesti és az országos. Mind a két esetre emlékszem. Fantasztikus volt. Elmentünk a kisgazdapárt szervezeti helyiségébe. Ott nyalókát meg plakátokat kaptunk, azokat ragasztgattuk, és hangosan kiabáltunk, hogy éljenek a kisgazdák. Ez volt számomra az első élménye annak, hogy valakikkel, akikkel egy követ fújok, felvehetem a küzdelmet a saját jogaimért. És ezt soha nem felejttem el, holott nagyon megviselt, hogy itt is volt egy ilyen durva, bunkó

vezéregyéniség, akivel szemben nem lehetett ellenvélemény, és nekem kussolnom kellett, és ez éppen csak elviselhető volt, és valójában csak a harc meg a hecc kedvéért vettem részt ebben az egész dologban. Noha engem a független kisgazdapárttal kötött össze a politikai helyzetem, de alig hiszem, hogy a magánéletemben szívesen barátkoztam volna azokkal az emberekkel, viszont a szüleim révén nem kaphattam árnyaltabb képet a magyar politikai életről. [...] Csak a viszonylag általános alternatívák álltak rendelkezésemre, de az, hogy lehetett valamit tenni és harcolni a saját helyzet képviseletéért, az egy fantasztikusan üdítő élmény volt számomra. És mindkét fordulónál tudtam, hogy nekünk, mármint akik a kisgazdákkal vagyunk, valamilyen nagyobb hatalomtól, tehát az oroszbarát hatalomtól nagyon is tartanunk kell. Tehát az, hogy tartanunk kell tőlük, az nekem egy alapvetően döntő élmény volt.

Az interjú Vasárhelyi Judit készítette 1987–88-ban. OHA, 120.

Megérkeztem február 21-én, és a harmadik vagy az ötödik napon elmentem a kerületi pártszervezetbe. A IX. kerületi pártszervezetbe, ahol engem Rotschild Géza fogadott – aki időközben Keszthelyi Gézára magyarosította a nevét, és rögtön a pártszervezet titkára lett –, azaz: de jó, hogy segítetek, alig van nekik ott helyben régi értelmiségijük. Majdnem a szemébe nevettem erre a gondolatra. Azt akarja tőlem, hogy én segítsék neki szervezni? Egyébként annyira meglepett az a sok új, ismeretlen ember, hogy egyre-másra frappírozva voltam attól, hogy ki mindenkivel kellene együtt dolgoznom. Nem vállaltam. Szűk lesz nekem ez a Macedónia – gondoltam magamban.

Nyugodtan merem állítani, hogy a 45 előtti szociáldemokrácia első-második-harmadik garnitúrájának kb. az egyharmad része maradt meg. [...] A szociáldemokrata mozgalomnak, amely a legnagyobb pártmozgalom volt az országban, a legnagyobb baja és legnagyobb szomorúsága, hogy az embereket internálótáborba vitték, a szakszervezeteket, tehát nem mint zsidókat, hanem mint szakszervezeteket vitték el. Másodszor elvitték azt a nagyon jelentős intellektuális réteget, amely a párt értelmiségi részét alkotta. Azután nem igaz az, hogy a bejövő oroszok azt mondták, hogy önálló párt lesz. A legtöbb orosz tiszt és városparancsnok kijelentette, hogy bár van egy olyan elgondolás, hogy itt európai demokratikus rendszer alakul ki, de ők azt tanácsolják az elvtársaknak, ne válogassanak, hiszen a két párt előbb-utóbb egyesülni fog, amint az a népfront megalakulásából már látható. És nem utolsósorban hangsúlyoznom kell, hogy négy ember volt ebben a

RÉVÉSZ ANDRÁS tizennyolc évesen, apja nyomdokában lépett be a szociáldemokrata pártba. 1929-ben, még jogászhallgatóként lett a Városháza alkalmazottja, ahol szociálpolitikával foglalkozott. Ezzel egy időben kezdett el publikálni a Népszavában Mihályi András álneven. 1943 novemberében behívták munkaszolgálatra. Kassáról 1945 februárjában szabadult.

pártban, aki a teljes aláásásához hozzájárult: Szakasits Árpád, Marosán György, Rónai Sándor és Kiss Roland. Mindegyik más vonalon, de erős mértékben.

Visszamentem apám a *Népszava* szerkesztőségében lévő szobájába, és azt mondtam: nahát, maguk szépen vártak engem – némi malíciával, de a tisztelet megmaradt –, nem kellek senkinek. Apám Bechler Péterhez – ő lett rögtön a megalakulásnál a város első alpolgármestere – küldött. [...] De Bechler a jelentkezésemkor csupán annyit mondott, nagyon örül, hogy itthon vagyok, nagy szükség lesz rám a városnál, most a legfontosabb hely a lakáshivatal, ott emberhiány van, nagyon szeretné, hogy mint fogalmazó foglaljak helyet a lakáshivatalban. Elmentem, szétnéztem ott. Egy Hajnos nevezetű főjegyző volt akkor ennek a vezetője. Mondtam, azért jöttem ide, hogy megkérdezzem, szükség lenne-e itt a szolgáltatásra. Ő azt mondta, hogy persze, tárt karokkal várunk. Mondom, és hova tudsz leültetni? Azt mondja, ha jól tudom, te fogalmazó vagy... Nahát, még szűkebb lett nekem Macedónia. Nem ez volt az életem vágya. Százezer lakásra volt akkor szükség, a semmiből kellett lakást biztosítani azok részére például, akik hazajöttek, és más ült a lakásukban. Bár szociálpolitikusnak tartottam magam, de még mindig szűk volt Macedónia, úgyhogy visszamentem a községi frakció titkárságához, amelynek akkor még Büchler József volt a vezetője, és azt mondtam neki: Józsi bácsi, én csak arra voltam jó húsz évig a Városházán, hogy majd a lakáshivatal egyik beosztottja legyek? Mire igyekezett lecsillapítani, majd huszonnégy órán belül közölték velem, hogy a szociálpolitikai tanácsnoknak, Polláckné Stern Szerénnek utasítást adtak, hogy azonnal fogadjon. És az akkor Hajdú Imréné, később Büchler Józsefné főjegyzősége mellett én lettem a másik főjegyző, illetve pár napon belül a vezető főjegyző. Tehát a IX. fizetési osztályból egyik pillanatról a másik pillanatra átugortam az V. fizetési osztályba. Akkortól kezdve kezdtem belebonyolódni a városi munkába. Úgy éreztem, hogy képzettségemnél fogva, szociálpolitikai tanulmányaim és munkám alapján nekem ott a helyem, ezt kellene csinálni. Az, hogy egy reprezentatív nő lesz a főnököm, aki már húsz éve városi bizottsági tag volt, azt én magától értetődőnek tartottam, annyival is inkább, mert anyám barátnője volt.

Életemben három évig voltam fönny a nekem járó és megillető helyen, úgyhogy akkor már magamhoz tértem, és szívesen kapcsolódtam bele a sok munkával, örömmel járó szociálpolitikai munkába, kezdve a szeretetotthonoktól egészen az anya- és gyermekvédelem csoportjaiig. Végigjártam mindent, mindent meg akartam személyesen ismerni. Szóval mintegy két hónapig teljesen kiéltem magam abban, hogy engem a mozgalom nem érdekel, csináljátok, ahogy akarjátok, én a szociálpolitika dolgát fogom végezni. [...]

A 45-ös választások után nagy letörtség vett erőt a párt vezetőségén. Kénytelenek voltak beismerni, hogy rossz irányban befolyásolták a pártot, amikor a közös

listára való vonatkozást elfogadták. Egy szinte országos méretű felháborodás tört ki a párton belül, hogy lejáratuk a pártot, nem viselkedtünk elvszerűen, nem ragaszkodtunk a hagyományainkhoz. A választópolgárok előtt lejáratuk magunkat azzal, hogy azokkal a kommunistákkal mentünk együtt, akik idáig mindig gerendát fektettek az utunkba, mi meg apró pálcikákat se raktunk a kommunisták elé. Tűrtük, hogy gyalázzanak bennünket a különböző választási gyűléseken. És merem állítani, hogy egy háromszázezres voksoló tömeg alakult ki, akik szinte követelték, hogy a jövőben, akármilyen választás lesz, nem szabad együtt menni a kommunistákkal. Úgyhogy egy országos arányú mozgalom indult, hogy a következő választásokon úgy kell indulni, hogy szabad szidni is a kommunistákat. Az országos választások még fokozták azt a letörtséget a pártban, ami a községi választások után kialakult, úgyhogy átmenetileg a baloldal háttérbe szorult, egy csomó embert leszidtak. Tönkreteszitek a pártot, a dinamizmusotok helytelen. De főleg a vidék. Újra kell mindent kezdeni, országos agitációt kell csinálni, és el kell magunkat határolni a kommunistáktól, különben végiünk lesz. Ezt majdnem minden funkcionárius megérezte. Tehát a választások után tökéletesen megváltozott a párt irányvonala, illetve arra irányult, hogy teljesen megváltozzon.

Az interjút Hegedűs B. András és Kovács András készítette 1986-ban. OHA, 5.

Micsoda szabadságélmény és emberségélmény volt ezekben a hetekben! Ez és a kommunista párt akkor egyet jelentett.

Hadd mondjam el, hogy agitpropként mit csináltunk: faliújságot szerkesztettünk, mozgósítottuk az embereket, a mi feladatunk volt Vas Zoltán jelszavának végrehajtása: „Fel a pincéből!”, „Férfiak, borotválkozzatok!”, „Emberek, mosakodjatok!” Ez igen érdekes dolog volt, az emberek nagyon vonakodva költöztek le a

pincébe, mert rettenetes otthagyni mindent, és lemenni vakondéletet élni a pincébe, ami egy idő után rendkívül káros az emberre, különösen a gyerekekre, napfény nélkül, rossz, bűzös, dohos, gombás levegőben. Ennek ellenére, amikor már kezdett konszolidálódni a helyzet, az embereket nagyon nehezen lehetett felrángatni a pincékből. Ez komoly harci feladat volt, föl a pincékből, föl a lakásokba, hozzátok rendbe a lakásokat!

Nem sokáig voltam agitprop, mert egy szép napon Kőből Jóska bejelentette, hogy áthelyezték Csepelre, ő lesz a csepeli párttitkár, és a párt engem jelölt a VIII. kerület titkárának. Ez megint olyan pillanat volt, amikor úgy éreztem, hogy Atlaszként a világmindenség egész iszonyatos terhét kell magamra vállalnom, lé-

SZÉLL JENŐ egyetemista volt, amikor Sallai Imre és Fürst Sándor kivégzése arra készítette, hogy az illegális kommunista párthoz csatlakozzon. 1941-től a szociáldemokrata párt XIV. kerületi ifjúsági csoportját vezette. Pest ostroma után pár nappal felvette a kapcsolatot a kommunista párttal, és rögtön bekapcsolódott a VIII. kerületi pártmunkába mint agit-prop titkár.

lekben roskadoztam a megbízatás megtisztelő volta és terhe alatt. De hát természetesen vállaltam, habozás nélkül. Csodálatos dolgokkal foglalkoztunk. Például a kerületi közigazgatás megindításával, a kerületi nemzeti bizottság megszervezésével, a szociáldemokratákkal való tárgyalással. Ilyen nagypolitikai kérdésekkel. De az időnk túlnyomó részét a cigarettapapír foglalta el. A mi kerületünkben volt a Modiano (ekkor már Diadal) cigarettapapír-gyár, amelynek a raktárában nagy mennyiségű sodornivaló cigarettapapír-készlet hevert el. Ebből a készletből csak az én személyes aláírásomra lehetett bizonyos mennyiséget kiutalni.

Visszatérve a kerületi pártmunkára. Ehhez hasonló fontosságú munkánk volt az ablaküveg-elosztás. A kerület külső szélén, már nem tudom, milyen vállalat, intézmény volt, de elég az hozzá, hogy az udvarán nagy mennyiségű táblaüveget fedeztünk fel. Ezt ugyanúgy őriztettük, mint a cigarettapapír-raktárt, és abban az óriási méretű üvegezési kampányban döntő fontosságú volt, annyira, hogy csak az én személyes aláírásom volt elegendő hozzá, hogy valaki üveget kapjon. Ez természetesen azt jelenti, hogy valamelyik intézmény, ha kapott üveget, ott az intézményt is talpra kellett állítani. Aztán ott volt az elhagyott javak gondozása. Tehát minden, ami elképzelhető volt a háború utáni zűrzavarban, az mind a kommunista párt dolga volt. Az én agit-prop beosztásom és párttitkárságom arra az időre esett, amikor szinte csak a kommunista párt működött. A szociáldemokrata párt éppen kezdett tápázkodni, a kisgazdapártnak alig volt híre-nyoma, ha alakultak is budapesti szervezetek, arról, hogy komolyan nekilássanak valaminek, hogy a kommunistákkal egyenrangú súllyal föllépjenek a tényleges politikai élet területén, arról még szó sem volt.

Minden héten volt titkári értekezlet. A titkári értekezleteken úgy ment a dolog, hogy nagyon röviden kellett referálni, percekre beosztva, és az egész értekezletnek két, két és fél óra alatt le kellett zajlania, megkaptuk a fő tennivalókat, az eligazításokat, egyszóval volt benne valami jól működő óraszerkezet. Az egész nagyon katonás volt, nagyon feszes és stramm, úgy éreztük, hogy mi vagyunk a világ közepe. Tényleg, akkor hónapokon keresztül a világ közepe voltunk, mindent mi csináltunk. Az én kerületi pályafutásom nem sokáig tartott, azt hiszem, talán két hónapig.

1945 március–áprilisában bekerültem a pártközpontba. Behívtak a Tisza Kálmán térre – ez volt a budapesti pártbizottság – Kiss Károly elvtárshoz, aki akkor a fő-fő káderes volt. Közölte velem: „Széll elvtárs, a párt úgy döntött, hogy te leszel a Közigazgatási Osztály vezetője.” Ez megint megrettenés volt nekem. Kérdeztem, hogy az meg micsoda? Azt mondja: „Te fogod intézni a pártnak a közigazgatással kapcsolatos teendőit a fővárosra vonatkozóan.” Mondtam, jól van, Karcsikám – illetve, dehogy is Karcsikám, hiszen akkor még alig ismertük egymást, de nagyon szimpatikus volt –, jól van, Kiss elvtárs, de valami támponot

adjál, hogy hol kezdjem, azt sem tudom, eszik-e vagy isszák. „Hát nézd, először is járj körül itt az épületben, és keress magadnak egy tisztességes szobát, aztán nézz körül, itt mindig csellengenek mindenféle emberek, és keríts magadnak egy titkárnőt. Ha már van szobád is, meg titkárnőd is, egy cédulára írd föl, hogy Közigazgatási Osztály, és rajzszöggel kiszögezed az ajtóra, majd jönnek az emberek, és kialakul, hogy mit kell csinálni.” Így is történt.

A legkülönbözőbb emberek jöttek a legkülönbözőbb panaszokkal, problémákkal, kérdésekkel. Csak a kuriózum és a humor kedvéért említtem meg, hogy akkor csapódott hozzánk két kommunista tőzsdei alkuusz, egy Pásztor elvtárs nevű idősebb úriember és egy Bónis elvtárs nevű. Ők minden héten felkerestek engem, és részletesen megbeszéltük, ha nem is a tőzsdei helyzetet, de a tőzsde reorganizálásának problémáját, ahol ők a párt szempontjait fogják képviselni stb. Elég humoros volt, hogy olyasmi, mint a tőzsdei manipuláció, ami tőlem elképzelhetetlenül távol állt, még ez is rám ragadt ebben a kontextusban, hogy „majd jönnek az emberek és majd kialakul”.

A munka tényleg kialakult, amennyiben időnként kaptam egy-egy vaskos feladatot. [...] Itt lényegében az ország közigazgatási életének a megindításáról volt szó, mint például a fővárosi képviselő-testület megalapítása. Azt már nehezen tudnám kinyomozni, hogy mikor voltam a Budapesti Pártbizottság közigazgatási osztályának, és mikor voltam a párt Központi Vezetősége közigazgatási osztályának a vezetője, mert amikor megszilárdult a Központi Vezetőség apparátusa, akkor egy időre én kaptam meg ezt a tiszteletet. Aztán leváltódott a belügyi államtitkárságról Zöld Sándor, akkor ő lett a KV melletti közigazgatási osztály vezetője, és én megint a budapesti lettem. Ez így változott néhányszor. Legyen elég annyi, hogy a párt osztályvezetője voltam, hol országos, hol budapesti hatáskörrel.

Az interjú Hegedűs B. András, Kozák Gyula és Szabóné Dér Ilona készítette 1981–82-ben. OHA, 4.

Február 12-én a régi Szent János Kórháznál, a Széna tér sarkán, ahol az autóbussz-pályaudvar van, ott volt egy aggmenház, annak a pincéjében ért a felszabadulás. És akkor az utolsó száz pengőmért egy csónakkal átjöttem Pestre. Mindjárt bekapcsolódtam a Nemzeti Parasztpárt munkájába. Természetszerű volt, hogy a Nemzeti Parasztpárt felé orientálódok. Nagyon érdekesekek voltak a belépésem körülményei. A bizalmatlanság megnyilatkozásaképpen két ajánló kellett a

KELEMEN SÁNDOR *a kolozsvári teológián folytatott tanulmányai mellett a harmincas évek második felétől Erdélyben már falukutató munkát végzett. Később a Györffy István vezette Táj- és Népkutató Intézetbe került. A paraszti kultúrával, a népi-nemzeti gondolatokkal foglalkozó tanulmányai jelentek meg számos folyóiratban. A Magyar Élet Pártjának titkáráként a Tolna megyei svábokat kutatta. Teleki Pál öngyilkossága és Magyarország háborúba sodródása miatt visszavonult*

a közélettől. Honvédként igyekezett megbúzni magát a háború végéig.

belépésnél. Az Upor-palotában volt a párt központja, oda a barátaimmal felmentünk. Nagyon nagy örömmel talál-

koztam Kovács Imrével, ott volt Boldizsár Iván, már a pártközpontban dolgozott. Beszélgettünk. Jöttek, hogy töltsen ki a belépési nyilatkozatot, és én is kapcsolódjak be a munkába. Ez 1945. március derekán volt, inkább még az elején. A kormány javában lent volt Debrecenben. Amikor kitöltöttem ezt a papírt, és jött, hogy Boldizsár Iván – aki 35–36-ban az *Új Nemzedék* című katolikus lap munkatársa volt lent nálunk, és nagyon sok tyúkpörköltet megevett anyámék konyháján – aláírja mint ajánló, egészen bántó módon megkérdezte, hogy „remélem, nem lettél fasiszta a háború alatt”. Mire Kovács István nagyon mérgesen elkapta a nyilatkozatot, és rögtön aláírta. Így lettem a Nemzeti Parasztpárt tagja.

Pesten akkoriban indultak a kerületi szervezetek, és engem felkértek, hogy menjek a VII. kerületbe párttitkárnak. A Damjanich utcában volt egy nagyon szegényes pártiroda, szemben a MADISZ akkori székházával. Igen remek társaság gyűlt ott össze. Előadásokat tartottunk különböző népi kérdésekről. A központból Kovács Imre, Farkas Feri jött ki előadást tartani. Jött mindenki, mert hát ugye négy-öt párt jelentkezett a politikai arénában. Az emberek tájékozatlanok voltak, igyekeztek orientálódni. Aki irodalmilag verzősebb volt, mondjuk Szabó Dezsőt, Adyt olvasott, és a későbbi népi írók munkáit, azok könnyebben megtalálták az utat. De volt sok tipikus tisztviselő ember, akiktől korábban távol álltak ezek a dolgok, de mert demokratikus párt voltunk, és el kellett helyezkedni valahol – és a munkába állásnál, akkor úgy mondták, szükség van a dokumentumra, tehát hogy legyen egy politikai párt igazolása az illetőnél, anélkül nagyon nehéz volt mozogni –, jöttek ők is hozzánk.

Az interjújt Körösenyi András készítette 1988-ban. OHA, 172.

A felszabadulást egy pincében értem meg, már tényleg a percek számolva. És

ujjongva ajándékoztam magamtól az órát az első szovjet katonának, akit a kapualjban megláttam, nem tudva még arról, hogy pont ez az a tárgy, amire ők annyira buknak. De azért más volt valahogy ez az egész, mint ahogy korábban elképzeltem. Ahogy egy barátommal megállapítottuk: mi egy igazságtevő szovjet hadsereget vártunk, és jött egy csomó orosz. Valahogy olyan természetesen, olyan spontánul, lazán mozogtak

LITVÁN GYÖRGY *apját 1944 tavaszán letartóztatták, majd a mauthauseni koncentrációs táborba hurcolták. Hamarosan anyját is elfogták egy razzia során, Auschwitzba deportálták, ahonnan nem tért vissza. Három fiuk ezt követően ismerősöknél és rokonoknál bujkált Budán. Litván György fiatalabb öccsével még az ostrom előtt átszökött a pesti oldalra, és többek között Ferenczy Béni szobrászművész lakásában búzta meg magát sok más baloldali értelmiségivel együtt.*

akkor ezek a harcoló katonák. Ahogy kiértünk az utcára, már színes telefondróto-
kat húzgáltak, és minthogyha világléletükben itt mozogtak volna Pesten. Én arra
számítottam, hogy jön a szovjet hadsereg, és a volt nyilasokat elviszi, és minden-
kit az elmúlt években kiérdemelt helyére állít. Semmi ilyesmi nem történt. Vagy
egész más körülmények között, más módon történt igazságtéves, ha történt. Az
ilyesfajta élmények tulajdonképpen eléggé kedvemet szegték. És azt lehet monda-
ni, hogy depolitizáltak. [...] Én nem abban vezettem le ezt a feszültséget és ener-
giát, ami felgyűlt bennem az előző hónapokban, hogy politizálni kezdtem volna.
Talán egy-két helyre elmentem. Emlékszem, hogy Vas Zoltán első meghirdetett
kommunista nagygyűlésére a Sportcsarnokba el akartam menni, de elkaptak az
oroszkok kicsi robotra, és elvittek a Gorkij fasori Andrásy-palotába, amit kórház-
nak rendeztek be, és ott kellett rámolni a padláson. Unva ezeket a romokat és az
öcséimmel is kellett valamit kezdenem, amint lehetőség adódott, egy Nemzeti Se-
gély-vonattal lementünk Szegedre, mert azt már Pesten is tudni lehetett, hogy az
valóságos paradicsom, ott van mit enni. Túlzott hírek voltak persze.

Szegeden beiratkoztunk az iskolába. Összevonták az állami és a piarista gim-
náziumot. Az osztályfőnökünk egy paptanár volt. Fölvette az adatokat, és kér-
dezte a vallást is. És ez engem hallatlanul bosszantott, s odavágtam neki, hogy
felekezet nélküli. És ez egy forradalmi tett érzését keltette bennem. A tanár na-
gyon csúnyán nézett rám, néma csönd volt. Szó nélkül beírta. Felhőborítónak
éreztem, hogy még 45 után is azzal foglalkozzanak, hogy én milyen vallású va-
gyok. De mivel a tanár beírta, úgy éreztem, mégiscsak történt valami ebben az
országban.

Apám érkezésének hírére fölrohantunk – vonatetőn, meg ahogy lehetett –
Szegedről. Az első kérdésem apámhoz – akit borotválkozás közben, félmeztele-
nül, nagyon lesoványodva ott találtam a fürdőszobában és aki a szememben a leg-
főbb tekintély volt, és főleg azzá nőtt ebben a több mint egyéves távollétben – az
volt: „Na, hogy tetszik az új, demokratikus, független Magyarország?” És ironi-
kusan soroltam azokat a jelzőket, amikkel a rendszer, az új Magyarország akkor
díszítette és propagálta magát. Apám erre higgadtan azt válaszolta, hogy minden-
esetre jobban, mint a régi. Pontosan emlékszem a válaszára. De a kérdésemben
benne volt az én idegenkedésem, csalódottságom, és persze az is, hogy apám ál-
talam leghitelesebbnek tartott ítéletét és megerősítését is várom, és nem kaptam
meg ezt a megerősítést. Szóval egy kicsit keveselltem apám válaszában az egyetér-
tést. Ő akkor egy-két napja volt Pesten, de valamit már érzékelt.

A lakásunkat a Kissvábhegyi úton 45 késő őszi helyreállították. Közben
kinn laktunk a dunai vikendházunkban a Luppa-szigeten, egészen novemberig.
Onnan jártunk be iskolába, de ezek iskolai szempontból elég laza idők voltak. Na-
gyon utáltam iskolába járni, ott se találtam a helyem. A régi iskolánk egyébként

romokban volt az Attila utcában, úgyhogy akkor a Rákócziánumba, a Keleti Károly utcába kellett délutánonként iskolába járni. Csalódások értek, mert az egyik kedvenc tanárunkkal, a nevezetes Grexa Gyulával, aki igazán baloldali és nyíltan náciellenes volt a legnehezebb időkben is, meglepetésemre vitába bonyolódottam az iskolai lépcsőházban, mert én hozzá fordultam, hogy meg kéne már szüntetni ezt a Werbőczy nevet, mert ez méltatlan a korhoz, mire ő elkezdte nekem Werbőczy történelmi érdemeit méltatni, éppen ő, akitől ezt akkori ifjúkori buzgalmamban a legkevésbé vártam. [...]

A közélet azért valamennyire érdekelt. Eljártam például a háborús bűnösök perére. Imrédy, Bárdossy tárgyalására emlékszem, a Szálasi-per egy részén is ott voltam. Tüntetően átvonultunk Béldi Alajos Markó utcai tárgyalására, amikor a szomszédos Berzsenyi-gimnázium tanulója voltam. És ez a reakciós tanároknak szólt, vagy egyenesen az igazgatónak, aki családilag érintve volt. Szóval mi így rebelláltunk. De a MADISZ-ba nem mentem el. Az ottani nyüzsgés nem vonzott igazán. Apám beszervezett az akkor alakuló Magyar Radikális Pártba kifutófiúnak. Pár hétig titkárkódtam Csécsy Imre mellett. Nem valami komoly szellemi vagy politikai tevékenységet folytattam: leveleket kellett vinni ide vagy oda, meg bizonyos időt töltöttem ott, az ő lakásán, meg a párthelyiségben, az akkori Podmaniczky utcában. Erről azért éreznem kellett, hogy ez nem komoly dolog, és nem az én világom, hogy itt furcsa, érdekes, részben rokonszenves, de teljesen impotens öreg bölények ülnek.

Az interjút Tóth Pál Péter készítette 1984-ben. OHA, 700.

Amikor 45-ben visszamentem a munkahelyemre, az Országos Földhitelintézetbe,

GÖNCZ ÁRPÁD mezei jogászként végezte el a jogi egyetemet, 1944-ben szerezte meg a diplomáját. Csatlakozott a Teleki Pál Munkaközösséghez, amelynek szemlélete – az egyetemlegességre való törekvés, a nyitottság és a baloldali út keresése – közel állt hozzá. Mivel egyetemi felmentése volt, csak a háború legvégén hívták be. 1944 decemberében, amikor a századát kivezényelték Németországba, megszökött. Budapesten csatlakozott a Táncsics Mihály zászlóaljhoz, fegyverrel harcolt az ellenállásban. Az egyik akció során a csendőrök rajtuk ütöttek, a harc során átlőtték a lábát.

azon kevesek közé tartoztam, akiknek bizonyítható ellenállási mozgalmi múltja volt, s ráadásul egy forradást is viseltem a combomon. De akkor még nem volt divat, hogy valaki dicsekedjék ezzel. Nekem ott a bankban eléggé megnőtt az ázsióm. Névtelen emberből egyszeriben fontos személlyé váltam. Akkoriban kaptam a Teleki Pál Munkaközöségtől azt az ajánlatot, hogy Kovács Béla személyi titkáraként menjek be a kisgazdapárt központjába. Mellesleg akkor azt akarták, hogy legyek képviselő. Istenál-

dotta naivitásomra vall, hogy azt mondtam, erre még nem vagyok kellően felkészülve, ehhez többet kell tudni. Valószínűleg ezért maradtam életben.

Föl sem fogtam, mire vállalkozom, amikor a titkári posztot elvállaltam. A titkár végső soron személyi kiszolgáló, akinek „tisztába kell tennie” a főnökét, meg kell etetnie, ki kell löknie az ajtón, hogy elmenjen valahová, és mindez nem nekem való feladat. Mint ahogy nem szerettem azt sem, hogy a főnököm a gazdám volt. Tehát nekem ez az idő, amit Kovács Béla mellett töltöttem, életem kellemetlen időszakai közé tartozik.

Kovács Béla titkárságának lettem a vezetője, ő akkor a kisgazdapárt főtitkára volt, és földművelésügyi államtitkár Nagy Imre mellett, amikor Donáth is államtitkár volt. Donáth csinálta a földreform lebonyolítását és minden mást, aminek nálunk csupán a törvénytelen része miatti panaszok csapódtak le. Az időmet javarészt a párton belüli napi feladatok töltötték ki. Többek között az, hogy Kovács Bélát megvédjem az állást követelőktől, főleg az érdemeik elismerését követelőktől, a főispánságra törekvőktől – akár a testemmel is. Az lett volna a feladatom, hogy értesüljek, értesüljünk arról, ami Béla körül folyik, másrészt pedig én szűrjem meg, ki az, aki Béla füléhez közel kerülhet. Ez majdnem lehetetlen feladat volt, mert ezeket kellett volna megszűrni, akik ostromolták. Túlságosan heterogén alakulat volt ez a párt. A kriptokommunistáktól és a belső zsebükben viselt pártigazolvány-tulajdonosoktól kezdve a kalotosokig és a németellenes, de faji eszmét valló, jobboldali Magyar Közösség tagjaiig, akiket Kovács Béla ki nem állhatott.

Engem akkoriban többször is delegáltak igazolóbizottsági tagnak. Négy-öt helyen voltam, főleg vállalatoknál. Legjobban az Egészségügyi Minisztériumra és az Elektromos Művekre emlékszem. Mai eszemmel azt mondom, hogy ha valamit nem lett volna szabad vállalni, akkor ez az volt. Igen ám, de a háború végén úgy éreztem, hogy azokat az embereket szűrjük ki, akik bűnösök, még akkor is, ha ezt a kategóriát ma túlságosan is meghatározhatatlannak tartom. Úgy éreztem, hogy ezzel is szolgálom a demokráciát, a politikai és társadalmi élet tisztulását. Minden látható eredmény nélkül dolgoztam mindaddig, amíg az Elektromos Művek vezérigazgatójának a tárgyalására nem került sor. Nem tudtam, hogy a vezérigazgató tagja volt a Magyar Közösségnek. Aki azon az igazolóbizottsági tárgyaláson ott volt, az mind ennek a szerencsétlennek a vérért követelte. A vezérigazgató elektromérnök volt, egyetemi tanár, rendkívül szimpatikus ember. Arról persze szó se lehetett, hogy én egymagam a szociáldemokraták, a parasztpártiak és a kommunisták ellenállásával szemben meg tudjam védeni. Semmiféle bizonyítékot nem lehetett ellene felhozni. Olyasmivel vádolták, hogy bevezettette a közvilágítást ott, ahol a villája volt, de semmi büncselekmény nem történt. Végül a különvéleményem hangoztatásával kénytelen voltam az elmarasztaló határozatot aláírni. Huszonnégy óra múlva repültem, mert Arany Bálint [a Magyar Közösség szellemi vezetője] ezt már nem tűrte. Az volt a baj, hogy a Magyar Közösség egy tagját

nem védtem meg, noha ez az ember teljes mértékben megérdemelte volna. Jellemző volt még ezekre az igazolóbizottsági tárgyalásokra, hogy valamiféle, majd hogyan nem hisztérikus zsidó érzékenységgel állottam mindig szemben. Ezek az emberek általában félrevonultak, s úgy tárgyaltak a sarokban, hogy én ne halljam, utána pedig képtelen vádakkal hozakodtak elő. Például valakit, aki egyébként emberek életét mentette meg, állásvesztésre ítélték, mert két tucat színes ceruzája hiányzott. Ez az eset szintén az Elektromos Műveknél történt. A kommunista párt megbízottja, aki a följelentést tette, végül visszavonta az alaptalan és nevetséges vádat. Iszonyatosan nehéz helyzet alakult ki, az emberek úgy védekeztek, mintha falnak szorították volna őket, a gyűlölet és az elfogult düh légkörében. Nagyon örültem, amikor ettől a feladattól megszabadultam. Ugyanakkor megkeseredett a szám íze, mert mint mondtam, meggyőződéssel vettem részt a politikai élet megtisztításában.

Az interjút Hegedűs B. András készítette 1985-ben. OHA, 2.

A munkabizottsági ülésen találkoztam Lendvai Csabával, aki viszont hivatalos

ABOD LÁSZLÓ a Budapesti Református Főgimnáziumban, később a Kecskeméti Református Gimnáziumban töltött évei alatt aktívan részt vett az olyan keresztény ifjúsági mozgalmak tevékenységében, mint a Keresztény Ifjúsági Szövetség és a Soli Deo Gloria. A háború alatt teológus-, valamint bölcsészballgatóként közeli kapcsolatba került az antifasiszta ellenállás népi köreivel. Maga is részt vett zsidómentő akciókban, németellenes röpcédulák terjesztésében. 1945 augusztusában leutazott Balatonlellére a MEFESZ alakuló ülésére.

küldöttje volt a 45. június közepén, a MADISZ-szal szemben megalakult kisközpárti ifjúsági szervezetnek. A Lónyay Utcai Református Gimnáziumba járt, onnan ismertem. Örömmel üdvözöltük egymást. Kérdeztem, hogy került ide? Elmondta, hogy a Független Ifjúsági Szövetség keretében. Tájékoztattam a mozgalom főbb célkitűzéseiről, és ezt a tájékoztatást, amely egyszemélyes volt, kiegészítette, hogy délutánonként abban a házban, ahol Nagy Júlia megszállt,

minden délután találkoztunk, lévén csónak is, együtt csónakáztunk. Ott ismertem meg a másik kisközpárti ifjúsági vezetőt, Mizsei Bélát is, aki joghallgató volt még akkor. Ő is hivatalos résztvevője volt a MEFESZ-nek. Mizsei Béla már korábban ismerte Nagy Júliát, Nagy Ferenc lányát. Velük voltunk együtt. Mizsei Béla volt a másik, aki informált róla, mit akar a kisközpárti ifjúsági szervezet. Különböző kiadványokban, felhívásokban annak idején megjelent, és a következő négy vagy öt pont volt a jellemzője, legalábbis bevallott jellemzője. Az első, hogy olyan ifjúsági mozgalmat akarnak, amely a görög-római kultúrára épül, ezt a műveltséget terjeszti, építi tovább. A második a mélyen népi gondolkodás, a harmadik út kérdése. A harmadik az, hogy demokratikus legyen. A negyedik, hogy szociális legyen. Ezt még akkor teljesen precízen nem fogalmazták meg. (Nem

sokkal később pontosan körvonalazták parasztszövetségnek a parasztság érdekvédelméről szóló törvényjavaslatában, amely még a parasztság sztrájkjogával is foglalkozik.) És a Somogyi-féle Kertmagyarország-gondolat alapján a szövetkezeti szocializmus programja, amely egész pontosan nem volt körvonalazva. Újabb vonás – most már nem tudom, hányat mondtam –, hogy ez nem materialista. Sőt kifejezetten keresztény világnézetet hirdetnek, de a világnézeti követelmény nem kötelező. Ezekre a programpontokra az addigi neveltetésem alapján én vevő voltam. Különösképpen nagyon tetszett nekem a görög-római kultúrára való hivatkozás. Hiszen én ebben éltem benne. Na, ezeket ott elmondták nekem, és miután régi, rokonszenves iskolatársam volt Lendvai Csaba, megbeszéltük, hogy majd a tábor után, miután közel áll hozzám a mozgalom, nekik meg szükségük van agilis emberekre, akkor jelentkezem majd, és valami munkát majd csak tudok végezni. Egyelőre ez társadalmi munka, fizetni nem tudnak semmit. Visszatérve még a programra, elfelejtettem mondani, hogy ez ugyan a földreform után volt már, 45. augusztus végén, amikor a MEFESZ alakuló ülésen találkoztam velük, de a programban a földreform megingathatatlan és konzekvens követelés volt. Olyan formában is, hogy annak idején, amikor indultak, például a földreform ügyében radikálisabb álláspontot képviseltek, mint maga a Független Kisgazdapárt. Azt a radikális álláspontot, ami megvalósult. Egyszóval úgy éreztem, hogy otthon vagyok, és ezért csatlakoztam hozzájuk.

Az interjút Molnár Adrienne készítette 1988–89-ben. OHA, 193.

A kisgazdapárt tulajdonképpeni megalakulása akkor indult meg, amikor a kormány feljött Budapestre, ekkor lett székháza a kisgazdapártnak a Semmelweis utca 1.-ben, a mai Szovjet–Magyar Kultúra Háza helyén. Miután itt mindenekről osztozkodtak a pártok, ez a Semmelweis utca 1., amelyik a Nemzeti Kaszinó volt, ez jutott, vagy ezt kapta a kisgazdapárt, és így költözött be. Először, azt hiszem, a Károlyi utcában volt a kisgazdapárt központja, aztán így került át ide.

Mindenki mindent osztott előre-hátra, főleg a pártok. Jelszó: kaparj, kurta, neked is jut, és mindenki kapart, és mindenki lehetőleg a nagyobb csontot akarta kikaparni magának. Mi nagy házat kaptunk, eleinte úgy szédelegtek benne az emberek, hogy rossz volt nézni, mert ez egy hatalmas épület, el lehet képzelni, hogy a felsőbb tízezernek és dzsentriknek volt a kaszinója. Itt alakultak aztán ki a dolgok, de a nagy tragédia ott volt a kisgazdapárt részéről, hogy nem volt lehetőség,

FUTÓ DEZSÖT 1944 szeptemberében ismét behívták katonának, ahonnan október 15-én hazaszökött Bárándra. A kisgazdapárt tiszántúli szervezeteinek körében a német megszállók és a nyilasok ellen szervezkedett, zsidókat bújtatott. 1944 decemberétől a Független Kisgazdapárt delegáltjaként az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja lett, 1945-ben nemzetgyűlési képviselővé választották.

hogy szervezkedni tudjon. Mert mégis valami irányvonulat kellett volna mutatni a parasztságnak, ehhez viszont autó kellett volna. Viszont még május végén is tíz olyan autónk volt, amelyik maximum ötven kilométert ment, aztán lerobbant, és ott kellett csinálni az útszélen. Még autóval se szívesen mertek menni az emberek akkor se, mint ahogy később se. A választások idején nagyobb lett az autózám, de éppen ilyen roncs kocsik voltak. Tehát a kisgazdapárt szervezése, hogy úgy mondjam, öntevékenyen történt, elsősorban vidéken, de vidéken jól állottunk, mert hiszen ha én úgy veszem, hogy Magyarországon 3000 helység volt 45 előtt, akkor a kisgazdapártnak a 3000 helységből 2000-ben volt szervezete, amelyik legtöbbször csak akkor támadt fel, hogyha helybeli községi választások voltak, vagy akkor, amikor országgyűlési választás következett. Ezek a kisgazdapárti szervezetek nem voltak olyan szervezetek, de még a kormánypártiak sem annak idején, mint most például a kommunista párt. Nem kellett tagsági díjat se fizetni, nem volt ez kötelező. Ma már egész más. Akkor nem fizettünk, ez az igazság. Örültünk, hogyha megrendelték a Független Kisgazdapárt lapját, a *Kis Ujságot*, és ezen keresztül tartották az eszmével az összeköttetést. Tehát egész más volt akkor a pártszervezés és annak lehetősége, mint napjainkban.

Volt egy jelölőbizottság a kisgazdapártban is, és engem Pest megyébe raktak a lajstromos listára. A húszegynehányadik jelölt voltam, és ennek ellenére bekerültem. Hogy miért nem Biharban? Valószínűleg azért, mert még kisgazdapárt se volt, amikor Szabó Pál író és Bihari Nagy Lajos az akkor még névtelen kisgazdapártot már a 29-es években szervezte Biharban, és ott nagyon sok régi kisgazdapárti ember volt, és biztos azért kerültem át Pest megyébe, mert ott minél több embert akartak behozni.

Hogy miért győztünk? Hát sok oka van annak. A választások idejére tisztázódott a közvéleményben, hogy a kisgazdapárt polgári párt. Nem törekszik semmiféle olyan dologra, amelyikből diktatúra lehetne, és a közvélemény beérett arra, hogy diktatúrát végképpen nem akart. A kommunisták szervezkedése az első perctől kezdve erőszakos volt, és ezt a magyar közönség nem szerette. Nem vitás, hogy a kisgazdapárt ilyen értelemben bizonyos mértékig gyűjtőpártnak bizonyult, de minden pártban éppen elég szemét ember gyűlt össze. A karrieristák és az ügyeskedők minden pártot elöntöttek. Az, hogy a két munkáspárt a pesti választásokon együtt indult, az csak tovább gyengítette a két pártot, mert hiszen a szociáldemokraták munkástömege sokkal-sokkal tisztább látású, demokratikusabb felfogású volt 1945-ben, mint a kommunistáké. Meggyőződésem, hogy a 45-ös választáskor nagyon sok szociáldemokrata párti szavazatot kapott a kisgazdapárt, mert a két párt választási szövetsége a régi szociknak végképp nem tetszett.

Az interjú Hegedűs István készítette 1986-ban. OHA, 14.

45 őszen jött az első választás, a székesfővárosi választás, majd utána az országos.

A Demokrata Néppárt köztudottan nem indult ezeken a választásokon. A néppárt általában a kisgazdapárttal kollaborált ezen a két első választáson. Én bekapcsolódtam az ottani kisgazdapárt szervezési munkájába. Természetesen közöltem, hogy nem lépek be a kisgazdapártba, hogy a néppárthoz tartozom, ők ezt tudomásul vették, és jelöltek a városi képviselőtestületbe. Akkor még Budafok önálló megyei város volt. Nem lévén jogászuk – a választási apparátusba a választási körzetek megbízottakat küldtek –, az oda delegált embereket ki kellett okítani a jogaikról, kötelezettségeikről, és ezt mind én végeztem el. Volt egy érdekes dolog, amikor egyik kicsit borsózott a hátam, mert éppen a kisgazdapárt helyiségében, zsúfolt nézőtér előtt, kezemben a közlőnyel és néhány feljegyzéssel, amit készítettem, hogy miről kell beszélnem, tartottam a felvilágosító előadást, amikor bejött két orosz tiszt. Az egyik egyenesen odajött hozzám, kivette a kezemből az egész dolgot, és alaposan elkezdte tanulmányozni. Én pedig mit tehettem, odaadtam, de folytattam tovább az előadást. Jó negyedórát nézegette, forgatta, aztán visszaadta, és köszönés nélkül elmentek. Ilyen volt akkor a hangulat a választási előkészületben, de láttam a szemeken és az arcokon, hogy a jelenlévők meg voltak egy kicsit dermedve.

Budafok akkor még egyházközségileg is egységes volt. Ott volt egy nagyon kiváló, régi cserkészvezető pap, Nagy Ferenc, és ő is a kisgazdapárt vonalán dolgozott. A felsővárosi rész kifejezetten munkásnegyed volt. Budafokról az volt a hír, hogy Angyalföld és Csepel után a legbaloldalibb város, és itt komoly eredményre számítottak. A legnagyobb meglepetésre a kisgazdapárt abszolút többséget kapott a budafoki választáson. Ezt Nagy Ferenc meg az én számlámra írták, úgyhogy szegény Feri nem mert hazamenni. Tudniillik már este megtudtuk a budafoki eredményeket, befutott az összesítés a városházán, és jöttek nagy diadallal, hogy a kisgazdapárt abszolút többséget kapott, a szocdemek, a kommunisták lemaradtak. Amikor aztán a képviselő-testületi mandátumokat átadták, hogy ki került be a városi képviselő-testületbe, a gyárakból kádereket vezényeltek ki, a tanácsterem fölött voltak a karzatok, hát nem éppen díszítő jelzőket kiabáltak rám. „Disznó! Üssétek le őket!” Ilyeneket kiabáltak. Én akkor már a minisztériumban voltam, a belügyben, nem csak a városnál, amikor ez történt. Ettől függetlenül ez volt a helyi szereplésem.

Az interjú Javorniczky István készítette 1988-ban. OHA, 104.

KERESZTES SÁNDOR 1944 őszen családjával Kolozsvárról Budafokra menekült. Részt vett az ellenállási mozgalom embermentő tevékenységében és 1944 novemberében az akkor még illegális Demokrata Néppárt megalapításában. A nyilas hatóságok decemberben letartóztatták, de kiszabadult. Az ostrom után rögtön bekapcsolódott a politikai életbe.

AZ EMLÉKEZŐK ÉLETRAJZA

ABOD LÁSZLÓ

1924-ben született Budapesten, Erdélyből áttelepült munkáscsaládban. A Budapesti Református Főgimnázium, majd a Kecskeméti Református Gimnázium után a Református Teológiai Akadémián, valamint a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán tanult. 1945-ben belépett a Független Kisgazdapártba. 1945 decemberében a párt ifjúsági szervezete, a Független Ifjúsági Szövetség országos titkárává választották. 1946 és 1948 között a Magyar Kollégiumi Egyesület főtitkára, a Nékosz alelnöke, valamint a József Attila Népi Kollégium igazgatója volt. 1948 augusztusában lemondott, a Magyar Ifjúság Népi Szövetségéhez került, átmeneti időre a kisgazdapárt művelődési osztályát vezette, majd a Vallás- és Közoktatási Minisztériumban a tanügyigazgatási osztály osztályvezető-helyettese. 1950-ben elbocsátották. A szentendrei Cementipari Vállalatnál helyezkedett el könyvelőként, idővel az üzemgazdasági osztály vezetője lett. 1953-tól az óbudai 2. Számú Épületelemgyárban dolgozott. 1953 és 1956 között a Veszprémi Vegyipari Egyetem hallgatója. Az 1956-os forradalom idején az Épületelemgyár munkástanácsának elnökévé választották, a Nagy-budapesti Központi Munkástanács tagja volt. 1956 decemberében a gyár igazgatójává nevezték ki. 1957 áprilisában le tartóztatták. 1958-ban nyolc év börtönbüntetésre ítélték. 1961-es kiszabadulása után a Kőbányai Porcelángyárban előbb segédmunkás besorolásban fordító és tolmács volt, majd üzemvezető, később technológus és osztályvezető. A nyolcvanas évek elejétől 1985-ös nyugdíjba vonulásáig a Fincoop Vállalat számítástechnikai osztályának vezetője. A Történelmi Igazságtétel Bizottsága tagja volt. 2001-ben hunyt el.

ARANYI SÁNDOR

1907-ben született polgári családban. 1931-től a budapesti II. Számú Női Klinikán dolgozott mint katonaeorvos. A háború kitörésekor behívták katonai szolgálatra. 1941-től a Honvéd Tiszti Kórház szülészeti és nőgyógyászati osztálya vezetőjének nevezték ki. 1942-ben csatlakozott az antifasiszta ellenálláshoz, a Sólyom László vezette csoport tagjaként tevékenykedett. 1944 novemberében lebukott, letartóztatták, és előbb a Margit körúti, majd a sopronkőhidai fegyházba szállították. Szemtanúja volt Bajcsy-Zsilinszky Endre kivégzésének. Kiszabadult, majd 1945 márciusában egy katonai kórház parancsnokaként orosz hadifogságba esett. Budapesten tartották fogva. 1945. május 8-án szabadult. Ezt követően a Honvédelmi Minisztérium egészségügyi osztályán dolgozott, és a Róbert Károly úti honvédkórház szülészeti és nőgyógyászati osztályát vezette 1949 őszéig, orvos ezredesi rangban. 1950 augusztusában a tábornokok perében (Sólyom-per) életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1953

szeptemberében szabadult. 1954-es rehabilitálása után a csongrádi szülőotthon igazgató főorvosa volt. 1982-ben halt meg.

1919-ben született Gyöngyösön közép-

BÁLINT GYÖRGY

birtokos családban. Gyermekkorát a család gyöngyösi és gyöngyöshalmaji birtokán töltötte. A gyöngyösi gimnáziumban érettségizett. 1941-ben kertészmérnöki oklevelet szerzett a Magyar Királyi Kertészeti Akadémián, majd apja betegsége miatt átvette a családi birtok igazgatását. 1942-ben munkaszolgálatra hívták be. 1944-ben Mauthausenbe, onnan a guns kircheni megsemmisítő táborba hurcolták. A vészkorszakban egy testvére kivételével egész családja odaveszett. A háború után hazatért. A gyöngyöshalmaji birtokon folytatta a gazdálkodást. 1948-ban kulákká nyilvánították. Budapestre költözött. A Magyar Agrártudományi Egyetemen agrármérnöki diplomát szerzett. 1949-től előbb a Földművelésügyi Minisztérium megbízásából agrártankönyveket írt és szerkesztett, majd a Kertészeti Kutatóintézetben dolgozott. 1953-tól 1959-ig a Mátyás Állami Gazdaság főagronómusa volt. A Fejér Megyei Állami Gazdaságok Igazgatóságának főkertésze, majd az Állami Biztosító Főigazgatóságának kárbecslési szakértője lett. 1969-ben kinevezték a *Kertészet és Szőlészet* című hetilap főszerkesztőjévé. Szerkesztette a *Kertgazdaságot*, a *Kertbarát Magazint* és a *Kerti Kalendáriumot* is. 1981-től 2009-ig a Magyar Televízió *Ablak* című közérdekű magazinműsorának állandó munkatársa volt. 1990-ben megalapította, majd 2012-ig vezette a Nagyváthy János Gazdaképző Egyesületet. 1994-ben belépett a Szabad Demokraták Szövetségébe, a párt Országos Tanácsának tagjává választották. 1994 és 1998 között az SZDSZ országgyűlési képviselője volt.

1920-ban született Magyaróváron kato-

BAZSÓ JÓZSEF

nacsaládban. A kőszegi honvéd reáliskolában, majd a Ludovika Akadémián tanult. 1941. augusztus 20-án avatták hadnaggyá. 1943 decemberében vezényelték a keleti frontra mint honvéd főhadnagyot. Részt vett a kárpátaljai harcokban, majd egészségével Nyugatra menekült az előrenyomuló szovjet hadsereg elől. Ausztriában amerikai, majd szovjet hadifogságba esett. Kijevbe került egy hadifogolytáborba, később börtönbe szállították. A Szovjet Katonai Bíróság huszonöt év javító-nevelő munkára ítélte. Vorkután és Sztálingrádban raboskodott. 1955-ben térhetett haza. Csak segédmunkásként kapott munkát. 1962-ben technikumot végzett, ezután műszaki rajzolóként dolgozott. 1983-ban nyugdíjba vonult.

1940-ben született Orosházán polgári

BERKOVITS GYÖRGY

családban. Szegeden érettségizett, majd 1959–64 között az ELTE TTK biológia–földrajz szakos hallgatója volt. 1964-ben a gyöngyösi gimnáziumban kezdett taní-

tani, de négy hónap múlva Egerbe, a *Népújsághoz* ment újságírónak. Elvégezte a MÚOSZ újságíró iskoláját. 1968-ban a *Fonómunkás*, majd 1973-ig a *Pest Megyei Hírlap* munkatársa volt. Ekkor már publikált szociográfiákat. 1972–75 között az ELTE BTK szociológia szakán tanult. 1973-ban a *Valóság* szerkesztője, 1975–83 között a *Mozgó Világ* szociográfiai rovatának szerkesztője volt. 1979-ben a VÁTI-nál lakás- és településszociológiával foglalkozott. 1981-ben egyik szerzője és szerkesztője volt a szamizdatban megjelent *Bibó-émlékkönyv*nek. A nyolcvanas évek közepétől jelentek meg novellái, majd regényei. 1984–88 között a Pallas Lapkiadónál sajtószociológusként tevékenykedett. 1989–91 között a *Fotó* olvasószerkesztője volt. 1993–96 között a *Budapesti Negyed* alapító szerkesztője, 1997–2003 között a *BUKSZ* szerkesztője volt. 2007-ben József Attila-díjat kapott.

BOGÁR KÁROLY

1925-ben Miskolcon született, sokgyermekes munkáscsaládban. A nyolcosztályos elemi iskola elvégzése után szakirányú ipari tanonciskolában tanult a DIMÁVAG-ban. 1943-ban szabadult fel esztergályos képesítéssel, és a gyárban dolgozott tovább esztergályosként mindaddig, amíg 1944-ben bevonultatták egy karhatalmi zászlóaljhoz. Alakulatával 1944 őszén Nyugatra vonult vissza. Amerikai fogságba esett. 1945 októberében tért vissza Magyarországra. A DIMÁVAG-ban, majd a miskolci Csavargyárban, végül ismét a DIMÁVAG-ban dolgozott. 1956 októberében a DIMÁVAG munkástanácselnökévé választották. A Borsod Megyei Munkástanács elnökhelyettese volt. A forradalom leverése után Ungvárra deportálták. 1958-ban a forradalomban való szerepvállalása miatt tizenöt év szabadságvesztésre ítélték. 1961-ben szabadult. A DIMÁVAG-ba nem térhetett vissza, 1986-os nyugdíjazásáig a Lenin Kohászati Művekben alkalmazták. Az 56-osok Baráti Körének egyik alapítója. 2010-ben hunyt el.

BOZÓKY ÉVA

(Donáth Ferencné) Budapesten született

1923-ban. Anyja tanár, apja katonatiszt volt. Az egri Angolkisasszonyoknál, majd Zalaegerszegen a Notre Dame de Sion által működtetett tanítóképzőben tanult. 1940-től a Pápai Református Kollégium tanulója. 1945 tavaszán a szovjet csapatok elől családjával Ausztriába menekült. 1945 után a Zrínyi Ilona Népi Kollégium és a Pázmány Péter Tudományegyetem diákja. Belépett a kommunista pártba. 1947-től a *Magyar Nap* című lap tudósítója. Elvégezte a Külügyi Akadémia két-éves tanfolyamát. 1949 és 1951 között a Magyar Rádió *Női szemmel* műsorának rovatvezetője. 1951-ben férjével, Donáth Ferencsel együtt letartóztatták. Őt a kistarcsai internálótáborba zárták, ahonnan 1953-ban szabadult. A Marx Károly Közgazdasági Egyetem könyvtárosa lett. 1956 novemberében a Nagy Imre-csoporttal Romániába deportálták. 1958-ban térhetett haza. Férjét a Nagy Imre és

társai-perben tizenkét év börtönbüntetésre ítélték, 1960-ban szabadult. Bozóky Éva ekkor helyezkedhetett el ismét képesítésének megfelelő állásba. A *Könyvtáros* című folyóirat rovatvezetője lett, rendszeresen publikált evangélikus és pedagógiai lapokban. 2004-ben hunyt el.

1932-ben Budapesten született sokgyer-

BURIÁN ZOLTÁN

mekes értelmiségi családban. 1944-ben besorozták leventének, Ausztriában amerikai fogságba esett. 1945 karácsonyán érkezett haza. 1956-ban a BME hídépítő szakán végzett, májustól Győrött mérnökként dolgozott. Az 1956-os forradalom idején a Városi Nemzeti Tanácsnál teljesített éjszakai ügyeletet, és részt vett a Szabad Petőfi Rádió győri adójának működtetésében. 1957 júniusában letartóztatták, és három év börtönbüntetésre ítélték. 1960 áprilisában szabadult. Szakmájában nehezen tudott elhelyezkedni. Mérnökként dolgozott a Vízitervnél, a Buvátinál, a Metroépítő Vállalatnál, majd 1982-től a Hídépítő Vállalatnál. A hetvenes évek elején szakmérnöki diplomát szerzett, majd doktorált. 1982–83-ban Bagdadban, 1984–86-ban az Egyesült Arab Emírségekben dolgozott. 1994-ben maghalt.

1918-ban Budapesten született szegény

DARVAS LÁSZLÓ

munkáscsaládban. A négy polgári elvégzése után 1932-től fotóoptikus lett. 1940–43 között munkaszolgálatos volt. 1944 márciusában ismét behívták munkaszolgálatra, októberben megszökött, és csatlakozott a fegyveres ellenálláshoz. 1945–47 között rendőrnnyomozó volt a Politikai Rendészeti Osztályon. A Gazdasági és Műszaki Akadémián vegyész szakképzettséget szerzett. 1948 után a váci Forte gyár igazgatója lett, majd a Péti Nitrogénműveket, később a Tiszavidéki Vegyi Kombinátot irányította. 1956 januárjában kinevezték a Chemolimpex Külkereskedelmi Vállalat igazgatójának. 1963 decemberétől külkereskedelmi miniszterhelyettes volt. 1969 júliusában a római kereskedelmi kirendeltség vezetőjének nevezték ki. 1980–84 között a Generálimpex Külkereskedelmi Vállalat vezérigazgatója volt. 2005-ben elhunyt.

1929-ben a Békés megyei Újkígyóson

FARAGÓ VILMOS

született. Apja, Pfeff József borbélymester volt. Anyját, Grün Irént hároméves korában elvesztette. 1945-ben a Békéscsabai Felsőkereskedelmi Iskolába iratkozott be, 1947-ben a békéscsabai Áchim András Népi Kollégium tagja lett. 1949-ben érettségizett. 1953-ban végzett az ELTE BTK magyar szakán. 1953–55 között tanársegéd volt az ELTE újságíró tanszékén. 1955–56-ban gimnáziumi oktatóként, 1956–57-ben a Népművelési Minisztérium főelőadójaként dolgozott. 1957–62 között a *Népművelés* rovatvezetője, majd olvasószerkesztője volt. 1962-ben az *Élet és Irodalom* munkatársa lett. 1964–67 között az újság rovatvezetője, majd olvasó-

szerkesztője, 1973-tól főszerkesztő-helyettese volt. 1989-ben leváltották, 1990-ben nyugdíjba vonult. 1995–98 között a *Magyar Hírlap* munkatársa volt. 2013-ban halt meg Budapesten.

FENCSIK FLÓRA

1928-ban született Budapesten értelmiségi családban. Apja újságíró, anyja gyors- és gépíró volt a *Pesti Hírlap*nál. Anyja később sikeres vállalkozásba fogott: viaszosvászonból varrt játékfigurákat, alkalmazottakkal exportra dolgoztak. Flóra tízéves korában került a lipótvárosi Rászkai Lea Leánygimnáziumba, majd 1943-ban az Iparművészeti Iskolában folytatta tanulmányait. A családot anyja talpraesettsége mentette meg a pusztulástól: nem mentek csillagos házba, hamis papírokkal bujkáltak a legkülönbözőbb helyeken; időnként szállodai szobát vettek ki. 1947 őszén a Kőbányai Textilgyárban kezdett dolgozni, majd a Mokép Sajtóosztályára került. Újságírói pályáját a *Szabad Népnél* kezdte 1952-ben, ahonnan 1954-ben elbocsátották. Közel két évig nem kapott munkát. 1955-ben a *Magyar Nemzet* munkatársa lett. A forradalom leverése után önkéntes száműzetésbe vonult, két gyermekével anyjához költözött, műhelye bedolgozója lett. A hatvanas évek közepén kapott csak munkát, az *Esti Hírlap* kulturális rovatának munkatársaként. Aktívan részt vett a demokratikus ellenzék munkájában, majd lelkes odaadással kapcsolódott második férje, Forgács Pál kezdeményezéseihez (TDDSZ, Liga). 1982-ben nyugdíjba vonult, ezt követően fordított, a kilencvenes évek legelején újra írni kezdett.

FUTÓ DEZSŐ

1916-ban született Bárádon kiskereskedő családban. A Debreceni Kereskedelmi Tanonciskolában végzett, majd kereskedősegéd-vizsgát tett. 1932-től 1937-ig saját vegyeskereskedésükben, illetve Debrecenben dolgozott. 1932-ben csatlakozott a Független Kisgazdapárthoz. Újságírói pályafutását 1938-ban Makón, a *Független Újságnál* kezdte. 1937-ben belépett a Márciusi Frontba. Többször is behívták katonának. 1943–47 között a *Kis Újság* és az *Ellenzék* szerkesztője volt. 1944 decemberétől az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, az 1945-ös választások után nemzetgyűlési képviselő. 1947. március 12-én kilépett az FKgP-ből, és lemondott képviselői mandátumáról. Júliusban a Magyar Függetlenségi Párthoz csatlakozott, képviselővé választották, de október 30-án erről a mandátumáról is lemondott. 1948–51 között boltos szülőfalujában, raktaáros Pakson. 1952 márciusában letartóztatták, és tíz év börtönbüntetésre ítélték. 1956-ban szabadult. A forradalom alatt a *Kis Újság* felelős szerkesztője volt. November 4-e után a Vöröskeresztnél, majd a vendéglátóiparban, később a mezőgazdaságban dolgozott. 1988-ban ismét bekapcsolódott a politikai életbe, az FKgP örökös főtítkára lett. 1994-ben Budapesten hunyt el.

1920-ban Budapesten született balolda-

GIMES JUDIT

li értelmiségi családban. A budapesti Német Birodalmi Iskolában érettségizett 1938-ban, majd a Műegyetem mezőgazdász karán tanult. 1941-ben férjhez ment Magos Gáborhoz. A vészkorszakot családjával svéd menlevél segítségével egy védett házban élte túl. 1945-ben belépett a Magyar Kommunista Pártba. Az V. kerületben volt pártaktivista, a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének szervezője. 1946 őszétől az MKP V. kerületi propaganda osztályát vezette, majd kerületi párttitkárnak nevezték ki. 1948 őszétől pártiskolára járt. A pártközpont propaganda osztályának munkatársa volt. 1949-től a pártfőiskola tanára, majd az újságírói tanszék titkára lett. Nagy Imre politikájának híve volt. 1954 tavaszán eltávolították a pártfőiskoláról. Folytatta félbehagyott agrár tanulmányait, és 1955-ben agrárdiplomát szerzett. 1955-ig a Szikra Lapkiadónál dolgozott lektorként. Állásából elbocsátották, majd néhány hónap után a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban alkalmazták. 1956 novemberében családjával emigrált. Svájcban telepedett le. Dübendorfban egy mezőgazdasági gépeket értékesítő cégnél dolgozott nyugdíjazásáig hivatalsegédi, végül alosztályvezetői beosztásban. Szoros kapcsolatot tartott magyar emigránsokkal. Részt vett az emigráns *Irodalmi Ujság* szerkesztésében és terjesztésében. 2014-ben elhunyt.

1922-ben Budapesten született. Apja

GÖNCZ ÁRPÁD

tisztviselő volt, és sikeres teniszoktató. 1939-ben a Werbőczy István Reálgimnáziumban érettségizett, majd a Földhivatali Intézetnél tisztviselőként dolgozott. 1944-ben szerzett jogi diplomát. 1944 februárjában behívták katonának, de 1945-ben megszökött. Részt vett az ellenállási mozgalomban. 1945-től az FKGP tagjaként a párt parlamenti csoportjának titkára, Kovács Béla személyi titkára volt. A párt feloszlata után segéd munkásként dolgozott, közben levelezően végezte az agrártudományi egyetemet Gödöllőn. A forradalom alatt a Magyar Parasztszövetségben tevékenykedett. November 4-e után részt vett a Magyar Demokratikus Függetlenségi Mozgalom memorandumainak elkészítésében és az iratok eljuttatásában az indiai követségre. 1957 februárjában segített külföldre juttatni Nagy Imre 1955–56-ban készült írásainak egyetlen megmaradt kéziratát. 1957 májusában letartóztatták. 1958-ban életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1960 áprilisában részt vett a Váci Országos Börtön elítélteinek éhségstrájkjában. 1963-ban szabadult. Szakfordító volt, majd 1964-től a Talajjavító Vállalatnál helyezkedett el. 1965-től szabadfoglalkozású író, műfordító. A Szabad Kezdeményezések Hálózata, majd a Szabad Demokraták Szövetsége alapító tagja. Részt vett a Történelmi Igazságtétel Bizottsága alapításában, később alelnöke lett. 1989–90-ben a Magyar Írók Szövetségének elnöke, majd tiszteletbeli elnöke. 1990 májusa és augusztusa között az Országgyűlés elnöke és ideiglenes köztársasági elnök, 1990 augusztusá-

tól 2000 augusztusáig a Magyar Köztársaság elnöke volt. 1994 óta a Magyar PEN Club tiszteletbeli elnöke. 1983-ban József Attila-díjat kapott. 2002 óta a Magyar Tolkien Társaság tiszteletbeli elnöke. 2015-ben hunyt el.

GYENES JUDITH

1932-ben született Budapesten, hivatalnok-földbirtokos családban. Jogász végzettségű apja a Nemzeti Parasztpárt egyik alapító tagja, szolgabíró, főszolgabíró, 1945 januárjától Pest megye alispánja lett. Judith a Sacré Coeur növendéke volt, majd mezőgazdasági szakközépiskolában érettségizett. Származása miatt – két nővéréhez hasonlóan – nem tanulhatott tovább, 1951-től Nógrád megyében dolgozott mezőgazdászként. Férjét, Maléter Pált a forradalom alatt a Nagy Imre-kormány honvédelmi miniszterévé nevezték ki, 1956. november 3-án ő vezette a szovjet katonai vezetőkkel tárgyaló magyar katonai delegációt. A Nagy Imre-perben halálra ítélték, 1958. június 16-án kivégezték, és jelöletlen sírba helyezték. 1989-ben rehabilitálták, és a forradalom többi áldozatával együtt ünnepélyes gyászszerartás keretében temették el. Judithot elbocsátották a munkahelyéről, kilakoltatták otthonából. Leánykori nevén, parképitőként és temetői segédmunkásként dolgozott, majd alkalmi munkákból tartotta el magát. 1982-től eladó, majd az ORFI-ban leltárellenőr volt. Elvégezte a középfokú orvosi könyvtáros tanfolyamot, 1985-től az Orvostörténeti Könyvtárban, 1992–2010 között az 1956-os Intézetben dolgozott könyvtárosként. Folyamatosan ápolta férje és a forradalom emlékét, 1983 júniusától rendszeresen részt vett a demokratikus ellenzék által szervezett ötvenhatos megemlékezéseken. A TIB alapító tagja. 1990-ben 1956-os Emléklapot kapott, 1999-ben Maléter Pál Emlékéremmel, 2006-ban a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztjével tüntették ki.

GYENES ZSUZSANNA

(Csiky Csikász Lászlóné) 1929-ben született Gyulán, hivatalnok-földbirtokos családban. Jogász végzettségű apja a Nemzeti Parasztpárt egyik alapító tagja, szolgabíró, főszolgabíró, 1945 januárjától Pest megye alispánja lett. A budapesti Sacré Coeurben tanult, majd tanulmányait a Szent Keresztről Nevezett Irgalmas Nővérek által alapított iskolában és tanítóképzőben folytatta Zsámbékon. Itt szerzett tanítói képesítést 1948-ban. Előbb falusi iskolákban, Baksán és Kisdéren, később Budapesten, a Mester utcai Általános Iskolában tanított. Magyar–történelem szakos tanári diplomát szerzett. Az 1956-os forradalom leverését követő megtorlás során apját börtönbüntetésre, sógorát, Maléter Pál honvédelmi minisztert halálra ítélték. Gyenes Zsuzsannát fél évig helyettesítő tanárként foglalkoztatták, majd a Lenhossék Mihály Általános Iskolába helyezték át, ahol halmozottan hátrányos helyzetű gyerekekkel foglalkozott. 1989-ben nyugdíjba vonult. Vállalkozóként iskolai büféket üzemeltetett.

1933-ban született arisztokrata család-

HADIK ILONA

ban. Apja, Hadik Mihály a Globus Nyomdában volt vezető állásban. Anyja, Eleonóra von Bissingen-Nippenburg családjának Marosvásárhely határában volt földbirtoka, amelyet a trianoni békeszerződés értelmében nagyrészt elveszítettek. A budapesti Sacré Coeurben tanult. A háború után a Bíró utcai gimnáziumba iratkozott be. 1948 nyarán szüleivel emigrált. Egy salzburgi menekülttáborba kerültek, majd anyjával Párizsban telepedett le. Iskolai tanulmányait nem folytatta, alkalmi munkákból élt. Később személyi asszisztens volt Károlyi Daisy divatszalonjában. 1955-ben férjhez ment. Férje, Jean Louis Lassus egy francia bank tisztviselője, igazgatója volt. Házasságukból hat gyermek született. 1990-ben visszakapta magyar állampolgárságát. A Párizs melletti Celle Saint Clouban lakik.

1925-ben született a Tolna megyei Szak-

HANGYA JÁNOS

cson, munkáscsaládban. Kisiskolás volt, amikor szüleivel Budapestre költözött. A polgári iskolát már a fővárosban végezte el, majd a Rákóczi Felső Kereskedelmi Fiúiskola után ipari tanulónak állt a Standard gyárba. 1945 januárja és márciusa között a Budapestet megszálló szovjet csapatok többször munkára fogták. 1945 tavaszán a Szovjetunióba hurcolták. 1947-ben térhetett vissza Magyarországra. Átmenetileg szülei pestlőrinci kifőzdéjében segédkezett, megszerezte a műszerészegédi képesítést. Hamarosan Ausztriába menekült. Ott egy újságírónak elmesélte fogságának történetét. Ezért a megszálló szovjet hatóságok ismétletlen letartóztatták, és kémkedés vádjával húsz év kényszermunkára ítélték. Tajsetben, szibériai lágerekben, majd egy moszkvai börtönben raboskodott. 1955-ben térhetett vissza Magyarországra, 1956 májusában szabadult. Egykori munkahelyén helyezkedett el, majd 1958-tól mint önálló műszerész kisiparos dolgozott.

1934-ben született Pestszentimrén, kispol-

HARASZTÛ ISTVÁN, ÉDESKE

gári családban. Kispesten nőtt fel, a családnak gyakran voltak anyagi gondjai. Igazi otthonra nagymamájánál lelt. Apját 1942-ben behívták: egy munkaszolgálatos század egyik zászlós parancsnokaként az orosz frontra került. Az általános iskola elvégzése után, 1950-ben szülei – tiltakozása ellenére – gimnáziumba írtatták. Am egy év múlva a Vörös Csillag Traktorgyár 4. számú ipari tanuló intézetének géplakatos-tanuló növendéke lett, és 1953-ban kiváló minősítéssel végzett. 1965-ig iparitanuló-iskolákban oktatott, 1967-től 1989-ig a Dél-pesti Vendéglátóipari Vállalat belső tervezője volt. 1960–62, illetve 1964–70 között a Dési Huber Képzőművészeti Kör növendéke, festészetet, majd szobrászatot tanult. 1975–76-ban a kaposvári Csiky Gergely Színház szcenikus. Újszerű, mozgó, kinetikus szobrai nemzetközi hírűvé tették. 1987-től két évig DAAD-ösztöndíjjal Nyugat-Berlinben alkotott. 1988-ban Munkácsy-díjat, 2000-ben Kossuth-díjat kapott. 1993-tól a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia tagja.

HEGEDŰS GYÖRGY (Gruber Istvánné) 1927-ben Budapesten született. Apja könyvelő, anyja zongoratanárnő volt. Kezdetben varrónőként dolgozott, majd gépírónői, titkárnői állásokban helyezkedett el, és könyvelést tanult. 1948-tól a Richter Gedeon Gyógyszergyár könyvelője, üzemkönyvelési csoportvezetője lett. 1957-től 1991-ig a magyar gyógyszeripar külkereskedelmi kapcsolatait átfogó Medimpexnél könyvelő, pénzügyi osztályvezető, majd igazgató. Ebben a pozíciójában a hatvanas évek második felétől prominens szerepet játszott a magyar gyógyszer-kereskedelem külföldi ügynök- és vállalathálózatának kiépítésében, többek között Nigériában, Egyiptomban, Thaiföldön, Nepálban és Japánban. A nyolcvanas évektől számos nagyvállalat könyvvizsgálója volt. 1991-ben nyugdíjba vonult, de 1995-ig megmaradt a Medimpex tanácsadójának. Ezzel párhuzamosan a reprivatizált Richter Gedeon Gyógyszergyár külföldi vállalatalapításait irányította, a külföldi vállalatokat tömörítő holding felügyelő bizottsági tagja volt. 2011-ben hunyt el.

HEGYI IMRE 1918-ban született Bogácscon (Borsod-Abaúj-Zemplén megye), szegényparaszti családban. Apja a gazdálkodást feladva rendőrt lett Budapesten. A polgári iskola után a Mester utcai Szent István Felsőkereskedelmi Iskolában tanult, ahol 1937-ben érettségizett. A Hangya Központ főkönyvelőségén alkalmazták. Ugyanezen évben jelen volt a Márciusi Front megalakulásánál. 1939-ben belépett az éppen megalakult Nemzeti Parasztpártba. A *Szabad Szó* több, főként a szövetkezeti mozgalommal foglalkozó cikkét megjelentette. 1940-től Kárpátalján teljesített katonai szolgálatot. 1945 februárjában visszatért Bogácsra, és megszervezte a NPP, majd a MADISZ helyi szervezetét is. Részt vett a helyi földosztásban. 1945 tavaszától az NPP dél-borsodi szervezője volt. 1946-ban az NPP miskolci pártiskoláján tanult. 1945 és 1950 között a borsodi Törvényhatósági Bizottság tagja. 1947-től az NPP északkelet-magyarországi titkára. 1950-től a Borsod Megyei, 1952-től a Miskolc Városi Tanács osztályvezetője. 1950 után negyven éven át a Borsod Megyei Tanács tagja, 1954 és 1980 között a megyei tanács végrehajtó bizottságának tagja. 1953–58, majd 1971–80 között országgyűlési képviselő. 1954-től a Hazafias Népfrent tagja, 1966-tól 1979-ig Borsod megyei titkára. 1972-ben kezdeményezte a Tokaji Írotábor megrendezését, melynek 1978-ig fő szervezője is maradt. 1989-ben a miskolci Veres Péter Társaság, valamint a Magyar Néppárt egyik alapító tagja volt. 2008-ban hunyt el.

HERSKÓ JÁNOS 1926-ban született Budapesten. Apja könyvelő, pénztáros, vállalkozó volt. A Szemere utcai elemi iskolába járt, majd a Berzsenyi Dániel Gimnáziumban érettségizett 1944 májusában. Érettségi után munkaszolgálatra hívták be, ahonnan megszökött. 1945-ben belépett a Nemze-

ti Parasztpártba, majd 1946-ban átlépett az MKP-ba. 1945 és 1949 között alkalmi munkák mellett a Pázmány Péter Tudományegyetemen filozófiát, esztétikát és művészettörténetet hallgatott. Közben Gertler Viktor filmiskolájába járt, ahol 1949-ben rendezői diplomát szerzett. 1948-ban felvették a filmgyárba. 1949-től 1951-ig a moszkvai Filmművészeti Főiskola ösztöndíjasa volt. Rövidfilmeket, majd 1953-tól játékfilmeket rendezett. 1952-től a Színház- és Filmművészeti Főiskola tanára, később főigazgató-helyettese lett. A Hunnia Filmstúdió vezetője volt. 1970-ben emigrált. Svédországban telepedett le, a svéd Film- és Színházművészeti Főiskola tanára, majd 1988-tól rektora. 1994 után a Színház- és Filmművészeti Főiskola vendégtanára lett. 2011-ben hunyt el.

1921-ben Tatabányán született sokgyermekes munkáscsaládban. A polgári iskola elvégzése után 1937-től bányászlakatosnak tanult, 1939-ben szabadult fel, de közben már a tatabányai bányánál helyezkedett el. Az ökölvívó ifjúsági válogatott tagja volt. 1939-ben belépett a Magyar Szociáldemokrata Pártba. 1942-ben egy intézkedő csendőr megsebesítéséért tíz év börtönbüntetésre ítélték. Szökési kísérlete miatt a fronton szolgáló büntetőszázadba került. 1944-ben szovjet fogságba esett. Szaratovban antifasiszta iskolába járt. 1945 októberében tért vissza Magyarországra. A tatabányai bányánál vágárként dolgozott tovább. Belépett a Magyar Kommunista Pártba. 1948-tól Budapesten a Gyorsforgácsoló Szerszámok Gyárában lakatos, az üzemi bizottság titkára. 1950-ben behívták katonának, a Zalka Máté Törzstiszti Iskolában tanult. Az iskola elvégzése után 1952–53-ban a esztergomi híradós zászlóalj parancsnoka hadnagyi, majd főhadnagyi rangban. 1954-ben kérvényezte a leszerelését. Az Univerzáltnál helyezkedett el, majd a Fémmunkás Vállalatnál lett épületlakatos. 1956 októberében nemzetőrnek jelentkezett. Budapesten, 1956 decemberében pedig Tatabányán részt vett a fegyveres harcokban. 1958-ban hat év börtönbüntetésre ítélték. 1960-ban szabadult. 1960 és 1968 között a Vegyiműveket Szerelő Vállalatnál szerszámkészítő és hegesztő, üb-titkár, majd a Budai Téglá- és Cserépipari Vállalat kísérleti műhelyének vezetője. 1970-től 1981-es nyugdíjba vonulásáig a Budamovil égisze alatt iraki nagyvállalati beruházásokon dolgozott.

HOMOLA LÁSZLÓ

1929-ben született Egerben. Apja vasúti mérnök volt, a MÁV főtanácsosa, köztisztviselőként a nevét Ivánfira magyarosította. Ivánfi Jenő előbb a Szent Bernát Ciszterci Gimnáziumban tanult Egerben, majd a miskolci Fráter György Minorita Gimnáziumban érettségizett 1947-ben. A Szegedi Tudományegyetem Természettudományi Karán kezdte meg felsőfokú tanulmányait, ahonnan Mindszenty József hercegprímás melletti megnyilatkozásai miatt eltávolították. Egyetemi tanulmányait 1949 őszétől az Eötvös Loránd

IVÁNYI (IVANCSICS) JENŐ

Tudományegyetemen folytathatta. 1952-ben vegyészmérnöki oklevelet szerzett. A Borsodi Vegyipari Tröszt-höz került. 1954-től a Veszprémi Nehézvegyipari Kutató Intézetben dolgozott kutatómérnökként. Az 1956-os forradalom leverése után emigrált. 1956 decemberében az alsdorfi Eschweiler Bergwerksverein Hauptlaboratoriumába került mint analitikus mérnök. 1961 nyarán visszatért Magyarországra a családjához. Segéd munkásként dolgozott, majd 1961 végén a Tiszai Vegyi Kombinát új, tiszáújvárosi Lakkfestékgyárában kapott ismét kutatómérnöki állást. 1972-től a kazincbarcikai Borsodi Vegyi Kombinátnál dolgozott, 1982-től termékigazgatóként. 1989-ben nyugdíjba vonult. Belépett a Kereszténydemokrata Néppártba és annak helyi szervezetét vezette Kazincbarcikán. 1990 és 1994 között Kazincbarcika alpolgármestere, 1994-től 1998-ig a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Közgyűlés tagja volt.

KABELÁCS KÁROLY

1926-ban született Budapesten, sokgyermekes munkáscsaládban. A Mária Valéria-telepen laktak. Az elemi iskola elvégzése után festőnek tanult. 1943-ban szabadult fel mint festő-mázolósegéd. 1944 márciusában elvitték leventének. Kassa környékén kapott kiképzést, ahonnan 1944 decemberének elején néhány társával megszökött. A napraforgóolaj-gyárban, majd a gyapjúbegyűjtőben dolgozott. 1949 és 1951 között sorkatonai szolgálatot teljesített. 1951 után a Húsnagykereskedelmi Vállalatnál volt árukihordó. Az 1956-os forradalom idején több fivérével együtt a Tompa–Ráday utcai felkelőcsoportban harcolt. 1957-ben letartóztatták, tizenöt év börtönbüntetésre ítélték. 1963-ban szabadult. Nyugdíjba vonulásáig szállítómunkásként dolgozott a Budai Tempo Szövetkezetnél.

KALMÁR SÁNDOR

1925-ben született Temerinben (ma Szerbia). Apjának téglagyára volt, anyja középbirtokos családból származott. Apja korai halála miatt tizenegy évesen kellett átvennie a gyár igazgatását. Miután a gyárat értékesítették, beiratkozott a szabadkai gimnáziumba. 1944-ben hadiértelességit tett. 1944 októberében a partizánok előrenyomulása elől Budapestre, a nagybátyjához menekült. Tankcsapdák építésére a Balatonhoz vitték, itt esett szovjet fogságba. 1945 januárjában tíz év kényszermunkára ítélték, és a Szovjetunióba hurcolták. A Gulag különböző munkatáborokban dolgozott. 1955-ben térhetett vissza Magyarországra. Jugoszláv állampolgárként csak vidéken kaphatott munkát. Békéscsabán lett betegellenőr. 1956 nyaratól a budapesti Zemagnál raktári munkás, később a BHG-ben, valamint az óbudai Rádiótechnikai Gyárban alkalmazták. A hetvenes évek közepétől idegenvezetőként és tolmácsként dolgozott.

1914-ben született Baján egy pedagógus-család harmadik gyermekeként. 1926-tól Németországban, az Angolkisasszonyok zárdájában tanult, majd Szegeden folytatta tanulmányait. Az egyetemen magyar–német szakos volt, itt került kapcsolatba a Szegedi Fiatal Művészek Kollégiumával. 1934-től három évig au pair volt Angliában, majd itthon dolgozott idegen nyelvi levelezőként. 1943-ban belépett a Szociáldemokrata Pártba. Ugyanebben az évben a Svéd Vöröskereszt alkalmazta. Részt vett az antifasiszta ellenállásban, a vészkorszak idején az embermentésben. 1945–46-ban a Hazahozatali Kormányhivatal munkatársa lett, majd a British Councilnél dolgozott előadóként, később titkárként. 1947-ben a II. kerületi választási bizottság elnökeként megpróbálta megakadályozni a kékcédulás csalásokat, ezért a választások másnapján elhurcolták. A magyar hatóság átadta a szovjet állambiztonsági hatóságoknak, akik ítélet nélkül a vorkutai kényszermunkatáborba szállították. 1953 végén térhetett vissza Magyarországra. 1956-tól az Európa Kiadó munkatársa, majd főszerkesztője volt. 1957-ben rehabilitálták. A Károlyi-hagyaték gondozója volt. Embermentő tevékenységéért több kitüntetésben is részesült, 1985-ben megkapta a Jad Vasem Intézet által alapított Világ Igaza kitüntetést. 1986-ban József Attila-díjjal tüntették ki. 1999-ben Budapesten halt meg.

KARIG SÁRA

1917-ben született Segesváron. Apja vasutas volt. Családja Erdély elcsatolása után Magyarországra költözött. 1935-ben Szekszárdon érettségizett. Még középiskolásként bekapcsolódott a Soli Deo Gloria mozgalomba. Előbb a budapesti, majd a kolozsvári református teológián tanult. 1939-ben a *Magyar Út* című újság munkatársa, Alsónyéken népfőiskolát szervezett. A Magyar Élet Pártja titkáráként szociológiai kutatásokat végzett, de Teleki Pál öngyilkossága után lemondott tisztségéről. 1941 szeptembere és 1944 decembere között karpaszományos honvéd. 1945 tavaszán belépett a Nemzeti Parasztpártba. 1945 nyarától a Magyar Parasztszövetség művelődési osztályának vezetője. Parasztpárti sajtóorgánumokban publikált. 1947 januárjában a parasztszövetség más vezetőivel együtt letartóztatták, és a Magyar Közösség elleni perben három és fél év kényszermunkára ítélték. Büntetését többször meghosszabbították, végül 1953-ban szabadult. Különbféle segéd munkák után a Képzőművészeti Alapnál lett textilfestő, majd 1956 júniusától gazdasági vezető. Az 1956-os forradalom idején részt vett a parasztpárt (Petőfi Párt) és a Parasztszövetség újjászervezésében. 1957-től vízvezeték-szerelő. 1968 után előbb a Csepel Műveknél, majd a Vegyiműveket Tervező Vállalatnál dolgozott műszaki fordítóként.

KELEMEN SÁNDOR

Magyarókereken (ma Románia) született

1919-ben. Apja tanító volt, korán meghalt. 1944-ben államtudományi doktorá-

KERESZTES SÁNDOR

tust szerzett a kolozsvári tudományegyetemen. Részt vett a katolikus szociális mozgalmak munkájában. 1941–44-ben a kolozsvári Hivatásszervezet titkára, 1943–44-ben a városháza szociális fogalmazója volt. 1944 őszén családjával Budafokra, felesége szüleihez költözött. A Belügyminisztérium közigazgatási osztályán helyezkedett el. Részt vett az üldözöttek mentésében és 1944 novemberében az akkor még illegális Demokrata Néppárt megalapításában. 1945 tavaszán Budafokon részt vett az élet újraindításában. 1945–47-ben ismét a Belügyminisztériumban dolgozott. 1946–49 között tagja volt a DNP végrehajtó bizottságának. 1947–48-ban országgyűlési képviselő, a frakció titkára volt. Miután 1948 nyarán megfosztották mandátumától, visszavonult a közélettől. 1949-től előbb harisnyakötésből tartotta el családját, majd az *Új Ember* katolikus hetilap kiadóhivatala alkalmazta pénzbeszedőként, illetve fűtőként. 1953-ban megszervezte a felozlatott szerzetesrendek tagjainak megélhetést biztosító Solidaritas Háziipari Szervezetet. 1953–59 között az Állami Egyházügyi Hivatal kezdeményezésére rendőri felügyelet alatt állt. 1956-ban tagja volt a budafoki forradalmi bizottságnak, és részt vett a DNP újjászervezésében. 1957 júliusában Kistarcsára internálták, és azzal a feltétellel engedték szabadon, hogy aláírt egy ügynöki beszervezési nyilatkozatot. Ebben vállalta – amit jogszerűen nem tagadhatott meg –, hogy minden esetben jelentést tesz, ha népköztársaság-ellenes cselekményekről tudomást szerez. Tényleges ügynöki jelentést nem tett. 1962-ben jogi diplomát szerzett Pécsen, ezt követően 1980-ig az *Új Ember* kiadóhivatala vezetője, illetve 1989-ig a Szent István Társulat jogtanácsosa. 1988-ban megalapította a Márton Áron Társaságot. 1989-ben részt vett a Kereszténydemokrata Néppárt újjászervezésében, 1990 májusáig a párt elnöke, majd tiszteletbeli elnöke volt. 1990-ben, majd az 1994–98-as ciklusban országgyűlési képviselő. 1990–94 között a Magyar Köztársaság vatikáni és a Máltai Lovagrendnél akkreditált nagykövete. 1997. október 25-én lemondott a tiszteletbeli pártelnökségről, felfüggesztette párttagságát, és visszavonult a közélettől. 2013-ban Budapesten halt meg.

KIRÁLY BÉLA

1912-ben Kaposvárott született. Apja vasúti tisztviselő volt. Az érettségi után 1930-ban jelentkezett a kaposvári honvéd gyalogezredbe. 1931-től 1935-ig a Ludovika Akadémián tanult. Kaposvárott szolgált, majd 1939 és 1942 között a Honvéd Hadiakadémián tanult. 1942 nyarán mint vezérkari százados frontszolgálatot teljesített a Don mellett, a 2. magyar hadseregnél. A Hadiakadémia elvégzése után vezérkari tisztként a Honvédelmi Minisztérium szervezési osztályának egyik alosztályát vezette. Közben többször hadi szolgálaton volt. 1944 októberében nem esküdött fel Szálasi Ferencre. 1945 márciusában a kőszegi dandár vezérkari főnöke, majd dandárparancsnoka. Miután a várost átadta a szovjet csapatoknak, szovjet fogságba került. A deportálás

közben megszökött. 1945 júliusában belépett az MKP-ba, az év végén igazolták. 1946-tól az 1. honvéd gyaloghadosztály vezérkari főnöke őrnagyi, majd alezredesi rangban. 1947–48-ban a HM kiképzési osztályának vezetője. 1949-ben ezredese, majd 1950-ben vezérőrnaggyá léptették elő. 1951-től a Honvéd Akadémia parancsnoka. 1951 augusztusában koholt vádakkal letartóztatták, és halálra ítélték. 1952 januárjában az ítéletet életfogytiglani börtönbüntetésre változtatták. 1956 szeptemberében szabadult. A forradalom idején rehabilitálták. A Forradalmi Karhatalmi Bizottság elnökévé választották. A november 4-i nagykovácsi csata után emigrált. 1957-től a strasbourgi Magyar Forradalmi Tanács alelnöke. 1959-ben az Egyesült Államokban telepedett le. 1966-ban a Columbia Egyetem történelem szakán doktorált. 1971-től a New York-i Városi Egyetem professzora. 1989-ben hazatért Magyarországra, felmentették az ellene korábban felhozott vádak alól. 1990-ben vezérezredessé léptették elő. 1990 és 1994 között országgyűlési képviselő. 2004-ben az MTA külső tagjává választották. 2009-ben hunyt el.

1921-ben született Budapesten. Apja el-

KOVÁCH ERZSÉBET

szegényedett erdélyi középnemesi családból származott. Anyja apai ágon német, anyai ágon székely eredetű. Apja 1919-ben, anyja 1920-ban települt át Erdélyből. Anyja néhány hónapig vagonlakóként élt. Apja állami alkalmazott, a Pénzügyminisztériumban miniszteri tanácsos volt, anyja háztartásbeli. Erzsébet a Szent Orsolya-rend gimnáziumában érettségizett 1940-ben, majd a Gyógyszerésztudományi Karon tanult egy évig. 1942 szeptemberében kötött házasságot dr. Török Zoltánnal. Beregszászba, majd Ilosvára költöztek. Férjét, aki bíróként dolgozott, 1944-ben behívták katonának, 1945 őszén tért haza a hadifogságból. Erzsébet a háború után egy építésziroda titkárnőjeként dolgozott, 1949-ben a Szabványügyi Hivatalban helyezkedett el könyvtárosként. Sokáig szüleivel és testvére családjával laktak együtt. 1976-tól nyugdíjas.

1939-ben Budapesten született asszimi-

KÓSZEG FERENC

lálódott zsidó családban. Szülei fogorvosok voltak. Apja 1942-ben bevonult munkaszolgálatra, és vélhetően 1943-ban a Don-kanyarban meghalt. A zsidóüldözést Budapesten bujkálva vészelte át anyjával. 1957-ben érettségizett az ELTE Apáczai Csere János Gyakorlógimnáziumban. 1962-ben az ELTE BTK latin–magyar szakán szerzett tanári diplomát. 1963-tól a Szépirodalmi Könyvkiadó, 1975-től az Európa Könyvkiadó szerkesztője volt. A hetvenes években került kapcsolatba a demokratikus ellenzékkel, 1979-ben aláírta a Charta '77 tagjaival szolidaritást vállaló nyilatkozatot, ezért elbocsátották állásából. Ezután könyvesbolti eladóként, majd nyelvtanárként dolgozott. 1981-ben a demokratikus ellenzék szamizdat lapja, a *Beszélő* munkatársa lett. 1988-ban a Szabad Kezdeményezések Hálózata

ta, majd a Szabad Demokraták Szövetsége alapítója, 1990–98 között országgyűlési képviselő volt. 1990–94 között a *Beszélő* főszerkesztője. A Magyar Helsinki Bizottság jogvédő szervezet egyik alapítója, 1994-től ügyvezető igazgatója, majd 2007-ig elnöke volt. 2002-ben megkapta a Magyar Köztársasági Érdemrend tiszti keresztjét.

LÁPOSI SÁNDOR

1930-ban született Budapesten. Apja erdélyi középbirtokos családból származó katonatiszt volt. Rákosligeten járt polgári iskolába, majd különböző vizsgával gimnáziumba került. A gimnázium befejezése előtt, 1948-ban jelentkezett a Kossuth Akadémiára. 1949-ben alhadnaggyá avatták. A Honvédelmi Minisztérium hadművelési osztályára került. 1950 szeptemberétől a Gyöngyösön állomásozó 18. páncélososztályánál szolgált. 1951-ben Tatára, zászlóaljparancsnoki tanfolyamra küldték. 1951-től 1953-ig a Zrínyi Katonai Akadémián tanult. 1953-tól Budapesten a 11. Gépkocsizó Hadtest Parancsnoksága hadművelési osztályán szolgált századosi rangban. 1954 őszétől a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Páncélos Tanszékének tanára. Az 1956-os forradalom idején Nagy Imre miniszterelnök védelmére a Parlamentbe rendelték. 1956 novemberének közepén megtagadta a tiszti nyilatkozat aláírását, és leszerelt. Sofőrként helyezkedett el. Jogosítványát, katonakönyvét bevonták, 1958-ban lefokozták. Munka mellett elvégezte a Közgazdasági Egyetemet. 1962 és 1965 között könyvelő, később elnök-agronómus lett a magyargéci tsz.-nél. Ezt követően az Olajtervnel volt előadó, osztályvezető, végül megbízott osztályvezető 1978-ig. 1978-tól 1983-ig az Országos Kőolaj és Gázipari Tröszt közgazdasági osztályát vezette. Az Agroimpex gazdasági igazgatóhelyettese volt. 1986 és 1990 között, nyugdíjazásáig, a Magyar Nemzeti Banknál közgazdászként dolgozott.

LENDVAY GYÖRGY

1919-ben született Rákospalotán. Apja neves órásmester volt. 1930-ban csatlakozott a cserkészmozgalomhoz. 1934–37 között esztergályosnak tanult a Ganz Vagon- és Gépgyárban. 1939-ben belépett a Szociáldemokrata Pártba. A második világháború alatt többször behívták katonának, Kassán, a Délvidéken és Erdélyben harcolt. Ausztriában amerikai, majd szovjet hadifogságba esett. 1945 szeptemberében engedték haza a iasi-i gyűjtőtáborból. 1945-ben sógorával Pálfára jártak le mozit csinálni, majd rövid ideig egy magánműhelyben volt esztergályos. 1946 elejétől a Ganz Vagon- és Gépgyárban dolgozott. Munka mellett elvégezte a gépipari technikumot. 1956-ban a Ganz Vagon- és Gépgyár munkástanácsának elnökévé választották. 1958-ban négy év börtönbüntetésre ítélték. 1959-ben szabadult. Az Irodagép és Finommechanikai Vállalatnál helyezkedett el. 1979-ben nyugdíjba vonult.

1929-ben született Budapesten értelmi-
ségi családban. Apja, Litván József a Budakalászi Textilművek igazgatója, a Gali-
lei-kör, majd a Magyar Radikális Párt tagja volt. A Werbőczy István Gimnázium-
ban érettségizett, 1946 és 1950 között a budapesti tudományegyetem történelem
és politikai gazdaságtan szakjain tanult tovább, később szociológiát hallgatott.
1947-ben belépett a Magyar Kommunista Pártba, aktívan részt vett a kommunis-
ta ifjúsági mozgalomban, majd a pártoktatásban. Katonai szolgálata után 1952-
től középiskolai tanárként dolgozott, a Huba utcai vendéglátó-ipari technikum
igazgatóhelyettese volt. Az ötvenes évek közepétől a Nagy Imre körül kialakult
pártellenzékhez tartozott. 1956. március 23-án a XIII. kerület pártaktíva-ülésén
nyilvánosan követelte Rákosi Máttyás lemondását. Az 1956-os forradalom idején
tagja volt a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának, valamint a XII. ke-
rületi nemzeti bizottságnak. A forradalom leverése után részt vett a Magyar De-
mokratikus Függetlenségi Mozgalomban, amiért tanári állásából elbocsátották,
internálták, majd 1959-ben hat év szabadságvesztésre ítélték. 1962-ben szabadult.
Az Árpád Gimnáziumban helyezkedett el könyvtárosi, illetve tanári munkakör-
ben. 1972-től az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa. 1985-ben
jelen volt az ellenzéki mozgalmak monori találkozásán. 1991-től 1999-ig az 1956-
os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete alapító
igazgatója, 1995–99 között az ELTE Szociológiai Intézetének egyetemi tanára is
volt. A történelemtudományok doktora. 2006-ban hunyt el.

LITVÁN GYÖRGY

1923-ban született Csornán. Apja tanító
volt. A soproni Bencés Gimnázium elvégzése után a Pázmány Péter Tudomány-
egyetem magyar–francia szakán folytatta tanulmányait. Felvételt nyert az Eötvös-
kollégiumba. 1944 őszén egyetemista társaival csatlakozott a Tánicsics zászlóalj-
hoz. 1945-től a kommunista párt tagja. A *Valóság* egyik alapítója, 1947 és 1949 kö-
zött felelős szerkesztője. Egyetemi tanulmányai végeztével az MDP Pártközpont
Propaganda Osztályára került, majd a Szikra Könyvkiadó lektora és párttitkára
lett. Később az Országos Könyvhivatalba, majd a Népművelési Minisztérium
Könyvkiadói Osztályára nevezték ki. 1952-ben kizárták a Magyar Dolgozók Párt-
jából, majd 1955-ben visszavették. A Nagy Imre körül kialakult ellenzékhez tarto-
zott. 1956 áprilisában felszólalt Rákosi Máttyás ellen az Írószövetségben, amiért is-
mértelen kizárták a pártból. 1956 októberének végén a Magyar Értelmiség Forra-
dalmi Bizottságának egyik kezdeményezője. A forradalom leverése után többször
kihallgatták, de eljárás nem indult ellene. Néhány évig publikálási tilalom alatt
állt. 1957 elejétől az MTA Irodalomtörténeti Intézet munkatársa, osztályvezető-
je, irodalomtörténész. 2001-ben hunyt el.

LUKÁCSY SÁNDOR

MAGOS GÁBOR

1924-ben született Budapesten Schütz

Gábor néven. Apja gyermekorvos volt. A Trefort utcai főgimnázium után 1932 és 1935 között a Kertészeti Tanintézetben tanult, majd beiratkozott a Műegyetem mezőgazdasági karára, de tanulmányait 1939-ben félbe kellett szakítania, mert behívták katonának. A nevét ekkor magyarosította. Leszerelése után 1941-től uradalmi segédtsízt volt Tolmácson. 1941-ben Pesten helyezkedett el kertépítő mérnökként. 1943-ban behívták munkaszolgálatra. 1944-ben megszökött, és átállt a szovjet csapatokhoz. 1945-ben belépett a Magyar Kommunista Pártba. A Nagybudapesti Földigénylő Bizottság elnöke, a Földművelésügyi Minisztérium tisztviselője volt. 1946 novemberétől Zemplén megyében az MKP szervezőtitkára. 1948 nyarától az MDP KV mezőgazdasági osztályán dolgozott, majd a Földművelési Minisztériumban minisztériumi tanácsos lett. 1951-ben elbocsátották, a soroksári tangazdaság igazgatójává fokozták le. A Nagy Imre-féle politikai vonal támogatója volt, ezért 1955-ben kizárták a pártból, és állását is elvesztette. Az 1956-os forradalom alatt kapcsolatban állt a Magyar Írók Szövetségével, a Forradalmi Karhatalmi Bizottsággal és több fegyveres csoporttal. Aktívan részt vett a forradalom leverése utáni szellemi ellenállásban. 1956 decemberében emigrált. Családjával Svájcban telepedtek le. Dübendorfban segédmunkás, majd kertész, részlegvezető egy mezőgazdasági gépeket forgalmazó cégnél. 1958-tól a Massey-Ferguson svájci lerakatánál igazgató asszisztens. Munka mellett pszichológussá képezte át magát. Az Alkalmazott Pszichológiai Intézetben kapott állást. 1967-től a Dichter Intézetben volt közvélemény-kutató. 1969 és 1972 között az Isopublicnál projektvezető. Ezt követően könyvelőként, később pénzügyi vezetőként dolgozott egy nyelviskolában. 1982-ben ment nyugdíjba. Az emigráns Irodalmi Ujság Baráti Körének megalapítója. 2000-ben meghalt.

MÁRKUS ANNA

(Anna Márk) 1928-ban született Bu-

dapesten értelmiségi családban. 1940-ig szüleivel anyai nagyapja, Vészi József, a *Pester Lloyd* főszerkesztője otthonában élt. 1944-től a zsidóüldözések miatt bujkálni kényszerült. 1946 és 1947 nyarát Vilt Tibor budafoki művésztelepén töltötte. 1946-ban beiratkozott a Képzőművészeti Főiskolára, ahol Berény Róbert lett a mestere. 1946 és 1947 nyarát a Vilt Tibor által szervezett budafoki művésztelepen töltötte. Nem tartozott az Európai Iskolához (már csak fiatal koránál fogva sem), de barátaival rendszeresen látogatta a csoport festőinek műtermét. 1950-től az Állami Bábszínház díszletműhelyében dolgozott Bródy Verával, Jakovits Józseffel és Ország Lilivel. 1956-ban későbbi férjével, Czitrom Gáborral elhagyta Magyarországot. 1959-ig Németországban, Saarbrückenben éltek, majd Párizsban telepedtek le. 1982 és 1984 között a párizsi Cité des Arts ösztöndíjasa volt. 1964 óta számtalan önálló kiállítása volt európai galériákban. 1980-tól jelennek meg

művészkönyvei. Európa számos közgyűjteményében vannak alkotásai. Magyarországon alkotásaiból 1990-ben a budapesti Vasarely Múzeumban, 2004-ben pedig a Fővárosi Képtárban rendeztek kiállítást.

1920-ban született jómódú polgári családban Budapesten. Apja bankár volt. A Szent Imre Gimnáziumban érettségizett, 1938-tól a Pázmány Péter Tudományegyetem néprajz szakán tanult, ahol Györffy István és Erdei Ferenc is a tanára volt. Hatásukra a negyvenes évek elejétől falukutatással kezdett foglalkozni. 1943-ban megvédte *Kertek és tanyák Nagyköőrösön* című doktori disszertációját. 1944-ben behívták katonának, fogságba esett. 1944 végén a szovjet csapatokkal tért vissza Magyarországra. Kecskeméten részt vett a földosztásban, majd Bibó István mellett a Belügyminisztérium törvényelőkészítő osztályán dolgozott. A *Valóság* című folyóirat egyik alapítója és szerkesztője volt 1947-ig. Ezt követően a *Szabad Szó* és a *Válasz*, valamint a Kelet-európai Tudományos Intézet munkatársa. 1948 és 1951 között a Magyar Közgazdaságtudományi Egyetem oktatója volt. Az 1956-os forradalom idején az Országos Nemzeti Bizottság főtitkára, a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának tagja. 1957 februárjában letartóztatták, és tíz év börtönbüntetésre ítélték. 1961-es kiszabadulása után előbb a Szerzői Jogvédő Hivatalban dolgozott, majd 1962-től a Móra Kiadónál volt szerkesztő, ismeretterjesztő ifjúsági kiadványok szerzője. A hatvanas évek közepétől ismét falukutatással foglalkozott. 1997-ben hunyt el.

MÁRKUS ISTVÁN

1922-ben született Békéscsabán, gazdálkodó családban. Általános és középiskolai tanulmányait Békéscsabán végezte, majd 1944-ben Budapesten jogi diplomát szerzett. 1944 nyarán nem tett eleget a bevonulási felhívásnak, 1945 februárjában viszont önként jelentkezett az új magyar hadseregbe a náci Németország elleni harcra. Augusztusban belépett a kommunista pártba. 1945–48 között Békés, majd Zala megyében volt jegyző. 1948-ban átigazolták az MDP-be, de néhány hónappal később koncepció váddal kizárták. Egy ideig szülei gazdaságában volt segítő családtag, majd önálló gazdálkodásba fogott. 1952-től könyvelőként dolgozott. 1956-ban munkahelye, a Békéscsabai Kézműipari Vállalat munkástanácselnökévé, valamint a városi munkástanács elnökhelyettesévé választották. 1958-ban másodfokon két év börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után segédmunkás, majd fordító és belső ellenőr volt Budapesten. 1983-ban nyugdíjba ment. 1992-ben a Független Demokratikus Magyarországi Emlékéremmel tüntették ki. 2002-ben halt meg.

MOLNÁR MIHÁLY

1920-ban született Debrecenben, munkáscsaládban. Szabómunkás apja a ruházati munkások szakszervezetének elnöke

MOLNÁR ZOLTÁN

volt a húszas évek első felében. Molnár Zoltán 1940-től fémipari szakiskolába járt, és bekapcsolódott az illegális ifjúsági mozgalomba. 1942-ben bevonult, 1944-ben hadifogságba esett. 1945 januárjában tért vissza Magyarországra, azonnal tagja lett az MKP debreceni pártvezetőségének. 1945 márciusától miniszteri biztosként irányította a földosztást Biharban. 1945 áprilisától az MKP Hajdú-Bihar megyei titkára. 1948 és 1950 között az MKP/MDP Somogy megyei titkára. 1950-ben leváltották, és kizárták a pártból. Az Épületelemgyárban lett munkaverseny-szervező, majd üzemvezető. Írással foglalkozott. 1954-től az *Irodalmi Ujság*, később a *Szabad Nép* munkatársa. 1956 augusztusában visszavették a pártba, szeptemberben az Írószövetség vidéki titkárává választották. Az 1956-os forradalom idején ebben a pozíciójában a vidéki szervezetekkel tartotta a kapcsolatot. 1956 decemberében letartóztatták, és három év börtönbüntetésre ítélték. 1959-ben szabadult. Üzemi lapoknak dolgozott. 1963 után 1981-ig, nyugdíjba vonulásáig az *Élet és Irodalom* rovatvezetője, majd főmunkatársa volt. 2009-ben hunyt el.

NAGY PÁL JENŐ

1911-ben született Budapesten. Apja

könyvelő, anyja pénztáros volt. A polgári iskola elvégzése után szerszámkészítő lakatosnak tanult. 1928-ban szabadult fel. A Ganz Vagon- és Gépgyárban, majd az Óbudai Hajógyárban helyezkedett el. 1934-től a Vas- és Fémmunkások Szakszervezete, 1935-től a Magyar Szociáldemokrata Párt tagja. 1936–38-ban az Optikai Műveknél idomszerész. 1938 és 1948 között az Egyesült Izzólámpa és Villamosság Rt. alkalmazottja, műhelybizalmi, 1944 decemberétől a gyár főbizalmija. 1948-ban lemondott tisztségéről, és kilépett a gyárból. Az SZDP-ből kizárták. Szerszámkészítő kisiparosként dolgozott tovább. 1950-ben letartóztatták, és kémkedés vádjával tizenhárom év fegyházbüntetésre ítélték. 1955-ben szabadult, 1962-ben rehabilitálták. 1956-tól 1971-es nyugdíjazásáig a Remixben dolgozott gyártmányfejlesztő kutatóként és műszaki fordítóként. Átmenetileg a gyár nemzetközi kapcsolatok csoportjának vezetője is volt.

NÁDASDY FERENC

1937-ben született Nadasdldányban,

arisztokrata családban. Szüleivel és két nővérével nyolcéves koráig a dédapja által épített nadasdldányi kastélyban élt. 1944. október 26-án szovjet katonák harc közben lelőtték az apját, ezután a front közeledtével a család Ausztriába menekült. 1945 végén tértek haza, de nem költözhetek vissza a kastélyukba, korábbi főintézőjük házában telepedtek le. 1948-ban felköltöztek Budapestre. 1951-ben rokonokhoz került, Dunaharaszti. 1956-ban érettségizett a Kecskeméti Piarista Gimnáziumban, majd a Kecskeméti Konzervgyárban dolgozott segédmunkásként. 1956 novemberében a zöldhatáron át Ausztriába menekült, Kanadába emigrált. 1957-től a közgazdaságtant tanult az USA-ban. 1962-ben visszatért Kanadá-

ba. Kezdetben szállodai menedzseléssel foglalkozott. A hatvanas évek végén fotóstúdiót nyitott, azonban két év után tönkrement. Ezt követően a Rémy Martin Vállalat marketingmenedzsere lett. 1969-ben látogatott először Magyarországra. 1991-ben létrehozta a környezet- és természetvédelemmel, illetve művészetekkel foglalkozó Nádasy Alapítványt és Nádasy Akadémiát. Sikerült elérnie a nádasdudányi kastély helyreállításának megkezdését, majd részleges helyreállítását. 1998-ban végleg hazatelepült. Az alapítvány húszéves munkáját 2008-ban Magyar Örökség Díjjal jutalmazták. 2013-ban hunyt el Budapesten.

1919-ben született Rosenzweig Irénként a

NÉMETI IRÉN

Szabolcs megyei Nyíraczádon, szegényparaszti családban. Szülei egy Újléta melletti tanyán gazdálkodtak, de 1929-ben, a nagy gazdasági válság miatt elárverezték a tanyát, és a család Debrecenbe költözött. 1930-ban az anyja meghalt hastífuszban. A nehéz anyagi körülmények ellenére az Izraelita Polgári Leányiskolában, majd méltányosságból a Női Felsőkereskedelmi Iskolában tanult, 1938-ban érettségizett. 1937-től részt vett a szociáldemokrata párt legális keretei között működő kommunista csoportok munkájában. 1944 júniusában Auschwitzba deportálták, majd Gleiwitzben volt rabmunkás. 1944 februárjában társaival együtt ismét bevagonírozták, Drezda felé indultak. Leugrott a vonatról, de elfogták, és Theresienstadtba, a Gestapo börtönébe zárták. Négy hónap fogság után, 1945. május 5-én szabadult. 1945 júniusában házasságot kötött Németi Józseffel, aki a kommunista pártban dolgozott vezető beosztásokban, majd 1953 után több évre Moszkvába küldték pártfőiskolára. Irén a nőmozgalomban dolgozott, majd pártiskolákban tanított történelmet. 1955-ben a budapesti pártközpontba helyezték át. 1957-ben kinevezték a *Nők Lapja* főszerkesztő-helyettesének. 1959 tavaszától 1986-ig a lap főszerkesztője volt. 1987-től nyugdíjas. 1971-ben Rózsa Ferenc-díjjal, 1994-ben Aranytoll-díjjal tüntették ki.

1913-ban Pécsen született polgári család-

PERCZEL KÁROLY

ban. A budapesti Műegyetem építészkarán kezdte meg tanulmányait. Az illegális baloldali mozgalomban való részvétele miatt az 1931-es biatorbágyi merénylet után letartóztatták, tíz hónap börtönbüntetésre ítélték, és kizárták az egyetemről. Tanulmányait Brnóban folytatta, majd a zürichi műszaki egyetemen fejezte be. Párizsba költözött, August Perret irodájában dolgozott. Csatlakozott a franciaországi magyarok szociáldemokrata köréhez, amelynek vezetője Károlyi Mihály volt. A háború kitörésekor jelentkezett a francia hadseregbe, leszerelése után részt vett a kommunista ellenállásban. 1945 júniusában érkezett haza. 1946-tól az Építésügyi Minisztériumban, illetve a Fővárosi Munkaügyi Tanácsnál dolgozott. Tagja lett az Új Építészek Körének. 1949-ben letartóztatták, és a Rajk-perben koholt vádakkal tizenöt év börtönbüntetésre ítélték. 1954-ben szabadult. Csatlakoz-

zott a Nagy Imrét körülvevő értelmiségi csoporthoz. 1955-től az Országos Építésügyi Hivatal csoportvezetője, 1957-től az Építésügyi Minisztérium Településfejlesztési Főosztályának vezetője volt. Legfontosabb szakmai eredménye a regionális tervezés magyarországi meghonosítása. A Városépítési Tudományos és Tervező Intézet munkatársaként 1977-től az irányítása alatt készültek a bős–nagymarosi vízlépcső előkészítő tervei. A nyolcvanas évek közepére a háttér tanulmányok meggyőzték róla, hogy a tervet nem szabad megvalósítani, ezért nyilvánosan kiállt ellene. 1992-ben Budapesten halt meg.

PETHŐ TIBOR

1918-ban született Budapesten. Apja a *Magyar Nemzetet* alapító Pethő Sándor újságíró és szerkesztő volt. A Hunyadi Mátyás Reáliskola után 1937 és 1939 között a Ludovika Akadémián tanult, ahol 1939-ben hadnaggyá avatták. Szombathelyen teljesített szolgálatot. 1941-től 1944-ig tanulmányait a Közgazdaságtudományi Egyetemen folytatta Budapesten. Apja halála után 1942-ben a *Magyar Nemzet* szerkesztője lett. Részt vett a Bajcsy-Zsilinszky Endre körül szerveződő ellenállási mozgalomban. 1944 tavaszától a keleti fronton teljesített szolgálatot századparancsnokként. 1945-ben belépett a Nemzeti Parasztpártba. 1945-től a *Magyar Nemzet*, a *Szabad Szó*, a *Kossuth Népe* munkatársa volt. Katonaként a Honvédelmi Minisztérium sajtóosztályára, majd 1945 novemberétől béke-előkészítő osztályára helyezték, később a minisztérium sajtófőnöke volt. 1946-ban az *Új Magyarországhoz* került. 1948 júniusától ismét a *Szabad Szó* munkatársa, rovatvezetője. 1950-től az MTI, 1952-től a *Magyar Nemzet* külpolitikai rovatának vezetője. 1955-től szoros kapcsolatban állt a Nagy Imre körül kialakult pártellenzékkel. 1957-től a *Hétfői Hírek*hez került. 1960-tól ismét a *Magyar Nemzet* munkatársa lehetett, 1973-tól 1983-as nyugdíjazásáig, majd 1991-től a lap főszerkesztője volt. 1966-tól 1989-ig a MÚOSZ alelnöke, illetve elnöke. 1967–71, valamint 1975–80 között országgyűlési képviselő. 1976–89 között a Hazafias Népfront Országos Tanácsának alelnöke. 1995-ben a Magyar Polgári Együttműködés Egyesület egyik alapítója volt. 1996-ban hunyt el.

PETRÁK JÓZSEF

1931-ben Budapesten született sokgyermekes, szegény iparoscsaládban. 1945-ben belépett a Magyar Kommunista Pártba. 1946–49 között textilgyári munkás volt. 1949-ben önként jelentkezett katonának, híradós lett. 1952-ben leszerelt. 1953–56 között alkalmi munkákból élt. 1956. október 23-án részt vett a Bem-szobornál szervezett tüntetésen, majd csatlakozott a Bárány János-féle Tompa utcai felkelőcsoporthoz. 1957-től a Távközlési Kutató Intézetben, 1964 és 1982 között a Központi Fizikai Kutatóintézetben dolgozott. Az interjú készítésekor a Nemzeti Danubius Hajózási Egylet gondnoka volt. 2004-ben elhunyt.

1924-ben Budapesten született. Apja gimnáziumi testnevelő tanár volt. 1942-ben, érettségi után jelentkezett a Ludovika Akadémiára. 1944-ben avatták hadnaggyá Körmenden. 1944–46 között Németországban volt, a kapitulációig csapatszolgálaton, utána angol hadifogolytáborokban. 1949-ben „feljelentési kötelezettség elmulasztásáért” életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, a büntetést később tizenkét évre mérsékeltek. 1956. október 27-én, a forradalom idején szabadult ki. 1957-ben pincérvizsgát tett, 1989-ig a vendéglátóiparban dolgozott, 1973-tól mint éttermi igazgató. Az SZDSZ tagjaként 1990–94 között önkormányzati képviselő volt Kispesten, ekkor kilépett a pártból. Tevékeny szerepet játszott a Politikai Elítéltek Közössége és a Kispesti Nyugdíjasok és Mozgássérültek Klubja megszervezésében. 2002-ben Kispest Díszpolgára címmel tüntették ki.

PETRUSZ TIBOR

1909. május 12-én született Budapesten, értelmiségi családban. Apja, Preisich Kornél korának neves gyermekorvosa, a Tündérhegyi szanatórium létrehozója, vezetője volt. Karlsruheban és Budapesten végezte építészeti egyetemi tanulmányait. 1933-ban Vadász Mihállyal megalapították a Preisich és Vadász Építészirodát. Számos modernista épület fűződik nevékhöz. 1940-ben városrendezési kérdésekkel kezdett foglalkozni. 1945-ben részt vett az újjáépítési munkákban. 1948-ban az Építéstudományi és Tervező Intézet, majd a Magasépítési Tervező Intézet munkatársaként az Általános Rendezési Terv továbbfejlesztésén dolgozott. 1949–50-ben a Budapesti Városrendezési Iroda igazgatója volt. 1951–55 között a Fővárosi Tanács városrendezési és építészeti főosztályának, majd 1975-ig a Budapesti Városépítési Tervező Vállalat városrendezési irodájának vezetője, Budapest általános rendezési terveinek irányítója volt. 1998-ban Budapesten hunyt el.

PREISICH GÁBOR

1914-ben született Földi Júlia néven Budapesten, kommunista munkáscsaládban. Védőnőnek tanult. 1936 és 1939 között Párizsban élt, belépett a Francia Kommunista Pártba. Hazatérése után 1941-ben belépett az illegális magyar kommunista pártba is. A Magyar Bel- és Külforgalmi Vállalatnál dolgozott. 1944-ben ellenállási tevékenysége miatt Rajk Lászlóval együtt letartóztatták, Sopronkőhidára, majd onnan Ausztriába hurcolták. A fogásból 1945 tavaszán szabadult ki. Visszatérése után a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének budapesti titkára, 1946 és 1948 között főtitkára, 1948–49-ben elnöke. Férje letartóztatása után 1949-ben őt is letartóztatták, csecsemő gyermekét elszakították tőle. 1950-ben koholt vádakkal öt év fegyházbüntetésre ítélték, és nevét Györk Lászlónéra változtatták. 1954-ben szabadult. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárnál tudott elhelyezkedni könyvtárosként. Férje ártatlanságának

RAJK JÚLIA

nyilvános elismertetéséért harcolt. 1956. október 6-án Rajk László újratemetése – s vele együtt Rajk Júlia személye – a kommunista rendszer reformjának szimbólumává vált. A rehabilitációval kapott összeget felajánlotta a népi kollégiumok újjászervezésére. Az 1956-os forradalmat leverő szovjet beavatkozás láttán 1956. november 4-én a budapesti jugoszláv nagykövetségre menekült. A Nagy Imre-csoporttal együtt Romániába deportálták, ahonnan csak 1958-ban térhetett vissza Magyarországra. Az Országos Levéltárban dolgozott levéltárosként. Az ellenzéki fiatalokat erkölcsi súlyával támogatta a pártvezetéssel szemben. Részt vett a demokratikus ellenzék tevékenységében. 1981-ben hunyt el.

RÉVÉSZ ANDRÁS

1909-ben Budapesten született értelmiségi családban.

Apja, Révész Mihály a *Népszava* szerkesztője volt. Egyetemi tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetem Jogtudományi Karán végezte, ahol 1936-ban doktori vizsgát tett. 1927-ben belépett a Magyar Szociáldemokrata Pártba, egyúttal a Magánalkalmazottak Szakszervezetébe. 1929-től a Városháza tisztviselője volt. 1930–31-ben katonai szolgálatot teljesített. Mint városi alkalmazott, álnéven publikált a *Népszavában*. 1941-ben zsidó származása miatt áthelyezték az I. kerületi előljáróságra, majd 1943-ban munkaszolgálatra hívták be. 1945-ben a városházi SZDP-szervezet elnökévé választották. Augusztustól a szociáldemokrata párt budapesti szakszervezeti titkára volt. Munkahelyén főjegyzővé nevezték ki, majd a szociálpolitikai osztály helyettes vezetője volt. 1948 februárjában a kommunista párttal való egyesülés támogatói – miután átvették a párt irányítását – kizárták az SZDP-ből. Állását is elveszítette, gombatermesztésből tartotta fenn magát. Részt vett a többi kizárt SZDP-tag támogatására létrehozott, Kéthly Anna vezette hatfős bizottság munkájában. 1950-ben letartóztatták, előbb halálra, majd életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1955. november 25-én szabadult. 1956 októberében részt vett a Magyar Szociáldemokrata Párt újjászervezésében, a párt főtitkárhelyettese lett. November 1–3. között részt vett Bécsben a Szocialista Internacionálé ülésén. Hazatérése után, november 5-én megsebesült, december közepéig kórházban kezelték. 1957 májusától a Budakalászi Textilművek jogtanácsosaként kapott munkát, 1963-tól ugyanott a jogtanácsosi iroda vezetője volt. 1972-ben nyugdíjazták, de 1988-ig tovább dolgozott. A Kádár-korszak éveiben igyekezett kapcsolatot tartani az emigrációval, támogatta a nélkülöző szociáldemokratákat. 1989 után ismét bekapcsolódott a szociáldemokrata politikába. 1992-ben Demény Pál-émlékéremmel tüntették ki. 1996-ban elhunyt.

SCHULLER ERVIN

1932-ben született Marosvásárhelyen.

Apja könyvelő és rövid ideig bankvezető, anyja háztartásbeli volt. A család 1944-ben Budapestre menekült. Az ostrom során anyja meghalt, ő súlyosan megsebe-

sült. Apját malenkij robotra vitték a Szovjetunióba, így ő és a nővére 1945 tavaszától 1950-ig a Sztehlo-intézet lakója volt. 1952-ben érettségizett, a budapesti, majd a gödöllői agráregyetemen tanult. 1956-ban a gödöllői egyetemen bevélezották a MEFESZ-be, decemberben elhagyta az országot. 1957-től Kanadában élt, fizikai munkásként tartotta el magát. 1961-ben feleségével Angliába költözött, ahol előbb kereskedősegéd, majd egy tejgazdasági kutatóintézetben laboráns volt. 1990-től 2010-ben bekövetkezett haláláig ismét Magyarországon élt.

A Békés megyei Szeghalmon született

SEBES SÁNDOR

1902-ben. Apja tanító volt. A kereskedelmi érettségi megszerzése után a Magyar Általános Takarékpénztár könyvelőjeként, majd revizoraként dolgozott. 1929-ben belépett az illegális kommunista pártba, 1934-től a Vörös Segély aktivistája volt. Illegális politikai tevékenysége miatt több alkalommal bebörtönözték. 1936-ban csatlakozott a Nemzetközi Brigádokhoz, és 1939-ig a köztársaságiak oldalán harcolt a spanyol polgárháborúban. Franciaországba menekült, ahol internálták. 1943-tól részt vett a francia antifasiszta ellenállási mozgalomban. A franciaországi magyar kommunista pártcsoport szervezőtitkára, a Franciaországi Magyar Függetlenségi Mozgalom titkára volt. 1945-ben hazatért. Hamarosan az MKP pártgazdasági osztály helyettes vezetőjévé nevezték ki, majd 1946 és 1951 között az MDP KV gazdasági osztályának vezetőjeként dolgozott. Ezt követően a Belkereskedelmi Minisztérium főosztályvezetője, 1953-tól miniszterhelyettes, majd 1956 és 1969 között, nyugdíjba vonulásáig a belkereskedelmi miniszter első helyettese. Az MDP, majd az MSZMP KEB tagja, 1966-tól 1970-ig az MSZMP KB tagja. 1999-ben hunyt el.

(Tempefői) 1901-ben született Budapes-

SIBELKA PERLEBERG ÁRTÚR

ten német eredetű, jómódú hivatalnokcsaládban. Apja és anyai nagyapja is a Dohányjövédéki Hivatalban dolgozott, utóbbi annak igazgatója volt. Szülei korai válása után a Perleberg nagyszülők nevelték fel. A Budapesti Királyi Egyetemi Katolikus Gimnáziumba járt. A Tanácsköztársaság bukása után leérettségizett, majd a Közgazdaságtudományi Egyetemen tanult tovább. Ledoktorált, majd 1926 és 1932 között a Statisztikai Hivatalban volt segédfogalmazó. Ekkor már rendszeresen jelentek meg cikkei a *Magyarságban*. 1932-től a Földművelésügyi Minisztérium tisztviselője, 1941–42-ben átmenetileg a Közélelmezési Minisztérium propaganda osztályának vezetője. A *Magyar Nemzet* mellett, melynek 1938-as megalakulása óta állandó munkatársa volt, és ahol Lénárd János, valamint Tempefői néven jelentek meg írásai, más lapokban is – *Szabadság*, *Süd-Ost Kurrier*, *Film-Színház-Irodalom*, a satirikus *Pesti Posta* stb. – publikált. 1945 telén malenkij robotra hurcolták. 1945 májusától továbbra is a Földművelésügyi Minisz-

tériumban dolgozott, a közigazgatási főosztály vezetője lett. A *Világban* jelentek meg színházi és könyvkritikái, de írt a *Szabad Száj* című vicclapba is. 1946-tól 1948-ig a FAO magyar bizottságának főtárgyalója volt. 1948 nyarán letartóztatták, összeesküvés vádjával elítélték. Öt év börtönbüntetés után 1953 nyarán szabadult. A MÉH-nél helyezkedett el fuvarozóként, majd a Vas- és Edénybolt Vállalatnál volt adminisztrátor. 1957-ben az Országos Tervhivatalba került, később az Élelmezésügyi Minisztérium dokumentációs osztályát vezette 1976-os nyugdíjba vonulásáig. 1991-ben Budapesten hunyt el.

SIMONFAY PÁL

1924-ben Szegeden született. Apja katonatiszt volt, 1939-es nyugdíjazását követően csatlakozott a Nagybaconi Nagy Vilmos vezette antifasiszta csoporthoz. A család 1927-től Budapesten élt, heten voltak testvérek. Pál 1935-től a soproni katonai iskolában tanult, majd 1942-től a Ludovika Akadémián folytatta tanulmányait. 1944 novemberében a frontra irányították, de megszökött az egységtől. Budapesten hamis papírokkal bujkált, részt vett a zsidómentésben. 1946-ban a Honvédelmi Minisztériumban dolgozott. 1948-ban kivándorló útlevelel elhagyta az országot. Párizsban kezdetben alkalmi munkákból élt, majd kereskedőként dolgozott. Tanult a Sorbonne-on, és tagja lett a párizsi Martinovits Szabadkőműves Páholyinak. 1968-ban Németországba költözött, Münchenben használt gépkocsikkal kereskedett. 1974-ben kapta meg a német állampolgárságot, ezután rendszeresen járt haza. 1979-től Milánóban élt, ingatlankereskedő lett. 1994-ben hazatelepült. 2005-ben elhunyt.

SOMODI ISTVÁN

1925-ben Szolnokon született szegény-paraszti családban. Tizenhárom éves korától házitanító volt. 1943-ban részt vett a szárszói konferencián, majd beiratkozott az egyetem jogi karára. 1948-ig a Győrffy-kollégium tagja volt. 1944-ben munkaszolgálatra vezényelték a Keleti-Kárpátokba. 1945-ben miniszteri biztosként irányította a földosztást Szolnok megyében, majd a Nemzeti Parasztpárt megyei titkára lett. 1946-ban Fejér megyében népi kollégiumokat szervezett. 1947 nyarán a jugoszláviai Petőfi Sándor vasútépítő brigád parancsnoka, 1947–48-ban a Dózsa György Népi Kollégium igazgatója volt. 1948-ban ő indította el a Magyar Ifjúság Népi Szövetsége keretében működő országépítő diákmozgalmat. Ezzel egyidejűleg Veres Péter titkára volt. 1948 őszétől Erdei Ferenc titkára lett. 1953-tól a Földművelésügyi Minisztérium jogügyi osztályán dolgozott. 1956. október végén megválasztották a minisztérium forradalmi bizottsága elnökének. Az év végén eltávolították állásából. Közel két esztendeig segédmunkásként dolgozott. Ezt követően Martonvásáron mezőgazdasági kutatómunkában alkalmazták. Egy évtized múltán kutatói munkakört kapott.

1929-ben született Siófokon. Apja gyógyszerár-tulajdonos volt. Az elemi iskola után 1939-től a kőszegi Hunyadi Mátyás Reáliskolai Nevelőintézetben, majd 1943-tól a nagyváradai Gábor Áron Honvéd Tüzérségi Hadapródiskolában tanult. 1944 decemberében önként jelentkezett katonai szolgálatra, és tüzérutegével részt vett a dél-budapesti harcokban. 1947-ben érettségizett. A Pázmány Péter Tudományegyetem gyógyszerész karán folytatta tanulmányait, de származása miatt 1949-ben eltávolították az egyetemről. Segédmunkásként, majd diszpécserként helyezkedett el a Gyógyáru Értékesítő Vállalatnál. Egykori kadétiskolásokból Mezartin néven ellenálló csoportot szervezett. 1955-ben letartóztatták. Fegyveres összeesküvés vádjával tizenhét év szabadságvesztésre ítélték, azonban 1956 őszén büntetését tizenhárom évre mérsékeltek. Az 1956-os forradalom alatt, október 31-én a tüntetők szabadították ki a Gyűjtőfogházból. Ezt követően november 9-ig a Corvin közti felkelőkkel harcolt a szovjet csapatok ellen. 1956. november végén emigrált. 1957-ben Franciaországban telepedett le. Folytatta félbehagyott egyetemi tanulmányait. Párizsban megalapította a Magyar Szabadságharcosok Szövetségét, melynek főtitkára, majd elnöke volt. 1958-ban részt vett a Szabadságharcosok Világszövetségének megszervezésében is, a szervezet alelnökévé választották. 1960 után egy ipari festékeket és ragasztókat gyártó vállalatnál dolgozott vegyésztechnikusként, később kutató vegyészként. A párizsi Diadalívnél minden évben megrendezett 56-os megemlékezés kezdeményezője és fő szervezője.

SUJÁNSZKY JENŐ

1912-ben Budapesten született. Apja elszegényedett kisnemes, minisztériumi tisztviselő, anyja tanítónő volt. Az egyetemen magyar–francia–művészettörténet szakon tanult. 1932-ben belépett a KIMSZ-be. 1933-ban letartóztatták, és másfél évi börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után emigrált. Párizsban és Bécsben dolgozott, vegyésztechnikusi képe­­sítést szerzett. 1938-ban tért haza. 1944-ig Budapesten, majd Pápán textiltechnikusként dolgozott, és ismét bekapcsolódott az illegális mozgalomba. 1945-ben a kommunista párt VIII. kerületi párttitkára volt, majd a KV apparátusába került, és különböző középvezetői funkciókat töltött be. 1948–50 között Magyarország első bukaresti követe volt, majd az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztályának helyettes vezetőjévé nevezték ki. 1951-ben leváltották, és megbízták a Népművészeti Intézet megszervezésével. 1954-ben szembefordult a Rákosi-féle vezetéssel. 1956 októberében a Szabad Kossuth Rádió kormánybiztosa lett. Az ő rendelkezésére vezették be ismét a déli harangszót a Magyar Rádió adásában. Nem lépett be az MSZMP-be, ezért elbocsátották. 1957–59 között az Országos Széchényi Könyvtárban dolgozott. 1959-ben letartóztatták, és ötévi börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után fordítóként és lektorként dolgozott. A Zeneműkiadó

SZÉLL JENŐ

munkatársa, majd a *Könyvvilág* szerkesztője volt. 60. születésnapján nyugdíjazták. Ezután számos cikke jelent meg az *Élet és Irodalomban* a népművészet és népzene tárgykörében. 1979-ben aláírta a Charta '77 vezetőinek letartóztatása ellen tiltakozó memorandumot. Az 1986 decemberében Eörsi István lakásán rendezett illegális 56-os konferencia egyik szervezője és előadója. 1988-ban a TIB egyik alapító tagja, részt vett Nagy Imre és mártírtársai 1989. június 16-i újratemetésének megszervezésében. 1994-ben hunyt el.

SZILÁGYI JÁNOS GYÖRGY

1918-ban Budapesten született értelmiségi családban. Apja újságíró, laptulajdonos volt, korán meghalt. A Lónyay utcai református gimnáziumban érettségizett. Szellemi fejlődését két évvel idősebb bátyja (aki húszévesen elhunyt) és az ő baráti köre (Devecseri Gábor, Karinthy Gábor, Kertész Tamás) inspirálta. 1942-ben a Pázmány Péter Tudományegyetemen magyar–latin szakos tanári és bölcsészdoktori oklevelet szerzett. A zsidótörvények miatt nem kapott állást, magántanításból élt. 1942-ban, majd egy évvel később újból behívták zsidó katonai munkaszolgálatra. 1944 júniusában az ukrán frontra került, júliusban szovjet fogságba esett. 1944 szeptemberében érkezett a zaporozsjei hadifogolytáborba, ahonnan 1947-ben szabadult. Klasszika-filológus, az ókortudomány meghatározó tudósa. Az etruszk művészet világszerte elismert szaktekintélye. Kerényi Károly klasszika-filológus tanítványa és tudományos munkásságának folytatója. A Szépművészeti Múzeum tudományos főmunkatársa. 1951 és 1992 között vezette a múzeum Antik Gyűjteményét. 1952-től címzetes egyetemi tanárként tanított az ELTE-n is. 1973-tól a történettudomány akadémiai doktora. Számos szakmai díj kitüntetője. 1991-ben Kosuth-díjat, 2011-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztje a csillaggal kitüntetést kapott.

TÓTH BÁLINT

1929-ben született Keszthelyen értelmiségi családban. Apja fogorvos, anyja fényképész volt. Az elemi iskola után a Pannonhalmi Bencés Gimnáziumba került. 1944 novemberétől Csesztregen bujkált, hogy elkerülje a besorozást. 1948-ban már az államosított Pannonhalmi Gimnáziumban érettségizett. 1948-tól a budapesti Orvostudományi Karon, majd 1949-től 1951-ig a Bölcsészettudományi Kar magyar–történelem szakán tanult. 1951-ben államellenes összeesküvés és szervezkedés vádjával hat év börtönbüntetésre ítélték. A Váci Fegyházban születtek első versei. 1955-ben szabadult. A csepeli Finomhengerműben segédmunkásként alkalmazták. 1956 októberének végén a Politikai Foglyok Országos Szövetségének alapító tagja. 1957 júniusában kémkedés gyanújával letartóztatták, egy fél év után vádemelés nélkül szabadult. Kocsikísérő, könyvraktári munkás, utcai könyvárus volt. 1962-től 1970-ig az Országos Széchényi-

nyi Könyvtárban könyvtárosként dolgozott. 1968-ban rehabilitálták. 1970-től szabadfoglalkozású költő és író. 2000 óta a Magyar Művészeti Akadémia tagja.

Budapesten született 1936-ban. Apja gé-

UNGVÁRY RUDOLF

pészmérnök, svájci származású anyja házasságkötése előtt kalapos volt. 1955-ben a Kölcsey Ferenc Gimnázium orosz tagozatán érettségizett, majd a miskolci Rákosi Mátyás Nehézipari Műszaki Egyetem Gépészmérnöki Karán folytatta tanulmányait. Az 1956-os forradalom idején a miskolci egyetemi diákszövetség vezetője volt, november 4-ig a miskolci rádióstúdióból sugárzott hírszolgálat vezetője volt. 1957-ben Kistarcsára internálták, és kizárták az egyetemről. 1958 után vas-észtergyáros volt, majd műszaki ellenőr a Textilgépkatrész Gyárban. Levelező tagozaton, textiltechnológia szakon gépész oklevelet szerzett a Műegyetemen. 1966-tól 1974-ig szabadfoglalkozású, műszaki fordító, 1967–73 között a *Vigilia* filmkritikusa volt. 1974–79 között információs mérnök, automatizált adatbázis-kezelő rendszerek információkereső nyelvi szótárainak (tezaurusz) készítésével foglalkozott. 1981-től a Könyvtártudományi és Módszertani Központ tudományos munkatársa, majd 1983-tól az Országos Széchényi Könyvtár tudományos főmunkatársa. 1989 után az ELTE és a KLTE oktatója, osztályozáselméletet és információkeresést adott elő. Középiskolás kora óta foglalkozik szépírással, de művei csak 1965 után jelenhettek meg nyomtatásban. 1988-ban részt vett a TIB megalakításában. Nagy Imre és mártírtársai 1989. június 16-i újratemetésének egyik szervezője, az emlékműbizottság titkára volt. 1989 óta rendszeresen jelennek meg publicisztikai írásai és politikai esszéi. 2005-ben Széchényi Ferenc-díjjal, 2011-ben Füst Milán-díjjal tüntették ki.

1915-ben Pápán született szegény mun-

VASS HENRIK

káscsaládban. A négy polgári elvégzése után cipészsegédként dolgozott. 1937-től illegális kommunista párttag, 1939-től katona, 1941-től munkaszolgálatos volt. 1942 nyarán szovjet hadifogságba esett, 1945 októberében tért haza. 1945-ben a *Pápai Hírlap* felelős szerkesztője lett. 1948-ban kezdődött pályája a kommunista párt központi apparátusában. A sajtóosztály egyik vezetőjének nevezték ki, majd két évet a pártfőiskolán töltött. 1951-ben a Szikra Könyvkiadó politikai lektorátusának vezetője lett. A forradalom alatt az V. kerületi pártház fegyveres védelmét koordinálta. Novemberben a Kossuth Könyvkiadó igazgatójának nevezték ki. 1961-től az MSZMP KB Párttörténeti Intézete igazgatója volt. 1980-ban nyugdíjazták. 1975-től öt éven át az MSZMP KB tagja volt. 1983-tól az ELTE BTK Új- és Legújabbkori Történeti Tanszék címzetes egyetemi tanára, 1990-től a történelemtudományok doktora volt. 2004-ben Budapesten hunyt el.

VARGA JÁNOS

1927-ben született a Vas megyei Sótöny-

ban, szegényparaszti családban. Az elemi iskola hat osztályának elvégzése után felvették Vas megye Árvaháza internátusába, ami lehetővé tette, hogy középiskolába járjon. 1939-től a szombathelyi Faludi Ferenc Gimnáziumban tanult tovább. 1944 júniusában diák-munkaszolgálatra hívták be a szombathelyi repülőtérré, majd ősztől rendszeresen közmunkára vitték. Az 1945-ös földosztás során családja meglévő 3 holdjuk mellé még 2,5 holdat kapott, és azon gazdálkodtak tovább. Varga János egy szombathelyi népi kollégium tagjaként folytatta középiskolai tanulmányait, 1947-ben érettségizett. 1951-ben szerzett az ELTE-n történelem–levéltáros diplomát. 1951-től az ELTE Társadalomtudományi Kar középkori magyar történet szakának oktatója, 1955–56-ban a kar dékánhelyettese. 1956 októberében beválasztották az Egyetemi Forradalmi Diákbizottságba, valamint a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságába. A forradalom után pozíciójából eltávolították, az MTA Történettudományi Intézetében dolgozhatott. 1968 és 1978 között a Művelődési Minisztérium Levéltári Igazgatóságát, illetve osztályát vezette. 1978 után 1990-es nyugdíjba vonulásáig a Magyar Országos Levéltár főigazgatója volt. 1990 és 1994 között az MDF országgyűlési képviselője. 1990-ben az MTA levelező, majd 1998-ban rendes tagjává választották. 2008-ban hunyt el.

ÚJRAKEZDÉS

TABAJDI GÁBOR

Nulladik év

Magyar kereszténydemokraták 1945-ben 143

LÉNÁRT ANDRÁS

Hogyan tovább?

Zsidók visszaemlékezései 1945-re 170

RAINER M. JÁNOS

A vert sereg – századosok 1945-ben 195

TABAJDI GÁBOR

NULLADIK ÉV

*Magyar kereszténydemokraták 1945-ben**

A kereszténydemokrácia ideológiaként, programként és politikai szerveződésként 1945-ben jelent meg a hazai közéletben. Évtizedes „szellemi előkészítés” (majd az ellenállásban való érlelődés) után ekkor vált a országosan ismertté.¹ A folyamat összességében a nyugat-európai trendekbe is illeszkedett.² Ám e kezdeti időszak emlékezetét az egymás után bekövetkező rendszerváltások, politikai fordulatok utóbb elhomályosították Magyarországon, a közel egykorú elbeszélésekre is új rétegek rakódtak. A Keresztény Demokrata Néppárt (KDNP) hagyományában az 1944-es megalakulás, illetve az 1947-es választási siker vált hangsúlyossá.³ Pedig a világháború lezárásával korszakváltást, globális átrendeződést hozó 1945-ös év folyamatai különös erővel világitanak rá, milyen mozgástér, illetve kényszerpálya adatott a hazai kereszténydemokrácia számára. A mozgalmas esztendő eseményeit vizsgálva párhuzamosan elemezhető az elismerésért folytatott küzdelem, a korlátozott demokrácia körülményeinek alakulása, illetve a párton belüli törésvonalak megjelenése (legyen szó akár ideológiai, akár egyházpolitikai küzdelmekről). 1945 tehát – a politikatörténetből vett fogalommal – valóban a „nulladik évnek” tekinthető a hazai kereszténydemokrata hagyományban.⁴ Az ekkor megfigyelhető jelenségekből a későbbi történések is jobban értelmezhetők.

A (Keresztény) Demokrata Néppárt történetével kapcsolatban már számos visszaemlékezés és történeti feldolgozás látott napvilágot. Tanulmányomban ezért 1945 kereszténydemokrata megéléstörténetével, illetve emlékezetével foglalkozom. Ennek kapcsán mutatom be az ekkor érzékelhető várakozásokat és stra-

* A tanulmány megírásához szükséges kutatásokat az MTA Bolyai-ösztöndíja is támogatta.

1 Gergely (1980); Izsák (1985); Babóthy–Kovács (1990); Csapody (2004); Mészáros (2005); Szokolczai–Szabó (2011).

2 Gergely (2001).

3 Az évfordulós kiadványok közül lásd: Pálffy (2014); Semjén–Mészáros (2007).

4 Lukacs (1996).

tégiákat, a nemzetközi fejlemények hatásait. Végző soron a tágan értelmezett kereszténydemokrata hagyományról, egy közéleti alternatíva kialakulásáról kívánok körképet adni.

MEGÉLÉS ÉS EMLÉKEZET

Az 1945-ös korszakváltó esztendő mély nyomokat hagyott a magyar kereszténydemokrata hagyományban is. A felidézett események, az emlékezeti sémák nagyban hasonlítanak, akár a (K)DNP vezetői, képviselői, akár a szerveződésekhez kapcsolódó prominens személyek vagy az eszmeiséghez (tágabban) kötődő emberek visszaemlékezéseit vizsgáljuk. Ez egyszerre fakadhat a világháborús időszak általános tapasztalataiból, kollektív élményeiből, valamint az emlékezet formálódása révén közösen kialakult struktúrákból.

A kereszténydemokrácia sorsának szempontjából kulcsfontosságúnak bizonyult a legnépesebb katolikus tömegszervezet, a KALOT⁵ két vezetőjének, Nagy Töhötömnek és Ugrin Józsefnek még 1944-ben megkezdődő, a szervezet meg-

5 A Katolikus Agrárfűzéségi Legényegyesületek Országos Testülete (KALOT) történetéről lásd Balogh (1998).

6 Petrás (2014).

7 Ugrin (1995).

8 Nagy (1990) 141–165.

illetve átmentését célzó küldetése. Lényegében azonos módon idézték fel a frontvonalon át a megszálló szovjet parancsnokságig vezető útjukat, bizonyos részletekben azonban különbözött az elbeszélésük. Későbbi nézőpontjukat meghatározta, hogy utóbb teljesen eltérő életutat jártak be. A jezsuita Nagy Töhötöm laicizált, emigrált, megházasodott és szabadkőművesnek állt, ám idővel a titkos társasággal is összeveszett. Végül hazatérve a magyar hírszerzés ügynöke lett.⁶

Ugrin Józsefet 1947-ben parlamenti képviselővé választották, 1948-as lemondatása után a korszak végzálásait elviselve, 1956 után valahogy megkapaszkodva itthon nevelte fel gyermekeit, időről időre megpróbálkozva a KALOT feltámasztásával.⁷

Ám 1944. október 31-én még együtt indultak el motorral Budapestről a hatvani országúton, a menekülőkkel szemben, a szovjet csapatok felé. Átjutottak a fronton, majd november első napjaiban külön-külön estek szovjet fogságba. Kihallgatásaikat, „tárgyalásaikat” színes képekben örökítették meg. Portréik, melyeket a szovjet katonákról, parancsnokokról, majd a hasonló ellátásban részesülő potenciális magyar vezetőkről (például Nógrádi Sándorról, a debreceni Arany Bikában gyülekező politikusokról) rajzoltak, elevenek és élményszerűek.⁸ A leírások leghomályosabb, lírai jellegű részei éppen a szovjetekkel való egyeztetésekkel kapcsolatosak. A kényszerű várakozás, a megtapasztalt időhúzás megörökítésébe már beleszűrődött az eseménysor későbbi értékelése is. Ez a folyamat, a párt feloszla-

tása után itthon és az emigrációban folyó vita, önmarcangolás különösen nehezzé teszi az 1945-ös események reális megragadását.

Akárhogy történt, a Nagy–Ugrin küldetés három tényezőre is rávilágít a kereszténydemokrácia lehetőségeivel kapcsolatban. Az első és legfontosabb a világpolitikai, külpolitikai korszakváltás felismerése, magyarán a háború elvesztése és az ebből fakadó feladatok és cselekvés. Mindez számos csoport esetében tervszerűen történt. A KALOT vezetői közül például Kerkai Jenő és Meggyesi Sándor is útnak indultak, s a szervezet központján, Érden át december 7-én érkeztek meg Debrecenbe. A másik az új hatalmi szervekhez való kapcsolódás, illeszkedés – ennek mozzanatai Kerkai és Meggyesi útjában is megragadhatók. A KALOT munkatársai már 1945. január első napjaitól az ideiglenes hatalom rendeleteit terjesztették a német megszállóktól megszabadított területeken. Ez a tevékenység adott lehetőséget a Tiszántúlon a mozgalom újjászervezésére.⁹ A szervezési szabadság „ára” viszont az új magyar demokratikus hadsereg részére folytatott toborzómunka volt.¹⁰ A harmadik: hogy ezekben a hónapokban a mozgalom-, illetve egyházszerzés vagy az egyházpolitikai és a direkt közpolitikai részvétel még korántsem választhatók el egymástól. Sőt ezek a szempontok bizonyos értelemben később sem szálazhatók szét. Nagy Töhötöm, miközben a jezsuita rend talpra állításán munkálkodott, a KALOT pénzalapjához gyűjtött, titkos egyházdiplomáciai küldetést is végrehajtott (az új bíboros, Mindszenty kiválasztásában játszott szerepet). Így a jezsuita szerzetes naplója kivételes egykorú forrásnak tekinthető. (A pártszerzés eseményeinek datálásához alapvető dokumentum.) Ám a páter titkos küldetése, névváltoztatásai¹¹ óvatosságra kell hogy intsek kései olvasóit, visszaemlékezéseinek számos elemét már kortársai is megkérdőjelezték. Hiszen Nagy Töhötöm az új identitáskonstrukciók mesterének tekinthető. Ezt a társadalmi méretekben lejátszódó folyamatot a KDNP vezetői az elsők közt végezték el, amikor a szociális forradalmár, a progresszív keresztény politikus imázsát kívánták kialakítani. Közben a kommunistákkal kialakított kapcsolataikat a világnézeti autonómia megőrzését hangsúlyozva idézték meg.¹²

A kereszténydemokrata politikusok hozzáférhető visszaemlékezéseiben, életinterjúiban az 1945-ös esztendő a diktatórikus rendszerek elleni küzdelem történeteként, a háborús pusztítás és az újrakezdés drámájaként jelenik meg. Az önigazolás, önlegitimáció mozzanatai mellett a háború sújtotta ország mindennapi eseményosrai rögzültek emlékezéseikben: egyéni kalandjaik mellett később általános és általánosítható történeteket idéztek meg.

9 Először 1945. február 1-jén jelent meg egy a KALOT működését hirdető röplap.

10 Ugrin (1995) 206.

11 Petrás (2014).

12 Ugrin (1995) 345.

Keresztes Sándor, a párt egyik 1956-os újjászervezője, az 1989-ben újjáalakuló KDNP elnöke a Nemzeti Számonkérő Szék fogságából (a Margit körúti fegyházból) történt 1944-es szabadulása után bujkálni kényszerült. Sok más kortársához hasonlóan megtagadta a katonai behívást, és hamis orvosi papírokat szerzett, ami abszurd módon végül nem a nyilasoktól, hanem a szovjet elhurcolástól, a „malenkij robottól” mentette meg. Életútinterjújában számos „orosz kalandról” tett említést. Emlékei között megragadt a budafoki utcájukban, a Nepumuki Szent János-szobor mögött megpillantott fegyveres, a menekültekkel teli pincébe érkező, gyerekeit magához ölelő katonák képe, de a Budafokon lerészegedő, erőszakoskodó katonák miatti tragédiák is (az oroszok itt is a nők védelmében fellépő helyeket lőtték le). A beszállások, a család nőtagjainak elhurcolása „krumplipucolásra” évtizedek múltán is élénk képekben jelent meg. Ugyanakkor életinterjújában a politikacsinálás lehetőségeivel kapcsolatos további érdekes adalékok maradtak fenn.¹³ A közállapotokat jellemzi, hogy Keresztest, aki a Budafoki Nemzeti Bizottság tagja lett s a közellátásáért felelt, egy szovjet járőr mégis elhajtotta, s csak Ercsiből engedték el. Élelemhez hazafelé, Nagytétényben sorban állva juthatott. Nem sokkal később, amikor a csepeli pontonhídon átgyalogolva Terézvárosba, Vas Zoltán közellátási hivatalába tartott, a Rákóczi úton a GPU fogságába esett, s csak a tisztek előtt tudta kimagyarázni magát. A fiatal, elismert jogász a konszolidáció következtében Budafok aljegyzője, 1945 őszétől a BM városi osztályának munkatársa lett. Hivatalnokként beszámolt a Magyar Kommunista Párt (MKP) szervezési kísérletéről, majd hónapok elteltével csatlakozásáról a Demokratá Néppárt (DNP) munkájához.¹⁴

13 Keresztes (OHA) 142–156.

14 Uo. 172.

15 Matheovits (OHA) 21–39.

Matheovits Ferenc, a kommunista hatalom a reakciós DNP vezérének tekintett, s aki kétszeres elítélése következtében a leghosszabb börtönbüntetését szenvedte el, utóbb kalandfilmbe illő részletességgel számolt be 1945-ös élményeiről.¹⁵ A fiatal jogász légvédelmi tüzerként vett részt Budapest védelmében, majd több alkalommal is orosz fogságba esett, és megszökött. Életútja fontos fordulópontját így idézte meg: „Végigszenvedtem mindent, ami az ostrom volt. Ettem lóhústól kezdve lókolbászig mindent, közben kaptam egy vesegyulladás, szóval borzalmasan kerültem ki. Úgyhogy engem a hadifogságba már félájultan vittek.” A családja után induló Matheovits a fél országot bejárta. Dunaföldvár mellett egy birkaistállóból szökött meg, Tolna megyében rokonaitól kapott civil ruhát, elkerülve orosz beszállásokat. Kunszentmiklósról az első vonaton (ütközön) utazott Dunaharasztiig, ahol egykori állomáshelyén – ismerve az aknázár elhelyezkedését – talált magának búvóhelyet. Továbbhaladva elkapták Soroksáron, Budapesten, majd hazafelé Pécs határában is. Családja másik, Ausztriába

menekült felét keresve pedig a zalai községekig jutott. Visszaemlékezése szerint a pécsi igazságszolgáltatási intézmények újjáalakulása után ellenállt a kommunista pártba léptetés pressziójának. Sajátos módon Barankovics Istvánnal 1945 őszén, a választásokkor alakult ki a kapcsolata, amikor újabb letartóztatástól tartva Budapestre utazott. A pártpolitikai fordulatoknak köszönhetően – bár munkáját a DNP-nek ajánlotta fel – hazatérve a kisgazdapárt tagja és szervezője lett.

A párt létrehozásában kezdetben részt vállaló Karcsay Sándor szintén mély emlékeket őrzött Budapest ostromáról.¹⁶ A németek az Árpád fejedelem útján lévő lakásában állítottak fel egy gépágyút, a nyilasok a házban bújtatott zsidókat kerestek, a Margit-szigetről mesterlövészek tartották rettegésben a lakókat. A túlélők itt is megtapasztalták az első és második orosz vonal közti különbséget. Karcsay barátai kereséskor vöröskeresztes igazolvánnyal járta a várost, látta a pusztulást a Sziklakórházban, meg a Fő utcai hivatalok újraszervezését. Közben környezete magatartását figyelve tipizálta a reakciókat. A szociális töltetű polgári demokráciát eszményének tekintő Karcsay kritikus szemmel nézte kortársait. Környezetében megkülönböztette a terhelteket, akik elmenekültek a felelősségre vonás elől, a tőkéseket és a diplomatákat, akik részben szintén így tettek, részben a passzív félreállást választották. Tipikusnak tartotta a „guggolva is kibírjuk”¹⁷ mentalitást. Emellett érzékenyen látta a menekülést a bevett „koalíciós” politikai pártokba. Leírása szerint a kommunisták között a korábbi illegális párttagokat, fiatal zsidókat, a „kilenctől ötig kommunistákat”, valamint az egykori jobboldali vagy polgári, haladó személyeket lehetett megtalálni.

A katonaköteles korú Eszterhás György hamis szabadságos papírokkal távozott alakulatától. Budapesti bujkálásai során a Duna-parti kivégzések egyik tanúja lett.¹⁷ Találkozását a szovjet katonákkal az egyik legáltalánosabb képpel jelenítette meg: az első fegyveres megölelte, majd elvette az óráját és a kabátját. A Varga Béla titkáraként a kisgazdapárt szervezését (majd a DNP 1947-es kampányát) irányító fiatalembernek kezdetben jó benyomása volt a kommunistákról: Vas Zoltánnal együtt lehet dolgozni, jegyezte fel. A politikai elit közelében dolgozó munkatársként 1945-ben közről láthatta, hogy Pálffy József kibuktatásában¹⁸ a kisgazdák is benne voltak.

Az 1925-ös születésű Kaas Ervin az egyetemi ellenállási csoportokban tevékenykedett, majd az ostrom végső napjait a Király utcában (napokig a senki földjén) élte át. A pincéjükben megjelenő szovjet katonák kenyeret adtak, lóhúst kaptak tőlük, majd itt is megjelent a második lépcsős, immár fosztogató orosz alakulat. Kaas a munkára hurcolás több típusát megtapasztalhatta: végzett kényszer-

¹⁶ Karcsay (OHA) 106–108.

¹⁷ Eszterhas (OHA) 46.

¹⁸ A párt belső törésvonalainak elemzését lásd alább.

munkát ételért, amit szívesen vállalt, egy tömeges elhajtás elől pedig egy patika hátsó bejáratán át szökött meg. Máskor a Fiumei úton lépett meg egy menetből. Az ellenállásban kiépített kapcsolatai révén az Anker közben, a Magyar Szent Kezest Egyesületnél neki is sikerült cirill betűs igazolványt szereznie, amely megkönnyítette a mozgását. Közéleti aktivitása viszonylag korán megkezdődött. Az 1945 májusában meginduló egyetemi életben a pártok ifjúsági szervezeteivel szembeni összefogás vezéralakja lett. Az ún. Pázmány-lista – öndefiníciója szerint – „haladó katolikus” mozgalom volt, plakátjain francia katolikus írók szerepeltek. Az összefogás elsőprő győzelmet aratott a bölcsészkaron, ám az ifjúságpolitikai küzdelmekben felmorzsolták. Kaas Ervin aktivistaként 1947-ben még a DNP kampányát segítette, 1948-ban azonban már internálták, majd a recski munkatáborba került.¹⁹

Szakolczai György a KDNP budapesti megalakulásának (1945. február 13.) részeseként írta meg, hogyan szerveződött meg Nagy Töhötöm fellépése nyomán a jezsuita rend Mária utca 23. alatti épületében a párt. Ő a legfiatalabb résztvevőként a 41-es sorszámú tagkönyvet kapta, amelyet a Jézus Szíve Népleányai nyomdájában nyomtattak ki. Visszaemlékezése szerint Nagy Töhötöm blöffje nyomán a cirill betűs dokumentumra rákerült Vorosilov marsall (a szovjet városparancsnokság vezetője) aláírása is, fakszimilében. Ez az irat őt is megmentette az elhurcolástól. Szakolczai másik kulcsélménye az 1945. május 1-jei felvonulás volt, amelyen a magyar értelmiség – kiváltva a civil kurázsit hiányoló díszelnök, Szekfű Gyula elkeseredését – nagy számban képviseltette magát.²⁰

19 Kaas (OHA) 145–239.

20 Szakolczai–Szabó (2011) 17.

Talán ennyi példa alapján is kijelenthető, hogy – az ország lakóinak többségéhez hasonlóan – 1945 első hónapjai a kereszténydemokraták számára is a túlélésért folytatott harc, az elemi életfeltételek biztosítása, a radikálisan megváltozott körülményekhez való alkalmazkodás jegyében teltek. Az egyéni túlélési stratégiák mellett érdemes az emlékek közös pontjai után is kutatni. A *modus vivendi* kereső kereszténydemokraták elbeszéléseiben fellelhetők a világháborús pusztulás borzalmi, a „két pogány közt” őrlődő magyarság meta-narratívái. Meglehetően ezzel összefüggésben a szovjet katonákkal való találkozás is vegyes képet mutat, a kegyetlen megszállók mellett megmarad az emberséges felszabadítók emléke is. A kontrollált, majd szigorúan ellenőrzött (monolit) nyilvánosság időszakában számos kérdés tabuvá vált, csak évtizedek távlatából, immár újabb emlékrétegen át voltak megidézhetők.

A Barankovics-párti képviselők szűkszavúan emlékeztek meg a párt belső viszályairól, bár a meghatározó vitás kérdések nem merültek teljesen feledésbe. Talán a hivatalos történelemértelmezés miatt, talán mert interjúvolóik erre kérdez-

tek rá, kulcsélményeik közé néhány jól megragadható elem került – az ostrom, a találkozás a szovjet csapatokkal, az új hatalmi szervek felállítása, a várakozás, a szabadság és a fogság tapasztalatai –, amelyek aztán kiemelt szerepet kaptak az egykori élmények felidézésekor.

A később politikai szereplővé váló aktivistákhoz hasonlóan az egyházi személyek emlékeiben is kitapintható a közélettel kapcsolatos attitűdök sokszínűsége, a párt bázisának, befogadó közegének komplexitása. Az éledező kereszténydemokráciát mint a társadalomban megfigyelhető jelenséget eltérő módon idézte meg három (utóbb keresztény szervezkedésért börtönbüntetést szenvedő) pap. A fiatal Kuklay Antal az 1945-ös esztendő folyamatait még a családi tradíciók nyomán értékelte: „[...] kultúrharcban élünk, a katolikus hagyományok, a polgári demokratikus hagyományok védelmében. Ennek volt a képviselője a szemünkben mind a Mária-kongregáció, mind a Barankovics-párt. [...] Mi nem tudtuk, hogy minden el van döntve, komolyan vettük ezeket a választási küzdelmeket...”²¹

Ezzel szemben a szovjet megszállásra és az egyház helyzetének tartós megváltoztatására készülő Bulányi György csupán mellékes körülményként említette a pártpolitikai küzdelmeket. Igaz, helyben, debreceni állomáshelyén azért segített a helyben induló DNP-jelölt Zoltán

Pál képviselőjelöltnek. Bulányi páter – 21 Kuklay (OHA) 2–5.

bár elkülönítette Kerkai és Barankovics 22 Bulányi (OHA) 43, 50–51.

francia katolicizmushoz közeli irányvon 23 Tabódy (OHA) 58–65, 74–75.

nalát – markáns kritikai véleményt fo-

galmazott meg a politizáló egyháziakról. Visszatekintését árnyalja, hogy az általa Debrecenben szervezni kezdett kisközösségek, bázisközösségek negyven éven át álltak a politikai rendőrség célkeresztjében; a nyolcvanas évekre lényegében a katolikus egyházi reakció egyedüli megtestesítői lettek.²²

Ugyanakkor Tabódy István, aki a recski munkatáborban megtérve lett pap, társasági emberként sajátos emlékeket őrzött az 1945-ös KDNP-ről, ugyanis első vezetőjével, Pálffy Józseffel ekkor még ugyanannak a hölgynek a kegyeit keresték. Sőt fiatal katonatisztként egy ideig egy helyen, a Damjanich utca 12. alatt lakott vele. Tabódy visszaemlékezése szerint Mindszenty bíborost nemcsak a KDNP vezetőjének támadhatósága (testvérei közül Pálffy Géza legitimista, Pálffy Fidél nyilas volt) zavarta, hanem morális ellenérzések is vezették: „Pálffy József a Keresztény Párt elnöke akart lenni... elvált ember volt, együtt élt egy nővel... ez nem tartozott a primás portfóliójába.”²³ Tabódy visszaemlékezése ezzel kapcsolatban megidézte azt a keresztény középosztályra jellemző társadalomlélektani folyamatot, amelyet a világháborús élmények hatásának tulajdonított. Emlékei szerint az ostrom egy erkölcsi határvonalat is átszakított: általánossá vált a szeretők házasság nélküli összeköltözése.

HELYZETELEMZÉS ÉS JÖVŐKÉP

A visszaemlékezések – s ezzel összefüggésben a történeti szakirodalom szerzői – a magukat kereszténynek, kereszténydemokratának meghatározó politikusokat konzervatív (reakciós) és haladó (progresszív), illetve konzervatív és (keresztény)szociális csoportokra osztották. (Részben pedig tovább élt a kommunista párthoz mint referenciaponthoz igazított bal-jobb skála alkalmazása is.) E különbségek reális megléte mellett figyelmet érdemelnek a világpolitikai helyzettel kapcsolatos kalkulációk, a közeljövőre vonatkozó stratégiai elképzelések is. A történelmi Magyarország összeomlása után, a német, majd a szovjet megszállás megtapasztalása közben 1945-ben a kereszténydemokraták eltérően reagáltak a nemzetközi fejleményekre. Az egyes személyek és csoportok tevékenységét különböző várakozások, remények és félelmek irányították. Miközben a KDNP belső konfliktusainak elemzése, megosztottságának megidézése viszonylag jól ismert, a kereszténydemokrata politikának ez a dimenziója kevésbé feltárt.

24 Szakolczai–Szabó (2011) 194–197.

25 Róla lásd Simon (2006).

A források hiánya természetesen ebben az esetben is megnehezíti az álláspontok tisztázását. A forrongó (forradalmi)

átalakulás, az intézményi struktúrák összeomlása nem kedvezett a formális dokumentumok, programok fennmaradásának. A későbbi menekülések, a koncepciók eljárások szülte félelem alaposan megritkította a magánirattárakat is. A szólásszabadság korlátai, az új hatalmi rend tabui sem tették lehetővé az elgondolások elmélyült, nyitott, demokratikus megvitatását. A KDNP, majd DNP egyházi elismertetése érdekében végzett „lobbitevékenység” következtében azonban fennmaradt néhány levél, amely rávilágít a magyar kereszténydemokrácia kialakulását kísérő politikai, szociokulturális különbségekre. A belső levelezésekben megfogalmazott tézisek végső soron összevethetők a nyilvánosságban megfogalmazott programokkal.

Az egyházi irattárakban megmaradt dokumentumok közül kiemelkedik Szekfű Gyula 1945. április 10-én kelt, a katolikus püspököknek írt levele.²⁴ A neves történész, ekkoriban a KDNP díszelnöke, egyik legfontosabb „szürke eminenciása” sürgető tartalmú memorandumot terjesztett az egyházi vezetés elé. Szekfű érvelése a kritikus helyzeten (az egyházi birtokok likvidálása, a szerzetesi iskolák és a vallásoktatás fenyegetettsége) alapult, s ebből következően egy katolikus színezetű párt megszervezése mellett érvelt. Az érdekvédelmi funkció fontosságát bizonygató érvelés szerint mindezt többen már a német uralom alatt előre látták. Apor Vilmos győri püspök megbízásából ezért alakult meg az „új keresztény demokratikus párt”. Szekfű az új alapok lefektetése kapcsán konkrét személycserét követelt, hogy meg lehessen szüntetni az egyházi szervezetekben a „fasiszta, antiszemita irányvonalat”. (Szekfű konkrétan Wünscher Frigyes,²⁵ a Népbíróság elé került Nyisztor Zoltán és Mihalovics Zsigmond szerepeltetése ellen érvelt.) Levelében felidézte,

hogy Pálffy József erre október 14-én Esztergomban már ígéret tett. A történész-professzor egyébként alkalmasnak látta a helyzetet a szervezés megindítására, s az olasz és francia példák nyomán, a pápa tekintélyére alapozva, végső soron az orosz megszállók jóindulatával számolt.

Barankovics István didaktikus „emlékeztetője” részletesebb világpolitikai elemzést készített az egyházi vezetők számára, összeállításában egyszersmind az 1918–20-as tapasztalatokon alapuló hamis illúziókat (elsősorban a kommunista tényre- és időlegességét) is cáfolni igyekezett.²⁶

26 Szakolczai–Szabó (2011) 203–217.

27 Barankovics a magyar egyházak ellenállási tevékenységét is meghatározónak tekintette.

	1918–1920	1945
Háborús és békeképek	a német hegemonia letörése, a népek nemzeti önrendelkezési jogának biztosítása	differenciált nemzetállamok integrációja, az alapvető egyéni szabadságjogok biztosítása, politikai és gazdasági demokrácia
Németország helyzete	katonailag levert, de önálló nagyhatalom	teljesen leverett ország, csak legyőzői engedményével lehet a nemzetközi élet szereplője
A Szovjetunió szerepe	levert, belső ügyeivel foglalkozó hatalom, amely 25 éve teljesen hátat is fordított a világnak, belső kontroverziák kötötték le	a világ három nagyhatalmának egyike, amely nélkül az európai politikában semmi sem történik, seregei a kontinensen állnak
Az angolszász hatalmak	az USA Wilson halála után visszavonult a „splendid isolation” politikájához, a britek a franciák és az olaszok vetélytársai maradtak a gyarmatokon	szoros USA–brit szövetség, hat földrészre terjed ki hatalmuk, a tengereket uralják, öt ipari központból ez a kettő sértetlen, világszerte hegemónia
Európa várható sorsa	az angolszász hatalmak visszavonulása a kontinentális politikától (Szovjetunió sem hatalmi tényező)	mindhárom hatalom tényleges erővel van jelen („az a magyar, aki az angolszászok és a Szovjetunió összetűzésére spekulál, vagy buta, vagy örült, vagy gonosztevő”)
Magyarország helyzete	A baloldali Magyarország (Károlyi, Tanácsköztársaság) nem illeszkedett az európai rendbe, az ellenforradalmi rendszer igen. A baloldali demokrata Európa közepén így lehet jobboldali magyar berendezkedést létrehozni.	Magyarország a 190 milliós Szovjetunió kicsiny, legyőzött szomszédja. A független Magyarország érdeke minden olyasmi elkerülése, ami szovjettel kontroverziába keverhetné.
A Világegyház helyzete	szinte minden kormány ellenséges, gyanakvó, közömbös a Vatikán iránt, amely a monarchiákkal azonosult	XII. Pius világpolitikai tevékenysége meghatározó, ma a győzők oldalán áll, a hitleri üldöztetés után a katolikus pártok pozitív szerepben vannak, világszerte nőnek a vallásos igények ²⁷

Barankovics István fő tézisei a nemzetközi helyzetről 1945-ben

Barankovics mindezek alapján az egyháziak passzivitása, illetve a kivárás stratégiája ellen érvelt, pártszervezést és sajtót sürgetett, s a katolikus képviselőt konkrét teendőit részletezte. Elgondolásai azonban az egyházvezetés gondolkodásában nem váltak meghatározóvá.

A fennmaradt feljegyzések jól érzékeltetik, hogy a kereszténydemokrata programalkotás már 1943-tól folyamatosnak tekinthető. Az ekkor életre hívott Katolikus Szociális Népmozgalom jövőképét Kovrig Béla *Magyar társadalompolitika* című művének kivonatos változata, egy 32 oldalas brosúra tartalmazta. A finomodó elképzelések ezt követően mindig a külpolitikai elemzésekhez igazodtak. A KDNP programjai, propagandaanyagai már a kezdetektől a világpolitikai összefüggések hangsúlyozásával születtek meg. Ez a megközelítés még a hazai politikaelméleti vitákban is kimutatható.

Az 1945-től kibontakozó elméleti diskurzusban a demokrácia értelmezésére került a fő hangsúly.²⁸ A Pázmány Péter Tudományegyetem nyári előadássorozatán (1945. június 26. – július 6.) Jánosi József jezsuita *A demokrácia etikai feltételei* címmel tartott előadást.²⁹ Filozófiatörténeti áttekintése egyrészt annak az ideológikus, elméleti jellegű beszédmódnak is példája, amely az időszakban konkrétumok nélkül fejtette ki nézetét a közéletéről. (Ez a fajta kommunikációs mód a DNP parlamenti frakcióját is jellemzi majd.)

28 Standeisky (2005).

29 Jánosi (1945).

Ám fejtegetéseiben az angolszász minta követését javasolta a hallgatóságnak: a demokráciában a közjó érvényesülését

a parlament és a pártok diskussziójával kell elérni (democracy of discussion). Fő tézise szerint a közjót „nem a pártok erőhatásainak közös eredőjeképpen, hanem megtárgyalás alapján kell keresni”. A parlamentáris demokrácia igenlése közben a többségi elv mechanikus alkalmazása ellen, a kisebbségi jogok mellett érvelt. Jánosi megnevezte a demokrácia fő kisértéseit is: a felelősségvállalás hiánya, a diletтанtizmus, a demagógia, a hazugság és a terror, amelyekhez hallgatóságának nem lehetett nehéz aktuálpolitikai példákat társítania.

A nemzetközi helyzet tényezői közvetlenül is előkerültek Barankovics István 1945. szeptember 25-én elmondott programbeszédében. A pártvezető a DNP legfőbb külpolitikai céljaként a magyar állam függetlenségét jelölte meg. A tömör politikai mottó a „kifelé független, befelé szabad demokratikus magyar állam felépítését” szorgalmazta. A gyakorlatban ez a békeszerződés mihamarabbi megkötését jelentette, az állami főhatalom rendezésével, azaz az ideiglenes kormányzat és törvényhozás megszüntetésével együtt. Barankovics nyomtatásban is megjelentett beszédében leszögezte: „A háború következményei leggyökeresebben a Szovjetunióval kapcsolatban változtatták meg helyzetünket. [...] közvetlenül a Szovjetunió elhatározásaképpen kaptunk fegyverszünetet, a szovjet seregek verték le

országunkról a hitleri bilincseket, a Szovjetunió csapatai tartják megszállva országunkat, a közel kétszázmillió győztes Szovjetunió a legyőzött, kis Magyarország szomszédja lett, a békekonferencián most a Szovjetunió mint győztes világhatalom hallatja szavát sorsunk meghatározásában.”³⁰ Barankovics tehát a reálpolitikai szempontok mellett érvelt, hozzátéve, hogy a szovjet–magyar viszonyt világnézeti (ideológiai) kérdések nem befolyásolják. Egykori külpolitikai újságíróként hallgatóságának, követőinek a nemzetközi élet legfrissebb fejleményeire (például a potsdami konferencia határozataira) hivatkozott.

Ugyanebben a szellemben írt a *Hazánk* című (az év során először és utoljára 1945. október 18-án megjelent) pártlapban. Vezércikkében „halk elaljasodásról” és „nemzeti bűnökről” elmélkedett, amelyek „jó előre preparáltak bennünket a hitleri étvágy zsákmányává”.³¹ A második világháborús összeomlást, minden bizonnyal Szekfű Gyula hatására, „új Mohácsként” láttatta, és erkölcsi megújulást sürgetett. Miközben Barankovics kíméletlen ítéletet mondott a korábbi elitről („így lettünk idegen hódítási vágy balekjévé”), a külpolitikai hatásokra is utalt („az osztrák gátszakadás után közvetlen árterülete lettünk az újpogányság vadvizeinek”). A cikk érdemi önreflexióra szólított fel a faji ideológiával, az antiszemitizmussal kapcsolatban. Utóbbi részben Hitler csalétkének tartotta, amellyel az önértéktudatát vesztett magyar nemzetet megvezethette. Írásának lényegi üzenete ezt követően a világpolitikai elzárkózás veszélyeire figyelmeztetett. Mindez azonban nemcsak a nagyhatalmak vonatkozásában, hanem a világkereszténység-gel kiépítendő kapcsolatok miatt is hangsúlyossá vált.³²

A nyilvános diskurzus vizsgálatán túl talán érdemes megemlíteni, hogy a fennmaradt feljegyzések szerint a (K)DNP belső vitái is részben külpolitikai okok miatt robbantak ki.³³ 1945 nyarán Barankovics István és hívei azért hívták össze a párt vezetését, mert az első hivatalos plakátokról lemaradt a Szovjetunió (illetve az USA, valamint a „Brit birodalom”) neve, rájuk csak mint nagyhatalmakra hivatkozott a szöveg. A Mindszenty bíboros iratai között fennmaradt memorandum szerint ebből komoly belső feszültség támadt. Az összefüggésen Barankovics – későbbi programjával megegyezően – amellet érvelt, hogy „a független Magyarország létének és fejlődésének leghatásosabb biztosítéka a [...] Szovjetunióval való külpolitikai barátság”. A megszálló nagyhatalom említése (és a hála kifejezése) reálpolitikai okokból számukra nem volt mellőzhető.

30 Balogh–Izsák (2004) 88.

31 Barankovics István: Program és vallomás. *Hazánk*, 1945. október 18.

32 Uo.

33 A szemben álló csoportok vezetői közül Barankovics, Bálint Sándor, Bálint József, Ugrin József, illetve Pálffy József, Zoltán Pál, Bácsalmási István azonosítható. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3.1.9. V-700/10. (Mindszenty József).

PÁRTSZERVEZÉS

A lassan kikristályosodó program, a több szálon futó társadalmi szerveződések 1945-ben bázisul szolgálhattak egy országos méretű politikai szerveződés létrejöttéhez. A pártszervezés, a (Keresztény) Demokrata Néppárt történetének elemzéséhez Lipset és Rokkan³⁴ amerikai történész-politológusok nagy történelmi összehasonlító anyagra felépített tipológiája jól használható fogalmi apparátust nyújt. Az elmélet szerint egy új párt létrejötte bizonyos „küszöbök” átlépésétől függ: 1. a legitimációs küszöb a hatalom általi elfogadottságot jelenti; 2. az inkorporációs küszöb átlépése attól függ, hogy a polgárok milyen széles rétege tartozik az adott politikai testhez; 3. a reprezentációs küszöb az önálló érdekérvényesítés képességét jelenti (leginkább kellő számú szavazat megszerzése, az önálló képviselő biztosítása); 4. a többségi hatalom küszöbét átlépve (a kormányzati pozíció megszerzése) a párt akár strukturális változásokat is végrehajthat a politikai rendszerben.

1a Küzdelem az elismerésért – (állam)hatalmi legitimáció

A kereszténydemokrata párt elismertetéséért folytatott küzdelem lényegében kilenc hónapig tartott, az idő nagyrészt a megszállók és az ideiglenes kormányzat intézményeinél történő kilincseléssel telt. Debrecenben Erdei Ferenc belügyminiszter már 1944. december 28-án ígéretet tett a párt működése elé gördülő közigazgatási akadályok elhárítására, s az ideiglenes kormány engedélyt adott egy *Magyar Nép* címmel megjelenő szegedi napilapra. A KDNP elismerése azonban még hónapok elteltével sem vált teljessé. A legitimációért folytatott küzdelem legrészletesebb dokumentumai sajátos módon Mindszenty József bíboros (vizsgálati) iratai között maradtak fenn. Az ismeretlen szerző által írt összeállítás többszörös bizonyítékokat sorakoztatott fel a párt 1944. március 19. utáni működésével, ellenállási tevékenységével kapcsolatban.³⁵

A dokumentum tartalmazta Tildy Zoltán (a kisgazdapárt elnöke) 1945. február 14-i nyilatkozatát, amely szerint „Pálffy József volt országgyűlési képviselő [...] 1944. október 11-én tartott vezetőségi összejövetelünkön, amelyről Szakasits Árpád és én kormányzói kihallgatásra mentünk, bejelentette, hogy a Kat. Néppárt megalakult, s ő a jövőben a Magyar Frontban ezt a pártot fogja képviselni.” Fennmaradt Szakasits Árpád (mint a *Népszava* főszerkesztője) ezt megerősítő nyilatkozata is. A Budapest ostromának lezárulta utáni napon kelt dokumentu-

mok szerint a KDNP működését a rejtőzködő Pálffy József jelentkezése után a Budapesti Nemzeti Bizottság is elismerte. Végül 1945. április 16-án egy miniszterelnöki nyilatkozat³⁶ is megerősítette a

34 Lipset–Rokkan (1967).

35 ÁBTLL 3.1.9. V-700/12. (Mindszenty József).

36 A KDNP működését az ideiglenes kormány tagjai közül Teleki Géza és Vörös János is támogatta.

párt működését, szervezési szabadságát, s mint az ellenzéki mozgalomban részt vett pártoknak a többi párttal egyenrangúságot biztosított.

A KDNP beadványát azonban a koalíciós pártok képviselői két nappal később, 1945. április 18-án az Országos Nemzeti Bizottság (ONB) ülésén – változatos érvekkel – mégis elutasították.³⁷ (Egyrészt a demokratikus erők összefogásával, másrészt a háború előtt szerepet vállaló politikusokat megbélyegezve érveltek.) Kreatív, jogászai megoldásként a pártot nem, csak személyében Pálffy Józsefet fogadták el a Magyar Függetlenségi Front egyenjogú tagjaként.³⁸ Az elutasító döntés hozzájárult a kereszténydemokrata identitás alakulásához is. 1945. április 27-én Barankovics István javaslatára a párt elhagyta a nevéből a „keresztény” jelzőt, a továbbiakban Demokrata Néppártként szerepelt a közéletben.³⁹ Az új hatalmi pozíciókat elosztó „bevett” pártok tehát blokkolták a kereszténydemokraták törekvéseit. A DNP szervezetei így csak töredékesen épültek ki. Szeged, Eger és Debrecen mellett csupán néhány vidéki városból maradtak fenn emlékek a párt jelenlétéről, helyi aktivitásról.

37 Gáspár–Halasi (1975) 100.

38 Izsák (1985) 27–31.

39 Babóthy–Kovács (1990) 45.

40 Uo. 47.

41 ÁBTL 3.2.4. K-1422. (Pálffy József).

A belpolitikai hatalmat birtokló „koalíciós pártok” fél év múltán immár az országgyűlési választások kapcsán bírálták el a Demokrata Néppárt kérelmét, s végső soron döntést hoztak a párt belső vitájában. A legitimációs küzdelmet, egyben a Pálffy József és a Barankovics István vezette szárny közti szembenállást csak az Országos Nemzeti Bizottság 1945. szeptember 17-i döntése zárta le, amely az ugyanazon a néven beérkezett kérelmek közül Barankovicsét fogadta el.⁴⁰ A Pálffy-féle pártvezetőség belső körlevele szerint a számukra kedvezőtlen döntésről a hírlapokból értesültek. Emellett azt terjesztették, hogy az ONB-hez csupán egy kérelem érkezett határidőre, és az ülésen elnöklő Tildy Zoltán a zsebéből vette ki Barankovics beadványát, amelyet elfogadásra ajánlott. Mindez – iratok és más visszaemlékezések hiányában – nem kontrollálható. Mindenesetre Pálffy József ezzel kiszorult a kereszténydemokraták közül, politikai tevékenységét más pártokban folytatta.⁴¹ A megkapott, személyre szóló engedély birtokában a Demokrata Néppárt Barankovics-párttá vált, egyszersmind felkerült a szimbolikus és valóságos politikai térképre. A *Magyar Közlöny* 1945. szeptember 28-i, Erdei Ferenc belügyminiszter aláírásával megjelent hirdetménye az alábbiak szerint állapította meg a pártok részvételi jogát a választásokon: Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt (IV. Semmelweis utca 1.), Magyar Kommunista Párt (V. Akadémia u. 17.), Nemzeti Parasztpárt (VI. Andrássy út 25.), Szociáldemokrata Párt (VII. Rákóczi út 43.), Polgári Demokrata Párt (VI. Andrássy út 43.), Demokrata Néppárt

42 ÁBTL 3.1.9. V-700/12. (Mindszenty József).

43 Kovács–Gyorgyevics (2001) 293–294.

44 ÁBTL 3.1.9. V-700/12. (Mindszenty József).

45 Uo.

(IV. Vámház körút 4.), Magyar Radikális Párt (VI. Podmaniczky u. 31.).⁴²

A párt létjogának bizonyítása azonban továbbra is többszörös feladat maradt, mintegy a hazai kereszténydemok-

rata hagyomány és gondolkodás állandó elemévé vált. A kérdés így néhány nappal később Barankovics István programbeszédében is előkerült, de 1947-től napjainkig közéleti vitatéma (gumicsont) a kereszténydemokráciával foglalkozók körében: „A demokráciától elvileg elválaszthatatlan a pártképződés szabadsága [...] ezt az elvet rendkívüli idők diktálta vis major folytán lehet szűkíteni, de sohasem annyira, hogy *valóságos, gazdasági, kulturális és világnézeti erők politikai vetületük* demokratikus jogától megfosztassanak” – hirdette a pártvezető, miközben az egyházi vezetéssel is elmélyült a konfliktusa.⁴³

1b Küzdelem az elismerésért – egyházi legitimáció

A „legitimációs küszöb” elérése a kereszténydemokrata párt esetében az egyházi elismerés, támogatás alapján is felvetendő, illetve vizsgálendő. Egy 1945. szeptemberi memorandum szerint Pálffy József a Magyar Front ülésén úgy jelentette be a párt megalakulását, hogy a katolikus szervezetekkel csak utólag közölte egy titkos ülésen, az angolkissasszonyok rendházában. A visszaemlékezés szerint Pálffy nagyobb összeget kapott Pallavicini örgróftól az ellenállási munkához és „egy olyan organizáció létesítésére, amely a jövő kibontakozása útján a magántulajdon és nyugati értelemben vett demokrácia elveit fogja politikai zászlajára tűzni”. A tanulságos vallomás szerint ezt a pénzt ekkor Kerkai Jenőnek adták, mert az ő szervezete bizonyult kellően hatékonynak.⁴⁴

A Demokrata Néppárttal kapcsolatos feljegyzések kiemelten hangsúlyozták, hogy a pártalapítás a katolikus egyház vezetője, Serédi Jusztinián bíboros jóváhagyásával, Apor Vilmos győri püspök közreműködésével történt. Így például fennmaradt Marczell Mihály egyetemi tanár, érseki biztos 1945. február 25-i nyilatkozata, amely szerint „Pálffy József gróf és Kovrig Béla 1944. október 12-én megjelentek a bíboros hercegprímásnál, és a Keresztény Demokrata Néppárt megalakulását bejelentették. Őfőmagassága tudomásul vette, felhatalmazta a párt vezetését, hogy Magyarország újjáépítéséhez a szükséghez képest bármelyik, ha kell, az összes ún. baloldali pártokkal együttműködhessen mindaddig, amíg ez a kooperáció nem jár az isteni törvény, az erkölcsi törvény és a természeti jog sérelmével”.⁴⁵

Ez a megfogalmazás konzervatív, ám a realitásokkal számoló megközelítést tükröz. Serédi bíboros azonban 1945. március 29-én meghalt, Apor Vilmos püspök életét pedig 1945. húsvétján szovjet katonák golyói oltották ki. A katolikus egy-

ház egy időre vezető nélkül maradt, s a front átvonulása közben a püspökök közti kapcsolatok is megszakadtak. Az esztergomi székbe az 1945 utáni berendezkedés egészével szemben álló, konzervatív, magának közjogi szerepet szánó Mindszenty József került.⁴⁶ Az ő politikai nézeteihez a párt Pálffy vezette szárnya állt közelebb, ám a pártszakadást követően az egység érdekében inkább Sulyok Dezsőt próbálta megnyerni egy katolikus párt vezetésére.⁴⁷ Elképzeléseiben egy olyan világnézeti párt képe élt, amelynek életére az egyházi hierarchia közvetlen befolyást gyakorolt volna. Ez azonban ellentétben állt Barankovics István és a modern kereszténydemokrata felfogást valló közéleti szereplők nézeteivel, így a keresztény közélet két meghatározó alakja közti feszültséget többféle próbálkozás ellenére sem lehetett enyhíteni. Kettejük viszonyának végleges megromlása az ONB döntése, majd a DNP választásoktól történt visszalépése nyomán következett be.

A Barankovics–Pálffy-vitában egyes források szerint egyházi közvetítésre is sor került. Többek között a jezsuita Jánosi József javasolta, hogy kérjék fel levélben döntőbírónak a püspöki kar politikai ügyekben illetékes tagját, Mindszenty Józsefet, mihamarabb Pestre érkezik. Az egyeztetések során a püspök kijelentette, szükségét látja, hogy a párt országos elnököt válasszon, de az ügyvezetés maradjon továbbra is Pálffy József kezén. A terv szerint az elnök biztosította volna a túlsúlyt a párt vezetésében, de a megalakítandó intézőbizottságban képviseltethette volna magát az ún. Barankovics-csoport is. Bár az ezzel kapcsolatos leírások némileg zavarosak, a fennmaradt feljegyzések nem direkt beavatkozásra, inkább a hegemonia biztosítására utalnak.⁴⁸

A Magyar Katolikus Püspöki Kar egyébként ülésein visszatérően foglalkozott a belpolitikai helyzettel. 1945. május 24-én Szekfű Gyula javaslatainak elvetése mellett tudomásul vették a DNP működését. (A beszámolót tartó referens Mindszenty József egyúttal tartózkodóan szólt a „protestáns prédikátor vezette” kisgazdapárt helyzetéről.) Az egyházi vezetés pedig 1945. december 28-án külön albizottságot nevezett ki a katolikus pártalakítás kérdéseinek vizsgálatára. Bár ennek Kerkai Jenő is tagja volt, a testület alapvetően már a DNP-t váltó új politikai formáció lehetőségeit kutatta.⁴⁹

A pártvezetők és a bíboros kapcsolata azonban – mint a különböző levelek mutatják – még ekkor is fennmaradt. Kerkai Jenő informális irányító-szervező szerepét jelzi, hogy 1946. január 23-án a bíborosnak írt levelében adott tájékoztatást a DNP aktuális döntéseiről. Beszámolója szerint a néppárt végrehajtó bizottsága az előző este határozta el, hogy Eckhardt Sándor lesz az államformá-

46 Az új hercegprímás kinevezésére 1945. szeptember 8-án, esztergomi beiktatására október 7-én került sor. Beiktatásakor tett nyilatkozatairól lásd Mindszenty (1989) 74–85.

47 Izsák (1985) 47.

48 ÁBTL 3.1.9. V-700/12. (Mindszenty József).

49 Szakolczai–Szabó (2011) 198–201.

ról szóló vita vezérszónoka (aki Mindszenty érveit megjeleníti a parlamentben), közben a párt ügyésze, Varga László sajtóanyag elkészítésére kapott megbízást a témában.⁵⁰

A DNP létrejöttét tehát csak egy bonyolult összefüggésrendszerben értelmezhetjük. A közéleti tényezők között egyszerre volt jelen 1. egy a demokratikus viszonyok között az egyházi hierarchiától függetlenedő csoport, a modern kereszténydemokrácia kialakításának igényével 2. a koalíciós pártok ellenállása (a demokrácia korlátozottságát mutató elem), 3. az MKP-nak a hatalom megragadására vonatkozó (kezdetben kevésbé vagy nem felismerhető, majd egyre jobban érzékelhető) törekvése; 4a) egyrészt a Mindszenty konzervatív felfogásából fakadó, 4b) másrészt a hercegprímásnak az MKP törekvéseinek felismeréséből következő ellenállása. Magyarán: egyszerre zajlott az egyházi hierarchiától függetlenedő modern kereszténydemokrata irányzat szerveződése, valamint a harc a polgári parlamentáris viszonyok fenntartásáért, amelyben Mindszenty József az utóbbiért küzdve az előbbivel is szemben állt.

2. Szervezési kísérletek – inkorporációs küszöb

A kereszténydemokrata párt szervezeti kereteinek kialakítása több szálon kezdődött meg. Nagy Töhötöm emlékei szerint Kerkai Jenő még Budapest ostromának napjaiban elkezdte a KALOT újjászervezését, majd „személyesen lement vidékre vonatok tetején, mozdonyok oldalán, és zsákkal hordta fel a répát, babot, borsót, hogy »ebédakciót« nyisson a KALOT új központjában a valóságosan éhező munkatársak számára. A nyitás február 24-én volt. Több fontos vidéki központba P. Kerkai személyesen ment le ünnepélyes zászlóbontásokra, pedig a harcok az ország nyugati vidékein még elkeveredve folytak.”⁵¹ Kiemelkedő eseménynek számított a Debrecenben megtartott, protestánsokkal közös „felekezeti” ankét,

amelynek jegyzőkönyveit a nem sokkal később koncepciók eljárásban halálra ítélt páter Kiss Szaléz szerkesztette.

Mindezek alapján felvethető, végső soron mi volt a pártszerveződés alapja? Vajon a keresztény társadalmi szervezeteknek volt szükségük egy támogatást, politikai védelmet nyújtó szervezetre, hogy társadalmi és egyházi küldetésüknek eleget tehesse (alulról felfelé irányuló szervezés), vagy személyek, csoportok szerveztek pártot politikai terveik megvalósítása érdekében a társadalmi szervezetek bázisán (felülről lefelé történő pártépítés)? E két megközelítés a következő hónapok fő konfliktusforrásává vált.

A belső konfliktusok a nyár közeledtével mélyültek el. Egyes szöveghelyek a párt „népi vonaláról” is említést tettek, miközben Szekfű Gyula tekintélye is sokáig igazodási pont maradt. Kezdetektől éles vita folyt a pártszervek legitimitásá-

50 ÁBTL 3.1.9. V-700/12. (Mindszenty József).

51 Nagy (1990) 145–164.

ról, szabályszerű működéséről. A debreceni választmány, az elnöki tanács (Pálffy József, Eckhardt Sándor, Györkössy Alajos, Szentkirályi József, Barankovics István, Kalmár János, Gogolák Lajos, Bácsalmási István, Jánosi József) és más (májustól működő) bizottságok jogosultságáról, tevékenységéről források hiányában nem sokat tudni.⁵² Annyi bizonyos, hogy az ellentétek akkor törtek nyíltan a felszínre, amikor a KALOT vezetőinek befolyását ellenlábasai már elviselhetetlennek érezték, majd észlelték, hogy a szervezet tagjait a kisgazdapártba irányították, hogy ott is szerephez jussanak. A dunántúli püspöki székhelyeket és papságot végigjáró Kerkai Jenőt és Ugrin Józsefet először augusztus 11-én figyelmeztették az FKGP melletti agitáció miatt. Szeptember 4-én pedig Barankovics Istvánt és Ugrin Józsefet az alábbi indoklással zárták ki a pártból: „a választások előtt a magyar keresztény nemzeti gondolat [sic!] érvényre jutását sajátosan megzavarták [...], ezért őket az intézőbizottság a párt tagjaiból törli”.⁵³

Egy másik vita a párt választmányának júliusi üléséhez kötődött. Itt különböző tagsági jogviszonyokat vitattak, valamint az összehívás jogosságát kérdőjelezték meg. Egyes visszaemlékezések szerint az ülésen Slachta Margit helyettese, Palágyi Natália mandátumának megkérdőjelezésével a Barankovics-pártiak kerültek többségbe.⁵⁴ Minden bizonnyal

ez is közrejátszott abban, hogy a korábbi szövetséges Keresztény Női Tábor végül elfordult a kereszténydemokrata párttól, és más keretben (a Polgári Demokrata Párthoz csatlakozva) indult a választásokon. Ugrin József visszaemlékezései szerint ekkor a két tábor között tettelegességre is sor került.⁵⁵ Mindenesetre a párt kettészakadása széles körben ismertté vált, a kommunista propaganda kihasználta, a *Ludas Matyi* Demokrata Kétpártként gúnyolta a kereszténydemokratákat.

A háború- és németellenes, illetve antifasiszta szervezkedésekben is szerepet játszó, demokratikus elkötelezettségű, francia, illetve angolszász orientációjú keresztény csoportok önszerveződési lehetőségeit 1945-ben inkább még jogi, adminisztratív és technikai akadályok nehezítették. A meghatározó katolikus társadalmi reformmozgalmak közül az EMSZO-t⁵⁶ és a Hivatásszervezetet⁵⁷ 1945 végén oszlatták fel.

A politikai rendőrség beavatkozása, a későbbi időszakokkal összevetve, még esetlegesnek tekinthető. A visszaemlékezések egy Kerkai Jenőnél tartott megbeszélés megzavarását említik, miközben kommunista aktivisták már ekkor össze-

52 ÁBTL 3.1.9. V-700/12. (Mindszenty József).

53 Uo.

54 Varga (1981).

55 Ugrin (1995).

56 Egyházközségi Munkásszakosztály. A katolikus egyházközségek, plébániák keretében 1937 után a keresztényszociális elvek szerint szervezett munkáscsoportok.

57 1939 után interkonfesszionális alapon szervezett, a Teleki-kormány támogatását élvező érdekvédelmi szervezet.

tűzésekre keveredtek KALOT-szervezőkkel. A párthoz kötődő személyek be-szervezése dokumentálhatóan 1946-ben kezdődött (Kovrig Béla, Közi-Horváth József).⁵⁸

Mindez nyilván ellehetetlenítette a pártszervezést.⁵⁹ A belső problémákat tetézte a többi párt létszámának gyors felfutása, hatalmi pozícióik további kiépülése. Ráadásul a munkáspártok egységes indulása ellenében mindinkább tért hódított az egységes polgári tábor megszervezésének igénye. A DNP ezek alapján visszalépett az indulástól, és az FKgP támogatására szólított fel. A két politikai erő között Varga Béla, a KDNP alapító tagja, az FKgP fővárosi szervezetének elnöke közvetítésével megállapodás jött létre. Az események gyors lefolyását mutatja, hogy a szavazócédulákon a hatos listák helyei üresen maradtak. A kereszténydemokratáknak 1945-ben lényegében nem sikerült átlépniük az inkorporációs küszöböt.⁶⁰

3. A kereszténydemokrácia képvisellete – reprezentációs küszöb

A politikai tervezés közben a kereszténydemokrata politikusoknak is számolniuk kellett a közéleti viszonyok, mai fogalmainkkal a politikai kultúra megváltozásával. A Gabriel Almond és Sidney Verba által felállított tipológia⁶¹ szerint a

58 Tabajdi–Ungváry (2008) 193–203.

59 Izsák (1985) 35–40.

60 Kovács–Rosdy (1996).

61 Almond–Verba (1963) 63–65. A *politikai kultúrát* Almond és Verba a politikai magatartásformák, értékek, benyomások, releváns információk és politikai készségek meghatározott elosztásaként definiálja. *Résztvevők*: ismereteik vannak a politikáról, követelésekkel rendelkeznek, és élnek is jogaikkal, lehetőségeikkel. *Alattvalók*: passzívan engedelmeskednek a törvényeknek, nem szavaznak, és nem ártják magukat a politikába. *Parokiálisok*: nem vesznek részt a politikában, csak szűkebb közösségük életével foglalkoznak

62 Az 1945-ös és az 1947-es választásokon a választópolgárok több mint 90%-a vett részt.

Horthy-korszak társadalma az autoritárius-átmeneti típusba sorolható, amelyben a politikában résztvevők korlátozott köre mellett a többség magatartása az alattvalói kultúrával írható le, és jelentős a passzív állampolgárok (parokiálisok) aránya is. Ehhez a struktúrához képest a korszak politizálását döntően befolyásoló változás ment végbe: 1944–45-től jelentősen kiszélesedett a közéleti problémákkal foglalkozó állampolgárok köre.⁶² Ennek alapját részben a világháborúval kapcsolatos élmények képezték: több százezer besorozott szerzett személyes tapasztalatokat a „sikertelen nagypolitika következményeiről”. A leegyszerűsített propaganda, politika- és

világmagyarázatok, valamint az ellátás hiányosságai, a megélhetési nehézségek és más, korábban ismeretlen jelenségek mind a tágabb összefüggések keresésére ösztönöztek. 1945 elején a korábbi hatalom képviselői jórészt eltűntek, ami egy ideig valóban lehetővé tette a közvetlen képviselet kialakulását. A felfokozott aktivitás, a politikai kultúra változása számos gyakorlati példával bizonyítható: legyen

szó a nemzeti bizottságok munkájáról vagy a földosztást végrehajtó testületekről. A hivatalos statisztikák óvatos használata mellett is új típusú részvételi arányok mutathatók ki. A kormány 1945. március 18-i rendelete nyomán országosan mintegy 3200 bizottságban több mint 35 ezer ember vett részt a földosztásban. A pártok adatai erőteljes „túlpártosodást” mutatnak. A hivatalos statisztikák szerint a vizsgált időszakban a szavazóképes lakosság döntő hányada párttag volt.⁶³ Mind-szenty József fellépése, aktív szereplése csak fokozta ezt a közéleti turbulenciát.⁶⁴

A kereszténydemokrácia reprezentációja (amely a sajátos pártszövetség miatt mégis megvalósult) nem tekinthető számottevőnek. A Demokrata Néppárt és a Független Kisgazdapárt között született megállapodás értelmében két néppárti képviselő, Eckhardt Sándor és Bálint Sándor a kisgazdák listáján került a parlamentbe, míg a fővárosi törvényhatóságba Varga László és Eckhardt Sándor jutott be. Ezzel, bár a pártnak nem sikerült átlépnie a reprezentációs küszöböt, mégis önálló, azonosítható erőként jelent meg a magyar politikai életben. A DNP-frakció 1945. december 6-án deklarálta megalkulását a parlamentben. Ezzel létrejött a koalíciós erők egyetlen formailag ellenzéki csoportosulása.⁶⁵ A keresztény, illetve a modern kereszténydemokrata politika azonban a kétfős frakciónál szélesebb képviselettel rendelkezett a nemzetgyűlésben: több, eredetileg kereszténydemokrata jelölt⁶⁶ nem csatlakozott a Bálint–Eckhardt-frakcióhoz, a kisgazdapártnak pedig összesen 17 képviselője volt (korábban) a KALOT, az EMSZO vagy más katolikus reformmozgalom tagja. Ők alkották a párt ún. katolikus csoportját.

63 1945 végén kb. 2,3 millió párttag volt Magyarországon. Az MKP tagsága 1945 februárjában 30 ezer, májusban 150 ezer, októberben 500 ezer, az SZDP-nek 1945 nyarán 350-400 ezer, az NPP-nek 1400 szervezetben 170 ezer, az FKGP-nek az egész országra kiterjedő hálózatában 900 ezer tagja volt, míg eddigre a PDP-be 50-60 ezren léptek be.

64 Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL) 274-7-279.

65 Babóthy–Kovács (1990) 178.

66 Izsák (1985) 65.; Virágh (2001) 47.

4. Belpolitikai körülmények – a többségi hatalom küszöbe

A politikai rendszer demokratikus működésének hiányosságai 1945 őszére már láthatóvá váltak. A megszállók által kontrollált belpolitikai térben, a korlátozott demokrácia viszonyai között a kommunista párt többszörös előnyt élvezett. A politikai intézményrendszer demokratikus működése (a népakarat érvényesülése) először a választások után, a kormányalakítás során sérült látványosan, mégpedig háromszorosan: egyrészt magának a koalíciónak a kikényszerítésével. Másrészt a népakaratot jelentősebben figyelmen kívül hagyó elem volt a létrejövő kormány tárcáinak aránya (az FKGP és a három baloldali párt között ez 9-9), valamint a jelentősek voltak a tárcák súlya közti aránytalanságok is.

A DNP-frakció megalakulása a koalícióban lévő FKgP javára is vált, hisz kezdetben csupán e két képviselő fejthetett ki nyíltan ellenzéki kritikát. Ez a közpolitikai pozíció, illetve tapasztalat, a kormánytámogató ellenzékiesség szintén a kereszténydemokrata hagyomány szerves részévé vált, és 1956-ban ugyanúgy meghatározta viszonyulásukat a többi politikai erőhöz, mint 1990-ben.

A KERESZTÉNYDEMOKRATA ALTERNATÍVA 1945-BEN

A Kereszténydemokrata Néppártnak 1945-ben kettős küzdelmet kellett folytatnia tevékenysége legitimálásáért. A párt nevének és identitásának minden elemét nagy küzdelmek árán sikerült (részlegesen) elismertetni: az egyházi vezetéssel a „keresztény” jelzőért kellett megküzdenie, a napi politikában pedig „demokratikus” jellegét kellett bizonyítania. E küzdelmek hátterében felfedezhető a széles körű társadalmi programot meghirdető „néppárttól” való félelem is. Bár az ellenfelek múltbeli példákra hivatkoztak, aggodalmaikban nyugati példák is szerepet játszhattak.

A KDNP több-kevesebb sikerrel képes volt olyan szervezetek, hálózatok összefogására, amelyek révén országos párttá válhatott volna, legalábbis a katolikus vidékeken. A katolikus-szociális mozgalmak, a katolikus reformértelmiség egy valódi néppárt bázisaként szolgálhattak. Más megközelítésben a belső feszültségekkel együtt eredményes volt a kereszténydemokrata és keresztényszocialista törekvések összehangolása.

A párt környékén sokan megfordultak szervezőként, tanácsadóként vagy szürke eminenciásként. A katolikus közszereplők közül Saád Béla, Vida István, Kovrig Béla, Mihalovics Zsigmond, Jánosi József, Közi-Horváth József került kapcsolatba a DNP tevékenységével. A keresztény nőmozgalom vezetői, Slachta Margit, Palágyi Natália szintén részt vettek a pártszervezésben. A „szürke eminenciások” közül elsősorban Szekfű Gyula, Cavallier József, Sík Sándor említendő, de ez a kör tovább tágítható. Hiszen ekkor még a kereszténydemokrácia potenciális képviselői közé tartozott két későbbi pártvezér, Sulyok Dezső és Pfeiffer Zoltán és környezetük számos tagja is.⁶⁷ A DNP 1947-ben mandátumhoz jutó képviselőinek jelentős része a kisgazdapárt munkájában vállalt aktív szerepet.⁶⁸

1945-re tehát rendelkezésre állt az a kapcsolati háló, társadalmi szerveződés, amely a kereszténydemokrácia bázisául szolgálhatott. Ám a történeti emlékezetben megőrzött, illetve a szakirodalom által feltárt alapító szervezetek mellett érdemes továbbiakat is megemlíteni. Az ellenállás és embermentés vállalkozásai nem csupán személyi kapcsolatokat, szervezeteket, hanem erkölcsi tőkét, legiti-

67 Gergely (2001).

68 Gergely (1999).

mációs forrást is jelentettek egy új párt számára. A keresztényszociális egyesületek, illetve az egyházi szervezetekkel érintkező ifjúsági csoportok mellett kevesebb szó esik arról, hogy a Magyar Szent Kereszt Egyesület, „a zsidó származású, ki-keresztelkedett, illetve konvertita magyar zsidó állampolgárok” 1939-től működő érdekvédelmi, szociális, társadalmi, hitbuzgalmi szervezete⁶⁹ 1944-es, földalatti embermentő tevékenysége után 1945-ben ismét felújította tevékenységét.

Az egyesület tagjai közül többen váltak 1945 után keresztény(demokrata) politikussá, vagy működtek együtt a párttal. A szervezet világi irányítója Cavallier József publicista volt. Az egyesület munkájában többek között részt vett Badalik Bertalan O.P., a későbbi domonkos rendfőnök, illetve veszprémi püspök; Baranyay Jusztin ciszterci egyetemi tanár, Eckhardt Sándor egyetemi tanár, a Demokrata Néppárt későbbi képviselője; P. Jánosi József S. J.; Katona Jenő újságíró-szerkesztő, később kigazdapárti politikus; Slachta Margit szociális nővér, a Szociális Testvérek Társaságának főnöke; Varga Béla plébános, kigazdapárti képviselő.⁷⁰

Ebben a közegben a kereszténydemokrata programalkotás és kampány is folyamatos, bár korlátozott és változó erősségű volt. Pallavicini György visszaemlékezése szerint egy pártprogram már az ellenállás idején elkészült. Később az esztergomi program kialakítására külön grémium alakult, Barankovics ennek szövegét stilizálta, munkájáért havi 2000 pengőt kapott, ami akkor még tekintélyes összeg volt. A kereszténydemokrata hagyományt, alternatívát, programot megjelenítő szövegek így az egész 1945-ös év folyamán formálódtak.⁷¹

A KDNP 1945. január 18-i debreceni kiáltványa inkább KALOT-toborzóként olvasható ma is.⁷² A röplap, amely hírül adta a párt megalakulását, debreceni és szegedi megszerveződését, a Magyar Frontban végzett tevékenységre hivatkozott. A csatlakozásra buzdító felhívás demokratikus politikát, gazdasági reformot (Kert-Magyarország, általános bér- és fizetésrendezés), szakmai önkormányzatot, új magyar műveltségelményt követelt. Krisztusi alapokon nyugvó igazságosságot kínált mindenkinek, tekintet nélkül nemzetiségre, fajra, vallásra.

Egy későbbi röplap (*Mit akar a Demokrata Néppárt?*) a koalíciós frazeológiához igazodva Magyarország újjáépítésének programját hirdette meg.⁷³ Politikai kínálatát a legnagyobb emberi szabadság, a legszélesebb szociális igazságosság jelentette („a természetfelettség többletével”). A harmincpontos program része volt a nagyhatalmakkal és a szomszédos országokkal való együttműködés (a nem-

69 *A Magyar Szent Kereszt Szövetség Alapszabálya*, Budapest, 1943.

70 Gergely (1999).

71 ÁBTL 3.1.9. V-700/12. (Mindszenty József).

72 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) XIX-A-21-a 14. doboz, illetve Balogh-Izsák (2004) 14–16.

73 ÁBTL 3.1.9. V-700/12. (Mindszenty József).

zeti hadsereg bekapcsolódásával a Németország elleni harcba). A parlamentáris demokratikus kormányforma (általános egyenlő, közvetlen, a nőkre is kiterjedő, községenkénti titkos választójog), az alkotmányozó nemzetgyűlés mellett a szabadságjogok érvényesülését követelte, az önkormányzatiság fontosságát hangsúlyozta. A DNP gazdaságpolitikája a tulajdon sérthetlenségén alapult, szocializálását a természetjog (közjó) korlátai között tartotta elfogadhatónak. A baloldali elképzelések a földbirtokreformot, a nagybirtokrendszer lebontását és a nagyipar hatásos ellenőrzését követelték. A DNP adómentes egzisztenciális jövedelemminimumot és az örökösödés, illetve a jövedelmek progresszív adóztatását hirdette (a vagyonsjövendelmek adóztatását hangsúlyozta a munkajövedelmek helyett, valódi szövetkezetek életre hívását propagálta), családi bért követelt.

A KDNP markáns társadalompolitikája a munkához való jog és a munkakötelezettség törvényes szabályozása mellett a társadalombiztosítás általános kiterjesztését és a tanulási szabadság, iskoláztatás ingyenességét követelte. Míg a néppárt kultúrpolitikája közoktatásügyi reformot, tankönyvrevíziót hirdetett, a német szellem egyoldalú hatása és a nemzeti önbálványozás ártalmainak kiküszöbölését, a magyar művelődést (hungarológia) tűzte ki célul. A szabadságjogok terén

az egyházak és intézményeik fenntartása is előtérbe került, s megfogalmazódott a nemzetiségek jogainak elismerése.

74 Izsák (1994) 261–274.

75 Vass–Vida (1992).

Az 1945. szeptemberi választási program szerint a „párt célja a vallásos érzületű tömegek politikai akaratának (nem kizárólagos jogú!) formálása és képviselése volt. A „kereszténység hitvalló tömegekben rejlő politikai erő és igény”, a háborús szenvedések nyomán feléledő vallásos igények, a magyar kereszténység ezeréves múltja (beágyazottsága), a keresztény egyházak világméretű szolidaritása, valamint a (nyugati) keresztény pártok növekvő tekintélye mind-mind visszatérő hivatkozási alappá vált.⁷⁴

A Demokrata Néppárt egyik gyakorlati útmutatója – az egységes kampány érdekében – a leggyakoribb kérdésekre írt tömör válaszokat tartalmazta.⁷⁵ Az aktivisták részére kiadott segédanyag szerint a Demokrata Néppárt a nyugati értelemben vett politikai demokráciát hirdette, amely szociális és progresszív, szemben a Függetlenségi Frontba tömörült pártok „önkényével”. A párt határozottan elhatárolódott az 1945 előtt befolyásos Wolff-féle Keresztény Községi Párttól, igyekezett megszabadulni a katolikus párt címkéjétől, interkonfesszionális arcukat, ám (a materializmussal szemben) keresztény világnézeti jellegét hangsúlyozva hátrította el annak vádját, hogy papok irányítják.

Az útmutató válaszai a mindennapok nyelvpolitikai küzdelmét is visszatükrözték. A kereszténydemokraták a párt-, illetve osztályuralommal és az állami mindenhatósággal szemben határozták meg magukat. Elvetették a forradalmisá-

got (amit a nyilasokhoz kötöttek), de visszaautasították a reakcióval kapcsolatos vádakat is. Az eligazító anyag hangsúlyozta a faji mítoszok elutasítását, és empátiával kezelte a „zsidóságot ért szörnyűséges embertelenségeket”. Egyúttal elítélte az antiszemitizmus újbóli megjelenését, azt, hogy bizonyos pártok politikai érdekből napirendre tűzték. (Az útmutató egyébként külön pontban, a természetjogra hivatkozva fontosnak tartotta leszögezni, hogy zsidók is lehetnek a párt tagjai.)

A gazdaságpolitikai elvek korábban meghirdetett pontjain túl a racionális választók számára megfogalmazott magyarázatok a rendelkezésre álló „tisztá múltú” szakemberekkel és a vokskalkulációval (elvesztett szavazatok veszélye) kapcsolatos érveket is megfogalmaztak. A DNP egyéb lehetőségek híján egyfajta „Ludas Matyi” imázst is megpróbált kialakítani. („Szegények voltunk és szegények vagyunk, drága propagandára nincs pénzünk, de tudjuk, hogy a kevés is elég lesz, mert igazságunkban van az erő.”)

A Barankovics István vezette Demokrata Néppárt 1945 végére a legkisebb parlamenti pártként a közélet állandó szereplőjévé vált, szervezeti keretei is

76 Vass–Vida (1992).

kialakultak. Folyamatosan aktualizált

programja mellett a pártalkotmány az év utolsó napjaiban véglegesült. A párt közjogilag is elkötelezte magát a keresztény állameszme, a demokratikus kormányforma, a természetjog, az evangéliumi erkölcs és a szociális igazságosság mellett. Az 1946. január 31-én rögzített alapszabályban az egyetemes magyarság pártjaként határozta meg magát.⁷⁶

ÖSSZEGZÉS

- I. A nyugat-európai trendekkel egy időben jelentkező hazai kereszténydemokrácia képviselői 1945 első hónapjaiban még egzisztenciális küzdelmet folytattak a frontországgyá váló Magyarországon. Mozgalmuk és programjuk elismertetéséért ezt követően kellett megvívniuk. A kortársak emlékezetében erőteljesebben maradtak meg a külső, mint a belső harcok történései. Utóbbiak alapkérdései igen, részletei nem rekonstruálhatók.
- II. A színre lépő keresztény, kereszténydemokrata politikusok ellentéteit alapvetően meghatározta a nemzetközi viszonyok eltérő megítélése, mindenekelőtt a szovjet megszállással kapcsolatos várakozások különbözősége. Ám a társadalmpolitikai elképzelések eltérő elemei mellett ezek a szempontok csak korlátozottan, illetve rejtetten artikulálódhattak a közbeszédben.
- III. A korlátozott demokrácia és belső konfliktusok közepette szervezett párt kezdeti tevékenysége így e hagyomány megannyi összetevőjét, problémáját érzékeltette. 1945 valóban a kereszténydemokrácia „nulladik évének” tekinthető.

A hosszas küzdelmek után parlamenti párttá váló Demokrata Néppárt pozíciója korántsem volt szilárd, miközben az által vallott eszmék, programpontok, elvek a közélet szélesebb rétegeiben mutathatók ki. A pártszerveződésben előállt küszöbhelyzetek hasonló módon merültek fel 1947-ben, 1956-ban, majd 1990-ben.

IV. A kereszténydemokrácia Magyarországon 1945 után valós politikai alternatívát jelentett. Ez magyarázza, hogy a pártnak relatíve kedvező helyzetben elért 1947-es választási sikere után, a hidegháború kibontakozásával a Demokrata Néppártot is gyors ütemben eltüntették a közéletből. A kereszténydemokrácia hagyomány 1956-ig, majd 1989-ig csak bűvópataként élt tovább Magyarországon. Ennek elemzése további kutatásaink tárgya lehet.

HIVATKOZÁSOK

Almond–Powell (1996)

ALMOND, GABRIEL A.–POWELL, G. BINGHAM (ed.): *Összehasonlító politológia*. Budapest, Osiris.

Almond–Verba (1963)

ALMOND, GABRIEL A.–VERBA, SIDNEY: *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton N. Y., Princeton University Press.

Babóthy–Kovács (1990)

BABÓTHY FERENC–KOVÁCS K. ZOLTÁN (szerk.): *Félbemaradt reformkor*. Miért akadt el az ország keresztény-humanista megújulása. A Katolikus Szemlében megjelent tanulmányok gyűjteménye. Róma, k. n.

Balogh (1998)

BALOGH MARGIT: *A KALOT és a katolikus társadalompolitika, 1935–1946*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet.

Balogh–Izsák (2004)

BALOGH SÁNDOR–IZSÁK LAJOS (szerk.): *Magyarországi pártprogramok 1944–1988*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó Kft.

Bauquet (2009)

BAUQUET, NICOLAS: A mindszentizmus. In Romsics Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948*. Budapest, Osiris, 534–555.

Bulányi (OHA)

Bulányi György-interjú. Készítette Körösenyi András, 1989. 1956-os Intézet Oral History Archívum, 197. sz.

Csapody (2004)

CSAPODY MIKLÓS: „*A világban helytállani...*” Bálint Sándor élete és politikai működése 1904–1980. Budapest, Korona.

Eszterhás (OHA)

Eszterhás György-interjú. Készítette Javorniczky István, 1990. 1956-os Intézet Oral History Archívum, 207. sz.

Frenyó (2000)

FRENYÓ ZOLTÁN: A magyar kereszténydemokrácia a kommunizmus árnyékában. ÁVH-jelentések a Demokrata Néppártról. *Magyar Szemle*, 2000. 1–2. 68–88.

Gáspár–Halasi (1975)

GÁSPÁR FERENC–HALASI LÁSZLÓ (szerk.): *A Budapesti Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1946*. Budapest, Budapest Főváros Levéltára.

Gergely (1980)

GERGELY JENŐ (szerk.): *A kereszténydemokrácia Nyugat-Európában 1944–1958*. Budapest, Kossuth.

Gergely (1999)

GERGELY JENŐ: A Demokrata Néppárt alkotóelemei, 1945–1947. In Bagdy Gábor–Gyorgyevics Miklós–Mészáros József (szerk.): *Kereszténység és közélet. Tisztelegés Kovács K. Zoltán 75. születésnapjára*. Budapest, Barankovics Akadémiai Alapítvány, 165–173.

Gergely (2001)

GERGELY JENŐ: Christdemokratie in Ungarn 1944–1949. In Gehler, M.–Kaiser, W.–Wohnout, H. (Hrsg.): *Christdemokratie in Europa im 20. Jahrhundert*. Wien, Böhlau Verlag, 464–483.

Izsák (1985)

IZSÁK LAJOS: *A Kereszténydemokrata Néppárt és a Demokrata Néppárt*. Budapest, Kossuth.

Izsák (1994)

IZSÁK LAJOS: Polgári pártok és programjaik Magyarországon 1944–1956. Pécs, Baranya Megyei Könyvtár.

Jánosi (1945)

JÁNOSI JÓZSEF: A demokrácia etika feltételei. In *Demokrácia*. Budapest, Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának kiadása, 68–80.

Kaas (OHA)

Kaas Ervin-interjú. Készítette Javorniczky István, 1989. 1956-os Intézet Oral History Archívum, 155. sz.

Karcsey (OHA)

Karcsey Sándor-interjú. Készítette Javorniczky István, 1987. 1956-os Intézet Oral History Archívum, 103. sz.

Keresztes (OHA)

Keresztes Sándor-interjú. Készítette Javorniczky István, 1994. 1956-os Intézet Oral History Archívum, 104. sz.

Kovács–Gyorgyevics (2001)

KOVÁCS K. ZOLTÁN–GYORGYEVICS MIKLÓS (szerk.): *Híven önmagunkhoz: Barankovics István összegyűjtött írásai a kereszténydemokráciáról*. Budapest, Barankovics Akadémia Alapítvány.

Kovács–Rosdy (1996)

KOVÁCS K. ZOLTÁN–ROSDY PÁL (szerk.): *Az idő élén jártak: kereszténydemokrácia Magyarországon, 1944–1949*. Budapest, Barankovics István Alapítvány.

Kuklay (OHA)

Kuklay Antal-interjú. Készítette Molnár Adrienne, 1989–90. 1956-os Intézet Oral History Archívum, 216. sz.

Lipset–Rokkan (1967)

LIPSET, SEYMOUR MARTIN–STEIN ROKKAN: *Party Systems and Voter Alignments Cross-National Perspectives*. New York, The Free Press.

Lukacs (1996)

LUKACS, JOHN: *1945. A nulla év*. Budapest, 1996, Európa.

Matheovits (OHA)

Matheovits Ferenc-interjú. Készítette Ferber Katalin, 1988. 1956-os Intézet Oral History Archívum, 138. sz.

Mészáros (2005)

MÉSZÁROS ISTVÁN: *Mindszenty és Barankovics. Adalékok a „keresztény párt” problematikájához*. Budapest, Eötvös.

Mindszenty (1989)

MINDSZENTY JÓZSEF: *Emlékirataim*. Budapest, Szent István Társulat.

Nagy (1990)

NAGY TÖHÖTÖM: *Jezsuiták és szabadkőművesek*. Szeged, Universum.

Pálffy (2014)

PÁLFFY JÓZSEF (szerk.): *70 éves a Kereszténydemokrata Néppárt*. Budapest, Barankovics István Alapítvány.

Petrás (2014)

PETRÁS ÉVA: „Álarcok mögött”. Nagy Töhötöm élete. *Betekintő*, 2014. 4.

Semjén–Mészáros (2007)

SEMJÉN ZSOLT–MÉSZÁROS JÓZSEF (szerk.): *A Demokrata Néppárt küzdelme a szabad és független Magyarország védelmében*. Budapest, Barankovics István Alapítvány.

Simon (2006)

SIMON ISTVÁN: Egy keresztény-nemzeti csúcsmenedzser, Wünscher Frigyes. *Múltunk*, 2006. 2. 31–53.

Standeisky (2005)

STANDEISKY ÉVA: Remény és szorongás. Demokráciaelképzelések és demokráciaértelmezések. In Rainer M. János–Standeisky Éva (szerk.): *Évkönyv XIII. A demokrácia reménye*. Budapest, 1956-os Intézet, 54–91.

Szakolczai–Szabó (2011)

SZAKOLCZAI GYÖRGY–SZABÓ RÓBERT: *Két kísérlet a proletárdiktatúra elhárítására. Barankovics és a DNP, 1945–1949. Bibó és a DNP, 1956*. Budapest, Gondolat.

Tabódy (OHA)

Tabódy István-interjú. Készítette Hegedűs B. András és Körösi Zsuzsanna, 1991. 1956-os Intézet Oral History Archívum, 333. sz.

Tabajdi–Ungváry (2008)

TABAJDI GÁBOR–UNGVÁRY KRISZTIÁN: *Az elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy*. Budapest, 1956-os Intézet – Corvina.

Ugrin (1995)

UGRIN JÓZSEF: *Emlékezéseim*. Budapest, Magyar Népfőiskolai Társaság – Püski.

Varga (1981)

VARGA LÁSZLÓ: *Kérem a vádlott felmentését!* New York, Püski.

Varga (2002)

VARGA LÁSZLÓ: *Fények a ködben. Egy életút a nemzet szolgálatában*. Salgótarján, Médiamix.

Vass–Vida (1992)

VASS HENRIK–VIDA ISTVÁN: A koalíciós korszak pártjainak szervezeti szabályzatai. *Századok*, 1992. 2. 364–366.

Virágh (2001)

VIRÁGH FERENC: *A Kisgazdapárt rövid története. Párttörténeti vázlat 1906–2000*. Budapest, Független Kisgazda-, Földmunkás- és polgári Párt Tudománypolitikai Intézetének kiadványa. /Kisgazda kis könyvek, 17./

LÉNÁRT ANDRÁS

HOGYAN TOVÁBB?

Zsidók visszaemlékezései 1945-re

Stunde Null – gyakran hívják így a második világháború után beköszöntő béke első pillanatát, szimbolikus értelemben a *Nachkriegszeit*, a *postwar* első időszakát. És valóban, kevés olyan időpont van a történelemben, amely nagyobb esélyt adott volna az újrakezdésre. Az évekig tartó pusztítás után vonalat kellett húzni, eddig tartott a rossz, az értelmetlen, a hazug, mostantól kezdjük valami másba. Képtelenség volt visszatérni a világegés előtti állapotokhoz, a háborús országok politikai elitje felelősséggel tartozott a német hódításból fakadó szenvedésekért. A hitleri Németország legyőzése csak az USA és a Szovjetunió közreműködésével volt lehetséges, természetes, hogy a nagyhatalmak befolyása alá kerülő európai országok

1 Jellemzően a kelet-európai országokból áramlott a lakosság Nyugat-Európába vagy a tengerentúlra. A kivándorlást akadályozhatta a kibocsátó ország, a befogadók viszont kvótákkal igyekeztek mederben tartani a bevándorlók számát, a Szovjetunió európai szatellit országait a későbbiekhez képest mégis jó eséllyel lehetett elhagyni.

az ő politikai és társadalmi berendezkedésüket követték. Néhány éven belül mindenütt megváltoztak a rendszerek, és ez különösen igaz volt Kelet-Európára, ahol a negyvenes évek végére kiépült a kommunista diktatúra szerkezete.

1948–49-ig, a határok lezárásáig emberek tömegei keresték régi vagy új hazájukat. Óriási migráció ment végbe: me-

nekülés (a háborús felelősség vagy éppen az elnyomó diktatúra elől), tömeges kitelepítés, repatriálás. Ez a két-három év abból a szempontból is kivételes volt, hogy az emberek saját maguk dönthették el, hol és kivel akarnak élni.¹ Családok bomlottak fel vagy alakultak ki, egyik percről a másikra. Sem előtte, sem utána nem adódott olyan pillanat, amely élesebb cezúrát jelentett volna múlt és jövő között, amely egyben szükségszerűen a történelem egy új szakaszának kezdetét jelölte ki.

Mindez különösen igaz a háborút – a holokausztot – túlélő zsidó lakosságra, melynek talpra állását vagy emigrálását tökeerős nemzetközi szervezetek segítették. Az új asszimilációt, vagyis a hazatérést választó zsidók a szovjet befolyási

övezetben – és Magyarországon a Joint² tevékenységének köszönhetően paradox módon ők voltak többségben³ – a kommunista ideológiában lelhetek vigaszra, és joggal remélhették az államtól, hogy számúzi a közéletből, illetve a közbeszédből az intézményes diszkriminációt és antiszemitizmust.

A közölt történetek alapján írásomban mégis azt szeretném bemutatni, hogy az újrakezdés nem volt maradéktalanul lehetséges. Ennek egyik okát az emberi emlékezetben jelölhetjük meg, amely végig elkíséri az életünket. E szempontból nincs tiszta lap, a múlt dermesztő árnyai minden igyekezetünk ellenére kísértének, és befolyásolják döntéseinket. Hiába tűnik el korábbi életünk minden rossz eleme, pusztul el a teljes rokonság, hiába szűnik meg a diszkrimináció, hiába költözünk el másik településre vagy országba, az átélt, sokszor traumatikus élmények velünk maradnak. A politikai és ideológiai környezet változása talán segíthet identitásunk újraformálásában és talán némileg a felejtésben is, de a köztudatban és a közbeszédben eltemetett témák és társadalmi beidegződések – a holokauszt és az antiszemitizmus – megmaradnak, legfeljebb sokáig nem láthatók a felszínen.

A dolgozatba olyan interjúrészleteket válogattam, amelyek a deportálásból Magyarországra visszatérő zsidók 1945-ös tapasztalatait beszélik el. A táborkban, munkaszolgálatban vagy gettóban felszabadult zsidók élete nem oldódott meg egy csapásra. Legyengült fizikumuk és betegségeik miatt sokan nem is érték meg a hazatérést. Akiknek mégis sikerült életben maradniuk, súlyos döntési helyzetben találták magukat: hazatérjenek-e? Van-e újrakezdési lehetőség a régi, de esetleg radikálisan megváltozott környezetben? A hazaút és a hazatérés pillanatát – ami persze hónapokat is jelölhet – számos szépirodalmi mű és művészeti alkotás megörökítette,⁴ a történelmi munkákban azonban mindez kisebb súllyal szerepel. Karády Viktor eredetileg a nyolcvanas években írt, de csak 2002-ben kiadott *Túlélők és újrakezdők* című kötetében az 1945 utáni hazai zsidóságot érintő részletes statisztikai és sajtóelemzést végzett, személyes források vizsgálatára azonban csak elvétve vállalkozott.⁵ Néhány évvel ezelőtt az MTA Szociológiai Kuta-

2 A Joint magyarországi tevékenységéről: <http://mazz.hu/joint100/Joint100hu/tortenet/194553.html>

3 Frojimovics (2008) 380–393.

4 Levi (1994); Kertész (2002); Ember (2001); Erdélyi (2006).

5 Az ún. „dunyhaciha antiszemitizmussal”, tágabban a hazaérkezett túlélők tapasztalatainak feldolgozásával kapcsolatban a következő megjegyzést teszi: „Itt az érintettek élményskálája igen széles, s csak további kutatásokkal, nevezetesen az idevágó, immár gazdag memoárirodalom pontos kiértékelésével lehetne tisztázni az e téren mutatkozó keserű csalódások és frusztrált remények, valamint a nemegyszer azért előforduló becsületes visszaszolgáltatás vagy elégtételadás valós arányát.” Karády (2002) 32–33. Korábbi tanulmánya a témában: Karády Viktor: Szociológiai kísérlet a magyar zsidóság 1945 és 1956 közötti helyzetének elemzésére. In *Zsidóság az 1945 utáni Magyarországon*. Karády et al., Párizs, Magyar Füzetek, 1984, 37–180.

tóintézete keretében működő 20. Század Hangja Archívum és Kutatóműhely RESCAPE projektje foglalkozott munkaszolgálatból hazatérők történeteinek elemzésével és oktatási célú feldolgozásával.⁶ Az ehhez hasonló átfogó kutatások és feldolgozások hiányának oka részben a források jellegében keresendő.

A nemzetközi zsidó szervezetek (Joint, Zsidó Világkongresszus), a hazai hitközségek és cionista szervezetek anyagaiban az ideológiai és az emlékezést szolgáló műveken kívül elsősorban összeírások és statisztikák találhatók az életben maradtokról és meghaltakról, a segélyekről és segélyezettekről, az intézményi infrastruktúráról vagy a kivándoroltakról. Az 1950-es beolvasztásáig működő Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság (DEGOB) személyes elbeszéléseken alapuló 3500 jegyzőkönyve pedig rendszerint a hazatérésig rögzítette a holokauszt-eseményeket.⁷

A túlélők hangjának megjelenítéséhez azonban visszaemlékezésekre és a személyes élményeket ábrázoló interjúkra támaszkodhatunk. Írásom másik célja, hogy egy nagyon értékes, de a tudományos élet számára jószerével ismeretlen forráscsoportot vonjon be az elemzésbe.

A FORRÁSRÓL

A hazai oral history történetében tájékozott társadalomtudományos körökben az Erős Ferenc–Kovács András által jegyzett rendszerváltás előtti interjúk kutatás vált közzismertté. Erős Ferenc Stark András pszichiáterrel a nyolcvanas évek

6 <http://www.20szadhangja.hu/rescape>. A projekt nevét a return és escape szavak adták. Keretében munkaszolgálatból visszatérőkkel és emigránsokkal készített interjúkat dolgoztak fel.

7 <http://degob.hu/index.php>

8 Erős–Kovács–Lévai (1985).

első felében „zsidó nemzedéki szorongás vizsgálatba” kezdett, vagyis azt kutatták, hogy mások hogyan birkóznak meg zsidóságukból vagy annak elhallgatásából táplálkozó szorongásaikkal. A tudományosan képzett, ám a terepen kezdő pszichológusok Kovács András és Lévai Katalin szociológusokkal kiegészülve – akik

akkor mindketten feketelistán és munka nélkül voltak – interjúzásba fogtak. Az első publikáció – szintén egy szakmai közegben tartott bemutató után – 1985-ben a *Medvetánc* folyóiratban jelent meg.⁸

Kevesen tudják, hogy az 1990 utáni survey-k és narratív élettörténeti interjúk készítésének időszaka előtt volt még egy pszichológiai indíttatású interjúfelvétel-sorozat. Az MTA – Soros Alapítvány Társadalomtudományi Kuratóriuma 1986–87 folyamán ösztöndíjjal támogatta *A hosszan tartó és vitális veszélyeztetettséget jelentő társadalmi diszkrimináció hatása a túlélők gyermekeinek lelki életében* című kutatást. A csoport vezetője Szilágyi Júlia, tagjai Cserne István és Pető Ka-

talán pszichiáterek, később pszichoanalitikusok, valamint Szőke György irodalmár-pszichoanalitikus voltak. A fennmaradt kutatási jelentések szerint 40 interjúút készítették, első és második generációs holokauszt-túlélőkkel.⁹ Az interjúalanyokat hólabda módszerrel érték el, a résztvevőket anonimitásról biztosították, a szövegeket később néhány tudományos előadásban és publikációban használták fel a nyolcvanas–kilencvenes évek fordulóján.¹⁰ Mivel az interjúkészítők elsősorban nem akadémiai, hanem orvosi-analitikusi pályán dolgoztak, a kutatás, sőt az interjúk léte is lassan feledésbe merült. Négy évvel ezelőtt Pető Katalin kezdeményezésére a leiratok az OSA Archívumba kerültek, és remélhetőleg hamarosan kutathatóvá válnak.¹¹

A meglévő 35 interjú terjedelme összesen mintegy 1800 gépelt oldal. Az interjúkból a kutatók kaptak egy-egy példányt, az ötödik példány elvileg az alapítványhoz jutott, de ennek nincs nyoma, a kutatási beszámoló viszont az OSA Archívumban megtalálható.¹² Az interjúk legépelet szövegét ösztöndíjszerződések, beszámolók, jelentések, előadás-tervezetek, publikációtervezetek és másolatok, idegen nyelvű szakcikkek, bibliográfiák egészítik ki. Az interjúk hanganyaga sajnos nincs meg.

A pszichoanalitikus képzésekben részt vevő pszichiáterek élettörténetekre voltak kíváncsiak, emellett hangsúlyosan foglalkoztak a megkérdezettek zsidósághoz fűződő viszonyával, családjával, a családban előforduló betegségekkel, kórosnak vélt tünetegyüttesekkel. Pszichoterápiás gyakorlatuk és nemzetközi szakirodalmi tájékozottságuk alapján feltételezték, hogy a pszichés panaszok okai gyakran rejtett,

9 Egy interjú maradt meg, amelyet a harmadik generáció képviselőjével, az egyik interjúalany unokájával készítették.

10 Cserne, István–Pető, Katalin–Szilágyi, Júlia–Szőke, György: *The Second and the Third Generation Holocaust Survivors and Their Descendants*. In *Studies on the Holocaust in Hungary*. Ed.: Randolph L. Brahm. New York, 1990, 238–255.; Cserne István–Pető Katalin–Szilágyi Júlia–Szőke György: *A második és a harmadik generáció. Holocaust-túlélők és gyermekeik*. *Psychiatria Hungarica*, 1992. április, VII. évf. 2. sz. 117–129.; Pető Katalin: *Identitás és történelem*. In *A társadalmi traumatizáció hatásai és pszichoterápiájának tapasztalatai*. (Konferencia, 1998. november 13–15.) Szerk. Virág Teréz. Budapest, 1999, Animula; Pető Katalin: *A Zelig jelenség, avagy közepesen semmilyen*. In *Dizkrimináció és üldöztetés: hatások és következmények*. (Konferencia, 2000. november 10–12.) Szerk. Bárdos Katalin és Kardos Péter. Budapest, 2001, Animula.

11 Az interjúleiratoknak nem készült javított vagy tisztázott változata, így az elhallások és elírások révén érdekes dokumentumai a nyolcvanas évek közepi, a holokausztról alkotott általános (gépírónői) ismereteknek. Néhány példa: „Bergenbersten” vagy „Bergenberzel” (Bergen-Belsen), „blokátdessen” (Blockälteste), „hefring” (Häftling), „joing” (Joint), „ibrit” (ivrit), Kaufbaueren (Kaufbeuren-Riederloh II), „boketto” (Boker tov), „fabre” (szabre), „raabersbrück” (Ravensbrück), ánya-pánya (árja-párja), DEGOK vagy Degot (DEGOB), bürgermaister (Bürgermeister) stb.

12 OSA Archívum „Soros Alapítvány” (13-6-1), Kutatási beszámoló.

tudattalan szülői traumák lehetnek. Az interjúkkal igyekeztek részleteket megtudni a holokauszt-túlélők lelki problémáinak átörökítési mechanizmusairól. A beszélgetéseket nem terápiás alkalmaknak fogták fel, bár egyes interjúalanyokat pszichiátriai kezeléssel ismertek és kértek fel a részvételre. Az orvosi megközelítésből következett a kutatás prevenciós szándéka is: „Vizsgálatunknak külön aktualitást ad, hogy ez a generáció most van abban az életkorban, amikor tagjai gyermeket nevelnek, s így égetően fontos ezen lelki sérülések továbbvitelének megakadályozása azok feltárásával és elemzésével.” A szociológiai és történeti vizsgálatokból hiányzik a közvetlen orvosi megelőző szándék, ám a vele gyakran rokonítható nevelő, didaktikus indíttatás már korántsem példa nélküli a traumatikus emlékezeti kutatásokban, amit a szerzők olykor explicit módon is kifejtenek. A kutatók nyitott kérdéseket feltevő, mai fogalmainkkal narratív interjú készítésére törekedtek, mivel a zárt kérdéseket alkalmatlannak találták a tudatalatti tartalmak feltárására: „Célzott kérdéseink nem voltak – a vizsgálat célját ismerve beszéljenek életükről, családjukról, múltjáról, jelenről, mindenről, amit fontosnak tartanak. Az interjúk során ezen kívül feltett kérdéseink a felbukkanó gondolatok szabad áramlásának tiszteletben tartásával az elmondottak tudatközeli (szakkifejezéssel: tudatelőttes) tartalmának kibontását szolgálták.”¹³

13 Kutatási jelentés. OSA Archívum, 1988. február 24. 7.

Az átlagosan 50 gépelt oldal terjedelmű szövegekben a tervezetthez képest jócskán akadnak zárt kérdések, megszakítás nélküli, hosszabb szövegrészek

viszont csak elvétve. Az interjúleíratokról elmondható, hogy alig különböznek más életútinterjúktól. A rendszerint egy-két ülésben felvett beszélgetésekben családtörténetek hangzanak el, a szülők fiatalkorától haladva az interjúkészítés idejéig. A háború és holokauszt történetei a túlélőkkel folytatott beszélgetésekben hangsúlyosak, de néhány ember hosszasan mesélt élete későbbi szakaszáról is. Az egyedüli eltérés más interjúkhoz képest talán a betegségek viszonylag hosszas taglalása, ám erre általában nem kérdéseket követően került sor. Logikusnak tűnik, hogy megfélelmi, segítő szándékkal beszéltek problémáikról, mivel a megkeresés során a kutatók tisztázták a beszélgetés célját. Sőt olyan elbeszélő is akadt, aki azt gondolta, hogy a kérdezőket kizárólag a betegségei érdeklik.

Az összesen 35 interjúalany között az első generációt 11 fő (3 férfi, 8 nő), a másodikat 23 fő (14 férfi és 9 nő), a harmadikat mindössze egy férfi képviselte.

A beszélgetőpartnerek többsége fővárosi, az interjúk idején mindannyian Budapesten éltek. A tizenegy túlélő egyike a deportálás idején született, így az ő történetének elemzésétől eleve eltekintettem. Zömük a háború után is Magyarországon maradt, csak egyikük emigrált 1956-ban Kanadába, egy másik esetben pedig közbekelelődött egy balul végződött izraeli emigrációs próbálkozás. A következőkben

olvasható öt szövegben a hazatérés és az újrakezdés történeteire koncentráltam. Az érdekelt, mennyire hangsúlyosak, mennyire kidolgozottak ezek a részletek az interjú egészén belül. Hogyan kerülnek szóba, és milyen terjedelemben beszélnek a megkérdezettek erről az időszakról. Azt is fontos nyomon követni, milyen mértékben foglalkoztatta a kérdezőket a közvetlen háború utáni periódus, amikor is az interjúalanyok a maradás és sokszor a családalapítás mellett döntöttek.

TÖRTÉNETEK

„Így jöttünk baza, és a magyar határnál már zsidóztak”

BMné történetészövére a kapkodás jellemző. A családtagok sorsát egy-egy mondatban foglalja össze, de talán találóbbr, ha azt mondjuk: „intézi el”. Talán mert túl sokat akar egyszerre elmondani, vagy mert a szereplők sorsa túlságosan egymásba szövődött, különösen az üldöztes idején? Gyorsan ledarálja a családtagok rövid történetét, amely nagyjából a születés körülbelüli dátumát, a tanult szakmát, foglalkozást, a háború alatti üldöztes főbb stációit, a megmenekülést vagy a halált, végül a háború utáni élet fontosabb adatait tartalmazza. Az 1945 utáni történeteknek látszólag vajmi kevés köze van a zsidósághoz. Más generációs élettörténetekhez hasonlóan a munkavállalás, a párttagság, az 1945–46-os inf-láció, a megélhetés ismert gondjai sorjáz-
nak egymás után. Még a gyermekvállalás és „családtervezés” is csak mellékszálon bukkan föl ez utóbbiak emlegetése közben.

A hazatérés történetébe az interjú felénél vág bele, ezt megelőzően egyszer idézett fel egy beszélgetést a háborúban meghalt első férjével.

– Az első házasságából nincs is gyerek ?

– Nem, a férjem azt mondta szegény, Szívem, nyugodtabban mennék vissza, ha tudom, hogy itt marad egy gyerek utánam. '44. februárban volt utoljára otthon szabadságon. De én nem akartam gyereket. '44 februárjában ?

A férfi felvetését a túlon túl közeli halál elleni védekezésnek, az elmúlással szembenő emlékhagyás vágyának tekinthetjük.¹⁴ Esetükben azonban győzött a realitás, az életveszély hónapjaiban lehetetlenség a gyermekvállalás.¹⁵

14 Hasonló motívumot ábrázolt művészi formában a *Jób lázadása* című játékfilm (1983, R. Kabay Barna–Gyöngyössi Imre), ahol a gyermektelen zsidó főhős a közeli erőszakos halál tudatában keresztény gyereket fogad örökbe, azzal a reménnyel, hogy majd ő viszi tovább az életet...

15 Karády Viktor könyvében bemutatja a negyvenes évek zsidó házassági, gyermekvállalási és öngyilkossági statisztikáit. Az 1944-es adatok riasztóak, az első két változó tekintetében rendkívül alacsonyok, míg az elkövetett öngyilkosságok száma soha nem látott magasságokba ugrik 1944 tavaszán. Karády (2002) 68–92.

A hazatérés a bergen-belseni táborélmények kapcsán bukkan fel először, de korántsem lineáris elbeszélési módban, hanem az idősíkok állandó, akár mondaton belüli váltogatásával. Az elbeszélés a hazatérés utáni, közelebről meg nem határozott pillanatban indul, amikor BMné találkozott egy táborbeli társával, aztán jön a múlt – a tábori körülmények leírása, melyet dőlt betűvel emeltem ki a szövegrészletben – és az elbeszélés jelene elkezd kavargogni, amit tovább bonyolít a feltehetően kicsivel korábbi, a betegségből adódó emlékezetkiesésre való utalás. A tények, a rokonok túlélése, a megmaradt lakás, a ruhák a folytatás lehetőségességét vetítik előre, a súlyos betegség lenyomata viszont a bizonytalanságot és a zavarodottságot érzékelteti.

– Érdekes, mikor hazajöttem, ott *csak nyomorúságot láttam, több barakk volt, rácsosva*, fönnt voltam a sógornőmnél, és ott fenn volt neki egy régi ismerőse, egy nő ember, én akkor jöttem, mikor ő menni akart, és bemutatott. Beszélgettünk, *Bergen-Belsenbe, ő is ott volt, neki nagyon jó dolga volt, mindene megmaradt*, mondtam, doktor úr, volt magának tífusza? *Mert nekünk volt tífuszunk, és elvettek mindent*, mikor hazajöttem, azt sem tudtam, hogy milyen ruhám van, úgy elfelejtettem mindent. Anyám mondta, hogy nézd, megvannak a ruháid. Nem emlékeztem.

A történet ezek után visszakanyarodik a tábori élet leírásához, amelyből kiemelhetjük, hogy a drezdai kényszermunkatáborban az orosz foglyok nem voltak hajlandók a zsidókkal közösen dolgozni. Az interjúk szinte elmaradhatatlan kérdésére – *Mikor szabadultak fel?* – ugyan pontosan tudott válaszolni – 1945. május 9-én –, az elmesélésből mégis egyértelmű, hogy a megpróbáltatások nem értek véget. A Drezda környéki Tirnában kitört a járvány, ráadásul az erdőkben megbújó német és a megjelenő orosz katonáktól is féltek.

– Jöttek éjjel a részeg oroszok, az egyik nőt megerőszakolták, a másikat hasba lőtték, és a másikat a bokájába lőtték. Akit hasba lőtték, az meghalt, aztán kiabáltak, jött a „patruj”, az őr, elzavarta.

A szovjet katonák erőszakoskodása folytatódott, az elbeszélés alapján a nők állandóan rettegetek felszabadítóiktól. A következő oldalakon az emberi vegetálásról – ételszerzésről, evésről, hánnyásról, hasmenésről, tisztálkodási és ruházkodási lehetőségekről olvashatunk. A szovjet hadsereg ideiglenes kórházat állított fel, és a halomba hordott, feltehetően a környékbeli németektől elvett ruhából biztosított öltözéket a foglyoknak. Az elbeszélés alátámasztja, hogy a túlélés egyik záloga a saját érdekeik kíméletlen védelme volt:

– Egyszer mentünk egy szekérrel, jött egy német, és elkezd egy asszony sikítani, hogy az ő cipője van rajtam, mondtam, nem baj, add vissza, amit mi hoztunk Pestről, akkor te is visszakapod. Mit gondolt, leveszem a cipőmet és mezítláb fogok menni? Nem akarok hosszadalmas lenni, nagy nehezen elértük a vonatot.

A hazaút nem volt éppen diadalmenet, a szekerekből gyakran kifogták és elvitték a lovakat, a vonatok is sokat vesztegeltek. A kocka mégis fordulni látszott, a zsidó deportáltak a fentihez hasonló helyzetben magabiztosan viselkedtek a németekkel szemben – a történetből sajnos nem derült ki, hogy ehhez szükség volt-e a szovjet katonák közelségére. A tulajdontárgyakért való versengés következő, nem kevésbé fontos állomása a hazaérkezés lesz.

BMné esetében az útnak indulást egy falragaszon megjelent hír is siettette, amelyben azt olvasták, hogy „aki nem jön vissza, annak elrekvirálják a házát”.

Az út nemcsak hosszadalmas volt, hanem félelemmel és bizonytalansággal teli.

– Merre ment ez a vonat?

– Ez az, amit nem tudtunk. Ment, akkor már férfiak is voltak, és akkor már kezdtünk félni, hogy kivisznek a Szovjetunióba, mert annyit mentünk, az egyik férfi előrement a mozdonyvezetőhöz, orosz volt, [a mozdonyvezető] azt mondta, hogy addig megy, amíg parancsot nem kap, hogy ez elég, ez nekünk nem tetszett, leszálltunk mi öten, Tettsinben [Teplíce?, Tetcice?], azt hiszem, cseh területen, valahol laktunk, volt ilyen menedékhely, már ilyen nyomorultaknak, gyűjtöttek, hogy ki akar elmenni Svédországba.

Információ nélkül, szinte minden tájékozódási lehetőségtől megfosztva kellett eldönteniük, hogy a csak elvileg Magyarország felé tartó vonaton maradjanak vagy leszálljanak, erőltessék-e a hazatérést, vagy az ismeretlen, de a múlt szörnyű emlékeitől mentes skandináv országban kezdjenek új életet. BMné úgy emlékezett, voltak, akik Svédországot választották, számára azonban egyértelmű volt, hogy hazatér: „Én nem mentem, én vártam itthon a családomat, de nagyon éhesek voltunk.”

A magyar határ előtti utolsó említett helyszín a pozsonyi pályaudvar volt. A kissé zavaros elbeszélésben a szereplők kontúrjai elmosódtak. A magatehetetlen zsidó nők, az ő gyenge állapotukon értetlenkedő katonák, akiknek nemzetiségére nem derül fény, lehetnek magyar származású csehszlovák vagy nyugati fogságból hazafelé tartó magyar bakák. A lényeg azonban a tudatlansággal vegyes részvétlenség (pozitívabb megközelítésben rácsodálkozás), majd a hazatérőket ért antiszemita kiszólások elmesélése:

– Pozsonyban már nem kaptunk vonatot. Vártunk, vártunk, ott aztán találkozott egyik a férjével. A végén a katonák segítettek föl, mi a rossebb van magukkal, hát egyik sem tud fölszállni, hát úgy kell magukat fölcipelni. [...] Így jöttünk haza, és a magyar határnál már zsidóztak. Elértük a magyar határt, a vagonokban ember ember hátán a magyar területen is, WC-re nem lehetett pisilni menni, és kimentünk, akkor kezdtek zsidózni, bűdös zsidó így, bűdös zsidó úgy, akkor már jött.

– És a háború előtt volt zsidózás? Azon túl, hogy megvolt a törvény, hogy nem szabad dolgozni?

A kérdező ezen a ponton, utólag érthetetlenül – talán szeméremből, talán mert a rasszista zsidótörvények időszaka érdekelte – váratlanul visszavezette a beszélgetést az 1945 előtti korszakra. Az interjú fennmaradó részében már nem tértek vissza a háborút közvetlenül követő hónapokra, annyi derült ki, hogy a család életében a kommunista ideológia jelentett fogódzót, de a nagyobb zsidó ünnepeket azért megültkék. Az új házasságból született fia materialista nézeteket vallott, viszonylag korán megismerte szülei deportálásának történetét, és esküvője előtt, a kedvükért, hosszúnapot tartott.

„...és soha többet mi a múltról nem beszéltünk, és elkezdtünk élni”

CsPné 1917-ben született, és már családos volt a deportálások idején. Az interjú egyharmadánál mesél az életét meghatározó tragédiáról, kislánya elvesztéséről. Megemészthetetlen maradt számára, hogy a svéd mentőakció során az ő gyermekét nem tudták megmenteni. Hiába segített a volt cselédjük, kétszer is rosszul jött ki a lépés. Az anyát már novemberben elvitték, lánya utolsó napjainak történetét csak a háború után ismerhette meg. Az elbeszélés nehezen követhető, részben mert a gyerek halálának körülményeit nem lehetett pontosan rekonstruálni.

– ... rengeteg embert megmentettek, ez egy óriási dolog volt. De hogy micsoda égő sebet hagytak ugyanakkor az ottmaradottaknak, mert akik mentettek, pontosan tudtuk, hogy nagyon komoly anyagi segédlettel oldották ezt [meg]. Ez is nagy dolog volt, mert életet mentettek, rendben van, de azért ez nem múlt el, ennek az érzése. S ez az a pont, amiért mondjuk én akárkivel ezekről a könyvekről nem merek beszélni... [...] és megint ott maradt a gyerek, és akkor így került a vöröskeresztnél, hát egy átlagon szebb, és rendkívül értelmes, rendkívül bájos kis kölyök volt, hát minden két és fél éves gyerek gyönyörű és szép, de mégiscsak szemet szúrt a vöröskeresztbe járó orvosnak, a tisztí orvosnak, és fogalma sem volt, hogy kié ez a kis kölyök, és magához vették az egész háborús

idő alatt, megtörtént a felszabadulás, ezért a gyerekért érte jönnek, és visszaviszik, nincs, nincs semmiféle jogcím, hogy tovább van, és ott viszont otthagyták az összes gyermeket, és ott valami 18-20 gyermek ott maradt, éhen meghalt a pincében, aztán oda visszavitte.

– Ez hol volt helyileg?

– A Szabadság térből nyílik egy kis utca, de azt tudom, hogy azt oda temették valami tömegsírba, ott, ahol a televízió, ahol az a nagy emlékszobor van, ott volt egy nagy tömegsír, és oda kerül a gyerek, tömören ez történt.

A deportáltakat ért veszteségek közül a gyerekek halála kiemelkedik. CsPné meg is fogalmazza, hogy nem tudta kiheverni, annak ellenére sem, hogy a férje túlélte a munkaszolgálatot, és 1946-ban megszületett második gyerekük. Külön csavar a történetben, hogy a háborúban meghalt nővéreinek árván maradt kislányát próbálták magukhoz venni, de anyagi helyzetük és a szövevényes családi viszonyok miatt ez csak időszakosan és rengeteg konfliktus közepette sikerült.

CsPné a mauthauseni koncentrációs táborban raboskodott, ahol a németek elmenekülése után is aratott a halál, nem kaptak egészségügyi ellátást, és csak utolsó ereje megfeszítésével érte el, hogy átkerüljön egy kórházba. Hamarosan rájött, hogy a fiatal amerikai katonáknak egy hónappal a háború után alig volt fogalmuk a deportálásokról.

– ... és nagyon győzködtek ... ne jöjjünk haza, még ott is azt mondták, hogy Budapest kaput, kivétel nélkül, bármelyik nemzetiséghez tartozott, azt mondta, hogy Pestből nincs semmi. Én akkor is azt mondtam, én haza akarok jönni, [kipontozott szövegrész] én valakimet biztosan megtalálom, és akkor majd eldöntjük, mit csináljunk.

Hazajöttem, és se anyámat, se a nővéreimet [nem találtam]. Azt megtudtam, hogy a három bátyám megvan, de vidéken voltak, úgyhogy abban a pillanatban senkimet nem találtam, de valami hír jött Pozsonyból, a férjemtől. És akkor én megerősödtem, kaptam a barátoktól ruhát, a lakásom teljesen üres volt, élelmet kaptam, hátizsákot vettem, és kimentem. Akkor még szöktem a határon, és onnantól még borzalmas állapotok voltak 45. augusztus elején. Kassán gondoltam, hogy úgy tudok eljutni Pozsonyba, megnézem, hogy mi a hír a férjemről, ha nem [találom], akkor nem maradok egy percig sem, nem tudom nélküle elkezdni az életet. És Kassán véletlenül összetalálkoztunk. [...]

Elmondtuk akkor egymásnak mindent, közel 18-20 órás beszélgetés volt, és soha többet mi a múlttól nem beszéltünk, és elkezdtünk élni. Hazaszöktünk persze, és elkezdődött az életünk, kegyetlenül persze...

A találkozással mintegy eldőlt a jövő: mindenki marad Magyarországon. A szöveg a képzeletbeli határ meghúzásáról szól, a sorsdöntő beszélgetés végéig tartott a múlt, onnantól a jövő. Az elbeszélés szerint az emlékezést egyértelműen elválasztották az „élettől”, sőt nemcsak hogy új életet kezdtek, mint annyian mások, hanem *akkor* kezdték el az életet. Ennél radikálisabban nehezen fogalmazható meg a váltás. Nem akartak vagy nem tudtak beszélni a történelekről. A múlt azonban, mint mindig, elő-előtüremkedett. Már ebben a szövegrészben utalt rá, hogy férje találkozásukat megelőzően Csehszlovákiában elmeógyógyintézetbe került, ahol kényszerkezelés alá vetették. Az interjú későbbi részében, illetve a fia elbeszéléséből derült ki, hogy a férfi hatvanas évek közepi öngyilkosságának okát elsődlegesen az 1945-ös elektrosokk-kezelésnek tulajdonították. A múltat saját lelki egészségük megőrzése vagy visszaszerzése érdekében próbálták karanténban tartani, ami szintén nehézségekbe ütközött. De volt, amikor meg kellett törni a csendet.

– Soha semmiről nem beszéltünk, csak egy dologról, arra nagyon fájt és határozottan emlékszem. Nem lehetett ez folyton téma, mert élni kellett, ezeket nem lehetett elfelejteni, mert ebben élt az ember, beteg is voltam, meg minden, de hogy még ezekről beszélni, túl nagy volt, hát 76 tagú családból hatan maradtunk meg. Érti ezt? [...] És akkor itt van egy kisgyerek, aki csupa csont és bőr, hát akkor nem beszélünk arról, hogy mi volt, csak akkor, az vágott borzalmasan bele, hát élünk, itt vagyunk, csak annyi volt, hogy most tanulni kell, és lesz enni, vagy nincs enni, és élni kell, élni. És ugye 46-ban született a Peti, és születése előtt pár hónappal a Zsuzsikát [nővére lányát] nem akartam, ő engem Miminek hívott mindig, nem akartam kész helyzetbe [hozni], és mondtam, hogy hát lesz testvér, és akkor odaállt elénk, az egy borzalmas dolog volt, két nagy szemével, átölelte a derekamat, hogy engedjem meg, hogy mamának hívjon.

CsPné megingott, de nem fogadta el unokahúga ajánlatát, nem lett az ő anyukája. A döntését azzal magyarázta a kislánynak és a kérdezőnek, hogy ha nagyon halvány volt is a remény, képtelenek voltak feladni: hátha visszatér a nővére és más rokonok. Attól is tartott állítólag, hogy konfliktus esetén a kislány könnyen hivatkozhat arra, hogy azért érte őt sérelem, mert csak mostohagyerek. Arról nem esett szó, de feltételezhető, hogy az újabb kisbaba születése előtt a gyerek önvédelemből kért magának anyukát, hiszen megérezhette, hogy a családon belüli pozíciója öccse születésével még a vér szerinti nagytestvérekhez képest is bizonytalanra válik. A CsPné fiával készített interjú alapján azonban úgy tűnik, hogy a gyerekek a külön élés ellenére testvéri szeretetben nőttek fel.

A szövegben nem tértek vissza az 1945-ös időszakra, a későbbi lakóhelyek, munkahelyek, gyereknevelés, a zsidó szokások elhagyása és időnkénti felbukka-

nása, a zsidó tudat, illetve az antiszemita jelenségek kerültek szóba. A hazatérés ilyenformán az életfunkciók beindítását jelentette. Az elviselt fizikai és lelki sérüléseket adottságként viselték, és kerültek az emlékek nyílt megvitatását.

„Isten bozott, Kálmán testvérünk”

EK-val készült a leghosszabb, 170 oldalas interjú. A falusi gazdacsaládból származó fiú számára a háború fordulatokban és helyszínekben bővelkedő eseménysorozat volt. Elmondása alapján azon kevesek egyike, akik a lehetőségeikhez mértén aktívan igyekeztek befolyásolni a sorsukat. Kezdeményezőképességének és határozottságának köszönhetően felfigyeltek rá, kisebb-nagyobb vezető pozíciókat kaptak. A munkaszolgálatos csapat vezetője volt, a magyar katonatiszt elnéző tekintete mellett sikerrel hagyták ott Cecén, Dunaföldvár közelében a nyugatra vonuló menetet, majd kihúzták a szovjet csapatok megjelenéséig. A felszabadulás azonban nem jelent hazatérést, mert hamarosan a szegedi, majd a temesvári hadifogolygyűjtőtáborba terelik őket, ahol EK-nak kell megszervezni a tábori életet, később a foglyok elszállítását. Nem sokkal Szovjetunióba érkezését követően kommunista átnevelő táborba küldik, ezután a rosztovi hadifogolytábor egyik irányítója lesz. Rengeteg emberrel találkozik, és meglehetősen tájékozottá válik a háborús eseményeket és a zsidók deportálását illetően.

Utolsó táborhelyén azonban kitudódott, hogy a szovjet őrszemélyzet egyik tagjával szerelmi viszonyt folytat, az NKVD azonnal vizsgálatot rendelt el, melynek eredményeként szakításra bírták a párt, EK-t pedig hazaküldték Magyarországra. A vonatút 1946 nyarán jóval gyorsabb és kevésbé embert próbáló volt, mint egy évvel korábban a koncentrációs táborokból hazatérőké. A Szabolcsból származó EK először Budapestre tartott, mert le akart jelentkezni a kormánybiztosságon, hátha megkapja visszamenőleg a zsoldot és egyéb kedvezményeket. A debreceni vasútállomáson érték az első mély benyomások, ahol kiderült, hogy az oroszokkal váltott pénze elvesztette értékét, de a pincér hamar napirendre tért fölötte.

– ... mikor megtudták, honnan jövök haza, ahány ember volt az állomáson, az mind körülöttem volt. A kérdések ezrei, hogy nem találkoztál evvel meg evvel, nem tudsz róla, meg onnan élő ember hazajön? Hát nem ölnek meg mindenkit? Szóval borzalmas volt. Már kétségbe voltam esve, hogy meneküljek ki onnan [...]. Bejövök a Nyugati pályaudvarra, pedig már akkor tanulhattam volna belőle, én hülye, sosem fogom elfelejteni, hogy a gazdasági rendőrség, csak később tudtam meg, hogy kik ezek, és a csomagokat kinyitották és megnézték, elkoztak ott, láttam, lisztet, kolbászt [...]. És kérdezi tőlem ott egy ilyen civil, hogy és maga? Mondom, én onnan jövök, ahol a madár se jár. Hogyhogy? Hát honnan

jön maga? Mondom neki, hogy én a Szovjetunióból. Ki maga? És valaki ezt meghallotta, engem körbefogtak, mit mondjak, ott tényleg majdnem agyonverték. Miért? Én nem tudtam semmi rosszat mondani az oroszokra. Hát engem nem bántottak, nekem enni adtak, nekem fizetést adtak [...] nem volt különösebb bajom az oroszokkal. Hát az, hogy elvette az órát, hát kit érdekel, de máskülönben megmentették az életemet, ez az igazság.¹⁶ Nem beszélve arról, hogy egy kicsit át is gyúrtak az antifasiszta iskolán [...]. És itt pedig egy olyan koncepció, egy olyan nézet uralkodott, amit én csak itt tudtam

16 A történet korábbi szakaszában mesélte el, hogy munkaszolgálatos csoportjának tagjaitól a szovjet katonák elvették megmaradt értékeiket, és már akkor is csitította az emiatt berzenkedőket.

17 A háborús erőszak körüli viták a mai napig foglalkoztatják a közvéleményt.

meg, hogy az oroszok emberevők, gyilkosok. Ha maga tudná, maga hülye állat, hogy a feleségemet így meg úgy, mit csinált vele. Mondom, maga szerencsétlen, mit gondol, hogy a magyar katona mit csinált kint a fronton? Hát ugyanezt.

A tábori életből hirtelen a nagyon megváltozott civil életbe bekerülni kulturális sokkhatáshoz hasonlatos. A Szovjetunióról alkotott ellenkező kép, a kommunista ideológia eltérő megítélése és az utcai terror mind elgondolkodtató jelenségek lehettek. Hogy mindez tényleg a fővárosba érkezés pillanataiban, a pályaudvaron, vagy későbbi beszélgetések során kristályosodott ki, mellékes. Az elbeszélő a saját nézeteit ütköztette a többségi, „népi” állásponttal, amelyik csak a saját sérelmeit vette és veszi figyelembe.¹⁷ De itt még idegenek reakcióit tapasztalhatta, a szabolcsi szülőházához vezető utat még nem tette meg.

Mátészalkán a megmaradt zsidóktól tudta meg, hogy az ikertestvére, egyik nővére és unokatestvére is otthon vannak. Telefonösszeköttetés hiányában csak „kábelén” – emlékezete szerint két dollárért – tudtak sürgönyözni a faluba. A vendéglátó család azonnal kivetette hálóját a hazatért, jó erőben lévő fiúra, de ő kitért az ajánlat elől. Másnap megjött érte a lovas kocsis, és fivéréivel együtt tették meg a hátralévő 70 kilométert. Az Auschwitzból súlyos betegen hazatért nővérét addigra elvette az unokabátyja. A számvetés, mint rengeteg családban, itt sem maradt el: 52 főnyi családjából öt élte túl a holokausztot.

– A községben, ahol laktam, volt egy katolikus tanító, Romániából származott, egy kicsit olyan cigányfajta volt, olyan, a viselkedése is hízelgő, [...] de hallatlanul rendes ember volt. Szabályszerűen díszkaput állíttatott fel nekem a község határában, és kijött egy [kipontozott szövegrész] egy fogadóbizottság, ebben benne volt a falusi főjegyző, ez a tanító, az igazgató [...] voltak a szomszédok, az apámnak a szomszédjai, akik nagy tisztelői voltak a családnak, elég sokan jöttek ki. Hát az asszonyok sírtak, ahogy ez már szokott lenni, és hatalmas

kapu, Isten hozott, Kálmán testvérünk, beszéd [...]. Én válaszoltam a beszédre, emlékszem rá, azt mondtam, hogy megnyugtatom a falu lakosságát, semmiféle bosszúvágy nincs bennem.

A jelenetet meghatónak, börleszkszerűnek vagy akár visszatetszőnek is érezhetjük, ha arra gondolunk, hogy a korábban köztiszteletben álló falusi gazdacsalád megmentéséért nem sokat tett a szomszédság. Azért az más elbeszélésekhez képest mindenképpen figyelemre méltó, hogy a deportálásból hazatért embernek nem kellett bekullognia saját portájára, és azzal szembesülnie, hogy mások foglalták el a lakását.

Bár nem hosszú, szenvedésekkel és megaláztatásokkal teli utazás végén ért haza, hirtelen mégis hatalmas fáradtság tört rá. Az akkori nyomasztó, nehéz lelkiállapotát nem tudta szavakba önteni, leginkább a csend, az űr, a hiány fogalmaival írta le.

– Megmaradt a ház, azt vették birtokba, üres volt a ház, kifosztva, kirabolva, ajtó-ablak nélkül, az udvar bemohosodva, idáig érő gyommal, tehát nem járt itt senki, az istálló kifosztva, tehát amit rongálni lehetett, amit szét lehetett szedni, mindent széthúzattak, ott semmi élő dolog nem volt. És akkor a Margit testvérem és a Gabi testvérem először ajtót csináltattak a házra...

Az elbeszélésből nem egészen világos, hogy 1945 nyaráról beszél-e, testvérei hazaérkezéséről, vagy az egy évvel későbbi élményeit meséli el. A szomszédok, úgy tűnik, igyekeztek segíteni a megcsappant számú, értékeitől megfosztott családnak. EK az üres szobába bezárkózva sírt napokig, a beköszönő szomszédokkal sem akart beszélni. Két nap után összeszedte magát, és romlásukért nem okolta a falubelieket.

– Igaz, hogy ha így visszagondolok, ki hajtotta végre? Mert nem a németek, mert a német nem vitt egy zsidót sem, hát csak a magyar testvérek csinálták [...]. Volt ott egy-két-három ember, akiről tudtam, hogy csavargó volt azelőtt is, dolgozni nem szeretett azelőtt is [sic!], várta, mikor tudjon rabolni, vagy lopni, de ez egymilliomod rész volt csak.

EK-t hamarosan újabb csapás érte. A szomszédokkal közösen gazdálkodó 26 éves ikertestvérét fogatoláskor egy megbokrosodott ló úgy megrúgta, hogy belehalt sérülésébe. „A legnagyobb tragédia az életemben. Ez nagyobb volt, mint minden.” Ekkor határozott a változtatás mellett, nem volt maradása, otthagya a falut, és Kisvárdán vállalt munkát.

Egy boltban helyezkedett el, ahonnan a múltja és kvalitásai miatt egy ismerőse a járási rendőrkapitányságra akarta bevinni, de ő visszautasította az ajánlatot.

Megbízható és rátermett káderként hamar feltornászta magát, egy ipari szövetkezet vezetője lett, a kommunista ideológiával továbbra is rokonszenvezett, a párt egyik helyi szervezőjeként fáradhatatlanul járta a környéket, agitált. A családi, később a munkahelyi problémák nem kerültek el, ami miatt a hatvanas évek közepén a fővárosba költözött. Nevét 1950-ben magyarosította.

„...itt voltak akkor családi viszálykodások, mert hát a nehéz helyzet...”

FLné együtt volt édesanyjával a bergen-belseni koncentrációs táborban. Az anya 1945. március 19-én, kevéssel a tábor felszabadulása előtt meghalt, ami nagyon megviselte a súlyos beteg lányt.¹⁸ A szabadság itt sem jelentett túlélést, a lábra állni sem tudó fiatal nő huszadik születésnapjára hivatkozva könyörögte be magát az egészségügyi részlegbe, ahol végre megkezdődhetett a gyógykezelése. Itt ismerkedett meg későbbi férjével, az ápolóként dolgozó hadifogollyal, akit előzőleg társaival túszként vitt magával a német hadsereg, mivel nem esküdött fel Szálásira. Ahogy újra erőre kapott, szembesült a helyzetével: szeretett anyja meghalt, „Budapest egyenlő a föld színével”, másfelől amerikai és nyugat-európai gazdag zsidó családok örökbe akarnak fogadni fiatal deportáltakat. Mi tegyen? A hazatérés mellett döntött, mert reménykedett apja és testvérei túlélésében.

A feltáplálás, ruházkodás visszatérő történeteibe egy kis színt vitt, az élet jelet mutatta, hogy a túlélő nők is adtak az öltözködésre: „olyan turbándivat volt, olyan turbánokat csináltak a nők, hogy az nem igaz”. A sajátos tábordivat kialakulásában bizonyára szerepe volt az alultápláltságból és betegségekből eredő általános kopaszágnak.¹⁹

Fontosabb ennél, hogy még ott összeházasodott a neki udvarló katonával. A lépést a magány, a kétségbeesés, a kilátástalanság motiválhatta. A hirtelen jött

18 A tábort 1945. április 15-én szabadították fel a britek.

19 Mivel a turbán a negyvenes évek elején, sőt korábban is nagy divat volt, a viselet táborbeli elterjedése a normalitáshoz való visszatérést is jelenthette a fogoly nők számára.

20 Korábbi politikai foglyok, egyikük cseh származású, a másik a kijevi népbiztos felesége, „Terike”.

felszabadulást fásultan vette tudomásul, anyja elvesztése jobban fájta neki, hogy sem örülhessen a kínszenvedések végének. Hagyta magát sodorni, és az is lehet, hogy a házasság intézményének akkor és ott nem tulajdonítottak kiemelkedő szerepet: amilyen gyorsan nyélbe ütötték az esküvőt, olyan gyorsan el is lehet válni. Montgomery tábornok engedélyével és ráfazonírozott angol katonai

kosztümben vonult a bergeni német anyakönyvvezetőhöz, aki először megtagadta az esketést, de a tanúk²⁰ erőteljes németellenes fellépése végül is meghozta az eredményt.

A hazaút nem ígérkezett könnyűnek, mert a magyar foglyokról FLné emlékei szerint más nemzetiségekkel ellentétben elfeledkezett az állam, Magyarország nem gondoskodott a hazahozatalukról.²¹

A tábor és az angol megszállási zóna elhagyása a biztonság feladását is jelentette, szlovák területen nem mertek magyarul megszólalni, mert féltek a lakosság

bosszújától, jogosnak vélt haragjától. FLné kommunistasága miatt nem szívesen mesélt a szovjet katonák viselkedéséről, a kérdező unszolására mégis elmondta, hogy az idealizált kép szertefoszlott, amikor látta a zabrálásokat.

– ... és a férjemnek a nadrágját fölvták, ugye pénzt kerestek, vagy mit tudom én, lopni akartak. Akkor már féltünk, amikor megürült a vonat, aztán ott jöttek-mentek, amitől elszoktunk, elszoktunk, de mégis érzékenyek voltunk a félelemre, féltünk, és arra emlékszem, amikor Pestre beértünk, akkor a Nyugatiból visszatolatták a vonatot, mert ott már össze voltunk ülve magyarok, akik jöttünk Magyarországa. [...] És ottan ránk zárta [az ajtót] a vasutas parancsnok vagy ki, és két orosz katona vigyázott ránk.

– Meddig?

– Reggelig. És akkor reggel behoztak a Nyugatiba, és akkor ott rengetegen keresték, mikor megjött egy vonat, mindenki kereste a hozzátartozóját.

Az elbeszélés gyorsan haladt a Budapestre érkezésig, de a folytatásban nem a találkozások következtek, hanem újra visszakanyarodott az út során látottakhoz. Erre valószínűleg a feszültség fokozásához, a korabeli állapotok pontosabb érzékeltetéséhez lehetett szükség. Másrészt az elbeszélők saját és mások általános elvárásainak megfelelően szeretik kronologikus rendben, lineárisan elmesélni a történeteket, még ha ez legtöbbször nem sikerül is. Bár a hazafelé tartó deportáltak egyáltalán nem érezték győztesnek magukat, Németország eléjük táruuló látványa – „voltak olyan nagyvárosai, ami egyenlő volt a föld színével” –, a gőgös németekből földönfutó kéregetővé változott emberek és legfőképpen a gyerekek megrendítették a vonaton zötykölődő nincstelen zsidókat. FLné időnként megszánta őket, és adott nekik a sajátjából. Rövid időre megváltoztak a pozíciók, a halálraítéltek segíthették az agresszor képét elvesztő németeket.

A benyomások elmesélése után jöhetett a dramaturgiai csúcspont, a találkozás. A villamoson nevéen szólította meg öccse munkatársa – „hát akkor már volt rövid kis hajackám” – és együtt mentek a régi munkahelyre.

21 Magyarországon Millok Sándor szociáldemokrata politikus, volt mauthauseni fogoly személyében 1945 májusa és 1947 között „hazahozatali kormánybiztos” fáradozott a deportáltak és hadifoglyok hazahozatalán.

– Rögtön átmentem oda a portán, ismertek, hát kisasszonyka, hát az egész műhely kiszaladt, az öcsémnek le voltak az ujjai fagyva, szaladt elém, hát azt nem lehet elmondani azt a találkozást. Szóval, őt oroszok szabadították fel [...], az István kórházban kezelték, a tüdejét érte valami, le voltak a lába ujjai fagyva [...]. És ugye zokogtunk mind a ketten, nem tudtunk szólni, csak ő, Anyuka?, olyan kérdéssel, én meg, Apuka? Aztán ugye a nagy sírás, hát borzalmas találkozás volt, hát alig tudtak bennünket szétszedni, és az öcsém mindjárt hazajött velem.

– Hova haza, hol laktak akkor?

– Vízafogón, a nővéremnél, őt, a nővéremet értesítették, és a nővérem aztán a kórházból hazahozta, de a húgom, az Éva, meg az öcsém, a nővérem nem fogadta, szóval itt voltak akkor családi viszálykodások, mert hát a nehéz helyzet...

A szóban visszaadhatatlan örömmel szinte egy bekezdésben már említi a családi viszályt, amely a háború utáni korszakot meghatározta. Az árván maradtak legidősebbike, a nővére nem akarta átvenni az anya szerepét. Az eredeti lakásban,

22 A cionista ifjúsági csoportok éppen az ilyen árva, „részben kétségbeesett és demoralizálódott, részben pedig radikalizálódott fiatalok” szervezésében és alijázásában voltak a legsikeresebbek. Novák (2000) 24.

de önálló felnőtt életét szerette volna megkezdeni. A friss házas FLné-nek még megvolt az esélye a folytatásra, de a rokonokhoz és a Vöröskereszt gondozásába került tinédzser öccsének és húgának, valamint a tanyasi nevelőszülőkhöz adott, borzalmas körülmények között

tartott legkisebb fiúnak rosszak voltak a kilátásai. Nem csoda, hogy a nővérek (és férjeik) viszályainál vonzóbb volt számukra a cionista ifjúsági szervezetek programja.²² FLné intelmei ellenére az *alija* mellett döntöttek, és 1946 nyarán kivándoroltak Palesztinába, éppen mikor a 21 éves nővérük első gyereke megszületett.

Elhatározásukat különbözőképpen indokolták: többé nem érezték hazájuknak az országot, hiába próbáltak családdá kovácsolódni, hiányoztak a szüleik, vagy éppen szerettek volna emeletes buszra ülni. Az izraeli letelepedés nem sikerült, néhány év elteltével a két fiatalabb testvér hazajött, az idősebbik fiú pedig Belgiumba költözött.

Mindeközben a zsidókat szociális juttatásokban és egyéb támogatásban részesítő Joint az F házaspár segélyezését a református férj áttéréséhez kötötte. Ilyen áron nem kellett nekik a segítség, férjével korábban megegyeztek, hogy a gyerekeiket nem fogják vallási oktatásban részesíteni, felekezetenkívüliek lesznek. Míg a családi kapcsolatokról és nehéz anyagi helyzetükről részletesen beszámolt, lakáshoz jutásukról három szóval emlékezett meg. Nekik sem volt könnyű, de húga sorsa még nehezebben alakult: kisgyerekekkel jött haza Izraelből, akit állami gondozásba adott, abban a tudatban, hogy bármikor érte mehet. Amikor később tényleg

magához akarta venni, már elkésett, a gyereket a zsidó hitközség közreműködésével nevelőszülőknél helyezték el, akiknek címét nem árulták el. FLné húga kálváriájának elmesélése után tért csak vissza saját életéhez.

– ... a háború után nekem is lett a három gyereke, szóval nem volt könnyű, rózsás az életünk, hogy egy semmivel kezdtük, ugye a hátizsákkal, amivel hazaértünk, és aztán a nehéz évek itthon is, habár nehéz volt, de mégis szóval boldognak [éreztem magam], hogy mondjam, szerettem a gyerekeimet

– És a férje hogy lett katona?

– A férjem úgy lett katona, hogy akkor, mint másokat is a Nép-hadseregben, elküldték tiszti iskolára, hát rendes, jó dolgozó volt, utána, mert ugye az ő múltját, tulajdonképpen én voltam neki a [biztosítéka] politikailag, hogy mondjam, az én, odavittem őtet dolgozni a Goldbergerbe, és szóval énutánam ismerték meg...

Az interjú későbbi pontján kiderült, hogy FLné hamar ifjúkommunista lett, és mozgalmi kapcsolatai révén kapták meg szülei lakását, ahonnan gyermektelen nővére kiköltözött. Feltehetően az elhelyezkedésnél, férje beiskolázásánál is szerepe volt politikai megbízhatóságuknak. A visszailleszkedés nem igazán került szóba, az 1956-ig tartó időszakról férje állomáshelyein kívül alig mesélt valamit, a gyerekekre vonatkozó, egyetlen utalását – „szépen neveltük őket, termékeny évek voltak” – pedig ő maga cáfolta meg, mert az interjú idejére két kisebbik gyereke élete kisiklott, részben gyermekkori problémák miatt. Menekültek a szüleik, főleg apjuk elől. Gyerekeinek a zsidó vallásról tízéves koruk felett, fokozatosan kezdett beszélni, és felnőttkorukban valóban maguk választottak zsidóság, kereszténység és felekezetenkívüliség között.

„ha elmúlik ez a világ, és visszajön a nyilas világ, akkor majd ti feljöttök ide, és majd elkertészkedel a kertemben...”

Az 1910 előtt született GM volt a legidősebb interjúalany. Fiatalon házasodott, zsidó férjét 1942-ben látta utoljára, a rokonság túlnyomó része Auschwitzban pusztult el. Őt a debreceni gettóból deportálták az allendorfi koncentrációs táborba, innen tért vissza 1945-ben. Március végén számolták fel a tábort, az út elejét német katonákkal, váltott szekereken tették meg. A katonák eleinte lelőtték a menekülőket, később már nem foglalkoztak velük. GM csoportját akkor hagyták magukra, amikor kiesett a szekérszeg, s nem volt lehetőség a pótlására. A faluról falura vándorló foglyok a helyi polgármesterektől kértek szállást, de soha nem kaptak, estére elhagyatott épületekben, strandokon, deszkafülkékben húzták meg

magukat. Végül egy falusi istállóban ért véget számukra a háború, ide toppantak be az amerikai katonák. Gyógyszert és tojást adtak a kiéhezett, legyengült embereknek. GM a tiltás ellenére megevett két szelet zsíros kenyeret, amibe majdnem belehalt. Átszállították őket egy közeli faluba, ahol franciákkal és olaszokkal együtt szállásolták el a csapatot. A tisztálkodást még nem oldották meg, de az ételmeztést igen, a magyarok a csokoládét megették, de a helyben szedett csigákat nem. A kérdésre, hogy meddig tartott ez az állapot, a mások történeteiben is megerősített elem bukkant fel, a magyar állam nem érdeklődött irántuk:

– Sokáig nem akartak bennünket visszavenni Magyarországra. A szlovákokért gyönyörű, hófehér vörös keresztet autóbusz jött, orvosi személyzettel felszerelve, ennivalókkal, mindenféle jóval, ruhákkal halomba, meg ápolónők, azok kérdezték, hogy ki való Szlovákiába, és aki tudott velük beszélni, beleültették abba a gyönyörű autóbuszba, és vitték, és már minden nációt hazavittek, csak a magyarokat nem, minket nem akartak elvinni, és mentünk volna, és nem tudtuk, hogy hogy kell menni [...].

Valós oka volt-e vagy sem, de a magyar holokauszt-túlélők elbeszéléseiben többször előfordul, hogy magukra hagyatva érezték magukat más nemzetiségű sorstársaikhoz képest. A „gyönyörű” busz képszerűen maradhatott meg GM-ben, feltehetően kirítt a megelőző időszak mocskából, és kontrasztban állhatott saját hazautazásuk tárgyi környezetével. Az idézet végén a várakozásból az önálló cselekvés irányába, passzivitásból aktivitásba mozdulnának, de a teljes orientációhiány hátráltatta az elindulást. Jénában, mielőtt az amerikaiak átadták őket a szovjet katonáknak, óvatosságra intették az egykori fogoly nőket. Az oroszok velük akarták kimeszeltetni a kaszárnyát, de a zsidó nők ellenálltak, végül a német lakosságra bízta a feladatot, mint ahogy a vécék tisztítását is – „ennyi elégtételünk volt”.

A vonatindulás állandóan csúszott, végül hatvan embert helyeztek el egy vagonban, és három héten keresztül étlen-szomjan utaztatták őket, úgyhogy a várakozások idején állandóan koldulniuk kellett a betevő falatért. Szombathelyen hosszabban időztek, közben jól értesült útítársaikkal (férfiakkal) elmentek a bécsi Joint-irodába, ahol pénzhez jutottak.

– Ilyen önkéntes nők dolgoztak ott, és akkor mondták, hogy ne menjetek vissza Pestre, nagyobb az antiszemitizmus, mint volt, azt mondták, ne menjetek vissza, hozzásegítünk benneteket, hogy ki tudjatok menni tengerentúlra, vagy Európába valahova. És mondtuk, hát akkor a hozzátartozónkat hogyan találjuk meg, senkiről se tudunk semmit. Hát azt mondták, meglesz a módja annak. És mindenki össze fog tudni találkozni a hozzátartozójával, csak ne men-

jetek Magyarországra. És mi, mint a hülyék, mentünk. A Dunán, mikor fel volt robbantva a híd, és nem is tudom, valamilyen kis hídon mentünk keresztül a Dunán, a pontonon.

Nem világos, mire céloztak Bécsben, miért lett volna nagyobb zsidóellenesség Magyarországon 1945 késő nyarán, mint Ausztriában? Az amerikai vagy amerikai befolyás alatt lévő Joint-munkatársak bizonyára a Nyugatot tartották biztonságosabbnak. Utóbb kiderült, igazuk volt, amit a nyolcvanas években már GM is elismert: „És mi mint a hülyék, mentünk.” Ugyanakkor az is látszik, hogy a foglyok saját szemükkel akartak megbizonyosodni a honi állapotokról, félelmüket legyőzte a kíváncsiság. Otthon akarták számba venni, ki és mi maradt meg, mekkorák az újrakezdés esélyei.

Budapesten a Síp utcában – valószínűbb, hogy a Bethlen téri DEGOB-irodánál – együtt böngésztek a névlistákat, ahol GM kiszúrta egy ismerős nevet.

– Listák voltak a falra ragasztva, és ott láttam meg Sanyikámak a nevét, tudtam, hogy legalább valaki él.

– Sanyi?

– Az én uram, szegény, a második férjem aki lett. És mert vámospércsi ő is, én is ott születtem, és semmi iratom nem volt az égvilágon. Aztán Pesten voltunk, nem tudom, mennyi ideig, és akkor elindultunk Debrecenbe evvel az unokatestvéremmel, akivel elmentünk. [...] Magdának fényképészüzlete volt Debrecenben, és volt egy lány, aki a segéd volt nála, és az nem zsidó volt, és azoknak tudtuk a lakásukat, odamentünk, ott voltunk egypár napig, akkor én elmentem a mi tanyánkra, hát nekünk óriási földünk, meg minden volt. Akkor elmentem oda, de borzasztó, senki vissza nem jött, össze volt rombolva minden, lebontották a házat. Azt mondták, mindent az oroszok [csináltak] abban az időben, amit elraboltak, mindenre azt mondták, az oroszok mindent elraboltak. Akkor a határ mentén volt a mi földünk, és ott szántott egy ember, aki béres volt hajdanában, és jöttek a határőrök. Kérdezték, hogy ki vagyok, hát azt mondta a fiú, aki ott szántott, hogy az enyém a föld. És megfogott a két román katona, és elkísért fegyveresen. Jaj, végem volt. Mondom, hát most kerültem vissza Auschwitzból, és már megint fegyveres katonák kísérek.

Elég volt tehát egy nem is túl közeli kapcsolat, egy szalmaszál, amibe kapaszkodni lehetett, amiért érdemesnek tűnt visszamenni. A kifosztással való szembesülés és a rémes kaland részletezése itt abbamaradt, a folytatást el tudjuk képzelni: elengedték, bármiféle erkölcsi vagy anyagi kárpótlás nélkül. A következő beszélgetés elején kiderült, hogy a férfi is elvesztette családját (feleségét és két gyermekét), és

magányukban egymásra találtak. A jövődöbeli férje rokonságának pusztulása a férfi számára a jobb élet kezdetét is jelentette, mivel gyermekkorát, ahogy mesélte, a szülei „megsanyarították”. Túlzottan szigorúan nevelték, később szobrász-tehetségét nem engedték kibontakozni, olyan dolgokat kellett tanulnia, amihez sem tehetsége, sem kedve nem volt. 1945 után viszont gyorsan beindult az üzlet, kezűgyességét kihasználva épületanyagokat, tetőcserepet és beton kútgyűrűket készítettek és adtak el a parasztoknak. Az új családalapítást, mint a háború utáni Európában sok helyen, a régi család elbúcsúztatása árnyékolta be. A holtta nyilvánításra, a jogi és egyházi aktusra várni kellett. Fél év elteltével a polgári esküvőt megtarthatták, az egyházat viszont nem engedte a pap.

– És hát éltünk, és mondom, ez az üzlet nagyon jól ment, és a szülőbe járt szegény uram. Nagyon jó ember volt szegény, nagyon szeretett engem, de borzasztóan el volt... szerencsétlen volt.

– És miért volt boldogtalan?

– Hát azt nem tudom, ő se tudta.

– Hát nem mondta?

– Nem. Azt mondta, már amikor együtt éltünk, már legalább egy fél évig, akkor eszébe jutott, hogy nem gyászolta meg eléggé a családját. Akkor azért... Mindig furdalta valamiért a lelkiismeret. [...] És boldogtalanul nem lehet a másik se boldog, pedig soha engem meg nem bántott igazán, szeretett. Mikor láttam, hogy olyan nagyon boldogtalan, szerencsétlen, hát én is az lettem. Így telt el az életünk. Eljöttünk, és két évet dolgozott összesen Kanadában. Aztán csak tengett-tengett.

Az idézet végén 1945-ről hirtelen tíz évet előreugrott, a háború utáni időszak elmesélése ennyiben merült ki. Eleinte prosperáló, de lelki nyugalmat nem lelő házaspár, akik a közös gyerek ellenére boldogtalanok maradtak. A kommunista diktatúra legkeményebb éveiről, a családi viszonyok esetleges változásairól nem esett szó, ehelyett az emigrálást kiváltó lappangó, 1956-ban felszínre törő falusi zsidóellenességre tért rá.

– Hát az eljövés úgy volt, hogy a forradalom után, hát nyugtalan-ság volt a faluban, mert nem úgy képzelték a forradalmat, ahogy Pesten eltervez-ték, hogy felszabadítsák a népet, hanem hogy a zsidókat ölik meg. Ki volt írva a falakra, hogy [kipontozott szöveg, feltehetően Iccig], most nem mégy Auschwitzig, meg kitették a gyászlobogót, amikor a forradalom megbukott, hát mink is kitették, és reggelre behajították a sárba, az udvarra, meg ilyeneket csináltak. [...] És addig én nem tudtam csinálni semmit, mint hogy úgy jöttünk el, hogy még

egy irat sem volt nálunk, semmi az égvilágon. Mert állandóan jöttek a rendőrök, már akkor visszajött a rendőrség, és csak vigyáztak ránk, hogy nem lesz-e bajunk, mert fenyegettek, hogy ma este viszik a zsidókat a piactérre és felakasszák, meg ilyeneket kiabáltak állandóan. És mondtam, én nem maradok itt tovább, mondtam, menjünk, menjünk Pestre, és majd meglátjuk.

Két nap alatt Sopronban voltak, és sikeresen elhagyták az országot. A kanadai emigráció nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, férje depressziója és magatehetetlensége megmaradt, sokat gürcölve, szegénységben éltek. Az elmesélésben a hirtelen időváltás érdekes. 1945-ben és 1956-ban egyaránt sorsdöntő változások következtek be az életében. A forradalom alatt – nota bene a kifejezés használata 1986-ban egyáltalán nem volt magától értetődő –, a felbomlott társadalmi normák között előjönnek az antiszemita szövegek, amelyek annyira megrémítik, hogy a távozás mellett dönt. Ezt 1945-ben is megtehetette volna, de akkori hasonló incidensekről nem tett említést. A menekülés folyamán, a határon, az ausztriai menekülttáborban és még az Amerikába tartó hajón is antiszemitizmussal találkozott, jórészt mert egykori nyilasokkal együtt menekültek. Torontóban, saját környezetükben nem tapasztaltak zsidóellenességet. Búskomor férjét sokterápiával kezelték, de ettől csak rosszabb lett az állapota, végül szívrohamban halt meg Amerikában.

Férje háborús történetére csak később terelődött a szó. Megtanulta imitálni a sántítást, és megkedveltette magát a Debrecenben állomásozó csendőrség egyik vezetőjével, Soós Gusztávval, aki nem engedte deportálni az ő sánta zsidóját. Egykori pártfogoltja a háború után igazolta a csendőrtiszt helytállását, így kiengedték az internálótáborból. Amikor később meglátogatták a rózsadombi házában, tovább folyt az esélyek latolgatása:

– Nagyon szívélyesen fogadtak bennünket, járt már a Soós Gusztáv valami kis öngyújtóüzembe dolgozni, és azt mondja nekünk, már ott voltunk egy jó darabig, tudod, Sándor, ha elmúlik ez a világ, és visszajön a nyilas világ, akkor majd ti feljöttök ide, és majd elkertészkedel a kertemben. Úgy megharagudtam rá, na, mondom, Sanyikám, most le van szarva a nagyon jó barátod, ilyen sorsot szán nekünk, hogy jön megint a nyilas világ, akkor majd kellenénk a kertjibe kertésznek. [...] Nem tudom, miből mondta, de mink segítettünk rajta, kitelepítették Soós Gusztávékat, és írt nekünk egy levelet, hogy istállóban laknak, borzasztó soruk van, éheznek, most már meg tudja érteni a mi helyzetünket, hogy hogy volt, mint volt, és hogy ha küldenénk egy kis csomagot, kis kenyeret, kis szalonnát. Tudod, milyen veszedelmes volt kitelepítettnek csomagot küldeni, kétszer nem mertünk egy postán csomagot feladni. [...] Ugyanaz volt, mint mi-

kor a zsidót pártolta valaki, s azt mondták, csak segítsél, csak csináljad, majd te is méész vele.

„Egyszer fenn, egyszer lenn” – mondhatnánk. A férfiak barátságát nem feszítette szét a szélsőséges helyzetek számbavétele, kívánták-e vagy sem, nem árthatott felkészülni újabb politikai rendszerváltásokra. „Kis magyar szenvedéstörténet”, zsidók deportálása és csendőrök kitelepítése egy bekezdésben, ráadásul kölcsönös kockázatvállalás és felebaráti segítség – bármelyik drámaíró vagy traumakutató elismerését kivívná. A fenyegetettség érzete hasonló, de nem feltétlen kovácsol egybe. A feleség megrökönyödött a felvetésen, hogy a nyilas világ visszatérhet, a férfi reakciójáról nem beszélt. Talán az is jellemző, hogy az egykori csendőrtiszt szívesebben látta volna magát jótékonykodó hatalmi szerepben, mint segítségre szoruló számkivetettnek. A rossz érzés GM-ben mindenesetre megmaradt, s 1956-ban, az első riadalomra aktivizálódott. Nem tudjuk, még milyen okok álltak a menekülés mögött, talán túlzott reakció volt, de végül is racionális, a történelmi tanulságot levonó döntésnek foghatjuk fel, hogy nem akarták megvárni a legrosszabbat, és leléptek, amíg lehetett.

ÖSSZEGZÉS

A kutatásban megszólalt holokauszt-túlélők többsége nő volt.²³ A magyarországi mintavételből adódóan nem meglepő, hogy az interjúalanyok a háború utáni életüket is szülőföldjükön töltötték. Két kivétel így is akadt, az ötödik történetben szereplő GM, aki családjával emigrált, igaz, csak 1956-ban, illetve a negyedik történet elmesélője, FLné, akinek testvérei megpróbálkoztak az izraeli letelepedéssel. Kiindulásunk az volt tehát, hogy a kutatásba bevont visszaemlékezőket nem érték olyan

23 Magyarországon, ahogy szerte Európában, 1945–46-ra nőtöbbség alakult ki, amely a zsidók körében különösen nagy eltéréseket mutatott. A Zsidó Világkongresszus felmérései alapján 1946-ban 100 zsidó férfire 157 nő jutott. Idézi Karády (2002) 71.

megkülönböztetések, amelyek eredeti környezetük elhagyására kényszerítették volna őket. A három, fővárosban élő elbeszélő esetében így is volt, bár az ötvenes-hatvanas években két család munkahelyváltás miatt időszakosan elhagyta Budapestet. A nagyobb csapásokat elszenvedő két vi-

déki megpróbálkozott az újrakezdéssel, a falusi gazdálkodással, de egy személyes trauma, illetve az 56-ban megtapasztalt fenyegetettségérzet végül is elszólította őket eredeti lakókörnyezetükből.

A háború befejezte után a négy nő mindegyike a lehető legrövidebb időn belül párt keresett magának, és hamar, 1946-ban gyermeket szültek. A nők, kimondva vagy kimondatlanul, a jövőt csak férfi oldalán tudták elképzelni. A szerencsésebbek férjük vagy vőlegényük oldalán, akiknek társai nem éltek túl a háborút, gyorsan új

párt választottak – hadifogoly katonát vagy ismerőst a faluból. Úgy tűnik, a fizikai talpra álláshoz és az átélt lelki gyötrelmek feldolgozásához nélkülözhetetlen volt egy férfi társ. A gyorsan kötött házasságok kiállták az idő próbáját, ám gyakori volt a búskomorság, az öngyilkosságra való hajlam, vagy éppen a gyermekneveléshez szükséges érzékenység hiánya. Itt most nem mutattam be, de a megkérdezettek általában hosszan beszéltek szülésélményeikről, melyek kivétel nélkül rosszak, a szülések túl hirtelen vagy ellenkezőleg, hosszú vajúdással zajlottak le, jellemzőek voltak a rossz körülmények, az egészségügyi személyzet részvétlensége és a magára hagyottság ismételt érzete, egyes eseteket pedig kimondottan tragikussá tett a halott vagy súlyos beteg újszülöttek világra hozása.

Az 1945-ös év a táborokból szabadultak számára az elemi biológiai szükségletek biztosításáért való küzdelem jegyében telt. Át-átszüremlett számukra a külvilág, de az első hónapokban és a hazaút során ők valóban az életükért küzdöttek. A megkérdezettek mindegyike hazatért, egyikük sem bízta közvetítőkre a családtagok felkutatását. A rokonság kipusztulása vagy a legközelebbi rokonok – szülők és gyermekek – elvesztése annyira megviselte a visszatérőket, hogy energiáikat napi megélhetésük biztosítása teljesen lekötötte.

Az interjúkban a családtörténetek meséltetése során nem időztek sokat 1945 körül, semmiképpen nem volt prioritása a többi témához képest. Kifejezetten nem kérdeztek rá a lakókörnyezettel való szembesülésre, néhányan kérdés nélkül is beszéltek róla, mások viszont, ahogy a múltban felejteni akartak, a múlt felidézésekor is gyorsan előreugrottak az időben. Az interjúkészítők nem erőltették az emberi reakciók elmesélését vagy a munkahelyi és közéleti történések taglalását. Úgy tűnik, az itt bemutatott történetekben nem okolták a szomszédságot balsorsukért, nem kívánták a bosszút. Antiszemita jelenségekkel ugyan találkoztak a háború előtt és után, és a magyar állam kárpótlási szándékait – különösen a visszahozatalukkal kapcsolatban – sem találták megfelelőnek, mégis napirendre tértek felette.

Érdekes, hogy a Magyarországon rendkívül aktív Joint segély- és érdekvédő szervezet tevékenysége nem, vagy csak érintőlegesen, esetenként negatív kontextusban került szóba: le akarták beszélni a túlélőket a hazatérésről, vagy a keresztény férj miatt nem nyújtottak segítséget. Összesen két közszereplőt, Marosán György politikust és Parragi György újságíró, volt koncentrációs táborigazgatót említettek a korszakból. Helyenként felsejlett a kommunista ideológia elfogadása vagy a párttagság, de ezek a momentumok rendszerint kifejtetlenek maradtak – mikor, hogyan léptek be a pártba, a zsidóságuk vagy a deportálás elhallgatása mögött éreztek-e társadalmi nyomást stb. Többen megemlékeztek róla, hogy istenhitük, ha volt is, elszállt, amikor kellett volna, „nem tett csodát az Isten”, így aztán

saját gyerekeik vallásos nevelését vagy a bibliaismeretet ők sem erőltették.²⁴

²⁴ Mellesleg a vidéki zsidó hitközségi infrastruktúra felszámolódott, az iskoláztatás, a szokások megtartása,

de még a templomi hitélet is nehézségekbe ütközött. Néhány év elteltével pedig az állam szinte minden esz-közzel akadályozta a zsidó hagyomány továbbélését.

25 A lelki problémák okozta tehetetlenség, a segélyektől való túlzott függés, az önsajnálát veszélyeit már 1946-ban érzékelték a zsidó közösségekben. Kulcsár (1946) 34–38.

Különben is felejteni akartak, a szörnyűségeket és mindent, ami *azelőtt* volt, különben nem tudták volna újramezdeni az életüket. A múlt azonban betegségek formájában burkoltan,²⁵ majd gyermekeik kérdéseiben és tapasztalatainak megvitatásakor egyre nyíltabban velük volt. Az élettörténetekben 1945 a túlélés pillanata, a régi mindennapok mechanikus folytatásáé, de semmiképp nem a boldogságé.

HIVATKOZÁSOK

Ember (2001)

EMBER MÁRIA: *2000-ben fogunk még élni?* Budapest, Múlt és Jövő.

Erdélyi (2006)

ERDÉLYI LAJOS: *Túlélés. Egy fotográfus visszaemlékezése. Survival. Memories of a Photographer.* Budapest, Lauder könyvek, Aura. /Személyes Történelem – Personal History./

Erős–Kovács–Lévai (1985)

ERŐS FERENC–KOVÁCS ANDRÁS–LÉVAI KATALIN: „Hogyan jöttem rá, hogy zsidó vagyok?” *Medvetánc*, 2–3. 129–145.

Frojimovics (2008)

FROJIMOVICS KINGA: *Szétszakadt történelem. Zsidó vallási irányzatok Magyarországon 1868–1950.* Budapest, Balassi.

Karády (2002)

KARÁDY VIKTOR: *Túlélők és újramezdek. Fejezetek a magyar zsidóság szociológiájából 1945 után.* Budapest, Múlt és Jövő.

Kertész (2002)

KERTÉSZ IMRE: *Sorstalanság.* Budapest, Magvető.

Kulcsár (1946)

KULCSÁR ISTVÁN: A maradék-zsidóság lelki keresztmetszete 1946-ban. In Benoschovsky Imre (szerk.): *Maradék-zsidóság 1945–46-ban.* Budapesti Izraelita Aggok és Árvák Menházegyesülete, 34–38. (Megjelent még: *Thalassa*, 1994, 1–2. 334–336.)

Levi (1994)

LEVI, PRIMO: *Ember ez? Fegyvernyugvás.* Budapest, Európa.

Novák (2000)

NOVÁK ATTILA: *Átmenetben. A cionista mozgalom négy éve Magyarországon.* Budapest, Múlt és Jövő.

RAINER M. JÁNOS

A VERT SEREG – SZÁZADOSOK 1945-BEN*

A *századosok* két meghatározó tapasztalat birtokában érkeztek 1945-höz. Az egyikhez – a születés, felnövekedés és felnőtté válás tapasztalatához – valamennyien a középosztályi lét viszonylag biztos anyagi és presztízsvizonyai között jutottak. A másik felnőtt életük első és minden bizonnyal *egész* életükre kiható tapasztalata volt, a háborúé. Ezt néhány kivételes esettől eltekintve valamennyien közvetlenül a hadszíntereken, csapat-tisztként és általában szakasz-, illetve századparancsnokként, életre-halálra menő helyzetekben szereztek meg.¹ A háború kimenetelét már az előző évben, 1944-ben eléggé világosan láthatták, azzal a tudattal léphettek át 1945-be, hogy a háború hamarosan véget ér, életük keretei pedig rövid távon biztosan, s nyilvánvalóan hosszabb távlatban is gyökeresen megváltoznak.

A magyar honvédség már korábban, 1943-ban megtapasztalta a vereséget – a századosok közül például huszonheten még főhadnagyként ott voltak a Donnál. 1944 nyarán és őszén a vereség végső és teljes formájában mutatkozott meg. A magyar alakulatok többségét 1944. október 15-e után kisebb kötelékekben német hadosztályoknak rendelték alá.² Ez

* A tanulmány egy kutatás közbülső fázisát tükrözi, egy nagyobb lélegzetű munka része. Tártya a Ludovika Akadémián 1939. január 15-én hadnaggyá avatott hivatásos katonatisztek (összesen százhatvan fő) életpályájának vizsgálata. Túlnyomó többségük 1916–17-ben született. 1944 novemberében néhány kivételtől eltekintve valamennyien századosi rendfokozatot értek el, ezért nevezem őket a vizsgálat során összefoglalóan századosoknak. A kutatás előzményeit és első eredményeit lásd Rainer (2013, 2014). Jelen munka tágabb kontextusára lásd Rainer (2015).

1 A vizsgált csoport tagjai közül 1945 tavaszán harmincketten már biztosan halottak voltak – csaknem valamennyien harc közben estek el vagy szenvedtek halálos sérülést. Egy-egy fő öngyilkos lett, illetve betegség következtében hunyt el. Dohnányi Mátyás százados, Dohnányi Ernő zeneszerző fia szovjet hadifogságban halt meg. Mintegy tizenöt fő sorsáról jelenleg semmit sem tudni, nagy valószínűséggel ők is életüket veszítették a háború végére, esetleg nyugati fogság után nem tértek vissza Magyarországra, és távoli emigrációjukból semmi kapcsolatot nem tartottak fent hazájukkal.

2 Ungváry (2004) 350–359.

azonban paradox módon jobb esélyeket teremtett a túlélésre, kivéve azokat az alakulatokat, amelyeket nagyobb összecsapásokban vetettek be német kötelékben, így a budapesti ostromban vagy Székesfehérvár környékén. A magyar hadsereg a háború végére nem egyszerűen vert sereg volt, hanem már sereg se nagyon, hiszen gyakorlatilag felmorzsolódott.

A csapatistként szolgáló, általában századparancsnoki, zászlóalj-, esetleg magasabb szintű segédtszti beosztást betöltő századosok jellemzően a front mögött vonultak vissza Németországba. A háború végéig harcban állók általában szovjet fogságba estek (negyvenöten), a harci alkalmazás nélkül visszavonulók 1945 áprilisában, május első napjaiban a nyugatiak őrizetébe kerültek (negyvenen). Elég sokan, csaknem húszan elkerülték a fogságot. A nyugati hadifogság átlagosan mindössze hat-hét hónapig tartott, az egy évet csak egészen ritkán haladta meg. A szovjet fogságban lévő tiszteket viszont csak kivételesen engedték haza 1947 nyarán, az első tömeges hazaszállítás alkalmával, többségük 1948–49-ig maradt, és akadtak ennél hosszabb fogoly-idők is. Mindez azt jelentette, hogy *a világ megváltozásának* alapélménye többségüknek a fogság volt; amit 1945 Magyarországnak és a magyar társadalomnak jelentett, azt egyidejűleg nem éltek át. Amikor visszaérkeztek, egy sok tekintetben ideiglenes, mégis *már* ki- és átalakult viszonyrendszerbe csöppentek.

Ezt a mozzanatot nevezem a továbbiakban *1945-ös tapasztalatnak*, annak ellene, hogy a háborút túléltek többsége nem 1945-ben, hanem 1946-ban, 1947-ben

3 Lásd például Benőcs (OHA) 38. (Benőcs a *Hadifogoly Újság* címre emlékezik.) Bazsó József volt pc. fhdgy. szerint a *Szabad Népet* kapták meg. Bazsó (OHA) 55.

vagy akár később szerezte meg. A változásról szóló hírekhez és közvetett élményekhez persze a fogságban is hozzá lehetett jutni. 1945 végére a még Nyugaton lévők felvették a kapcsolatot itthoni családtagjaikkal, rokonaikkal. A szovjet

fogságban élőknek nem volt ilyen lehetőségük, bár a szovjet propagandagépezet speciális kiadványaiból, a hozzájuk esetlegesen eljutó hazai lapokból valamelyes képet alkothattak arról, ami itthon történt.³ Az 1945-ös élmény megszerzésének időpontja ezzel együtt is élesen elkülönül az itthon maradt kisebbség és a fogságot szenvedettek esetében.

A felhasználható források száma viszonylag alacsony, értékük vegyes, ez azonban a megélt történelmi megközelítés jellegéből adódóan nem különleges. A vizsgált csoport mindössze négy tagja hagyott hátra terjedelmesebb személyes reflexiót ezekből az időkből. Arató Oszkár századosnak, a Magyar Néphadsereg későbbi tisztjének 1944–46-ban vezetett naplója a hagyatékából került elő – ez az egyetlen ilyen jellegű, rendelkezésre álló *egyidejű* forrás. Két százados, Bárczy István és Dobozy Lajos utólag, a hetvenes, illetve a kilencvenes években vetette

papírra emlékeit, amelyekben 1945 kitüntetett helyet foglal el. Perjés Gézával a kétezres évek elején készült több videointerjú (illetve ezek alapján egy portréfilm). Szerencsés körülmény, hogy a szűkösség ellenére négyen háromféle élethelyzetet örökítettek meg. Arató Németországig vonult vissza, amerikai, majd angol fogságba került, s onnan 1946 nyarán tért haza. Hasonló történt Perjéssel is. Bárczy százados a Hadiakadémia hallgatója volt, onnan a Szent László hadosztály kötelékébe vezényelték. 1945 kora tavaszán átszökött a fronton, Budapestre jött, és jelentkezett a demokratikus hadseregbe, ahol állományba is vették. Dobozy százados Székesfehérvár környékén esett szovjet fogságba néhány nappal 1944 karácsonya előtt. A temesvári elosztó táborban jelentkezett szolgálatra az új hadseregbe. Amikor kiderült, hogy a jelentkezőket mégis fogolyként viszik tovább keletre, Dobozy kalandos körülmények között megszökött, Budapestre jött, és ugyancsak szolgálataba állt az új hadseregben – utóbb azonban az oroszok letartóztatták és mégis kivitték az országból; ő 1948 őszén került haza.⁴

A hazatérő századosoknak már a szűrtáborban részletes kérdőívet kellett kitölteniük, a kérdések jelentős része 1944–45-re vonatkozott. Ezeket az íveket személyi irataikhoz csatolták, sok fent is maradt közülük. A „katonás” tényközlések (a szolgálat helye, ideje – év, hó, nap –, az alakulat száma, a magasabb egység, a parancsnok neve, beosztás stb.) mellett – igen kis számban – akadnak bennük személyesebb reflexiók is, amelyeket felhasználtam. A hadseregben tovább szolgálók, aztán később, 1950-ben a tartalékos tiszti állományba kerülők részletes önéletrajzokat írtak. Ezekben a szövegekben többen felidéztek 1945-ös (vagy későbbi) újrakezdésüket, mások a részleteket teljesen mellőzve ekkor is a tényközlés említett módját választották. Az önéletrajzok a kiegészítő parancsnokságnak, vagyis az államhatalom képviselőjének szóltak, és íróik megfontolásai alapján több-kevesebb politikai alkalmazkodást, lojalitást kifejező deklarációt tartalmaztak. 1945 felidézése, amelynek fordulatjellege öt évvel később már világos volt – ugyanakkor azonban egy átmeneti időszak részeként is emlékeztek rá –, nagyon is alkalmasnak tűnt az ilyen deklarációkra. Az önéletrajzírók úgy érezhették, tettek valamit saját és családjuk biztonságáért, valamivel oldani próbálják az őket körülvevő bizalmatlansá-

⁴ *Apám – akinek számos zsebnoteze maradt fent gimnazista korából, a Ludovikán töltött idejéből stb. – csak harctéri szolgálata első szakaszáról (1944. augusztus 2. – október 14.) vezetett – igen részletes – naplót (ennek eredetije birtokomban van). Ha betegsége utáni felépülését követő szolgálatáról (1944. november – 1945. május) írt egyáltalán, az elveszett vagy lappang. Anyám viszont középkorokólás éveitől kezdve a kilencvenes évek végéig részletes naplót írt, igaz, olykor évek kihagyásával. Első „naplósünete” éppen 1944 késő őszén kezdődött, amikor a kiürítési parancsnak engedelmességgel arra készült, hogy elhagyja a fővárost, majd az országot is. A vele – és később Apámmal – történeteket azonban folyamatosan rögzítette zsebnaptáraiban, éppen 1944-től egészen a kétezres évek végéig. A noteszek sorozatát pedig gondosan megőrizte.*

got és gyanakvást, de mindezt úgy, hogy nem feltétlenül az 1950-es rendszer iránt tesznek megalázó hűségnyilatkozatot. E jól kivehető stratégiák sokat levonnak az önéletrajzok átéléstörténeti értékéből – már ami az *1945-ös tapasztalatot* illeti. Hasonló a helyzet a korábban (általában 1946–48-ban) keletkezett és nagyon szórványosan fennmaradt igazolási és B-lista-iratokkal, amelyeket a kérdőívekkel és az önéletrajzokkal együtt ugyancsak a tiszti okmánygyűjtők őriztek meg. Az igazolási iratokhoz csatolt nyilatkozatok és tanúvallomások a célnak (az igazolási határozatnak) megfelelő tartalommal és formában készültek, láthatóan semák alapján. Az állambiztonság dokumentumai alig rögzítettek *1945-ös tapasztalatokat*, vagy ha születtek is ilyenek, nem állnak rendelkezésre. Mivel a századosokhoz közvetlenül köthető dokumentáció rendkívül szórványos, és 1945 számukra nem kapcsolható egyszerűen ahhoz a naptári évhez, az alábbiakban a vizsgálódás időbeli kereteit némiképp tágabban értelmezem.

5 Pihurik (2013); Okváth (1998, 2001).

Hasonló 1945-ös tapasztalatot az egykori Magyar Királyi Honvédség mintegy 18 ezer tényleges állományú tiszte szerzett.⁵ E tömegben a mintegy száz 1939 januárjában tisztté avatott, a háborút túlélte és az *1945-ös tapasztalatot* itthon megszerző százados a legfiatalabbak közé tartozott. 1945-ben 28-29 évesek voltak. Mindannyian átérték – valamilyen módon – a háborúból való „kikapcsolódást”, igen sokan, a német hadseregbe sorolva, a visszavonulást, a túlélés és megkönnyebbülés élményét. Sokan szembesültek az átállás, netán az ellenállás dilemmájával. Túlérték a hadifogságot, akik pedig Nyugaton feltehették, válaszoltak a „hazatérni vagy sem” kérdésére. Ebben, de kivált az általános *hogyan lesz tovább?* problémában megjelent a visszatekintés az addigi (rövid) életútra – benne a háborús cselekedetekkel. Elvileg az addigiak (át)értelmezésére is lehetőséget kínált a fordulat. A várhatóan kialakítandó új *egzisztencia* kérdése elsődlegesen azt jelentette, hogy lehetséges-e az az új hadseregben, vagy csak azon kívül. Az alábbiak ehhez próbálnak adalékokat szolgáltatni.

„Hazahozni az embereket” – napló 1945-ből⁶

Arató Oszkár repülőszázados 1944 végén a Repülő Tiszthelyettesképző Iskola oktatója és századparancsnoka volt. Közvetlenül felavatása után légi balesetet szenvedett, felépült ugyan, de maradandó sérülései miatt nem szállhatott fel többé. Arató százados akkor kezdett naplót írni, amikor az iskolát 1945. január végén hévízi ideiglenes állomáshelyéről elindították Németországba. Először egy Aussig nevű faluban szállásolták el őket.

Arató későbbi, 1945 után írt önéletrajzai azt hangsúlyozták, hogy a kitelepülési parancsot megtagadni, szabotálni nem állt módjában, az iskola állománya ki-

képzetlen fiatalokból állt, fegyverzetük (egy tucat puskát leszámítva) nem volt.⁷ Az iskola parancsnoki állománya családostul utazott, Arató felesége és nem egészen két éves kislánya is velük volt – sőt az iskolánál polgári alkalmazottként foglalkoztatott apósa ugyancsak. Az após, eredetileg vasutas, később községi tisztviselő a százados történetének fontos szereplője lett. Hogy miféle baloldali mozgalom résztvevője volt a háború előtt és alatt, az Arató egyik életrajzából sem derül ki, az viszont igen, hogy illegális röplapokat állított elő és terjesztett. Ezért internálták, de az akkor már Hévízen állomásozó (és ezredsegédtiszti beosztást betöltő, vagyis a parancsnoksághoz és annak adminisztrációjához közel álló) vő kimentette a zalaegerszegi táborból, polgári szolgálatra hívatván be a repülőiskolára.

Arató még indulás előtt a nyilasokkal is összeütközésbe került, mert az iskola besorozottjai körében a Hungarista Légőbe toborzó aktivistákat – önéletrajza szerint – fegyverrel kergette el. Ezért váltották le segédtiszti beosztásából és helyezték a sokkal kevésbé előkelő századparancsnoki beosztásba, sőt hadbíró-sági eljárás is indult ellene. Ez utóbbinak nincs nyoma iratai között: Arató azon kevesek egyike, akinek egyetlenegy 1945 előtti személyi nyilvántartó dokumentuma sem maradt fent, még régi szolgálati adatlapja sem, pedig azok gyűjteménye csaknem hiánytalanak tűnik. Egész korábbi karrierjét 1945 utáni elbeszélése alapján rekonstruálták – igaz, a nyilatkozattévő a háború utáni forgandó

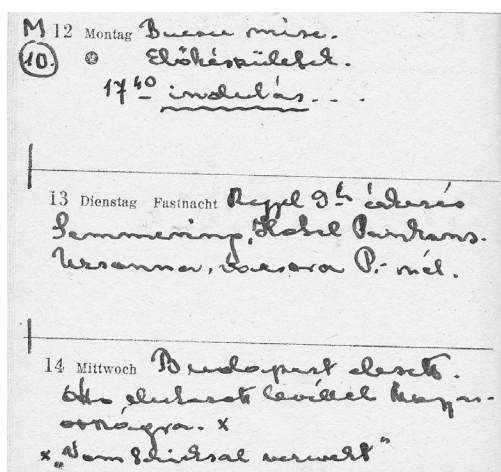
Arató Oszkár százados 1945-ben

6 Arató Oszkár: Napló a németországi kitelepítésről és az angol hadifogságról 1945. 01. 28. – 1946. 07. 18. Hadtörténelmi Intézet Levéltára, Tanulmánygyűjtemény (HIL Tgy.) 4049. sz. – Arató Oszkárné 2010. 09. 29-én adományozta a Hadtörténelmi Intézetnek férje 9 db kitüntetési okiratát, 10 fényképet és 1 katonai igazolványt – valamint négy kötet naplót, jellegzetes fekete-fehér kockás borítójú, vonalas iskolai füzeteket, fekete töltőtollal rótt, nagyon szép, jellegzetes tisztázati írással. A folyamatos feljegyzések eredetileg öt kötetet tettek ki, de a 2. számú hiányzik. Elfekszik a naplók mellett Arató Szolnokon, 1964. 03. 25-én kelt hatoldalas kézirtné önéletrajza, ennek egy példánya: HIL Honvédelmi Minisztérium Központi Irattára (HM KI) 259/2231. sz. tiszti okmánygyűjtemény (a továbbiakban tiszti okm. gy.).

7 HIL HM KI 259/2231. sz. tiszti okm. gy. – A már említett 1964-es önéletrajz mellett itt egy 1949-ben és egy 1950-ben papírra vetett, terjedelmes, kézzel írott önéletrajz is található.

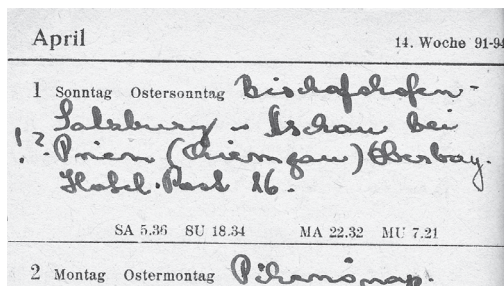
8 HIL Tgy. 4049. sz. I. köt. 8.

9 *Anyám zsebnóteszéből, 1945. február 12–14.: Magyarországot elhagyva megérkezett Semmeringre (Ausztria). A 14-i feljegyzésben szereplő német kifejezés (Vom Schicksal verweht) egy 1942-ben bemutatott németolasz film címe, jelentése kb. Elfűjt(a) a sors... Nebezen tudom elképzelni, hogy Anyám érkezése másnapján moziba ment, inkább saját 1945-ös tapasztalatára utalhatott az enyhén giccses címmel... Apám ekkor magyar összekötő tiszt Tunnert német vezérőrnagy, az 1. német páncéloshadsereg parancsnoka mellett, a Dunántúlon.*

10 HIL Tgy. 4049. sz. I. köt. 18.

11 *Anyám zsebnóteszéből, 1945. április 1.: megérkezett a felső-bajorországi Nideraschauba. Apám 1945. március 29-én lépte át a magyar határt Pozsonynál. 1945. május 7-én esett amerikai fogságba Spital am Pyhrn városka mellett, Felső-Ausztriában a 2/II. huszár pótosztállyal.*

világban egyáltalán nem tudhatta, mi-
 kor kerül elő valamilyen papírja valame-
 lyik nyilvántartásból. Maga Arató is azt
 mondta, hogy az eljárásnak nincsen nyo-
 ma – ezt a kitelepülés zavaros, kapkodó
 körülményeivel magyarázta.

1945. február elején Aussigban nagyjából normalizálódtak a viszonyok (amennyire persze ez akkor lehetséges volt). Február 10-én Arató Oszkár a helyzetet és saját akkori gondolkodását egyaránt megvilágító mondatokat jegyzett fel: „[...] ma megkezdődött a kiképzés, ha ezt annak lehet nevezni, mert térdig erő sárban kissé nehéz. Délután a legénységnek fürdés, mi pedig este megnéztük az itt lévő nyilaskeresztes ifjúság estjét. Nagyon kezdetleges volt, de széppé tette a magyar gondolat, és az a jó szándék, ami vezette őket a rendezésben. Egyébként beszereztünk vagy fél vagon poloskairtó port.”⁸ Hamarosan kiderült, hogy az iskolát továbbküldik északnyugat felé, ennek intézése és előkészítése érdekében a százados többször átutazott a háború végi Németországon,⁹ március 2-án a porig bombázott Drezdán is. „Kb. 2 óra hosszat gyalogoltunk [az egyik pályaudvarról a másikig], amíg az Elbe-ig értünk, de egy ép házat, sőt mondhatom úgy is, hogy egy ép falat sem láttam egész úton. [...] az emberiség kultur voltában csalódva elhagytuk a még mindég égő várost.”¹⁰ Arató végül eljutott Berlinig, ahol még mindig működött a bürokrácia, ám csak nagy nehezen derítette ki, hogy az iskolát Oldenburgban helyezik el. Itt készítette elő az iskola áttelepülését.¹¹ A németek általában lekezelően és

ellenségesen bántak a magyarokkal, „udvariatlanok, kivéve a repülősokeket”, akikben a magyarok iránti általános ellenszenvet a testületi szolidaritás ellensúlyozta. Természetesen fegyvert továbbra sem adtak nekik, ennek híján imitálták a kiképzést – és várták, mi történik velük.

1945. április 29-én az oldenburgi magyar parancsnokság a helyi német tisztekkel rendezett közös vacsorát. „Az az érzésem – írta naplójába a százados –, hogy ezeknek is elégük volt már a háborúból, és alig várják az angol hadifogságot. Mindenesetre mindnyájan nagyon el vannak keseredve, és csalódtak a vezetőségben. Bármit kérdeztem tőlük ezzel kapcsolatban, a felelet az volt, hogy: »Mi is erre szeretnénk választ kapni!« A német nép túlbecsülte önmagát! A vezetés pedig, miután az utóbbi időben, illetve években a pártszempontokat vették elsősorban figyelembe, szemben állt a katonai vezetéssel. Nekem legalábbis ez az érzésem.”¹² Két nappal később, május 1-jén este a hamburgi rádió bejelentette Hitler halálát. Utána az utódként kijelölt Dönitz admirális szól, bejelentve, hogy a harcot a bolsevizmus ellen folytatják, az angolszászok ellen viszont csak akkor harcolnak, ha akadályozzák őket ebben. „Hát most kíváncsi vagyok a fejleményekre, mert céljukat, a nemzetiszocializmus leverését már elérték” – töprengett a Nyugat magatartásán a százados.¹³ Csak 1945. május elején jutott el oda, hogy németek mellett nem érdemes harcolni, hiszen míg Budapestet ötvenhat napi ostromnak tették ki, saját városaikat sorra nyilvánítják nyílt városnak, és adják fel őket. Május 4-én éjjel tudták meg, hogy hamarosan fegyverszünet lép életbe, küszöbön áll a feltétel nélküli megadás. A táborba másnap bevonultak a szövetségesek. „Ismét igazolva látom régi elvemet, hogy katona ne politizáljon, hanem a parancsokat vakon, a legjobb tudása szerint teljesítse” – vont le a következtetést a világtörténeti fordulatból Arató.¹⁴ A németek, tette hozzá, talán a vereségüket magyarázandó, tapasztalatlan embekekből csináltak parancsnokokat, holott hadvezérek kellett volna.

12 HIL Tgy. 4049. sz. I. köt. 79.

Az iskola állományát egyelőre nem vitték hadifoglytáborba. Az elszállásolás, a belső rend fennmaradt. Fennmaradt, ám nem változatlanul. A legénység természetesen mihamarabb haza akart menni, s Arató rögzítette, hogy úgy tartották: ezt a családotul ott lévő tisztek akadályozzák, akik viszont nem akarnak visszatérni. Ezért – a mihamarabbi hazatérés reményében – sokan egyszerűen megszöktek. Arató mindenesetre összehívta a századát, és közölte: ő mindenképp hazaviszi őket, „mert mindenkinek kötelessége részt venni az újjáépítésben”. Annak során majd, tanácsolta nekik, maradjanak jó magyar emberek, hűek a háromszínű zászlóhoz.

13 Uo. 80–81.

14 Uo. 88.

Lehet, hogy Arató nem vont le magasröptű következtetéseket a történetekből, de naplója tanúsága szerint egyvalamit jobban megértett társainál. Lehet, hogy

15 1945. augusztus 5-én Anyám kihozta Apámat a seebach-rosleiteni (Ausztria, Salzburg tartomány) amerikai hadifogolytáborból. Útjuk a bajorországi Nierderschauba – és ottani berendezkedésük – az 1945-ös notesz lapjain:

August	32. Woche 217-220	221-223 32. Woche	August
5 Sonntag	Rosleitener Ling - das ist was aus Ullers.	Ullers Vier Vier Hausbald pass.	Donnerstag 9
6 Montag	Salzburg - Himmelstein Gimendw. Piding.	Wagner, v. a. a. a. f. v. a. a. a. Ullers.	Freitag 10
7 Dienstag	R.A.B. - Frosdorf 14.15. Aochau. f. v. a. a. a.	Janos. 1945. 10. 11. f. v. a. a. a.	Sonntag 11
8 Mittwoch	Reichenstein. Vass. Dejentes.		Montag

A következő tizenégy hónap alatt egyiküknek sem volt rendszeres munkája. Anyám időnként felszolgált egy panzió éttermében, ami valószínűleg nem volt több falusi kocsmánál. Néha eladta egy-egy hímzését. Apám fát vágott az erdőn, feltehetően olyan családoknak, ahol nem maradt munkabíró férfi. Nem fizethettek valami sokat, legértékesebb a természetben juttatott élelmiszer lehetett. Anyám 1945-ös, 1946-os noteszei szerint Apám két-három hetente elutazott egy-két napra: közeli kisvárosokba, Rosenheimbe, Prienbe, ahol részben munkát keresett (hiába), részben ismerőseivel találkozott, akik jórészt bizonyosan katonák voltak. Már nem hadifogolyként, hanem DP-ként (Displaced Person) kezelték őket, de nyilván kapcsolatot tartottak a megszálló hatóságokkal, hisz ezek engedélyével mozghattak vagy térhettek haza. Hasonló gyakorisággal a bajtársak is meg-megjelentek Aschauban. Mi másról eshetett szó, mint a „menni vagy maradni” kérdéséről, vagy arról, hogy mi van, mi lesz otthon; mi történhet velük, ha hazatérnek?

16 Anyámék hazaérkezése, 1946. október elején – Apám egy nappal később érkezett a kaposvári szűrőtáborból. És berendezkedtek az 1946-os Budapesten...

embereinek lapos általánosságokat mondott – de legalább akadt valami mondandója nekik. Megsejtette, hogy – legalábbis az átmeneti időkben – a legénység is tényező, fontos szereplője a katonaság és civilség közötti átmenet állapotának. Oldenburgban például önkormányzatot választottak, és igényeket jelentettek be a tiszteknek, például, hogy vonják be őket a vezetésbe, hogy tárgyalják meg velük a fenytéseket stb. A napló ezt „a kommunista eszmék terjedése” fogalommal írta le, de a szerző nem szállt szembe ezekkel az eszmékkel. Sőt naplója szerint maga is „kommunista hírbe” került, mert, mint írta, igyekezett figyelembe venni a legénység kívánalmait. Emellett mind kevésbé szenvedhette tisztársait, korábbi parancsnokait. Azok ugyanis amellet, hogy lesték az otthoni híreket, főként egymással vitatkoztak, sőt veszekedtek. A semmittevésnek 1945 októberében szakadt vége, amikor az iskola állományát végül fogolytáborba vitték, nemcsak a legénységtől, hanem családjuktól is elkülönítve a tiszteket. Ettől kezdve a napló a hazaszállításról és az otthoni helyzetről szóló hírek és rémhírek felsorolásából áll. Arató Oszkár végül meglépett az angol fogságból, és átment a pockingi amerikai táborba.¹⁵ Emberei, sőt családja nélkül, 1946 júniusában tért haza.¹⁶ Hamarosan B-listázták, az igazoló bizottság két évre kizárta az előléptetésből (ennek akkor, 1947-ben már és még csak merőben elméleti jelentősége volt), előbb a nyáregyházi kocsigár könyvelője lett, majd egy év után apósa szűkebb pátriájában, Soroksáron volt textilgyári munkás. Nem sokkal

Átsétálni a győztes oldalra? – emlékezés 1945-re a hetvenes évekből¹⁹

Bárczy János gyalogsági százados felavatása után 1941-ig a 13. gyalogezrednél szolgált szakasz- és századparancsnokként. 1941-ben átképezték ejtőernyőssé, és a Délvidék megszállása közben lezuhant Bertalan Árpádról elnevezett 1. ejtőernyős zászlóalj egyik századparancsnoka lett.²⁰ Innen kiképzési és elvi előadóként a Honvéd Légierők Parancsnokságára került, majd felvették a Hadiakadémiára, de tanulmányait nem tudta elkezdeni. 1944 őszén az ejtőernyősöket a Szent László hadosztály kötelékébe sorolták, Szügyi Zoltán vezérőrnagy parancsnoksága alatt.²¹ A hadosztály felállítását nem a nyilasok kezdeményezték, mint később elterjedt, hanem Horthy, mégpedig a kiugrás biztosítására, a hozzá leginkább hű-

nek vélt egységekből. Ezek egyike volt az immár ezredde szervezett – de földre kényszerített – ejtőernyős egység. Bárczy János 1944 vége felé a Szent László hadosztály 1/A (hírszerzési és elhárítási) osztályának vezetője lett. A hadosztály egyes parancsnokai – így Lajtos Árpád ezredes, vezérkari főnök és Bárczy maga is – Balássy Miklós, a Bajcsy Zsilinszky-féle ellenállási mozgalom résztvevője útmutatásai alapján arra készültek, hogy az egész hadosztály átáll az oroszokhoz, és érintkezésbe lép a debreceni ideiglenes kormánnyal. A VKF 2. osztály (hírszerzés és kémelhárítás) front mögötti diverziós egységei kiképzésének ürügyén éppen Bárczyt jelölték arra, hogy a Tiszántúlra repüljön,²² a terv azonban kútba esett. A németekkel való konfliktusok miatt a hadosztály több beosztottját le akarták tartóztatni, ők azonban megszöktek, és átmentek a frontvonalon, hogy Budapestre jöjjenek. Lajtos Árpád szovjet fogságba esett, Tassonyi Edömér szintén, de megszökött, majd a háború végén azonnal Ausztriába emigrált, egye-

dül Bárczy Jánosnak sikerült, amit elterveztek: eljutott Budapestre, s ott azonnal jelentkezett az új magyar hadseregbe, 1945. március utolsó napján.

19 Bárczy János: Visszaemlékezés IV. fejezet. HIL Tgy. 2716. sz. (1974). Uő: Visszaemlékezés V. fejezet: 1945–1949 a Néphadseregben. HIL Tgy. 2777. sz. (1977).

20 Erről szólott Bárczy visszaemlékezése, a *Zubanóugrás*, lásd Bárczy (1981). Annak idején Kádár Gyula emlékiratai – Kádár (1978) – után Bárczy volt a második, aki belülről, a hivatásos állomány szemszögéből ábrázolta a Horthy-kor hadseregének belvilágát. Ehhez persze komoly politikai és nyelvi engedményeket kellett tennie, amivel kiváltotta egykori, 1945 után emigrációban élő tisztársai éles bírálatát. Ennek jó példája Ormay (1982). A könyv így is óriási siker lett, erről lásd Bárczy lányának visszaemlékezését 2011-ből (bár a több százezer példányszám túlzásnak tűnik). <http://www.emlekpontok.hu/hu/interjutar/barczy-janos-sorsa>

21 HIL Tgy. 2716. sz. 49. skk.

22 Bárczy 1950-ben írott önéletrajzában a Budapestre való repülés tervéről írt, amit az hiúsított meg, hogy az egyetlen leszállásra alkalmas hely, a Vérmező éppen a tervezett repülés éjjelén került szovjet kézre. Eszerint a repülésre valamikor 1945. február elején került volna sor. HIL HM KI 3527. sz. tiszti okm. gy.

Bárczy a Horthy-hű, egyben elvi németellenes tisztek kisszámú csoportjába tartozott. A kiugrási kísérlet kudarca és társai magatartása mélyen elkésérítette, véleményét pedig nem rejtette véka alá. A visszavonuló vert seregből távoznia kellett, az azonban, hogy a harcot és a szolgálatot folytatni akarta, saját válasza volt. Nyilván tudta, hogy a háborúnak hamarosan vége lesz, de jelentkezése pillanatában a harcok még magyar területen folytak, és Bárczy is tudott az új magyar kormány katonai kötelezettségvállalásáról, valamint hadüzenetéről Németországnak.

Bárczyt először Buda magyar katonai parancsnoka, Papp-Kökényesdy Sándor testőr alezredes fogadta, majd néhány nap múlva Pagony Iván századossal, a Budai Önkéntes Ezred tisztjével beszélt. Ezek a találkozások határozták meg az egész emlékezést átható benyomást. Eszerint „egy kaszt van kialakulóban, a németek ellen harcoló magyar tisztké, akiknek elsőbbsége van az új honvédségben”. Ez természetesen hatalmas bizalmatlanságot váltott ki minden *későn jövővel* szemben. Bárczy egy hónapig a HM-ben dolgozott, ekkor találkozott Illy Gusztáv ezredessel, aki nyugdíjazása után, a háború végén a kommunista vezetésű ellenállásban dolgozott. Illy ezt mondta neki: „Most áll át? Minden fasiszta át-sétálhat a győztes oldalra, és sütkérezhet a dicsőség fényében?” Bárczyt cseppet sem bántotta, hogy végül András Sándor repülő vezérkari ezredes Miskolcra, a 7. hadosztály szervezésére küldte. A százados már itt, a háború végének tiszteletére szervezett május 12-i díszszemlén tapasztalta a fordulat – számára – másik legfontosabb hangulati elemét. Ez az elemi katonaság- és főleg tisztellenes hangulat volt, a „gyűlölet minden iránt, ami katonaságra, honvédségre emlékeztet”.²³

„Bonyolult, áttekinthetetlen [...], út és cél nélkül hanyódó időszak volt ez”, amikor nagyon kevesen voltak valóban elvhűek azok közül, akik ma (1977-ben) ezt állítják – írta emlékezésében. A honvédség vagyonát elkótyavetyélték, vagy jóvátételre vették igénybe. Az oroszok mindenkit (ezen Bárczy a tényleges tisztikart értette) elvittek fogságba, az új hadseregbe pedig egy nagyon rövid kezdeti periódustól eltekintve senkit sem engedtek át. „A volt tisztikar egysége – ha egyáltalán létezett ilyen – most már olyan gyorsan olvadt semmivé, mint az áprilisi hó. A származás, a fegyvernem, a rangsor, főváros és a vidék minősítő különbségei mellé felsorakozott az az új tényező, hogy ki mikor állt át, ki jelentkezett előbb az új hadseregbe, s legújabbban: ki az »igazi« magyar és ki a szemlesütve, szégyenlősen visszasompolygó »nyugatos«, ezen belül is ki hagyta el az országot ún. »zárt 23 HIL Tgy. 2777. sz. 1. rész 42–59. kötelékben« és ki csak úgy, a front, az oroszok elől futtában. Aztán nemsokára jött a legújabb, legfontosabb rangsorolás: párttag-e valaki vagy »egyleten kívüli« szabad-úszó, s ha párttag: melyik párt-

hoz tartozik és mióta... Ez utóbbi – rövidesen – úgy módosult, hogy előnyre csak egyetlen párt tagja számíthatott, a többi párthoz tartozás hátrányosabb lett, mint ha valaki kívül maradt volna a pártpolitikán.”²⁴ A *világmegváltók* a demokratikus hadseregben szolgálókat befurakodott gyanúsaknak tartották. Az idősebb, kint maradt tisztok *vöröskatonáknak* hívták őket, akik „most se húzzák sokkal tovább ama 133 napnál...” Sokan hittek benne, hogy egyszer csak visszajön Horthy is, jobbján Trumannal, balján Churchilllel. Saját helyzetében a tanulást és ennek nyomán a felismeréseket tartotta a legfontosabbnak²⁵ – bár, mint írta, társadalmi helyzete, a „papi nevelés” (Bárczy a budapesti Piarista Gimnáziumban érettségizett), a bajtársi szolidaritás e felismerések ellen hatott benne. Igazolása során – Budapesten, a HM-ben igazolták még 1945-ben – feljelentés érkezett ellene, egy zsidó származású volt beosztottja jelentette fel, akit annak idején kihagyott a síválogatottból. Mivel az illetőt más sérelem nem érte, az ülésen nem marasztalták el – a volt beosztott pedig elmondta Bárczynak, hogy a HM Katonapolitikai Osztálya zsarolással kényszerítette a feljelentésre. Hamarosan még közelebb csaptak le köré a villámok: 1945 nyarán Miskolcon jó néhány tisztet letartóztattak és Budapestre vittek; azt próbálták rájuk bizonyítani, hogy – egy politikai fordulatra készülve – fegyvereket és lőszert rejtettek. A tisztikar könnyű célpont, vont a következőket Bárczy, ráadásul a honvédelmi miniszter kisgazda volt, akit ilyen ügyekkel igyekeztek gyengíteni.

A korai – netán a kezdetektől, az új hadsereg szervezésének kezdetétől való – visszavétel semmire sem volt garancia. Mindenki létbizonytalanságban élt. Bárczy leírása szerint a tisztai családok többsége felbomlott; ahogy a dicsfény eloszlott a státusz körül, a civilé vedlett, bizonytalan egzisztenciává vált férfiak mellől leléptek a nők, vagy a férfiak vették szemügyre feleségüket, akiket addig a nagy kaució, a családi háttér tett vonzóvá. Most életképtelen, elkényeztetett dámák, akik délig alszanak, kártyáznak, fecsegnek... 1946 márciusában Bárczyt is felmentették beosztásából, és létszámfeletti állományba helyezték. Ekkor már nagyon nehéz volt egykori katonatisztként munkát kapni, mert senki sem akarta őket alkalmazni, hisz bűnbaknak

24 HIL Tgy. 2777. sz. 1. rész 61–62.

25 Bárczy akkori olvasmányai közül Bajcsy-Zsilinszky Endre *Helyünk és sorsunk*, John Reed *Tíz nap, amely megrengette a világot* és Joseph E. Davies *Moszkvai jelentés* című könyvét említi (Davies, aki a harmincas években az Egyesült Államok moszkvai nagykövete volt, mindent elhitt a régi bolsevik vezetők elleni kirakatperекből...).

26 HIL Tgy. 2777. sz. 2. rész 2.

számítottak. A hadseregből eleve kimaradt tisztok kárörvendve fogadták Bárczy százados bukását – „megmondtuk, hogy nem kellett volna sietve fejest ugrani a vörösbe!”²⁶ Ennek ellenére, amikor 1946 végén a HM *demokratikus tisztai átképző tanfolyamra* vezényelte, élt a lehetőséggel, és végigcsinálta a két hónapos kurzust.

Ami nem volt más, mint tömény marxizmus–leninizmus (figyelemre méltó, hogy ez még Nagy Ferenc – ugyan a Magyar Közösség ügygel támadott – kormányának időszaka...), némi irodalommal, joggal és harcászattal kiegészítve.²⁷ A résztvevők többsége százados volt – régiek, de már újak is. Bárczy ezen a szűrőn is átment, sőt egy felállítandó ejtőernyős alakulat parancsnokának szemelték ki, amit okosan visszautasított. (Ez az egység akkor nem jött végül létre.) Előbb Debrecenbe került, majd vissza Miskolcra, ahol azután 1949-ben maga kérte felmentését és nyugállományba helyezését. Ennek hosszú és részletesen leírt története azonban már nem az *1945-ös tapasztalat* története, sokkal inkább az ötvenes éveké – a negyvenesek végén.

Bárczy János befolyásos felső köztisztviselői családból származott, apja egyetemi tanár és pénzügyi államtitkár volt a Bethlen-kormányban; az egykori híres budapesti főpolgármester, a miniszterelnökségi államtitkár rokonságban állt velük. Anyai ágon felmenői jogászok, kúriai bírák, orvosok voltak. Bátyja ugyancsak jogot végzett, ő maga a Piarista Gimnáziumból egyáltalán nem katonának, hanem jogásznak, tisztviselőnek készült. Az apa korai halála (1929) után a család anyagi helyzete megrendült, így került a kiváló sportoló (ifjúsági bajnok törvívó) Bárczy János a Ludovikára.²⁸ Képességei, különösen intellektusa – ez kiváló íráskészségéből is kitűnik – messze évfolyamtársai átlaga felett lehettek. Hadiakadémiára egyedül őt vették fel az évfolyamból, ami ugyancsak aligha volt véletlen. Meggyőződése, világszemlélete leginkább konzervatív liberálisnak mondható. Elitalakulat tagja volt, és a hadsereg elitjébe készült. Ebből (is) adódott nyitottsága az 1945-ös fordulatra – úgy hitte, őszinte német- és náciellenessége összefér magyar tiszti hivatástudatával és becsületével. Emlékezését valószínűleg nem a nyilvánosságnak szánta, meglehetősen szókimondóan, bár az antikommunista és szovjetellenes deklarációktól mentesen tekintett vissza 1945-re. A szövegből hiányzik a Horthy-rendszer és elitjének

rituális elítélése, ami így különbözik szerzője későbbi, publikált emlékirataitól (amelyek természetesen mellőzték az 1945 utáni időket). Alighanem a köz szolgálatának ethoszából adódott, hogy Bárczy katona akart maradni. *1945 tapasztalata* számára valóban az újakezdés egy megújult régi szervezeti keretben – a megújulás lehetőségében feltehetően őszintén hitt. Az átmenet hosszabb lett, mint gondolta, s végül sikertelenül zárult. Emlékezése főként személyes egyedülléte élményéről szólt, arról, hogy minden oldalról bizalmatlanság és ellenségesség vette körül. Egykori közegétől aligha várt mást – számos részlet bizonyítja, hogy nem volt túl jó véleménye a tisztikarról. A kommunistákat nem ismerte, úgy hitte, ta-

27 A tiszti átképző lényegében a kommunista befolyás alatt álló nevelőtiszti tanfolyammal volt egyenlő, lásd Király (1986) 124–125.

28 Családjáról és ludovikás éveiről Bárczy emlékirata első részében számolt be. HIL Tgy. 2704. sz.

nulással pótolhatja a hiányt, de ez sem sikerült. Később kistisztviselőként hamar megkapaszkodott a szocialista rendszer középosztályában, ám ez – éppen 1945-ös reményei miatt – aligha elégítette ki.²⁹

„Szokoro domoj” – visszaemlékezés a kilencvenes évekből³⁰

Dobozy Lajos tüzér százados húsz évvel Bárczy után tekintett vissza 1945-re – és szövege tanúsága szerint Bárczyval ellentétben semmit sem várt tőle, legalábbis semmi jót nem. Dobozy egész tiszti szolgálati idejét az orosházi 18. tábori tüzérszaktálynál töltötte, 1943–44-ben egy évet megszálló alakulatnál szolgált a Szovjetunióban, majd egy betegség után, 1944 őszén ismét a frontra került, most már Magyarországon. Visszaemlékezése elején leírta, hogyan vett részt a harcokban fogatolt tüzér ütegparancsnokként. A szövegből kiderül, Dobozy százados sem szerette a németeket és a nyilasokat. A háború után ötven évvel úgy emlékezett, hogy 1945-ben úgy gondolta: a hazát meg kellett védeni az oroszoktól és a románoktól (akiket csak oláhoknak nevezett). Menyasszonya kommunista volt (hogy ez mit jelentett akkor, nem fejtette ki), akit 1944 őszén éppen ezért ismerőséhez, Pálffy György vezérkari századoshoz küldött, hogy bújtassa el az ütegenél, de Pálffy akkorra már maga is illegálisba szorult.

Dobozy százados 1944. december 20-án esett fogságba, Székesfehérvártól délre. A rohamozó oroszokat „részegen üvöltöző, vadállati külsejű bandaként” írta le, akik foglyul ejtve folytonosan ütötték-verték, agyonlövessel fenyegették őket – a csak fasisztának szólított tisztet –, de azért visszakísérték az arcvonal mögé. „Nem emberek ezek” – summázta az ellenséggel való személyes megismerkedést, és ennél a véleménynél ki is tartott írása végéig.³¹ A fogolymentet a Székesfehérvár–Seregélyes–Bátaszék–Baja útvonalon, gyalog és vasúton haladt, miközben a kísérők mindig *szokoro domoj*-jal (hamarosan haza[mentek]!) hitegették őket. „A világon semmi olyan náció nincs, aki többet tudna hazudni, mint ezek a kommunisták,

főleg ha még oroszok is ráadásul.”³² Végül Temesváron kötöttek ki, a gyűjtőtáborban, ahol már – a későbbi hadifogoly-létre hajazóan – elkülönítették a magyarokat a németektől, a tisztet (és a hozzájuk csapott civileket) a legénységtől. A fogolylet fő problémája, leírásának toposza az étkezés – 1944–45 tele ebből a szempontból a legnehezebb időszakok egyike volt. „Enni éjjel, vagy sötét hajnalban

29 Annál fontosabbnak érezhette a hetvenes évek végétől társadalmi csoportja és hivatása sajátos emlékirtozójének szerepét, vagyis írói munkásságát – ami azonban nem tárgya ennek a tanulmánynak.

30 Dobozy Lajos: Hadifogság 1944–1948. HIL Tgy. 3322. sz. [1990-es évek].

31 Uo. 14.

32 Uo. 27.

adtak. A barakk előtt sorakozva, ki-ki valami edénykével, amije volt, várakozott,

amíg valami benzineshordó-féle edényben a napi egyszeri lilaszínű burizst (árpakása-rozskása) és [a] krumplihéjjal főzött, kb. 3-4 deci mennyiségű levest (moslékot) odahozták és kimérték. Néha mintha lóhús cafrangok úsztak volna benne. Ez volt minden.”³³

1945 januárjában, az Ideiglenes Nemzeti Kormány által megkötött fegyverszünetet követően a szovjet parancsnokság engedélyt adott rá, hogy az elosztó táborokban tartott magyarok körében toborozzanak az új hadseregbe; a fegyverszünet kifejezetten kötelezte Magyarországot, hogy új haderejét állítsa az antifasiszta szövetség szolgálatába. Ez történt Temesváron is. Dobozy Lajos – és gyaníthatóan sokak – számára a szervezés alatt álló magyar önkéntes hadosztályhoz való csatlakozás gondolata azért merült fel, mert észrevette: a tábor egy részében láthatóan jobban tartott, jobban kinéző foglyok vannak. Dobozy a kőszegi katonai reáliskolából ismerte Szigethy Zoltán folyamór századost, az egyik alegység parancsnokát, neki küldött üzenetet arról, hogy jelentkezik a demokratikus honvédségbe. „*Csak ki ebből a pokolból!*” – a jelentkezés egyetlen célja Dobozy szerint a fogolylétből való szabadulás volt. Amit később – 1945-től a rendszerváltásig – erről írtak vagy mondtak, „az már egyeseknek a kommunista rendszerbe való beilleszkedésük, előnyhöz jutásuk célját szolgálta. A fene se akart harcolni, főleg nem a saját fajtánk ellen, még ha azok még mindig kénytelenek voltak a nációk mellett küzdeni. Meg aztán a »hős szovjet felszabadítókkal« együtt ezt azok sem nagyon hitték el, akik folyton hangoztatták. Mindenesetre ez az opportunizmus sok magyar katona életét mentette meg...”³⁴ A szerveződő hadosztály barakkjai tiszták voltak, biztosították számukra a személyes tisztálkodás lehetőségét, és kijárhattak Temesvárra is. Dobozy Lajos százados azonnal a hadosztály 3. ezredének parancsnoka lett – ez a beosztás az ő életkorában és rendfokozatával amúgy teljesen lehetetlen lett volna. Jól be is illeszkedett, „csak akkor kezdtem viszolyogni, amikor megismertem egy Pártos Imre nevű zsidó munkaszolgálatosból magát tüzér zászlósnak, majd főhadnagynak tituláló pasast”, az oroszok megbízottját, az ezred politikai tisztjét.

1945. április végén úgy hírlett, hogy a hadosztályt hazaszállítják Magyarországra (és „*majd ott meglátom, mi a teendő*” – írta Dobozy). Az ezredek sorra elhagyták a tábort, elment a 3. is, csak parancsnoksága maradt, így Dobozy Lajos százados is. A vasutasoktól tudták meg, hogy a vonatok nem Magyarország felé, hanem az ellenkező, keleti irányba indultak. A városi kimenő lehetősége megszűnt. Ebben a baljós légkörben érkezett Temesvárra 1945. május 2-án Dobozy menyasszonya Budapestről. A százados egy szerencsés véletlen folytán kijutott a városba – és elhatározta, hogy másnap nem megy visz-

33 Uo. 30.

34 Uo. 33.

35 Uo. 38.

háború napokon belül véget ért, abban bízva, hogy lassan konszolidálódik a helyzet, felkereste Pálffy Györgyöt, és elmondta, szeretne a honvédségnél maradni. Pálffy Illy Gusztáv személyügyi felelőshöz küldte, aki nagyon jól ismerte Dobozy százados problémáját – mások is megszöktek Temesvárról, meg máshonnan is. Illy nem „olvasott be” neki, mint Bárczy századosnak, hanem megnyugtatta: egy idő után nem keresik őket tovább. Azonnal be is osztotta a dunántúli hadkerület szervezésébe, amelynek bevonulási központjául Balatonfüredet jelölték ki. Dobozy ennek – négy főnek – a parancsnoka lett, ám amint elhelyezkedett, mindjárt az első napon, 1945. június 30-án éjszaka egy szovjet járőr letartóztatta. Az már csak állambiztonsági anyagából derül ki, hogy miután megszökött Temesvárról, az ott megalakult Magyar Nemzeti Hadseregtől, az NKVD szabályos körözést adott ki ellene.³⁶ Emlékezései szerint vagy a HM-ben árulták el hollétét az érdeklődő oroszoknak, vagy leendő felesége testvérei mondták meg, hol van. Akárhogy is történt, egy német SS-ekből álló transzporttal indították útba Foksányba, ahol aztán átszökött egy rendes magyar táborzónába. Innen került a Kijev melletti Darnyica táborába, megannyi magyar katonatiszt fogságának színhelyére, ahonnan 1948 szeptemberében térhetett haza.

Dobozy emlékiratában viszonylag részletesen leírta a fogolylet körülményeit, a higiénitól az étkezésen át a munkaviszonyokig és a szabadidő eltöltésének lehetőségeiig. Bár a tiszteket a korabeli szabályok szerint nem lett volna szabad dolgoztatni, és ezt valamelyest a szovjet hatóságok is elfogadták, a többség inkább elfogadta a munkalehetőséget, ami kézzelfogható (elfogyasztható) kedvezményekkel járt. Így tett ő is, dolgozott üzemek helyreállításán, kovács- és más műhelyekben mint „majszter”, aminek révén üzletelési lehetőségei adódtak táboron belül, sőt kívül is. 1947 nyarára Dobozy az általa egyébként meglehetősen negatívan beállított „lágger-arisztokrácia” (fogolytáborparancsnokok, írnökök, propagandisták, hadifogoly ezred- és századparancsnokok, fürdő- és mosodafőnökök, mesteremberek, normások, brigadérosok) kasztjának tagja lett, mint az egyik altábor hadifogoly parancsnoka. Külső munkákon találkozhatott a helyi szovjet emberekkel – például a kijevi lakásépítésekben az elittel, így tábornokokkal és egyetemi tanárokkal –, de „hazai”, vagyis szovjet táborlakókkal is. „Borzalmasan néztek ki ezek a szerencsétlenek.

Sokkal rosszabbul, mint mi akkor.”³⁷ Később mosodafőnök lett – még mindig arisztokrata –, de egy konfliktus a tábor szovjet parancsnokával (akiről Dobozy nem mulasztotta el megjegyezni, hogy – szerinte – zsidó volt) véget vetett ennek. A nacsalnyik, mivel nem maradt meleg víz, amikor fürödni akart, nemcsak levál-

36 Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (ÁBTL) 3.1.5. O-15982/104. Dobozy Lajos dossz. – A temesvári hadosztály egyetlen egysége, egyetlen katonája sem foglalta el szolgálati helyét az új honvédségben, a szovjetek hadifogolyként valamennyiüket elszállították az országból.

37 HIL Tgy. 3322. sz. 82.

totta, hanem le is csukatta a századost; még szerencse, jegyezte meg, hogy a szovjet beosztott őrség is antiszemitákból állt, így megkönnyítették fogságát, amennyire lehetett. „Az első idők nehézségei után általában nem volt rossz dolgom – írta 1950-es önéletrajzában. – A szovjet táborvezetés teljes bizalmát és jóindulatát élveztem.”³⁸

Dobozy százados az 1945-ös élmény utolsó mozzanatát emlékezése szerint 1948-ban élte át. Tavasszal ismét új Kijev környéki lágerbe vitték át, ahol mint tisztek, már nem voltak hajlandók dolgozni, és ezt őrzőik tudomásul is vették. Inkább „antifasiszta agitációval” és a hazai változásokról való tájékoztatással készítették fel őket a közelgő hazaszállításra. 1950-ben írt önéletrajzában a százados még úgy fogalmazott, hogy az antifasiszta *aktív*a tagja volt, így ideológiai képzettséget szerzett, negyvenvalahány évvel később erről nem szólt.³⁹ 1948 kora őszén egy kijevei gyűjtőtáborban kicsit jobb kosztot és ruhát kaptak, „*kipofoztak minket egy kissé*”. Majd lassan elindultak haza, állandó motozás, zabrálás közepette, s egyeseket még az utolsó pillanatban is kiemelték a transzportból. Nem sikerült valami ünneplésre a megérkezés sem – Debrecenben egy párt- vagy belügyi funkcionárius egyszerűen lefasisztázta a foglyokat, akik túlnyomórészt tisztek voltak. A nyugati fogságból hazatérteknek akkor már mind jó állásuk volt, emlékezett vissza keserűen Dobozy; a tüzérek és műszakiak egyenesen a harmadik félévre iratkozhattak a Műegyetemre. Ő 1948-ban már nem végezhetett egyetemet (bár 1950-ben még utalt rá, hogy ezt tervezi), technikusként, műszaki tisztviselőként, tervezőként dolgozott különféle útépitő vállalatoknál.

Dobozy Lajos szülei értelmiségiek voltak, apja orvos, anyja tanítónő, ő azonban árván nőtt fel; nyolcéves korában elvesztette apját, tizenhat évesen pedig édesanyját is. Gyámja egy nyugalmazott köztisztviselő volt, akit sohasem említett. 1950-es önéletrajzában hallgatott a temesvári önkéntes hadosztályról, a szökésről és 1945-ös rövid szolgálatáról a dunántúli hadkerületben. Ez akkor természetes és indokolt kockázatkerülő stratégia volt, hiszen akikkel összekötetésbe került (Pálffy, Illy), ekkor már konstruált perek áldozatai lettek. Az is nyilvánvaló, miért szólt akkor pozitív kontextusban a szovjet hadifogságról.

Bár ez nem volt kötelező: hasonló sorsú, szovjet fogságot megjáró társai egy része ezt pusztán adatközléssel oldotta meg (-tól, -ig, hol). Az 1990-es évek elején a már régen nyugdíjas Dobozy százados (akkor éppen 1958 óta lefokozott honvéd) rehabilitációs kérelmében az „[1945-ben] *önként jelentkeztem a fasizmus elleni harcra*” formulát használta, igaz, csak egy dokumentumra hivatkozva.⁴⁰ Élete legvé-

38 HIL HM KI 14612. sz. tiszti okm. gy.

39 Uo.

40 A szóban forgó mondat: „az egyik dokumentum szerint önként jelentkeztem a fasizmus elleni harcra, de a másik – elbocsátó – [B-lista-]határozat hivatkozott 2/a [helyesen 2bc.] pontját azokra alkalmazták, »akiknek hivatali működése az ország demokratikus szellemű újjáalakítását tevélegesen nem szolgálja«. Ezt megállapította egy olyan bizottság, akik soha nem láttak engem, én sem őket.” Uo.

Dobozy Lajos fogság és újrakezdés után – az ötvenes években

gén (1999-ben hunyt el) 1945-ös fordulatának egyetlen értelmét és jelentését látta: szenvedés- és meghurcolás-történetének kezdetét és foglatát. Ez Dobozy százados *1945-ös tapasztalata* – emlékezése legalábbis ezt mutatja fel. A temesvári önkéntes hadosztály antifasiszta harc helyett itt a szenvedések előli menekülőútként jelent meg. Kérdés, hogy a szövegen átsütő, határozott rasszista meggyőződés és gyűlölet évtizedeken át őrzött folyamatosság-e, vagy csupán hasonulás a késő kilencvenes évek egyik szellemi áramlatához; az emlékező mindenestre akarva-akaratlanul ezt állította elbeszélése tengelyébe. A szenvedést az „oroszk”, a kommunisták és a zsidók mérték rá, pedig még e legkésőbbi szövegéből is kiviláglik, hogy vele személy szerint még a fogságban is viszonylag egész jól bántak.

„Hogy az ördögbe történt ez az egész?” – emlékezés a kétezres évekből

Perjés Géza gyalogsági százados avatása után Nagykanizsán, Kőszegen és Szombathelyen szolgált, 1942–43-ban 13 hónapra megszálló alakulattal a szovjet hadszíntérre került. 1944 nyarán ismét harctéri szolgálatot teljesített, amikor tüdőlővést kapott. Felépülése után alakulata Ausztriába települt, ahol angol hadifogságba esett. 1946 februárjában tért haza. A hatvanas években Perjés az egyik legelismertebb magyar hadtörténész lett, a rendszerváltás után visszakapta elvett rendfokozatát, előléptették, és a kilencvenes évek legelején a Honvédelmi Minisztérium újonnan létrehozott tanácsadó testületének tagja, sőt egy darabig vezetője lett. Nyolcvanadik életévén túl, a kétezres években több emlékező beszélgetésben tekintett vissza életútjára – s ezekben kiemelt jelentőséget tulajdonított az 1945-ös pillanatnak.⁴¹

⁴¹ Interjú Perjés Gézával 2001. május 25. Az interjút készítette Hanák Gábor. Országos Széchényi Könyvtár, Film- és Videotár, Történeti Interjúk Tára (OSZK TIT). A továbbiakban a nem jelölt idézetek a vágatlan, nagyjából egyórás interjúból valók, az élőbeszéd zavaró redundanciáinak kiküszöbölésével. Lásd még *Dialógusok – Perjés Géza hadtörténésszel*. [Portréfilm, rend. Kisfaludy András, 2003.] Perjés írt emlékezést fronttapsztralairól is, lásd Perjés (1997).

A fordulat jelentését Perjés – az ország történelmi változásán túl – abban látta, hogy kényszerűen ugyan, de mégis utat nyitott számára az értelmiségi pálya felé. Nyolcgyerekes közeposztályi hivatalnokcsalád sarjaként kézenfekvő módon anyagi okokból került a katonai pályára (egyik bátyja ugyancsak hivatásos tiszt lett). „Az a hivatás, amit magamnak választottam, azt nem választottam, mert engem beraktak a katonaiskolába.” Nem is csak a Ludovikára, hanem tízévesen, elemi után a „cőgerájba”, ami esetében a soproni, majd a pécsi katonai al-, illetve főreáliskolát jelentette. Akadémiai éveit az alaki kiképzés és a katonás szellem miatt nemigen szerette, érdeklődése már akkor is az irodalom és a társadalomtudomány felé vonzotta. Ennek művelésére egy önképzőkörfélében vett részt az Akadémián, ahol különböző aktuális társadalmi problémákat beszéltek meg, frissen megjelent könyvek, elsősorban a harmincas évek második felének népi szociográfiái, Szabó Dezső, Kodolányi János, Németh László írásai alapján. Mindkét emlékezésében felidézte azt a jelenetet, amikor az egyik esten váratlanul megjelent a Ludovika akkori parancsnoka, Szombathelyi Ferenc tábornok, s miután érdeklődve végighallgatta a referátumot, a szolgálati szabályzatra hivatkozva betiltotta a kör működését. Hogy a társadalompolitikai esteket nyilasok szervezték volna, az Perjés szerint teljes tévedés volt, bár ennek kapcsán felidézte a nyilas-náci meggyőződésű akadémistákkal való gyakori vitákat, vagyis a mozgásban lehetett éppen szerepe a terjedő szélsőjobboldali eszméknek. „A félműveltségtől akart óvni bennünket” – emlékezett vissza megengedően Szombathelyi akciójára. Idegenkedése ellenére az avatáskor már mély hivatástudattal eltelt, „*fanatikus katonaként*” jellemezte önmagát, akit mélyen áthatott az akkori tiszti ethosz. Ennek középpontjában az integer Magyarország visszaszerzése állt, természetesen háborúban, akár saját élete árán. És mégis, „én már mikor tiszt lettem, azt forgattam a fejemben, hogy el kéne végezni az egyetemet is, mert nyomasztónak éreztem a műveltséghiányomat. És ugyanakkor valami olyant éreztem, hogy talán van is valami mondanivalóm.”

1945 visszatekintése szerint Perjés számára egyértelműen azt jelentette, hogy annak a hivatásnak, amit szenvedélyesen magáénak vallott, vége. Ekkor már nős volt, sőt megszületett az első gyereke is, tehát 1945 súlyos egzisztenciális kérdést is feltett – hogy akkor miből fognak élni. E kettő azt diktálta volna, hogy hazatérése (és a hadseregből való, rutinszerű eltávolítása) után állást keressen, és mellette valami polgári szakmát tanuljon. Érzett azonban egy harmadik imperatívuszt, amely feledtette a fanatikus katona keserűségét, aki nem gyakorolhatja többé hivatását – és feledtette bizonyos fokig az ifjú családapa kötelességtudatát is. „Bekövetkezett a katasztrófa, és ez az élmény, hogy hát hogy az ördögbe történt ez az egész? Az ország lerombolva, megszállva oroszoktól, és hát hogy történt ez az egész? Ezt meg kéne magyarázni. Tulajdonképpen ekkor döntöttem el, hogy nekivágok az egye-

temnek. És forgott itt minden, jog, még agráregyetem is, de aztán valami brosúrát kaptam, hogy Szalai Sándor vezetésével elindul a szociológusképzés. Na, mondom, ez kell nekem. És így iratkoztam be 1946 nyarán az egyetemre. [...] Ennek a magyarázata tényleg csak az lehet, hogy a megélt tragédia, ugyanakkor az előzetes, rendkívül szenvedélyes érdeklődés a társadalmi, emberi dolgok iránt olyan hatással volt rám, hogy ez háttérbe szorította a tulajdonképpeni reális problémát, a család fenn tartását. Bizonyos fokig enyhített a dolgon, hogy nagyon sok támogatást kaptam a feleségem szüleitől, akik mindent vállaltak, és magától a feleségemtől is.”

Perjés 1946 őszétől a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészkarán szociológiát, emellett pszichológiát és filozófiát is hallgatott. Tanult, de dolgozott is a Szociológiai Intézet könyvtárosgyakornokaként. Ami azonban csaknem hatvan év távlatából ennél is fontosabbnak tűnt: bekerült egy *körbe*. Ennek középpontjában Szalai Sándor állt, aki Perjés jellemzése szerint „bizonyos szempontból zseni volt. Nem volt alkotó szellem, mert tulajdonképpen nem is maradt nagyon utána teljesítmény. Szociáldemokrata volt ugyan, de egy abszolút értelmiségi, liberális értelmiségi, aki úgy gondolta 1946–47-ben, hogy itt fent lehet tartani valamilyen egyensúlyt, valamilyen intellektuális színvonalat, és nem szabad radikálisan osztályokat, csoportokat, rétegeket kirúgni, elnyomni, meggyilkolni.” Szalai körül ennek megfelelően teljesen vegyes tanítványi kör alakult ki. Egyrészt Perjéshez hasonló *volt elemek*, vagy azok leszármazottai, mint Cseh-Szombathy László és Harsányi János, másrészt különböző háttérű ifjúmarxisták, akik már kész meggyőződéssel érkeztek az egyetemre, mint Karsai Elek, Rezső Margit vagy Vidmár Lucia. „A Lipótváros éppúgy képviselve volt, mint a proletariátus, a jobboldal éppúgy, mint a baloldal.” Még a ludovikás katonás szellem, a volt százados undorának tárgya is értelmet nyert. „Hogy engem odafogadott könyvtárosnak az intézetbe, abban volt taktika is. Egy ludovikás – ezzel én mutatom, hogy mi az én fölfogásom egyrészt; másrészt egy hasznossági szempont is, mert Szalai azért soha nem nélkülözte a pragmatizmust. Egy ludovikásra rá lehet bízni egy könyvtárat, ugye.”

Perjés (és portréfilmjében Cseh-Szombathy) emlékezése szerint a hallgatói csoport parázs, de szabad vitákban élt együtt a professzor körül két teljes tanéven át. Annak idején háttérbe szorított intellektuális képességeit kibontakoztathatta, másodévesként már ő állította össze és szerkesztette egyetemi jegyzetté Szalai előadásait, sőt ugyanekkor már szemináriumot is bíztak volna rá. Ezt a hallgatóság egy része ugyan „*Fasisztától nem tanulunk!*” szövegű falragasszal megakadályozta, de Perjés, emlékezése szerint, ezeket nem vette túlságosan komolyan. „*Guggolva is kibírjuk!*” – mert ha az lesz is (vagyis szovjet rendszer), nem tart túlságosan sokáig. Megtette az első lépéseket egy társadalomtudományos alapozottságú hadtörténet felé. Szalainak ebben is volt szerepe – ő hívta fel a figyelmét Engels hadtörténeti

írásaira, amelyekre Perjés a kétezres évek elején is mint felvillanyozó és inspiráló művekre emlékezett.⁴²

Végül 1948 őszén, a harmadik év őszi szemesztere során Szalait annyi támadás érte, hogy sorra el kellett távolítania tanítványainak kivárára készülő csoportját. Az új terminológia szerint „jobboldali elhajlóknak” nevezett csoportba tartozott Perjés Géza is, akit ekkor ért utol a „szokványos ludovikás sors: hol segédmunkás, hol hivatalnok, kirúgások mindenhol”. A végső mérleg tehát nem lehetett kedvező, de az 1945-ös *tapasztalat* pozitív átélése még ezen is átsejlik: „Egy olyan illúzióba ringattam magam, hogy a megszerzett tudással megtalálom a megoldást is, hogy hogy az ördögbe fogunk ebből a szakadékból kilépni. Ami egy tökéletes illúziónak bizonyult, mert egyrészt tőlünk teljesen függetlenül mentek a dolgok, meg látjuk, hogy ezek a szellemi tudások mit sem tudnak segíteni a világ sorsán. Persze nem arról van szó, hogy megbántam volna, mert azért mégis nagy gyönyörűség volt ennek a tudománynak az emlőit szívogatni, ebben a tudományos légkörben élni, problémákat megoldani, hallatlan izgalmas volt. De tulajdonképpen bizonyos fokig rá is ment a házasságom, majdnem hogy felelőtlen dolog volt ez.”

42 *Dialógusok* című portréfilmjében Perjés félig tréfásan azt mondta beszélgetőtársának, Hermann Róbert hadtörténésznek, hogy Engels-hivatkozásai és társadalomtudományi szemlélete, főként közgazdasági alapjai miatt a hadtörténetet a hadosztályok/ezredek stb. mozgásaként felfogó kollégák gúnyosan „az egyetlen magyar marxista hadtörténésznek” nevezték.

A négy százados 1945-ös *tapasztalatát* a véletlen nagyíttatta ki: száznál több vizsgált, hasonló helyzetű és sorsú társuk közül csak ők négyen hagytak hátra hosszabb szöveget, reflexiót arra az évre vonatkozóan – vagy legalábbis egyelőre ezek voltak hozzáférhetőek számomra. Az eltérő keletkezési időpontok természetesen alapvetően határozzák meg az 1945-nek tulajdonított jelentést. Arató százados naplójából ez még hiányzik; az ő krónikája az egyetlen, amely a vereség *egykorú* átélésére adalékokat szolgáltatathatna; a többiek, évtizedekkel később ezt már adottnak vehették, és megtehették (volna), hogy keveset vagy semmit sem foglalkoznak vele. Arató naplója ehhez képest mintha külső szemlélőként, távolról és hűvösen kezelné a vereség tényét. Bárczy és Dobozy úgy emlékeznek 1945-re, mintha a jövőbe tekintettek volna: az előbbi időhorizontja tágas, az utóbbi úgy rekonstruálja, hogy csak néhány hónap, nap, sőt olykor egy-két óra – ilyen a fogságba esés mozzanata, vagy a szökésé. Ezzel szemben az utoljára, az életút végén keletkezett Perjés-émlékezés érzelmi és tudati feszültséget társít a vereség élményéhez: az okok megértésének és a kiút keresésének intellektuális, de egyben erkölcsi imperatívuszát. Biztosan állítható, hogy ez az attitűd kivételes, hiszen hasonlónak a Perjéshez mentalitás-

ban leginkább közel állónak tűnő Bárczy szövegében sincsen sok nyoma. Közös a valamilyen módon átélt feladat és szolgálat folytatásának igénye, ami egyben újra-kezdés. Mivel azonban hiányzik a számvetés a régivel, az egyéni vagy csoportos (a tisztikarra, a hivatásosokra vagy akár a magát nemzetfenntartóként meghatározó tisztviselői rétegre vonatkozó) felelősség felvetése, az újra-kezdés újdonságát nehéz meghatározni. Perjés Géza emlékezése ebből a szempontból is kivételes, bár ebben nagy szerepe volt az őt kérdező Hanák Gábornak. Ő az interjúban, amely 1945-ről szól, egyszer csak visszalépett az időben, és kifejezetten rákérdezett arra, hogy az *avatás előtt álló* hadnagyok hogyan vélekedtek a zsidókérdésről és a faji törvényekről. Perjés előtte a patriotizmusról beszélt, hogy mit jelentett számukra Trianon és a revízió. A kérdésre így válaszolt: „Ez nagyon nehéz kérdés, utólag gondolkozva majdnemhogy lelkiismereti kérdés. Érdekes módon ezek a zsidótörvények bennem, bennünk különösebb emóciót nem váltottak ki. Ez talán azzal magyarázható, hogy azért még nem volt emberhalálról szó. Itt egy korlátozásról volt szó, amit bizonyos fokig még jogosnak is gondolt az ember, mert valahogy így gondolkoztunk, gondolkoztak. Az én falumban, Martonvásáron, négy-öt gazdag ember volt, az mind zsidó volt. A bankár, a kereskedő, a szeszgyáros, hát hogy van ez az egész dolog? Amellett azért hiába, nem lehetett kivonni magát az embernek a sajtó és a rettenő masszív jobboldali propaganda alól. Szóval az emberben eltompultak bizonyos szükséges és jogos reflexek. Szégyellem utólag, hogy ezt ilyen mindennapi politikai hogyhívjáknak fogtam föl. Nem láttam benne erkölcsi kérdést. És azt hiszem, hogy a társaim döntő többsége így vélekedett, de hát az egész magyar társadalom szinte így vélekedett. Ha ezekben az időkben van valami nagyon szégyenteljes, akkor ez az, hogy a társadalom ezt tudomásul vette. Nem lehet embereket szabadságuktól, létalapjuktól megfosztani és megalázni. [...] Ezzel a kérdéssel előjöttél egészen váratlanul, és belőlem most ez a reakció váltódott ki, ami már persze régen dolgozik bennem.”⁴³ A századosok az 1945-ös tapasztalatot az átélő, majd emlékező egyénre

43 Interjú Perjés Gézával 2001. május 25. OSZK TIT. az egyébként kézenfekvő és természetes körre korlátozták elbeszélésüket. 1945 azonban nem csak azt jelentette, hogy százegynéhány fiatalembernek vagy pár ezer egyenruhásnak új foglalkozás után kellett néznie. Világtörténeti fordulópont, amelynek jelentést adni pusztán átéléssel nem, csak megértéssel lehetséges.

HIVATKOZÁSOK

Bárczy (1981)

BÁRCZY JÁNOS: *Zubanóugrás*. Budapest, Magvető.

Bazsó (OHA)

Bazsó József-interjú. Készítette Lugossy István, 2003. 1956-os Intézet Oral History Archívum, 759. sz.

Benőcs (OHA)

Benőcs Bertalan-interjú. Készítette Molnár Adrienne, 1991. 1956-os Intézet Oral History Archívum, 301. sz.

Kádár (1978)

KÁDÁR GYULA: *A Ludovikától Sopronköhidáig*. 1–2. köt. Budapest, Magvető.

Király (1986)

KIRÁLY BÉLA: *Honvédségből Néphadsereg. Személyes visszaemlékezések 1944–1956*. Párizs–New Brunswick, Magyar Füzetek – Magyar Öregdiákok Szövetsége Bessenyei György Kör.

Okváth (1998)

OKVÁTH IMRE: *Bástya a béke frontján. Magyar haderő és katonapolitika 1945–1956*. Budapest, Aquila.

Okváth (2001)

OKVÁTH IMRE (szerk.): *Katonai perek 1945–1958*. Budapest, Történeti Hivatal.

Ormay (1982)

ORMAY JÓZSEF: Renegát katona „könyvsikere”. *Kanadai Magyar Szárnyak*, 1982. 75–77. http://vorosmeteor.hu/szakirodalom/03/82kmsz_b.pdf

Perjés (1997)

PERJÉS GÉZA: A brjanszki erdők aljában. Harctéri élményeim 1942 augusztusától 1943 októberéig. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1997. 3. 570–638.

Pihurik (2013)

PIHURIK JUDIT: Katonadolog 1945–1962. A „horthysta katonatiszt”: bűnbak vagy ellenség? In Gyarmati György–Lengvári István–Pók Attila–Vonyó József (szerk.): *Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*. Budapest, Kronosz, 456–472.

Rainer (2013)

RAINER M. JÁNOS: *Századosok 1.o.* [Az Országos Széchényi Könyvtár és az 1956-os Intézet Alapítvány konferenciáján elhangzott előadás, 2013. december 11.] http://www.rev.hu/portal/page/portal/rev/rendezvenyek/20131211_konf_rainer

Rainer (2014)

RAINER M. JÁNOS: Századosok. Adatok a középosztály második világháború utáni státusvesztésének történetéhez. In Rainer M. János (szerk.): *Búvópatakok –*

mélyfúrások. Magyar jobboldal – 1945 után. Budapest, 2014, Országos Széchényi Könyvtár – 1956-os Intézet Alapítvány – Gondolat Kiadó, 151–183.

Rainer (2015)

RAINER M. JÁNOS: *Búvópatakok (jelentés)*. [Az 1956-os Intézet Alapítvány projektzáró rendezvényén elhangzott előadás, 2015. március 24.] http://www.rev.hu/portal/page/portal/rev/projektek/rainer_buvopatakok_jelentes

Ungváry (2004)

UNGVÁRY KRISZTIÁN: *A magyar honvédség a második világháborúban.* Budapest, Osiris.

MIKOR VAN A HÁBORÚNAK VÉGE?

EÖRSI LÁSZLÓ-SZEGŐ IVÁN MIKLÓS
A „legfőbb pesti srácok” 1945-ben
Az 1956-os felkelők parancsnokai
a társadalmi mobilitás szempontjából 221

UNGVÁRY KRISZTIÁN
A potsdami határozatok legendái a történetírásban 248

EÖRSI LÁSZLÓ–SZEGŐ IVÁN MIKLÓS

A „LEGFŐBB PESTI SRÁCOK” 1945-BEN

*Az 1956-os felkelők parancsnokai
a társadalmi mobilitás szempontjából*

BEVEZETÉS

Az 1956-os felkelők politikai indíttatásáról, motivációiról ellentmondásosak az információink. Kutatásunkban történet-szociológiai és történeti módszereket alkalmazva teszünk kísérletet rá, hogy többet tudjunk meg a felkelők vezetőiről, s jobban megértsük életpályájukat. Adatainkból döntően arra következtethetünk, hogy a forradalom fegyveres vezetői aktív pályafutásuk során az elvesztett önállóság kompenzálására törekedtek – amellet természetesen, hogy teljes mértékben egyetértettek az egyetemisták 16 pontos követelésével.¹

A felkelés vezetői 1945 vagy 1948 után nem folytathatták családjuk önálló tevékenységét, így a társadalmi felemelkedés legkülönbözőbb stratégiáit alkalmazták. Az önállóság elvesztése, az önálló karrierépítés lehetőségének beszűkülése minden bizonnyal szerepet játszott abban, hogy az 1956-os forradalom mellé álltak. Azért a forradalomért küzdöttek, amely öngazgatást (munkás-öngazgatást) és függetlenséget hirdetett.

A peres eljárásokban a megtorló hatóságok a letartóztatottak vagy a vádlottak forradalmi részvételének okát távolról sem vizsgálták átfogóan. Ha viszont szóba került, a volt felkelők számos esetben még szorult helyzetükben is kiálltak a függetlenség, a demokratizálódás és az „igazi szocializmus” eszméje mellett. A későbbi visszaemlékezések viszont sok esetben igencsak eltávolodnak mindazoktól az ideáktól, amelyeket az 1956-os sajtó és a röpcédulák zöme sugallt, és amelyekért akkor még lelkesedtek.

E tanulmány keretein belül eredetileg elsősorban azt vizsgáltuk, hogy a „pesti srácok” – természetesen az idősebb korosztály, tehát azok, akik már elég idősek

1 1956 októberében az egyetemisták többek között a szovjet csapatok kivonását, Nagy Imre kormányalakítását, Rákosi Mátyás felelősségre vonását, általános, egyenlő, titkos választásokat, többpártrendszert, sztrájkjogot, vélemény- és szólásszabadságot, szabad rádiót követeltek.

voltak a politikai tevékenységhez – milyen szerepet játszottak 1945-ben, illetve tágabb értelemben a háború idején. Az adatokat összesítve azonban arra jutottunk, hogy érdemi következtetések nem egy adott időpontra vonatkozó információkból, hanem egy folyamat vizsgálatából vonhatók le. Tanulmányunkban így olyan főbb szociológiai paramétereket vetettünk össze, amelyek a társadalmi mobilitás vizsgálatára lehetőséget adtak. Munkánk hangsúlya végül is – az előzőekből adódóan – 1944–45-ről az 1945 és 1956 közötti folyamatokra helyeződött át. Mindezek után arra is kísérletet tettünk, hogy felvázoljunk egy olyan életstratégiát és életpályamodellt, amelyről nincsenek közvetlen információink, ám a statisztikai adatok elemzéséből, az inter- és az intragenerációs mobilitás vizsgálatából következtetni lehet rájuk.²

A Kádár-korban hamis mítoszokat gyártottak és negatív propagandát folytattak az 1956-os forradalmárokkal kapcsolatban. Az azonban nehezen volt tagadható, hogy a felkelők jelentős része munkáscsaládból származott,³ s még a kádárista hatóságok sem gondolták komolyan, amit terjeszteni igyekeztek, hogy az „ellenforradalmárok” a Horthy-rendszer deklasszált elemeiből verbuválódtak. Ugyanakkor a fegyveres felkelés általunk vizsgált vezetőinek társadalmi mobilitását elemezve kimutatható, hogy szülei viszonylag jelentős arányban a vezető vagy az értelmiségi rétegekhez tartoztak a Horthy-korban. Ám vizsgálatunk éppen arra derített fényt, hogy az egyének, a parancsnokok maguk nem voltak feltétlenül „deklasszáltak”, hiszen a családi hátrányokat egyéni karrierjük során igyekeztek kompenzálni. Ezt társadalmi mobilitásuk inter- és intragenerációs folyamatait elemezve fogjuk bizonyítani.

2 Nemzedékek közötti, azaz intergenerációs mobilitásnak nevezzük, ha valakinek a társadalmi helyzete a szüleiéhez képest változik meg. A nemzedéken belüli, azaz intragenerációs vagy karriermobilitásnak pedig azt, amikor valaki foglalkozási életpályája folyamán lép át a másik társadalmi helyzetbe. Andorka (1997) 220.

3 Az összes felkelő társadalmi rétegződésével ezúttal nem foglalkoztunk, de például a Tüzoltó utcai felkelők között (15 főről áll rendelkezésre ilyen adat) a munkásszármazásuk aránya 47 százalékos. Az adatok forrása: Eörsi (1997) 121–137. Ez a Horthy-kori társadalmi rétegződéshez képest rendkívül magas arány, hiszen a munkások részaránya 1930-ban a gazdaságilag aktív népesség 26,4 százalékát tette ki. Andorka (1990a) 394.

4 Így például az egyik ferencvárosi felkelőcsoportot, a Tüzoltó utcaiakat elemezve, a vezetőkön kívül alig akad olyan, akinek vezető, értelmiségi vagy egyéb szellemi foglalkozásuk lettek volna a szülei (egy főről van szó, ami 7 százaléknak felel meg), míg az általunk kiválasztott parancsnokok körében a Horthy-kori társa-

gát elemezve kimutatható, hogy szülei viszonylag jelentős arányban a vezető vagy az értelmiségi rétegekhez tartoztak a Horthy-korban. Ám vizsgálatunk éppen arra derített fényt, hogy az egyének, a parancsnokok maguk nem voltak feltétlenül „deklasszáltak”, hiszen a családi hátrányokat egyéni karrierjük során igyekeztek kompenzálni. Ezt társadalmi mobilitásuk inter- és intragenerációs folyamatait elemezve fogjuk bizonyítani.

A kutatás még nem tart ott, hogy valamennyi 1956-os felkelő adatait vizsgálat alá lehessen vonni, ezért egy hatvanfőnyi mintát veszünk alapul, amelynek tagjait a budapesti felkelők parancsnokai közül választottuk. Bár meg kell állapítani, hogy ez a minta a főbb szempontokat tekintve valószínűleg jelentősen eltér az „egészről” – legalábbis bizonyos lokális felkelőcsoportokat elemezve erre a sejtésre juthatunk.⁴ A legtöbbször spon-

tán módon élre került felkelők voltak a legtudatosabbak – ezt már eddigi adataink is mutatják. Egy későbbi, minden felkelőre vonatkozó kutatás hipotéziseként megfogalmazhatjuk: a felkelőparancsnokok politikailag (és általában is) többnyire jóval képzetebbek és idősebbek is voltak társaiknál.

A mostani hatvanfős mintában csak férfiak kaptak helyet, egyes felkelőcsoportok vezetői – közöttük katonák is –, de csupán az önként csatlakozók. Nekik jutott a legfontosabb szerep a függetlenségi harc kockázatát vállaló közösségek irányításában. Csoportonként több ilyen személy is lehetett, részben azért, mert egyes osztagoknál változott az irányítók személye. Voltak természetesen olyan tekintélyes, a parancsnoki karból kiemelkedő vezetők is, akik döntően személyes irányítást valósítottak meg körzetükben. Mivel a kiválasztottak kijelölése nem igen oldható meg pontos kritériumok alapján, természetesen vitatható lehet, hogy valóban ők hatvanan voltak-e a legrátermettebb vezetők. A tévedés kockázatát növeli, hogy – a körülményekből adódóan – a kutatás mélysége sem lehetett eléggé egységes: a Budapest jó néhány külső kerületében lejátszódott fegyveres eseményekről lényegesen kevesebbet tudunk, mint a belső kerületek, valamint Dél-Pest 1956-os hadtörténetéről, társadalmi önszerveződéséről.

A mintában szereplő vezetők jelentős részéről – azokról, akik emigráltak – nagyon keveset tudunk. Természetesen a fiatalabb generációról is szegényesebbek az adataink.

A FELKELŐPARANCSNOKOK

A leghíresebb és legerősebb ellenálló csoport, a Corvin köziek közül Iván Kovács Lászlóról, az őt a főparancsnoki tisztségben felváltó Pongrátz Gergelyről és két legfontosabb, legbefolyásosabb támogatójáról, Antalóczi Sándorról, valamint Bornemissza Tiborról lesz szó. A szomszédos Práter utcai iskolában különlegesen erős bázist kialakító csoportból Ö. Nagy János felkelőparancsnokot, László Béla György és Konstantinidisz André parancsnokhelyetteseket emeltük ki. A Corvin köz körzetében számos más osztag is tevékenykedett, így a Kisfaludy utcai két csoport, amelyeket Kasza (Kaszás?) János, illetve Fánicsik György vezetett, az említetten kívül még két Práter utcai egység működött, Schmidt László, illetve Ritecz József irányításával, a Vajdahunyad utcaiak három vezetője Kiss Károly, Jánoki Attila és Sipőcz József volt. A többi VIII. kerületi bázishely vezetői közül a rendőrkapitányság felkelőparancsnoka, Ujvári József és a Szabad Nép-székház fegyvereseinek parancsnoka, Kovács András szerepel a mintába felvettek között.⁵

dalmi szerkezethez képest jelentősen felülreprezentáltak az ilyen családok (27 százalék). Az adatok forrása: Eörsi (1997) 121–137.
5 Eörsi (2001).

A ferencvárosiak közül Angyal Istvánról, Csongovai Per Olafról (Tűzoltó utcaiak), Bárány Jánosról, Karászy Jánosról (Tompai utcaiak), valamint a Berzenczey utcai Wágner Istvánról és a Ferenc körüti Antal Gyuláról lesz szó.⁶

A Baross téri csoportot négyen vezették: Nickelsburg László, Pásztor Gyula, Pásztor Sándor és Balogh László. E körzetből a hatvanfős csoportban helyet kapott Palotás József is, aki az utóvédharcokban vette át a vezetést. További VII. kerületiek: Kovács Dezső, Kovács Imre és Drbál Ferenc (Almássy tériek), Steiner Lajos (Csengery utcaiak), Gyulai Lajos és Bencze Ferenc (Hársfa utcaiak), Szenes László (Lenin körütiak), Klauber István, Ludányi Ferenc, Franyó Ferenc és Keller Károly (Thököly útiak).⁷

A budai oldalon a nagy létszámú Széna térieket Szabó Jánoson kívül legfőképp Bán Róbert, Ekrem Kemál és Sillay Rudolf,⁸ a Vár védelmét Végvári Vazul, Magyar Ferenc és Batthyány Bálint,⁹ a Schmidt-kastélyt Pércsi Lajos és Csiki Lajos, a Móricz Zsigmond körtéri ellenállást Oláh Jenő irányította,¹⁰ így ők kerültek a vizsgálandók körébe.

A külső városrészek közül az akkori XX. kerületben Oltványi László volt a főparancsnok, és mindvégig ő hozta meg a fontos döntéseket. Mivel csaknem végig Pesterzsébeten tartózkodott, soroksári helyettesének, Oláh Ödönnek gyakran kellett helyben megoldania a problémákat.¹¹ A csepeli felkelőket Buri István és Sorn Károly,¹² a kőbányaiakat Sótónyi Tamás, Kovács József és Drabant Ervin,¹³ a kispestieket Koroly T. György és Bojtor Béla,¹⁴ a pestszentlőrincieket Szántó Farkas Béla,¹⁵ az újpestieket Somlyói Nagy Sándor,¹⁶ az angyalföldieket Csizmadi Ferenc¹⁷ vezette.

A forradalom leverése után e férfiak túlnyomó többsége elmenekült az országból, vagy a megtorlás áldozata lett. Az előbbi csoportba huszonkilencen, az utóbbiba huszonketten tartoznak. Hetüket hosszabb-rövidebb börtönbüntetésre ítélték, egyikük 1956. november 4-én el-esett, és szintén egy személy eltűnt, sorsáról semmit nem tudunk.

Ami a társadalmi mobilitás egyik speciális vetületét illeti, jól látszik, hogy a hatvanfős csoport igen dinamikusnak minősíthető a földrajzi helyváltoztatás szempontjából is. Mindez a csoport mozgékonyágát, a későbbi felkelőparancsnokok felfelé törekvését mutatja.¹⁸

6 Eörsi (1997).

7 Eörsi (2011).

8 Eörsi (2004).

9 Eörsi László: A budaváriak ellenállása, 1956. *Élet és Irodalom*, 2010. október 29.

10 Eörsi (2003).

11 Eörsi (2014), Eörsi (2015).

12 Eörsi László: Csepel 1956. Előkézületben.

13 Eörsi László: Kőbánya 1956. Előkézületben.

14 Eörsi (2003).

15 Feitl (2011).

16 Eörsi (2003).

17 Eörsi–Juhász–Szabó (2006). Az egész tanulmány az 5–17. lábjegyzetekben megjelölt forrásokra épül, ezért ezeket a továbbiakban nem jelezzük.

18 A mobilitás – szélesebb értelemben – felfogható

A „legfőbb pesti srácoknak” még a fele sem volt budapesti („nagy-budapesti”) születésű: mindössze huszonhatan származtak innen.

Huszonégyen vidéki városokból, falvakból kerültek a fővárosba, kilencen pedig a trianoni Magyarország határain kívül látták meg a napvilágot. Egy főről, Kasza (Kaszás?) Jánosról nincs adatunk. Romániához csatolt területről Balogh László (aki 1940-ben Aradról szökött át), Bencze Ferenc, Kiss Károly (aki családjával – egyik vallomása szerint – a vasgárdisták elől menekült el), Pongrátz Gergely, Szabó János, Ungvárról Antalóczi Sándor települt át, koruktól függően családostul vagy egyedül. Ankarából tért vissza a Csongovai család, ahová a családfele még a Tanácsköztársaság bukása után menekült. A szkopjei születésű, török kötődésű Ekrem Kemál és a görög menekült, Konstantinidisz André felnőttkorukban szereztek magyar identitásokat. Ráadásul a vizsgált személyek fele a forradalom után újabb „földrajzi mobilitásra” kényszerült: legalább harminc személyről tudjuk, hogy disszidált, azaz emigrációba került, igaz, ketten visszatértek Magyarországra. Néhány kivételtől eltekintve mindannyian a forradalom után emigráltak.

A Kádár-kori propaganda Horthy-reakcióról, fasisztákról írt a felkelők kapcsán. Csupán emiatt érdemes megemlítenünk, hogy számos holokauszt-túlélő is részt vett az 1956-os forradalom fegyveres harcainak irányításában: Angyal István, Bán Róbert, Nickelsburg László.¹⁹ A többi vezető családi háttere is rendkívül színes és változatos: Csongovai Per Olaf félig zsidó származású, részben pedig svéd eredetű volt.²⁰ Pongrátz Gergely örmény,²¹ Koroly T. György ruszin-lengyel eredetűnek vallotta magát.²² Oltványi László apai,²³ Schmidt László anyai ágródlélszláv eredetű,²⁴ Sorn Károly szülei pedig nagy valószínűséggel romák voltak.²⁵

Iskolázottsági adatokkal 58 felkelőparancsnok esetében rendelkezünk. Öten végeztek 4–6 elemi osztályt, tizenheten az elemi mellett szakmát is tanultak. Tehát ők

a „társadalmi egyenlőtlenségi rendszerben való helyváltoztatásként” is. Ebben az értelemben a vidékről Budapestre költözés is jelenthet például „felfelé” irányuló mobilitási szándékot, azaz előrejutási törekvést.

A magyar (pesti) nyelvben egyébként is létezik a „felköltözni a fővárosba” kifejezés, ami jelzi a vidék–főváros mozgások társadalmi megítélését. Kocsis (1995) 21. 19 Ahogy ez a peranyagaikból kiderül. Szirmai Ottó és társai. Budapest Főváros Levéltára (BFL) 8005/58., Rusznyák László és társai. BFL 2383/57. Hercegh Benjámín és társai. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MOL) XX-5-h 41-49. d.

20 Csongovai (OHA) 2.

21 Pongrátz (1982) 27.

22 Koroly (OHA) 1.

23 Oltványi László ügye. Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (ÁBTTL) O-8-106/3.

24 Az is lehetséges, hogy mindkét szülője jugoszláviai volt. A hatóságok csak az édesanyját említették jugoszláv állampolgárként. Schmidt László és társa. BFL 2834/57. Schmidt – aki gyakorlatilag nem ismerte szüleit – mindkettőjükéről úgy tudta, hogy „jugoszlávok”. Schmidt (OHA) 1.

25 Többen ezt állították a perében. Körösi Sándor és társai. Hadtörténelmi Levéltár (HL) 742/57.

huszonketten (37,9 százalék) a későbbiekben szakmunkásként, betanított munkásként, segédmunkásként helyezkedtek el. Tizenhatan (27,6 százalék) két–négy polgárit vagy gimnáziumi, technikumi osztályt végeztek, de nem érettségiztek. (Köztük nyolcan szakmát is szereztek.) Tizenhatan (27,6 százalék) érettségiztek, így a közép-osztályhoz tartozónak vélhették magukat. Nyolc személy szakmát is szerzett. Tízen (17,2 százalék) egyetemet, főiskolát végeztek, ha beleszámítjuk azt a későbbi emigránst, aki 1956-ban még éppen egyetemi hallgató volt.

Ami a későbbi felkelőparancsnokok életkorát illeti, 1944-ben átlagosan 17,5 évesek voltak, 1945-ben 18,5 évesek, ezért ebben az időszakban általában nem játszhattak aktív közéleti szerepet. 1956-ban 29,5 év volt a parancsnokok átlagéletkora. A legidősebb közülük a Széna téri „Szabó bácsi” volt, ő 1897-ben született.

AZ ELSŐ, A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN ÉS A VÖRÖS HADSEREGBEN

Immár rátérünk a tanulmányunk legfőbb kérdésére: milyen politikai szerepet játszottak az 1956-os szabadságharc legfőbb irányítói a világháborúban – különös tekintettel az 1945-ös évre –, majd az azt követő időszakban. Távolról sincs mind-egyikőjükről adatunk, többségük (64 százalékuk, azaz harmincnyolc személy) 1945-ben fiatalok volt, bár köztük tizenegyen 16–18 év közöttiek. Ennek van jelentősége, hiszen a felkelőparancsnokok között akad olyan is, aki 12–13 évesen részt vett az 1944–45-ös harcokban a budai Várban.

Kifejezetten érdekes, hogy jóllehet a kádári propaganda a felkelők szélsőjobb-
oldali, jobboldali kötődését hangsúlyozta, egy-egy felkelőparancsnok a magyar és a szovjet(!) Vörös Hadseregben szolgált az első világháború után, illetve a második világháborúban. Volt a felkelőparancsnokok között magyar partizán is, aki Maléter egységében harcolt, illetve olyan is, akit antifasiszta tüntetésen való részvételért ítélték el a Horthy-kor végén.

Tény az is, hogy körülbelül féltucatnyian a nyilasokhoz, illetve a szélsőjobb-
oldalhoz is kötődtek. Ám azok közül, akik 1945-ben már felnőttek voltak, szinte mindenki katonaként vagy valamilyen fegyveres testület tagjaként szolgált a második világháború idején (tizenkilenc főről van szó, rajtuk kívül két személyről tudunk, aki börtönben ült, további öt fő pedig valamilyen üldöztetésnek volt kitéve – hárman a holokauszt miatt –, vagy az elől menekült).

A háború borzalmain túl sokak életében, illetve családjá sorsában komoly szerepe volt az üldöztetésnek: a zsidó származásúnak minősítettek számos hozzátartozójukat veszítették el, maguk is deportálásból vagy munkaszolgálatból menekültek meg. Rajtuk kívül két személyről tudjuk, hogy egyik vagy mindkét szülőjét szovjet katonák hurcolták el. Próbáltuk vizsgálni a társadalmi mobilitás

szempontjából a hatvan személy 1945-ben betöltött pozícióit, de ezek elemzése nem adott releváns képet, hiszen a többség helyzetét a háború határozta meg, illetve az, hogy ebben az időpontban még nem volt nagykorú.

A „pesti srácok” legidősebbike, az 1897-es születésű Szabó János („Szabó bácsi”) az orosz és az olasz fronton harcolt az első világháborúban, majd 1919-ben három hónapig a magyar Vörös Hadsereg szolgálatában állt. (Csongovai Per Olaf, „Csolaf” és Nickelsburg László, „Zsidó Laci” családtagjai is a Vörös Hadsereg kötelékében harcoltak.) Szabó a második világháború végéig nem vett részt a politikai életben, vagy legalábbis nem tudunk róla.

Ebből a körből többen harcoltak a frontokon, közülük néhányan politikai pártokba is beléptek. Legkorábban Antalóczi Sándor („Doki”), aki 1938-ban belépett a Nyilaskeresztes Pártba, majd négy évig a Turul Bajtársi Szövetség tagja volt. Belépési nyilatkozatot írt alá a Nemzetiszocialista Magyar Pártnál, és havi egy pengőt ajánlott fel a szervezet támogatására. Budapest ostroma során részt vett a harcokban (emellett a városparancsnokságon ügyeletes orvosként látta el feladatát). Szovjet fogságba esett, de még Budapesten sikerült megszöknie. 1945 novemberében korábbi nyilas szimpátiája miatt rendőri felügyelet alá került, ezt azonban öt hét múlva feloldották.

Balogh Lászlót („Pipó”) 1942–44-ben önkéntes alapon ejtőernyős leventének képezték ki. A kiképzés végén, 1944 júniusában egy utcai razzia során elfogták, és munkakerülés címén internálták. Az év végén ugyancsak önként jelentkezett Prónay Pál „németellenes szabadcsapatának” Bocskai-századába. „Azért jelentkeztem, mert megjelent egy plakát, mely szerint »felkoncolás« terhe mellett 48 órán belül mindenkinek katonai alakulathoz kellett tartoznia” – vallotta 1957-ben,²⁶ de három hét múlva megszökött, és a szovjet csapatok bejöveteléig otthon bujkált.

Batthyány Bálint 1938-ban hivatásos katonaként vett részt a Felvidék déli sávjának megszállásában. 1945-ben – hadnagyként és szakaszparancsnokként – Morvaországban alakulatával szovjet fogságba került, 1948-ban szabadult.

Bencze Ferenc – egy belügyi jelentés szerint – 1944. december 15-én önként jelentkezett a Hungarista Légióba, bevonult a Károly laktanyába, ám a rossz ellátás miatt épp karácsonykor megszökött.

1945. március 27-én a Politikai Rendészeti Osztály őrizetbe vette, eljárást indítottak ellene, internálták.

Koródy Katona János volt kisgazdapárti országgyűlési képviselő közbenjárására az internálást megszüntették, de Benczét 1946-ig rendőrségi felügyelet alá helyezték. 1948-ban a Budapesti Népügyészség is elővette az ügyét, de nem tudjuk, milyen végzéssel zárult az ellene folytatott eljárás. Egyedül róla maradtak fenn olyan közlések, hogy a forradalom idején antiszemita megnyilvánulásai voltak.

²⁶ Balogh László jkv. 1957. IV. 19. BFL 3676/57.

Bojtor Béla még a második világháború kitörése előtt önként bevonult, 1938-ban részt vett a Felvidék, 1940-ben Észak-Erdély visszafoglalásában. A szovjet fronton szerzett érdemeiért I. osztályú (nagy) ezüst vitézségi éremmel tüntették ki. A Don-kanyarnál azonban megsebesült, hazahozták és leszerelt.²⁷ Buri Istvánt 1944-ben hívták be, szovjet fogságba esett. 1948-ban tért haza. Franyó Ferenc („Füles”) 1944 februárjában jelentkezett a Hunyadi páncélosokhoz.²⁸ 1944 novemberétől leventeként vett részt a harcokban. Később az SS kötelékében Belgiumban, Hollandiában és Németországban szolgált tizedesként. 1945-ben Lengyelország és Csehszlovákia területén harcolt, amíg a szovjetek fogságába nem esett. 1950-ben került haza, és rögvést a tiszalöki táborba internáltak. 1951 decemberében a ka-

tonai bíróság háborús büntett vádjával nyolc évi börtönre ítélte. A döntést 1954-ben felülvizsgálták, és büntetését öt évre mérsékeltek, ám még abban az évben feltételelesen szabadlábra helyezték.

Keller Károly 1944-ben a Hungarista Ifjúsági Légió²⁹ tagja lett, de arról nincs forrás, hogy katonai szolgálatba lépett volna. Kovács András 1944–45-ben – 12–13 évesen – apjával együtt a Vannay-rohamzászlóalj kötelékében harcolt, amely a fővárosban legtovább tartotta magát a Vörös Hadsereggel szemben. A Várban futárszolgálatot teljesített, aknarobbanástól az egyik ujját elvesztette.³⁰ Apját, Kovács Endrét – aki korábban a Rongyos Gárda³¹ tagja volt – 1949-ben kivégezték.

Kovács Dezső („Farkasgazda”) korengedménnyel, önként vonult be. 1942-től a keleti fronton harcolt, de a voronyezi áttöréskor épp otthon volt szabadságon. Részt vett antifasiszta megmozdulásokon, amit a hadbíróóság lázításnak minősített, és két évre ítélte az akkor már őrmesteri rendfokozatú Kovácsot,

aki novemberben megszökött, és a háború végéig egy barátjánál bújt meg. Oltványi László – bár nem került a frontra – főhadnagyi rendfokozatot, valamint Erdélyi és Felvidéki Emlékérmét szerzett. Ő azonban tudatosan távol tartotta magát

27 Bojtor Béla és társai pere. ÁBTL V-103483.; ÁBTL O-8-002/5.

28 A Hunyadi páncélgránátos-hadosztály, majd „Hunyadi” magyar fegyveres SS-gránátoshadosztály egy 1944. októberi magyar–német egyezmény alapján jött létre. A Waffen-SS magyar hadosztályainak vezényleti nyelve magyar, katonái magyarok, illetve magyar állampolgárok. A hadosztályt elvileg csak Magyarország védelmében lehetett bevetni, felszerelése, ellátása német feladat volt. Szakály Sándor: A „hunyadiak”. *Magyar Nemzet*, 2009. december 8. http://mno.hu/migr_1834/a_hunyadiak-272603 (Letöltés: 2015. szeptember 10.)

29 A Hungarista Ifjúsági Légió Szálasi kormányzása idején jött létre a 17–20 éves korosztály nevelésére. Ravasz (é.n.).

30 A Vannay-riadózászlóalj Buda ostroma alatt a német parancsnokság által stratégiai fontosságúnak tekintett Városmajornál épített ki állásokat. Vannayék ellentámadást intéztek, így visszafoglalták a fogaskerekű töltését, amit a szovjetek január 19-ig nem tudtak elfoglalni. Ungváry (2004) 418–420.

31 A Rongyos Gárdát 1938-ban élesztették újra Kárpátalja megszerzésére. Ungváry (2012) 274.

a pártoktól. Ismerősei jelentései szerint „demokratikusan gondolkodott, és ilyen szellemben élt”³²

Pásztor Gyula harcolt a Szovjetunióban, Kijevnél megsebesült, aknaszilánk érte a fejét. Pércsi Lajos 1941-ben jelentkezett hivatásos katonának, 1944 második felében részt vett az Alföldön folyó harcokban. Decemberben megszökött csapattestétől, átment a szovjetekhez, akik hazaküldték Debrecenbe. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. január végi toborzási felhívására jelentkezett a demokratikus hadseregbe. Sipőcz József háború alatti tevékenységéről nem tudunk, csupán annyi ismeretes, hogy 1948-ban egy évre, 1953-ban pedig négy és fél évre ítélték háborús büntett vádjával.

A Ludovika Akadémiát végzett Somlyói Nagy Sándor 1941-ben a Délvidéken szolgált az egyik ott állomásozó egység parancsnokaként. 1942-ben alezredessé léptették elő. 1945-ben Nyugatra menekült, ahonnan a következő évben hazajött. Végvári Vazul 1943–45-ben a pécsi Zrínyi Miklós Gyalogsági Hadapródiskolában tanult, majd nyolc hónapig volt a szovjetek fogságában.

Akadtak olyanok is, akik a másik oldalon harcoltak. Karászy János 16 évesen csatlakozott Maléter Pál partizánzászlóaljához. Konstantinidisz André 1943–44-ben a macedón hegyekben harcolt a Görög Népi Felszabadító Hadsereg (ELASZ) kötelékében (az egyik forrás szerint 1932-ban vált kommunista meggyőződésűvé), majd a szovjet haderőnél tevékenykedett századosi rendfokozatban 1945 augusztusáig.

Ekrem Kemált – egyik 1957-es vallomása szerint – 1944-ben a nyilasok elhurcolták. Mindhárom zsidó származású felkelőparancsnoknak szörnyű élményekben volt része 1944–45-ben. Angyal Istvánt Auschwitzba hurcolták édesanyjával és az egyik nővérével együtt, akik a táborban meghaltak. Bán Róbert 17 közeli hozzátartozóját vesztette el a holokauszt idején. Nickelsburgot – aki 1941-ben a Munkás Testező Egyesület, 1941-től a Vasas Szakszervezet tagja volt, majd 1942-ben bekapcsolódott a békemozgalomba is (ott volt a Kossuth- és a Petőfi-szobor előtt rendezett háborúellenes és antifasiszta tüntetésen), 1944-ben zsidó munkaszolgálatra hívták be. Bár innen megszökött, és a háború végéig bujkált, édesanyját és mindhárom testvérét deportálták, akik mindannyian elpusztultak a bergen-belseni haláltáborban. Csongovai apja is munkaszolgálatos volt.

Koroly T. György Kárpátalján élő családtagjait a szovjetek hurcolták el egy lettországi tőzegbányába, ahonnan nem tértek vissza.³³ Szenes László apja pedig szovjet fogságba esett, 1947-ben tért haza.

Mások súlyosabb sérülésekkel, sebesülésekkel szenvedték meg a háborút: Kovács András, Pásztor Gyula harcban, Fánicsik György („Börkabátos Gyurka”), Koroly

32 Dohy István feljegyzése 1945. VI. 8., Faragó Mihály feljegyzése 1945. VI. 15. ÁBTL V-142910/1.

33 Koroly (OHA) 1.

T. György és Ritecz József („Jocó”) a bombázások következtében.

1945 UTÁN:

A KOMMUNISTA PÁRT VONZÁSÁBAN ÉS A BÖRTÖN ÁRNYÉKÁBAN

A felkelőparancsnokok közül többen már 1945-ben pártot választottak, és kifejezetten sokan a kommunista pártba (is) beléptek. A vizsgált csoport egyötödéről van szó, ha egy tagjelöltet is ideszámítunk, de nem soroljuk ide a baloldali meggyőződésű Angyalt és Konstantinidiszt, akik formálisan nem kötődtek a kommunistákhoz. Mindez azt az állításunkat látszik igazolni, amit majd a társadalmi mobilitás kapcsán elemzünk: a „legfőbb pesti srácok” személyes karrierjük során igyekeztek a családi hátrányokat kompenzálni. Talán ezt célozhatta – és nem feltétlenül csupán baloldali gondolkodásukkal magyarázható – az is, hogy a kommunista pártba léptek be. (Még egyszer hangsúlyozzuk, hogy az általunk baloldalinak ismert felkelőparancsnokok közül ketten nem is léptek be a pártba.) A meggyőződéses kommunista jelzőt azokra a „legfőbb pesti srácokra” sem lehet ráaggatni, akik korábban a szélsőjobboldalhoz kötődtek, de kommunistákká ved-

lettek át. Bár a két irányzat közti átfedés, illetve személyes váltás korántsem volt ritka.³⁴

34 Ungváry (2012) 328–329.

Antalóczi Sándor 1945-ben lépett be a szociáldemokrata pártba, majd – nem tudjuk, miért, hiszen, mint láttuk, korábban a szélsőjobboldali eszmeiségű pártokkal szimpatizált – az MKP tagja lett, ám hamarosan otthagya ezt a pártot is. Szabó János először a kommunista pártba lépett be, de abból kiábrándulva az 1946-ban alapított Magyar Szabadság Pártot, illetve az 1947-ben alakult a Magyar Függetlenségi Pártot erősítette (mindkét pártot a kisgazdapártból kizárt vagy önként távozó képviselők hozták létre).

Csiki Lajos, Csongovai, Ekrem Kemál, László Béla György, Oláh Jenő, Oltványi, Pércsi Lajos, Sillay Rudolf, Szántó Farkas Béla, Ujvári József az MKP-t, és/vagy az 1948-ban állampártként fellépő MDP-t választotta, noha kettejüket később kizárták, Sillayt ismeretlen okból, Ujvárit azért, mert elvesztette tagsági könyvét, és nem fizette a tagdíjat. Koroly T. György is e párt tagjelöltje volt a forradalom kirobbanása előtt. Közülük csak Csongovairól tudjuk, hogy erősen baloldali meggyőződésű volt, a többiek csatlakozásának motívumairól nincsenek konkrét ismereteink.

Angyal Istvánról tudjuk, hogy fokozatosan kiábrándult az egyre erőszakosabbá váló sztálinista rendszerből. Láta a dogmák hazugságát, s azt, hogyan formálódik ki egy új kiváltságos réteg, amelynek vezetői az aktuálisan kötelező szemléletet meghatározzák. A csalódások ellenére egy antietatista, alulról, demokratikusan szerveződő, igazságos társadalom létrejöttében bízott. Felfogásában lényegében Csongovai is osztozott. Konstantinidisz André 1946–49 között részt vett a görög polgárháborúban, majd politikai menedékjogot kapott Magyarországon.

Kovács András a kommunista irányítású Magyar Szabadságharcos Szövetség (MSZHSZ) tagja lett, de hihetőleg csakis azért, hogy egy adott pillanatban viszszaadjon. A szövetség ugyanis lehetőséget teremtett céllövészetre is. „Az volt a fő cél, hogy [a katonai önképzésben] minél jobban tökéletesítsem magamat” – emlékezett vissza.³⁵

A háborúban frontharcos Bojtor Béla már 1945-ben a kommunista pártot választotta. Az ő esetében nyilvánvalóan taktikai lépésről volt szó: el akarta terelni a figyelmet arról, hogy egy Veszprém megyei faluban harmadmagával halálra vert egy szovjet katonát. Emiatt 1953 júniusában életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélték „ember törvénytelen kivégzése által elkövetett háborús bűntettért”. 1956 szeptemberében büntetését tízéves fogságra mérsékeltek.³⁶

A Rákosi-kor megtorlásai közepette a majdani felkelőparancsnokok egy része ellen politikai jellegű pert indítottak. Antalóczyt két alkalommal tartóztatta le államellenes izgatás vádjával az ÁVH. Bár első ízben bizonyíték híján felmentették, másodszer, 1952-ben két évre ítélték, hat hónapot le is töltött Dunapentelén. Oltványit szintén izgatásért állították bíróság elé („...több esetben gúnyolta és rágalmazta Sztálin elvtársat, a Szovjetuniót és annak tevékenységét”³⁷ – többek között a Sztálin halálát követő gyászünnepeken). 1953-ban kiszabott öt év két hónapi börtönbüntetését később két év három hónapra mérsékeltek. Szabó Jánost sikertelen emigrálási kísérlete után ítélték kilenc hónapra, szintén 1953-ban. Jugoszláv határőrök fogták el, és fél évre internálták.

Többeket köztörvényes ügyekben ítélték el. A vádak megalapozottságát már nemigen tudjuk ellenőrizni. A bíróságok több esetben olyan vádakkal hoztak elmarasztaló ítéleteket, amelyek jogállamban nem számítanak bűncselekménynek. Egyes esetekben pedig szembetűnő a rendkívül szigorú büntetés. Balogh Lászlót már 1945-ben betöréses lopásért másfél évre, Ujvári Józsefet ugyanebben az évben hatóságai közeg elleni erőszak miatt nyolcnapos elzárásra ítélték, Klauber Istvánt 1945 előtt kétszer is elítélték lopásért, Keller Károly 1940-ben ugyancsak lopásért egy évet kapott, Szabó Jánost 1943-ban orgazdaságért másfél évre zárták el.

Az 1945–56 közötti időszakból a következő büntetésekről tudunk: Antal Gyulát 1953-ban fegyverrejtegetésért nem tudjuk, mennyi időtartamra; Balogh Lászlót, mert 1950 szilveszterén leütött egy szovjet katonát, aki molesztálta a feleségét, három évre; Csiki Lajost függelemsértésért négy hónapra (katonai bíróság); Csizmadi Ferencet 1952-ben sikkasztásért és közveszélyes munkakerülésért hat hónapra; Ekrem Kemált 1956-ban orgazdaságért két év nyolc hónapra;

35 Kovács (OHA) 11.

36 Bojtor Béla és társai pere. ÁBTL V-103483; ÁBTL O-8-002/5.

37 Oltványi László őrizetbe vételi javaslata 1953. III. 11. ÁBTL V-103456/2.

Keller Károlyt 1948-ban koldulásért, csavargásért nyolc napra, 1949-ben hatóság elleni erőszakért egy hónapra, 1952-ben a köztulajdon megkárosításáért fél évre (internálás), lopásért három évre; Klauber Istvánt háromszor lopásért, 1949-ben sikkasztásért, hatalommal való visszaélésért és zsarolásért két és fél évre, 1950-ben hatósági közeg és állam elleni kihágásért négy évre, 1953-ban a tervgazdaság veszélyeztetéséért nyolc hónapi javító-nevelő munkára, 1956-ban orgazdaságért, sikkasztásáért hat évre; Konstantinidisz Andrét 1951-ben 300 Ft pénzbüntetésre, 1952-ben egy év négy hónapra társadalmi tulajdon elleni csalás, illetve lopás miatt; Kovács Dezsőt 1946-ban falopásért tíz évre (statáriális bíróság); László Béla Györgyöt 1955-ben tiltott határátlépés kísérletéért két év négy hónapra; Ludányi Ferencet 1951-ben hatósági közeg elleni erőszak, rongálás, becsületsértés, függelmsértés vádjával hat évre (katonai bíróság); Ö. Nagy Jánost 1954-ben társadalmi tulajdon elleni vétség vádjával fél évre (katonai bíróság); Schmidt Lászlót

38 Gyarmati György a Rákosi-kort 1945–56 között elemzi. Gyarmati (2011).

1953-ban munkahelyről történő önkényes kilépésért öt hónap, tiltott határátlépési kísérletéért négy hónap javító-nevelő munkára; Steiner Lajost 1948-ban lopásért nyolc hónapi börtönbüntetésre, 1950-ben sikkasztásért 18 hónapra, 1951-ben – mert katonai szolgálata idején késve ért vissza a laktanyába – tíz hónapra; Wágner Istvánt 1953-ban tiltott határátlépésért (a fiatalok országos börtönében letöltendő) két és fél évre ítélték. Ez azt jelenti, hogy az általunk vizsgált hatvan személynek pontosan az egynegyedét, 15 főt vontak 1945–56 között büntetőeljárás alá. A felkelés későbbi parancsnokainak egy része tehát a tágabb értelemben vett Rákosi-korban marginalizálódott.³⁸ Ha az összes eljárást, a politikai és a köz-törvényes procedúrákat együttesen nézzük, az általunk vizsgált személyek mintegy harmada kriminálizálódott élete során.

ÉLETPÁLYA A RETORZIÓK FÉNYÉBEN, A TÁRSADALMI MOBILITÁS EGYEDI PÉLDÁI ÉS A SZTAHANOVISTÁK

A társadalmi mobilitás konkrét példáit elemezve látható, hogy a felkelőparancsnokok esetében 1945 és 1956 között mindkét irányban történt mozgás. Mint azt statisztikai elemzésünkben látni fogjuk, a csoport nagyobb részét a lefelé mobilitás jellemezte, de a felemelkedés sem ritka, így például az 1956-os felkelők vezetői között találunk sztahanovistákat is.

Ami az egyedi eseteket illeti: Csiki Lajos, akinek apja bányász, anyja postás volt, már fiatalon katonatiszt lett. Drbál Ferenc apja szobafestő volt, ő esti tagozaton szerzett építészmérnöki diplomát. Kovács Dezső – apja iskolaszolga, majd kereskedősegéd volt – hőszigetelő szakmát szerzett. Kovács Imre és Oláh Jenő se-

gédmunkás apától származtak, de esztergályos, illetve gépkocsivezető lett belőlük. A paraszti családból katonatisztté avansált Szántó Farkas Béla még nagyobb lépést tett a generációs előrelépés irányában. Kiss Károly intergenerációs mobilitása csak élete emigrációs szakaszával vált mérhetővé: míg apja kádár volt, ő Ausztráliában építészmérnökként végzett, és képzettségének megfelelő munkakörökben dolgozott több kontinensen is.

Némi visszaesés állapítható meg Bán Róbert intergenerációs mobilitásában. Az apja ugyanis építészmérnök volt, ő viszont rádióműszerészként végzett és vállalt munkát. Nagyobb esés következett be Somlyói Nagy Sándor esetében: apja ipariskolai tanárként dolgozott, anyja földbirtokos családból származott, ő azonban 1945 után alkalmi munkásként, majd üzemi munkásként kereste kenyerét.

Batthyány Bálint az egyetlen a csoportban, akinek inter- és intragenerációs mobilitása is lefelé mutat. Ő a „lefelé” mobilitás korabeli archetípusa: arisztokrata, nagybirtokos grófi család sarjaként 1948 után előbb segédmunkásként, majd anyagbeszerzőként volt kénytelen megélni, bár ebből is látszik, hogy egyéni pályáján még ő is megpróbálta kompenzálni a rendkívüli hátrányokat, hiszen igyekezett előrelépni a segédmunkási létből.

Az intragenerációs mobilitást vizsgálva több enyhén emelkedő karrier mutatható ki. Bárány János több szakmát is kitanult, és kiváló munkateljesítményét két egymást követő évben is sztahanovista kitüntetéssel díjazták. Csiki Lajos bánászból, Karászy János segédmunkásból, Szántó Farkas Béla cselédből, Pércsi mezőgazdasági dolgozóból lépett elő katonatisztté. Kovács Dezső kereskedősegekből, majd segédmunkásból lett többszörös élmunkás, sztahanovista hőszigetelő. Kovács Imre előbb rendőrségi küldönc, majd konzervgyári segédmunkás volt, innen lépett elő Kiváló dolgozó címet is megszerző esztergályossá. (Rajtuk kívül Nickelsburg László is kapott műszerészként sztahanovista kitüntetést.) Fánicsik György óriási akaraterejének köszönhető, hogy a téglagyári munka mellett esti iskolában előbb esztergályosszakmát tanult, majd érettségizett, és műszaki ellenőrként dolgozott.

Néhányan különösen nehéz gyermekkorból emelkedtek ki, szüleiket nem ismerve vagy tőlük elkülönülve nőttek fel. Ilyen körülmények között lett Palotás József kovácmester, Schmidt László kocsifényező, Ujvári József segédmunkás, Szabó János pedig – miután géplakatos, villanyszerelő, gépész szakmákban dolgozott (bár valószínűleg csak géplakatosi képesítése volt) – gépkocsivezető.

Mások inkább csak az emigrációban értek el a korábbiakhoz képest jelentős eredményeket. Sorn Károly segédmunkás volt, kanadai emigrációjában esztergályosszakmát szerzett, de gépkocsivezetőként dolgozott. Ritecz József katonai karrierrel indult, részt vett a koreai háborúban. Később sofőr lett. Svájci emigrációjában börtönigazgatóként ment nyugdíjba. Kiss Károly életpályája – ahogy erről

már volt szó – a hatvanas években, ausztráliai emigrációjában teljesebben ki. Míg itthon kereskedősegédként vállalt állást, kint építészmérnök lett.

Pásztor Gyula idehaza vasesztergályosként dolgozott, Nyugat-Németországban, majd Belgiumban papír- és írószerügnök volt, ám 1975-től – midőn brüsszeli székhellyel megalapította az International Football Star Managing irodát – világhírnévre tett szert. Mintegy ötven játékost közvetített a klubközi cserék során, köztük olyan világsztárokat, mint Kevin Keegan és Tony Woodcock.

Igen speciális életpályát mondhatott magáénak Ekrem Kemál és Konstantinidisz André, mindketten sajátos módon kerültek Magyarországra. Ekrem vilanyszerelőből lett nagyon képzett technikus, aki egy 1952-es belügyi feljegyzés szerint az összes magyarországi erőmű építésében részt vett. Konstantinidisz műszaki pályáját megszakította a világháború, majd a görög polgárháború, amelyben századosi rendfokozatot ért el. Miután Magyarországon politikai menedéket kapott, elektromérnökként dolgozott.

Néhányuk előmenetele megszakadt, felfelé ívelő pályájukat valamilyen esemény derékba törte. Így Sillay Rudolf és S. Nagy Sándor katonai, Batthyány Bálint tisztviselői karrierjét az 1945-ös rendszerváltozás tette tönkre; Sillay fuvarosként, S. Nagy alkalmi, majd üzemi munkásként dolgozott. Batthyány a Külkereskedelmi Hivatal római kirendeltségének tisztviselőjéből 1948-tól segédmunkás, majd anyagbeszerző lett. (Ők az intragenerációs „lefelé” mobilitást képviselik.)

Egy elhibázott döntés miatt szakadt meg László Béla György karrierje, aki – bár 1941-ben egy baleset folytán elvesztette a jobb kezét – 1946-ban kereskedelmi érettségit szerzett, három nyelvet beszélő üzletkötőként több kelet- és nyugat-európai országban járt. (Az angol FSS³⁹ ügynökség felvette vele a kapcsolatot, de megbízásukat nem teljesítette.) A súlyos törés 1948-ban következett be, amikor átszökött Romániába (Kolozsváron maradt holmiját akarta visszahozni). A román hatóságok elfogták, és tízhavi fogva tartás – internálták, bántalmazták is – után adták át a magyar szerveknek. 1953-as szabadulása után éjjeliőr lett, majd alkalmi munkás. 1954-ben keramikusként, utána telephelyvezetőként helyezkedett el, de „politikai megbízhatatlansága” miatt hamarosan elbocsátották. Ki akart szökni az országból, azonban ez sem sikerült. Csaknem két és fél éves büntetésének letöltése után bérelszámoló lett. (A forradalom leverése után súlyos ítéletet kapott, és beszervezték. De még így sem tudott ahhoz hasonló presztízsű munkát szerezni, mint pályakezdése idején.)

Az érvényesülésben természetesen a börtönévek is visszaesést hozhattak (Bojtor Béla, Oltványi László). Mások a rendszer jellege miatt nem tudtak kellőképpen előrejutni. Angyal István 1947-ben a budapesti bölcsészkaron kezdte meg

39 A brit Foreign Secret Service.

egyetemi tanulmányait, ám az 1949-ben, a Lukács-vita idején eltávolították, mivel több felszólalásában szolidaritást vállalt a megtámadott filozófussal. Így munkás-karriert futott be: vasbetonszerelő szakmát tanult, kétszeres sztahanovista lett, majd hamarosan építésvezető. Iván Kovács László azért nem tanulhatott egyetemen, mert apja a Horthy-rendszerben tiszthelyettesként szolgált. Különböző vállalatoknál helyezkedett el, de mindenütt mint labdarúgót alkalmazták.

Gyulai Lajos sem tudott kellőképpen kibontakozni: a segédmunkási állásnál magasabbra törő ambíciója minduntalan törést szenvedett, egyetlen egyetemre sem vették fel, és számára kedvező munkát sem kapott. Emiatt 1954-ben kiszökött az országból.

A felkelőparancsnokok egy része, akik 1945-ben vagy utána valamilyen retorziót szenvedtek el, 1956-ban akár úgy hitték, hogy mindezt semmissé tehetik, vagy újra visszanyerhetik korábbi társadalmi státusukat. Mások – munkások, baloldaliak – csalódtak a „létező” kommunizmusban, s ezért akár súlyosan meg is bűnhődhettek. Ők 1956-ban baloldali eszményeiket akarták megvalósítani, az addiginál tökéletesebb formában, „javított kiadásban”. A kádárista narratíva abszurditása – miszerint az 1956-os felkelők csakis lumpenproletárok, bűnözők, hulligánok lettek volna – ezekből az adatokból is nyilvánvaló.

A TÁRSADALMI MOBILITÁS STATISZTIKAI VIZSGÁLATA

A felkelőparancsnokok társadalmi mobilitását statisztikailag is megvizsgáljuk.

Ám ezt meg kell előznie a rétegződés-vizsgálatnak, hiszen ha nem sikerül egyértelmű kategóriákba sorolnunk az érintetteket, a hatvan személy életútját – pontosabban foglalkozási státusváltását –, összesítve nem kapunk releváns eredményeket.⁴⁰ Korábban már történtek kísérletek az ötvenhatosok, a „szent suhancok” szociológiai elemzésére.⁴¹ Ezekhez képest mi most csak a felkelés fegyveres vezetőit vizsgáljuk, és az adatokat elsősorban a vertikális társadalmi mobilitás szempontjából elemezzük, méghozzá nem a teljes életpálya, hanem az 1956-ig befutott foglalkozási karrier alapján.⁴²

A társadalmi mobilitást két – a szociológiából jól ismert – részre bontottuk,

40 Szorokin már 1927-es, *Social Mobility* című művében leszögezte – írja Breiger –, hogy „a mobilitás és a rétegződés páros fogalmak, amelyek kölcsönös összekapcsolást igényelnek, mindegyik értelmetlen a másik nélkül”. Breiger (1991) 54.

41 Az elemzések – Kozák Gyula műve nyomán – részben Merton anómiaelméletén alapulnak, Kozák ugyanakkor már felveti az intergenerációs mobilitás kérdését is. Végül azonban az intragenerációs mobilitást nem vizsgálja, helyett a felkelők profiljának „faktorait” elemzi. Kozák (1999). Lásd még Forintos (2000), Vajda–Eörsi (2007) 72–86.

42 Társadalmi mobilitás: az egyén vagy a család társadalmi helyzetének megváltozása. Tanulmányunkban a foglalkozás alapján definiált társadalmi kategóriák közötti mozgást vizsgáljuk, de kitérünk a kedvezőbb vagy

kedvezőtlenebb lakóhely elemzésére is. A társadalmi mobilitás általában a társadalmi hierarchiában történő felfelé vagy lefelé mozgásra vonatkozik (vertikális mobilitás) – ezzel foglalkozunk tehát, nem a horizontális mobilitással. Lásd Andorka (1997) 220–221. Adataink korlátozottsága miatt nem foglalkoztunk a Kolosi Tamás által használt státuscsoportokkal (itt olyan egyének és családok csoportjáról van szó, amelyek a Kolosi által vizsgált hét dimenzióban együttvéve hasonló helyzetben vannak) és az Utasi Ágnes-féle életstílus-csoportokkal sem (amelyekben elsősorban fogyasztási-magatartási csoportokat különített el), jóllehet relevanciájukat nem vonjuk kétségbe. Lásd Andorka (1990b) 40–48.; továbbá Andorka (2006) 157.; illetve Utasi (1984) 5–6. Treiman a foglalkozásokat presztízs alapján pontszámmal látta el. Treiman (1998); illetve Róbert (2000) 21. A társadalmi mobilitás kutatásáról lásd még Mayer–Müller (1998).

43 A nemzedékek közötti mobilitást az apa foglalkozása és a vizsgált személy első foglalkozása közötti különbségből állapítottuk meg, az intragenerációs mobilitásra pedig a vizsgált személy első és 1956-os foglalkozása közötti differenciából következtettünk. Bukodi (1995) 5.

és abban bízunk, hogy sikerül olyan mintázatot találnunk a felkelés fegyveres vezetőinek életútjában, amely 1956-os tevékenységük szempontjából magyarózó erejű lehet. Valóban: az inter- és az intragenerációs mobilitás szétválasztása relevánsnak bizonyult,⁴³ és eredményeink igazolták, hogy ezek az emberek elsősorban az intergenerációs mobilitás terén szenvedtek el hátrányokat. Ezeket a „családi” hátrányokat azonban egyéni pályájukban (intragenerációs mobilitás) igyekeztek ellensúlyozni, ám 1956 előtt nem sikerült nekik teljes mértékben.

A társadalmi mobilitás részletes vizsgálatához azonban – mint említettük – előbb a társadalmi rétegződéssel kell foglalkoznunk. Ezért első lépésben a harmincas évektől az ötvenes évek közepéig tartó időszakra, illetve a magyarországi szovjet típusú rendszer fennállásának egészére vonatkozó társadalmi rétegződési szakirodalom alapján igyekeztünk releváns kategóriákat felállítani. Az általunk vizsgált hatvan személyt

ezután származásuk (pontosabban az apa vagy – ha ez az adat nem állt rendelkezésre – az anya foglalkozása, társadalmi státusa) alapján soroltuk be, majd az első foglalkozásukat gyűjtöttük ki és kategorizáltuk, végül pedig az 1956-os forradalom pillanatában betöltött állásukat vettük figyelembe a csoportosításhoz.

A háromfajta csoportosítás alapján különböző társadalmi rétegekbe soroltuk be az egyes személyeket, és a különböző időpontok közötti „mozgásukat”, azaz társadalmi mobilitásukat elemeztük. Ennek kapcsán háromféle életutat különböztettünk meg 1956-ig: emelkedő („felfelé mobilitás”), stagnáló, illetve süllyedő („lefelé mobilitás”) pályákat láttunk alapvetőnek. Mindeközben az érintettek inter- és intragenerációs mobilitását is vizsgálni tudtuk. Ráadásul nem kellett érdemben foglalkoznunk a „felfelé mobilitás” egyik gyakori besorolási problémájával, nevezetesen, hogy a mezőgazdasági munkaerő, a paraszti-agrármunkási rétegek miként alakultak át ipari, elsősorban szakképzetlen munkássá, és hogy ez valóban felfelé lépésnek tekinthető-e a társadalmi hierarchiában (merthogy ez

amúgy igen vitatott kérdés). Az, hogy ez számunkra ezúttal nem jelentett problémát, abból fakadt, hogy az általunk vizsgált csoportban minimális volt a mezőgazdaságban dolgozó szülők és az első foglalkozásként mezőgazdasági tevékenységet űzők aránya.⁴⁴

Ami az egyes társadalmi csoportokat, rétegeket illeti, a szociológiai szakirodalomból az 1945 utáni korszakra több munkát vettünk figyelembe. Mivel azonban Bukodi Erzsébet 1995-ös tanulmányának kategorizálása véleményünk szerint nem teljesen adekvát az 1945 utáni első évtizedek magyarországi társadalmára,⁴⁵ a relevánsabb csoportosítás kialakításához felhasználtuk Kolosi Tamás egyik műhelytanulmányát is.⁴⁶ Kolositol elsősorban a paraszt – önálló gazda értelmében használt – kategóriáját vettük át. Ennek főként azért van jelentősége, és azért különítettük el az általunk nem önállónak tekintett mezőgazdasági fizikai dolgozó kategóriájától, mert itt véleményünk szerint a parasztgazdák másoktól független tevékenysége a meghatározó. A paraszti és a mezőgazdasági fizikai kategória pedig azért fontos, mert együtt alkotják a mezőgazdasági foglalkozásokat.⁴⁷ A két mezőgazdasági kategória külön kezelése azért is indokolt, mert az önálló parasztok mentalitása jobban hasonlít az önálló iparos-kereskedő rétegeire, így differenciáltabb elemzést nyújthatunk, mint ha vagy csak Bukodi, vagy csak Kolosi kategorizálását vennénk alapul.

Szintén fontos Kolosi „betanított értelmiségi” kategóriája (ezzel kiegészítjük Bukodi besorolását), de mi inkább a középszintű irányítók Ferge Zsuzsa által kijelölt kategorizálását vesszük át. Csoportosításunkban ugyanis az egyéb szellemi

44 Magyarországon a második világháború után a társadalmi mobilitás jelentős része abból fakadt, hogy a mezőgazdaságból tömegek áramlottak az iparba, és döntően szakképzetlen munkásként helyezkedtek el. Ráadásul úgy, hogy az iparosítás nem párosult városiasodással, azaz sokszor az érintettek állandó lakhelye nem változott, így óriási volt az ingázók aránya. Haller–Kolosi–Róbert (1990) 430. A parasztból, agrármunkásból szakképzetlen ipari munkássá válás amúgy is felveti azt a problémát, hogy mindez ugyan az agrárszektorból az ipari szektorba való átlépést jelenti (ezáltal definíció szerint „felfelé” való elmozdulást reprezentálna), de valójában ez a váltás nem feltétlenül párosul előrelépéssel.

45 Bukodi a társadalmi mobilitást elemezve az alábbi kategóriákat használta: vezető és értelmiségi; egyéb szellemi; önálló iparos, kereskedő; szakmunkás; szakképzetlen munkás; mezőgazdasági fizikai. Bukodi (1995) 11.

46 Kolosi kategóriái: 1. felső értelmiség 2. gazdasági vezető 3. gazdasági értelmiség 4. betanított értelmiség 5. művezető és nyugdíjas vezető 6. inaktív szellemi 7. szakmunkás-irodai dolgozó 8. betanított munkás 9. mezőgazdasági munkás 10. segédmunkás és inaktív fizikai 11. paraszt (önálló gazda). Kolosi (1984) 138–140.

47 A mezőgazdaságból kikerülők a társadalmi mobilitást kutatók álláspontja szerint ugyanis „felfelé” mozognak, miközben egy önálló parasztgazdálkodó és egy városi betanított munkás életszínvonala között óriási lehet a különbség, és természetesen nem a munkás javára. Éppen ezért fontos a differenciáltabb elemzés szempontjából a részletesebb kategória-rendszer. Ezért alkalmaztuk a finomabb elemzést.

dolgozók közé soroltuk azokat, akik végzettségük alapján esetleg nem minősülnek értelmiséginek, de pozíciójuk révén (beosztott vezetők, irányítók, középszintű szakemberek) kiemelkednek a munkások közül.⁴⁸

48 Ferge (1994) 112.

49 Ezzel a kategorizálással tulajdonképpen Andorka Rudolf kutatásaihoz is kapcsolódunk – még hozzá többféle szempontból. Andorka a harmincas évek társadalmát (a férfiak esetében) az alábbi kategóriákra osztotta fel: 1. szellemi 2. önálló kereskedő 3. önálló iparos 4. altiszt, háztartási alkalmazott 5. munkás 6. napszámos 7. mezőgazdasági 8. nyugdíjas 9. egyéb. Andorka–Harcsa–Kulcsár (1982) 169.

50 Andorkát idézi Bukodi (1995) 5.

51 Andorka (2006) 176.

52 A vezetők közé soroltuk az arisztokrata és földbirtokos származásúakat is. E „vezető” kategória természetesen a származásnál a Horthy-korra vonatkozik, hiszen az 56-osok szülei döntően ebben a korban éltek.

Szintén fontos megkülönböztetni egymástól az alsó középosztály határán mozgó társadalmi rétegeket, ezért vezetjük be a nem önálló alsó középosztálybeli kategóriát (olyan foglalkozásokat sorolunk ide, mint például a házmester, kalauz, postás, katonai, csendőrségi, rendőrségi altiszt, amelyek a Horthy-korban az általunk vizsgált személyek családjában gyakoriak voltak). E csoportosítással a mintánkban szereplő személyek családja és ők maguk is egyértelműen besorolhatók valamilyen társadalomszerkezeti szempontú kategóriába. A nem önálló alsó középosztály elkülönítése segíti a megkülönböztetést az önálló iparosok, kereskedők, fuvarozók rétegétől, vagyis akárcsak a mezőgazdaságban, az alsó középosztályban is különbséget teszünk

az önállók és a nem önállók között.⁴⁹

Az Andorka által használt kilenc kategória közül az önálló foglalkozásúak fontosak, egy 1990-es tanulmányában ő is megállapítja,⁵⁰ hogy az 1945 utáni társadalmi átalakulás egyik fontos jellemzője az önálló foglalkozásúak arányának csökkenése. Andorka egyébként szakít a társadalmelemzésben 1945 után húsz évig használt, a történelmi materializmus jegyében Sztálin által megfogalmazott „két osztály, egy réteg” modellel,⁵¹ azaz a munkás–paraszt–értelmiségi besorolással – ennek nyomán állítottunk össze mi is az 1945 előtti és utáni társadalom elemzésére alkalmas társadalomszerkezeti modellt.

Így a szociológiai szakirodalom alapján készített, összetett strukturális modellünkben a következő kategóriák szerepelnek: vezető és értelmiségi;⁵² egyéb szellemi, irányító és középszintű szakember; önálló iparos, kereskedő, fuvarozó; nem önálló alsó középosztálybeli; szakmunkás; szakképzetlen munkás; mezőgazdasági fizikai munkás (nem önálló); paraszt (önálló mezőgazdasági tevékenységet végző személy).

Kutatási hipotézisünk az volt, hogy az 56-os forradalom felkelőcsoportjait vezető személyek társadalmi összetétele és mobilitása eltér attól a képtől, amelyet a Kádár-korban próbáltak sugallni, vagyis nem arról van szó, hogy valamiféle „reakciós”, „fasiszta”, „horthysta” csöcselék kelt fel a munkáshatalom ellen. Azt

próbáljuk kutatni, mekkora volt a munkások, a munkásszármazásúak, a mezőgazdaságból kikerültek és az értelmiségiek aránya a felkelés vezetői között, és milyen életutat jártak be, mielőtt 1956-ban fegyvert fogtak. Hipotézisünk az volt – amelyet (csak részben) a társadalmi mobilitás

elemzésével kívánunk alátámasztani –, 53 Andorkát idézi Bukodi (1995) 5.

hogya a felkelés parancsnokai közül so- 54 Bukodi (1995) 9.

kan baloldali beállítottságúak, munkás-

és parasztszármazásúak voltak, de az 1945 után történtek megtörték pályájukat, s a forradalom esélyt nyújtott volna számukra az előrelépésre, a „felfelé” mobilitásra.

A Központi Statisztikai Hivatal 1973-as mobilitásfelvételét elemző Andorka Rudolf „az apa foglalkozása – a megkérdezett első foglalkozása – a megkérdezett jelenlegi (utolsó) foglalkozása láncolatra” épített fel egy kutatást. Négy lényeges mobilitási folyamatot talált: a mezőgazdaságban dolgozók arányának csökkenését, a nem fizikai jellegű foglalkozásokba való áramlást; az önálló iparosok, kereskedők, egyéni gazdák rétegének csökkenését; a nők növekvő részvételét a munkaerőpiacon.⁵³ Az általunk vizsgált csoport esetében természetesen csupán három folyamat relevanciáját vizsgálhattuk, hiszen a forradalom fegyveres vezetői között nőt nem találtunk. Andorka nyomán Bukodi más vizsgálatokat is folytatott. Eredményei szerint „a nemzedéken belüli mobilitás a férfiaknál nagyjából az ötvenes évek második feléig növekedett, majd ezután visszaesett, az elmúlt évtizedben azonban ismét némi növekedésnek indult”. A trendek mögött Bukodi az 1945 utáni évtizedek politikai-gazdasági-társadalmi változásait véli felfedezni. „Az ötvenes évek elejének erőltetett iparosítási politikája nagyarányú nemzedékek közötti és nemzedéken belüli átrétegződést indított el. A vezetők és értelmiségiek csaknem 50%-a volt ipari vagy mezőgazdasági munkás apa gyermeke, és közülük so- kan fizikai foglalkozásuként kezdték karrierjüket. Az ipari munkások 35–40%-a volt mezőgazdasági fizikai származású, és egy részük mezőgazdasági munkásként is indult. A szakmunkásokra kevésbé, a szakképzetlen munkásokra fokozottan érvényes ez a tendencia” – állapította meg.⁵⁴

Táblázatunk adataiból egyértelmű, hogy a vizsgált csoport jelentős – az átlagosnál magasabb arányú – része munkásszármazású (33 százalék), ráadásul a szóban forgó személyek 63 százaléka a két vizsgált időpontban munkásként is dolgozott. Az 56-os forradalom fegyveres felkelését vezető személyek kétharmada tehát valamilyen szempontból a munkássághoz kötődik. Ebből egyértelműen látszik, hogy a szovjet típusú rendszer elleni fegyveres küzdelem vezetői jelentős részben a rendszer által hivatkozási alapnak tekintett „uralkodó munkásosztály” képviselői közül kerültek ki.

Az 1956-os fegyveres felkelés vezetőinek társadalmi mobilitása, foglalkozási szempontok alapján						
	Apa (anya) foglalkozása	Első fog- lalkozás	Foglalkozás 1956-ban	Intergenerációs mobilitás	Intragenerációs mobilitás	Teljes mo- bilitás
MOBILITÁS				11 (24%) fel	16 (30%) fel	
				16 (36%) stagnál	30 (56%) stagnál	
				18 (40%) le	8 (15%) le	
ÖSSZESEN				45	54	
VEZETŐ, ÉRTELMISÉGI	8 (18%)	9 (16%)	8 (14%)			
EGYÉB SZELEMI	4 (9%)	4 (7%)	11 (20%)			
ÖNÁLLÓ	9 (20%)	1 (2%)	0 (0%)			
NEM ÖNÁLLÓ ALSÓ KÖZÉPOSZTÁLYBELI	8 (18%)	6 (11%)	12 (22%)			
SZAKMUNKÁS	5 (11%)	19 (35%)	15 (27%)			
SZAKKÉPZETLEN MUNKÁS	9 (20%)	14 (25%)	10 (18%)			
PARASZT	1 (2%)	0 (0%)	0 (0%)			
MEZŐGAZDASÁGI MUNKÁS	1 (2%)	2 (4%)	0 (0%)			
ÖSSZESEN	45	55	56			
IPARI MUNKÁS			36 (63%)			
MUNKÁS	15 (33%)					
AGRÁR- FOGLALKOZÁSÚ	2 (4%)	2				
ÖNÁLLÓ	10 (22%)	1	0			
ABSZOLÚT FEL	2 (4%)	21 (2+16+3) személynek jó vagy javul a helyzete: felfelé mobil vagy a maximumon stagnál (39%)			18 (2+16) fel (33%)	
FEL, INGADOZVA	16 (30%)				33 (8+6+18+1) személynek rosszabbodik a helyzete: lefelé mobil vagy nem a maximumon stagnál (61%)	
STAGNÁL, DE MAXIMUMON	3 (6%)	19 (18+1) lefelé mobil (35%)				
STAGNÁL	8 (15%)					
STAGNÁL, DE MINIMUMON	6 (11%)					
LE, INGADOZVA	18 (33%)					
ABSZOLÚT LE	1 (2%)					
AZONOS PÁLYAIRÁNY						3 (6%)
INGADOZÓ PÁLYA				kiszámíthatatlanság		34 (63%)
STAGNÁLÓ PÁLYA						17 (31%)
ÖSSZESEN						54

A részletesebb elemzés ugyanakkor arra is rámutat, hogy itt sajátos csoportról van szó, hiszen a fegyveres vezetők családja elsősorban az urbanizált rétegekhez tartozott. A szülők körében nemcsak a munkások aránya nagyobb a Horthy-kori átlagnál, hanem kifejezetten magas az értelmiségi, a vezető, illetve az egyéb szellemi foglalkozású, irányító, középszintű vezetők aránya is (27 százalék). A Horthy-korban, 1930-ban ugyanis az értelmiségiek és hivatalnokok összesített aránya a gazdaságilag aktív népességen belül 8,9 százalék, a munkásoké pedig 26,4 százalékos volt. (Az értelmiség aránya pedig ezen belül mindössze 1,8 százalék, 7,1 százalékot a hivatalnokok tettek ki.⁵⁵)

Mezőgazdasági foglalkozású szülőt csak 4 százalékban találtunk közöttük (miközben a Horthy-korban a népességnek több mint a fele a mezőgazdaságban dolgozott⁵⁶). Az azonban, hogy közülük viszonylag sokan mégis munkásként dolgoztak életpályájuk során, azt mutatja, hogy az önálló tevékenységek általánosan visszaszorultak 1945 után, ahogyan ezt Andorka és Bukodi az egész magyar társadalom átalakulására vonatkozóan megállapította. Ráadásul ez a folyamat az 56-os fegyveres vezetők családait különösen sújtotta.

Az önálló iparosok, kereskedők, fuvarosok a szülők szintjén még 20 százalékos aránya az első foglalkozások esetén 2 százalékra, az 1956-os foglalkozások esetén pedig nullára csökkent. Mindez összefügg azzal, hogy az érintett személyek pályakezdése életkoruknál fogva már a második világháború utánra esett. 1930-ban a kisiparosok aránya a gazdaságilag aktívak között 8,6 százalék volt, 1949-re ez 8,1 százalékra, 1960-ra pedig 2,4 százalékra csökkent.⁵⁷ A munkássá válás elsősorban a korábban önálló foglalkozást űző családból származókra jellemző. Vagyis számukra ez a folyamat egyfajta kényszerpálya lehetett, ez is motiválhatta 1956 előtt elégedetlenségüket a fennálló helyzettel.

A vizsgált személyek három közel azonos nagyságú csoportra választhatók szét: egyharmaduk foglalkozási státusa romlott, egyharmaduké javult, egyharmaduké pedig stagnált, ha 1956-beli helyzetüket a szülők foglalkozásához viszonyítjuk.

A stagnálás az életpálya során nem pozitív jelenség, az előrejutás hiánya frusztrációt, elégedetlenséget válthat ki az emberből. Így valójában a csoport jelentős része (a finomabb elemzés alapján) a szüleihez viszonyítva nem jutott előre: vagy

55 Andorka (1990a) 394.

56 1930-ban a gazdaságilag aktív népesség 53,3%-a „paraszt” besorolású volt. Andorka (1990a) 393–425., 394. Az 1930-as statisztikák nem értelmezhetők tökéletesen, hiszen megkülönböztettek mezőgazdasági munkásokat (számuk 1,25 millió, 14,4%), illetve külön gazdasági cselédeket (600 ezer, 6,9%), viszont a napszámosokat a véderővel és az „ismeretlen” kategóriával együtt kezelték (224 ezer fő, 2,6%). A parasztagzdálkodók közül 1–10 holdon 1,75 millió ember (20,1%), 10–100 holdon 746 ezren (8,6%) dolgoztak kisbirtokosként vagy kisbérloként. Andorka (2006) 175.

57 Andorka (1990a) 394.

stagnált a helyzete, vagy rosszabbodott, 11 százalékuké pedig a szakképzetlen munkások szintjén, azaz szinte a társadalmi minimumon maradt, tehát akár periferikusnak, marginalizáltnak is mondható. (Ezt a marginalizálódást súlyosbíthatta, hogy 1956 előtt a csoport majdnem egyharmadát elítélték vagy eljárás alá vonták valamilyen bűncselekmény miatt.)

Összességében megállapítható, hogy a mobilitást elemezve 39 százalékuknak javult a helyzete, vagy eleve jó volt, és meg is tudta őrizni. A fennmaradó 61 százalék – nyugodtan állíthatjuk – a társadalmi mobilitás alapján felvázolt életpályájával elégedetlen lehetett.

Ugyanakkor a részletesebb elemzés kideríti, hogy a társadalmi mobilitáson belül döntően a családi helyzet romlott, az egyéni életpályák valamivel dinamikusabbak voltak, jobban fejlődtek, vagy legalább stagnáltak. Így a csoport 40 százalékának a családja lefelé volt mobil, azaz a foglalkozási hierarchiában lefelé csúszott, míg az egyéni életpályáknak csupán 15 százaléka mutatott süllyedést. (Egyetlen személy, Batthyány gróf esetében volt minden lefelé mutató: a családi és az egyéni életpálya is süllyedő tendenciát mutatott.) Vagyis az 56-os forradalom fegyveres vezetőinek esetében viszonylag dinamikus csoportról van szó, amelynek tagjai a családi társadalmi mobilitás hátrányait, a család „lefelé mobilitását” egyéni szinten próbálták ellensúlyozni.

Bár eredetileg nagyon magas volt a szülők vezető és értelmiségi háttere, a „top-kategóriákba tartozás” 1945 után a vizsgált személyek esetében csökkenni kezdett. Azonban ha ezt a kategóriát összevonjuk az egyéb szellemi és középszintű irányítói posztokkal, megállapíthatjuk, hogy az 56-os fegyveres vezetők 34 százaléka 1956-ban ide tartozott, azaz: ha a vezetői beosztásokat nem is, a szellemi pozíciókat részben meg tudták őrizni. Vagyis szó sincs arról, amit a kádári propaganda állított, hogy az 56-os fegyveres felkelést a csöcselék irányította volna. A hatvan vezető közül, akiknek ismerjük a származását, 1956-ban 34 százalék valamilyen szellemi vagy vezetői munkát végzett, 45 százalékuk pedig munkás volt, tehát az ideológia szerinti „uralkodó osztály” képviselője.

Más kérdés azonban, hogy – a családi összehasonlítást alapul véve – sokan kényszerből kerültek, kerülhettek a munkásosztályba a korábbi önálló foglalkozások megszűnésével és visszaszorulásával. Az önálló foglalkozások térvesztésével párhuzamosan a vizsgált csoportban nemcsak a munkások aránya nőtt, hanem a nem önálló alsó középosztályba sorolható személyek száma is. Míg a Horthy-korban a vizsgált személyek szüleinek 22 százaléka volt önállóan tevékenykedő (önálló kisiparos, kiskereskedő, fuvaros vagy parasztgazda), addig 1956-ra a vizsgált személyek éppen 22 százaléka volt nem önálló alsó középosztálybeli. Sokszor ez ténylegesen nem is jelentett foglalkozási váltást: az önálló fuvarosból vagy fuvaroscsalád leszármazottjából egyszerűen gépkocsivezető lett, vagyis ugyanazt a te-

vékenységet immár nem önálló keretek között végezte.

Megállapítható tehát, hogy az 56-os forradalom fegyveres felkelésének élére egy városias, urbánus réteg állt, amely a családi megpróbáltatásokat és az egyéni életpályák megtörését próbálhatta a forradalomban ellensúlyozni (azért 70 százalékuknál az egyéni életpálya is stagnált vagy lefelé mutatott, tehát ebből a szempontból is lehetett okuk az elégedetlenségre). Ráadásul az életutak majdnem kétharmadára, 63 százalékára jellemző a kiszámíthatatlanság, vagyis az, hogy az érintett személy mobilitása nem egyetlen irányba változott. A háború, a háború utáni gazdasági-társadalmi-politikai folyamatok jelentős ingadozásnak, bizonytalanságnak tették ki a csoport döntő részét. Márpedig Rév István kutatásaiból tudhatjuk, hogy a társadalom bizonytalanságban tartása a hatalomgyakorlás egyik formája is lehet.⁵⁸

Ami az 1944–45-ös szerepvállalást illeti, az általunk vizsgált hatvan személy közül 59-ről álltak rendelkezésre elemezhető adatok. Megállapíthatjuk, hogy az 1956-os forradalom fegyveres felkelőve-

zéreinek átlagéletkora 1945-ben 18,5 év 58 Rév (1990) 659.

volt. Közülük harmincnyolcan 18 évesek vagy fiatalabbak voltak, harmincketten ráadásul 16 évesek vagy még fiatalabbak. Így többségük nem volt elég idős ahhoz, hogy legalább fiatal felnőttként játsszon bármilyen szerepet a társadalmi életben (huszonkilenc személyről van szó).

A fennmaradók közül öten voltak kitéve valamilyen üldöztetésnek – elsősorban a holokauszt borzalmait próbálták túlélni –, tizenkilencen pedig katonák, csendőrök, partizánok, esetleg szélsőjobboldali paramilitáris alakulatok tagjai voltak, tehát harcokban vagy rendfenntartásban vettek részt. Ez részben sorállományú, részben hivatásos, részben pedig önkéntes részvételt jelent. (Ugyanakkor az önkéntesség időnként éppen a sorozást volt hivatott elkerülni, így olyan alakulatba jelentkezhetett valaki, amelyik nem a frontvonalon harcolt.) Öt személyről nem volt adatunk, pedig koruk alapján 1945-ben már dolgozniuk kellett volna, ketten viszont ekkor börtönben ültek. Így 1945-re vonatkozóan nem vállalkozhattunk szociológiai elemzésre, hiszen az érintettek döntő többsége még nem volt elég idős ahhoz, hogy karrierjét, életpályáját vizsgáljuk, a többiek pedig szinte kizárólag a háború különböző frontjain vagy a frontvonalak mögött szolgáltak fegyveres testületekben, de mindenképpen valamilyen állami szerepvállaláshoz kötődő tevékenységet végeztek.

A karriermintákat elemezve döntő következtetéseket tehát az 1945–56 közötti időszakról vonhattuk le. Az önálló pályák megtörése egyértelműen a második világháború után következik be az 1956-os forradalom fegyveres felkelését vezető személyek körében. Ezért rendkívül fontos életükben az 1944–45-ös, illetve az 1945–48-as periódus. Ekkor következik be ugyanis az az intergenerációs váltás,

amikor a családi státusz elvesz, átalakul. Az önálló vagy magasabb státuszú szülők gyerekei (a felkelőparancsnokok) ekkor kerülnek alacsonyabb és kevésbé önálló státuszokba. Ez az időszak tehát nagyjából 1944–48 közé tehető. Ekkor lesznek az önálló fuvarosok gyermekeiből alkalmazott sofőrök, a kisiparosok gyermekeiből gyári munkások, ekkor nő meg drasztikusan az egyéni kiszolgáltatottság, a függés az államtól. Ekkor tűnnek el teljesen az önálló foglalkozások a forradalmi fegyveres vezetők körében. 1944–45 pedig ebből a szempontból különösen súlyosan esik latba, hiszen az államnak való kiszolgáltatottság ekkor öltött extrém mértéket: egyesek katonaként szolgáltak, mások a holokauszt üldöztetését élték át, megint mások a családjukat veszítették el.

HIVATKOZÁSOK

Andorka (1990a)

ANDORKA RUDOLF: A rétegződéselmélet haszna a mai magyar társadalom kutatásában. In Andorka Rudolf–Stefan Hradil–Jules L. Peschar (szerk.): *Társadalmi rétegződés*. Budapest, Aula Kft. – Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, 33–65.

Andorka (1990b)

ANDORKA RUDOLF: A társadalmi mobilitás félévszázados trendjei Magyarországon. Uo. 393–425.

Andorka (1997)

ANDORKA RUDOLF: *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris.

Andorka (2006)

ANDORKA RUDOLF: *Bevezetés a szociológiába*. Második javított és bővített kiadás. Szerk.: Spéder Zsolt. Budapest, Osiris.

Andorka–Harcza–Kulcsár (1982)

ANDORKA RUDOLF–HARCSA ISTVÁN–KULCSÁR RÓZSA: A társadalmi mobilitás változásai. In Halay Tibor–Kolosi Tamás (szerk.): *Társadalomszerkezet és rétegződés*. Budapest, Kossuth, 145–180.

Breiger (1991)

BREIGER, RONALD L.: A foglalkozási mobilitás strukturális elemzése. In Angelusz Róbert–Tardos Róbert (szerk.): *Társadalmak rejtett hálózata*. Budapest, Magyar Közvéleménykutató Intézet, 54–71. /Műhely 10./

Bukodi (1995)

BUKODI ERZSÉBET: A nemzedéken belüli mobilitás alakulása. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal. /Társadalomstatisztikai füzetek, 15./

Csongovai (OHA)

Interjú Csongovai Per Olaffal. Készítette Eörsi László, 1992. 1956-os Intézet Oral History Archívum, 420. sz.

Eörsi (1997)

EÖRSI LÁSZLÓ: *Ferencváros 1956. A kerület fegyveres csoportjai*. Budapest, 1956-os Intézet.

Eörsi (2001)

EÖRSI LÁSZLÓ: *Corvinisták 1956. A VIII. kerület fegyveres csoportjai*. Budapest, 1956-os Intézet.

Eörsi (2003)

EÖRSI LÁSZLÓ: *Mitoszok helyett –1956 –*. Budapest, Noran.

Eörsi (2004)

EÖRSI LÁSZLÓ: *A Széna tériek 1956*. Budapest, 1956-os Intézet – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Leváltára.

Eörsi (2011)

EÖRSI LÁSZLÓ: *A „Baross Köztársaság”. A VII. kerületi felkelőcsoportok*. Budapest, 1956-os Intézet – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Leváltára – L’Harmattan.

Eörsi (2014)

EÖRSI LÁSZLÓ: *Soroksár 1956*. Budapest, Tánicsics Mihály Művelődési Ház.

Eörsi (2015)

EÖRSI LÁSZLÓ: *A pesterzsébeti fegyveres ellenállás 1956*. Budapest, 1956-os Intézet – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Leváltára.

Eörsi (előkészületben)

EÖRSI LÁSZLÓ: *Csepel 1956*.

Eörsi (előkészületben)

EÖRSI LÁSZLÓ: *Kőbánya 1956*.

Eörsi–Juhász–Szabó (2006)

EÖRSI LÁSZLÓ–JUHÁSZ KATALIN–SZABÓ IVETT: *Angyalföld 1956. Emberek, sorsok, emlékek*. Budapest, Angyalföldi Helytörténeti Gyűjtemény – 1956-os Intézet.

Feitl (2011)

FEITL ISTVÁN: *Mikrotörténetek 1956. Pestszentlőrincről, Pestszentimréről*. Budapest. Napvilág.

Ferge (1994)

FERGE ZSUZSA: A társadalmi viszonyok reprodukciója. In uő: *Szociálpolitika és társadalom. Válogatás Ferge Zsuzsa tanulmányaiból*. Vál., szerk.: Várnai Györgyi. ELTE – T. Twins, 23–30.

Forintos (2000)

FORINTOS GYÖRGY: Modell és valóság. Észrevételek Kozák Gyula „Szent csőcselék” című esszéjéhez. In Körösi Zsuzsanna–Standeisky Éva–Rainer M. János (szerk.): *Évkönyv VIII. 2000. Magyarország a jelenkorban*. Budapest, 1956-os Intézet, 338–368.

Gyarmati (2011)

GYARMATI GYÖRGY: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Rubicon-Ház.

Haller–Kolosi–Róbert (1990)

HALLER, MAX–KOLOSI TAMÁS–RÓBERT PÉTER: Társadalmi mobilitás Ausztriában, Csehszlovákiában és Magyarországon. In Andorka Rudolf–Stefan Hradil–Jules L. Peschar (szerk.): *Társadalmi rétegződés*. Budapest, Aula – Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, 427–474.

Kocsis (1995)

KOCSIS GYULA: Egy mezővárosi család hat nemzedékének sikeres és sikertelen mobilitási kísérletei. In uő (szerk.): *Alkalmazkodás, ellenállás, mobilitás*. Cegléd, Kossuth Múzeum, 5–47. /Ceglédi Füzetek 30./

Kolosi (1984)

KOLOSI TAMÁS: *Státusz és réteg. Műhelytanulmány*. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete. /Rétegződés-modell vizsgálat III./

Koroly (OHA)

Interjú Koroly T. Györggyel. Készítette Gyenes Pál, 1991. 1956-os Intézet Oral History Archívum, 350. sz.

Kovács (OHA)

Interjú Kovács Andrással. Készítette Eörsi László, 1999. 1956-os Intézet Oral History Archívum, 727. sz.

Kozák (1999)

KOZÁK GYULA: Szent csőcselék. In Standeisky Éva–Rainer M. János (szerk.): *Évkönyv VII. 1999. Magyarország a jelenkorban*. 1956-os Intézet, Budapest, 255–281.

Mayer–Müller (1998)

MAYER, KARL ULRICH–MÜLLER, WALTER: Előrelépés a társadalmi mobilitás kutatásában? In Róbert Péter (szerk.): *Társadalmi mobilitás. Hagyományos és új megközelítések. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Új Mandátum, 154–166.

Mazower (2000)

MAZOWER, MARK (ed.): *After the War Was Over. Reconstructing the Family, Nation, and State in Greece, 1943–1960*. Princeton and Oxford, Princeton University Press.

Pongrátz (1982)

PONGRÁTZ GERGELY: *Corvin köz 1956*. A szerző magánkiadása.

Ravasz (é. n.)

RAVASZ ISTVÁN: A nyilas hatalom. In Kollega Tarsoly István (főszerk.): *Magyarország a XX. században*. 1. kötet. <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/70.html> (Letöltés: 2015. IX. 10.)

Rév (1990)

RÉV ISTVÁN: A bizonytalanság mint hatalomgyakorlási technika. In *Gazdaság- és társadalomtörténeti szöveggyűjtemény a szocializmus magyarországi történetének tanulmányozásához. II.* (A szerkesztésért felel: Rév István.) Budapest, Aula, 658–676.

Róbert (2000)

RÓBERT PÉTER: Egyenlőtlen esélyek az iskolai képzésben. In uő: *Társadalmi mobilitás a tények és vélemények tükrében. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég, 15–46.

Schmidt (OHA)

Interjú Schmidt Lászlóval. Készítette Eörsi László, 1994. 1956-os Intézet Oral History Archívum, 591. sz.

Treiman (1998)

TREIMAN, DONALD J.: A foglalkozások presztízisének elmélete. In Róbert Péter (szerk.): *Társadalmi mobilitás. Hagyományos és új megközelítések. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Új Mandátum, 111–129.

Ungváry (2004)

UNGVÁRY KRISZTIÁN: *A magyar honvédség a második világháború után*. Budapest, Osiris. .

Ungváry (2012)

UNGVÁRY KRISZTIÁN: *A Horthy-rendszer mérlege. Driszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon*. Pécs – Budapest, Jelenkor – OSZK.

Utasi (1984)

UTASI ÁGNES: *Életstílus-csoportok, fogyasztási preferenciák. Műhelytanulmány*. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete. /Rétegződés-modell vizsgálat V./

Vajda–Eörsi (2007)

VAJDA ZSUZSANNA–EÖRSI LÁSZLÓ: „Szent suhancok”. Az 1956-os felkelés résztvevői. In Gyáni Gábor–Rainer M. János (szerk.): *Ezerkilencszázötvenhat az újabb történeti irodalomban. Tanulmányok*. Budapest, 1956-os Intézet, 72–86.

UNGVÁRY KRISZTIÁN

A POTSDAMI HATÁROZATOK LEGENDÁI A TÖRTÉNETÍRÁSBAN

A magyarországi németek elűzéséről már a folyamat előkészítésének fázisában legendák keletkeztek. Tanulmányomban először azt kíséreltem meg felvázolni, hogyan született meg a döntés, és hogyan oszlik meg a felelősség a magyar kormányzat és a szövetségesek között. Írásom második részében pedig azzal foglalkozom, milyen tudományos és közéleti diskurzusok zajlottak a kérdéstről 1950 és 2015 között.

AZ ELŰZÉSHEZ VEZETŐ ÚT

A magyar szakirodalom általában a „németek kitelepítése”, a német ezzel szemben a „németek elűzése” kifejezést használja a magyarországi német népcsoport lélekszámának drasztikus csökkenéséhez vezető folyamatra. Kitelepítési akciók Magyarországon belül a későbbiekben is előfordultak, és nem folytak le erőszak nélkül. Ennek ellenére úgy vélem, hogy a „kitelepítés” kifejezés nem szerencsés az események leírására, a „kényszermigráció” pedig túl szenttelen. Azok, akiket

1 A kérdésre lásd Ungváry (2012), itt különösen 258–281.

1950-ben Budapestről kitelepítettek, elvesztették ugyan lakásukat és vagyonuk jelentős részét, de nem veszítették el a hazájukat. A magyarországi németeket azonban arról a földről távolították el erőszakkal, amelyet ők elsődleges hazájuknak tartottak. Ezért pontosabbnak tartom, ha az „elűzés” kifejezést használom.

A magyarországi németek elűzésének komoly eszmetörténeti előzményei voltak. Szabó Dezső nyomán bizonyos körökben már a húszas évektől népszerűvé vált az a nézet, amely a politikai bajok fő felelőseit az „idegenekben”, pontosabban a rosszul asszimilált németekben és zsidókban látta.¹ A magyar politika emellett – szomszédaihoz hasonlóan – a homogén nemzetállam ideáját kívánta megvalósítani, és megmaradt nemzetiségei eltüntetéséért minden tőle telhetőt megtett, de

a célt ekkor még asszimilálással kívánta elérni. A magyarországi németek áttelepítésének ötlete Magyarországon – nem hivatalosan – már 1939-től felmerült, első sorban azért, mert ekkor Hitler maga is „a német népiség nem tartható szilánkjainak” hazatelepítéséről beszélt, sőt a Hitler–Sztálin-paktum után ezt a politikai programot Kelet-Európa egy részén a „Heim ins Reich” (Vissza a hazába) akcióval végre is hajtotta.

A magyarországi németek – más országok német kisebbségeivel ellentétben – sokáig a mindenkori hatalom készséges partnereinek számítottak, amit az is illusztrál, hogy képviselőik 1944-ig a kormánypárt padsoraiban ültek. Mindez igen figyelemreméltó, ha tekintetbe vesszük, hogy a kormányzat 1940-ig a lényeges nemzetiségi kéréseket nem teljesítette, sőt a nemzetiségi iskolarendszert kimondottan visszafejlesztette. 1938 után – elsősorban a területi visszacsatolások következtében – a magyarországi németek politikai magatartása jelentősen radikalizálódott, amiben szerepe volt annak, hogy a szomszédos országok német népcsoportjainak nemzetiszocialista átállítása már jóval korábban megtörtént. Észak-Erdély és a Bácska visszacsatolásával igen jelentős és politikailag is példásan megszervezett német lakosság került Magyarország határain belülre. A magyar kormány ezt a tendenciát erősítette, amennyiben a német lakosság számára a Volksbund mellett egyetlen választást engedett, éspedig a teljes asszimilációt. Ennek ellenére a Volksbund még ebben az időszakban is különbözött a „külföldi némettség” többi szervezetétől. Nemzetiszocialista penetrációja korántsem volt teljes körű: vezetőjét nem Berlinből, a „Führerprinzip” alapján jelölték ki, hanem a tagság titkosan választotta, a Volksbund-iskolák a magyar tanfelügyelet alá tartoztak, sajtóját az állami cenzúrahivatal ellenőrizte, új Volksbund-szervezeteket csak a miniszterelnökség engedélyével lehetett alakítani. Annak ellenére, hogy az 1940-ben kötött magyar–német „népcsoport-egyezmény” intenciója német részről az

2 Spannenberger (2005), itt különösen 286–388.

volt, hogy abban „a népcsoport közjogi különállásáról” rendelkezzenek, a magyar fél el tudta érni, hogy a szövegben csak „a népcsoport-hoz tartozó személyek” kifejezés szerepeljen. Ezzel a Volksbund jogilag továbbra is „csupán” kultúregyesület maradt. A Volksbund vezetője, Franz Basch a nyilvánosság előtt ugyan sokszor átvett bizonyos náci propagandakliséket, de nem volt nemzetiszocialista, amit az is bizonyít, hogy szabotálni tudta a Berlinből követelt népcsoportadót, a német földek külön telekkönyvezését, a Deutsche Arbeitsfront megszervezését és a horogkeresztes karszalag viselését (és mellesleg egy zsidó nővel tartott fenn élettársi kapcsolatot).² A Volksbund vezetőinek frazeológiájából természetesen nem hiányoztak a nemzetiszocialista kifejezések, és sokukat nácinak is lehet minősíteni. Nézeteikkel azonban korántsem voltak egyedül. A magyar belpolitikában a kormánypárt jobbszárnyától a nyilasokig igen

sokan használtak rasszista és antiszemita kliséket, nem beszélve a különféle társadalmi szervezetekről, mint például a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete, a Baross Szövetség vagy az Ébredő Magyarok Egyesülete. Amennyiben a megbélyegzés kritériuma a náci politikával történő bizonyos mértékű azonosulás lett volna, akkor a Volksbund mellett több tucatnyi más társadalmi szervezettel szemben is hasonló radikalizmussal kellett volna eljárni.

A MAGYAR KORMÁNY DÖNTÉSE AZ ELŰZÉSRŐL

Dálnoki Miklós Béla kormánya első teendői között jelölte meg az Ideiglenes Nemzetgyűlés színe előtt 1944. december 21-én, hogy „Népi és demokratikus országot akarunk felépíteni, [...] megtisztítva a hazaáruló németiségtől (*Egy hang: Ki velük!*), amely mindent lekicsinyelve, amely magyar, kérkedve állott a hitlerista rablók szolgálatába és elárulta azt a Magyarországot, ami neki otthont adott, amikor vándorbottal a kezében és batyuval a hátán jött be a gazdag magyar vidékre letelepedni (*Egy hang: Deportálni őket!*).”³ Ezzel egyenlőségjelet tett egy etnikumhoz tartozás és a hazaárulás között.

Hasonló tartalmú nyilatkozatot tett Nagy Ferenc már 1944. november 29-én Pécsen.⁴ Ez jelzi, hogy az érintettek már ekkor az „ötödik hadoszlop” teóriájából

indultak ki, ellenségképüket tehát sovinszta elvek motiválták. Ami egyébként egyáltalán nem meglepő jelenség: az összes szomszédos országban hasonló bűnbakkeresések nyomán bélyegeztek meg kollektívan egész népcsoportokat (elsősorban a németeket, de Szlovákiában a magyarokat). Önjelölt és túlbuzgó egyének már ebben az időszakban küldözgettek svábokat tárgyaló „faji” statisztikákat a miniszterelnökségre,⁵ és azok köre, akik a németek elűzése mellett kardoskodtak, a kommunista párttól egészen Horthy Miklósig terjedt – aki 1945. május 19-én nem volt rest ezzel a kéréssel fordulni VI. György angol királyhoz.⁶ Veres Péter saját bevallása szerint már 1945 márciusában tárgyalta a németek elűzéséről Vorosilov marsallal.⁷ Természetesen léteztek mérsékletre intő hangok is, de nem ezek voltak meghatározók.

3 Nemzetgyűlési Napló. 1944. I. kötet (1944 december 21.–1945. szeptember 13.) 11.

4 Bellér (1988) 162.

5 Lásd Nemzeti Levéltár Magyar Országos Levéltára (MOL) XIX-A-1-I. dálnoki Miklós Béla miniszterelnök iratai, 118–119. Dr. Desseffy Sándor faji statisztikája a minisztériumok dolgozóiról. Desseffy 60 személy segítségével összesen 2300 személy „fajiságát” vizsgálta, és erről grafikonokat is készített. Érdemes idézni a magyarázó szöveget, amely kb. egy évvel a zsidóság deportálása után így hangzott: „Piros szín a magyar, a kék szín a német származást jelöli. Minél sötétebb a szín, annál fajtisztább, illetőleg fajilag öntudatosabb egyénekről van szó.”

6 H. Haraszti (1993) 15.

7 Veres (1963) 225–226.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány számára következményeiben már nyilvánossá vált a Szovjet Államvédelmi Bizottság 7161. számú határozata – illetve a Szovjet Védelmi Bizottság (SZTAVKA) 0060. számú parancsa –, amely a 17 és 45 év közötti kelet-európai német nemzetiségű lakosság „mobilizálását” rendelte el. Ez Magyarország, Románia, Jugoszlávia, Csehszlovákia területéről összesen 112 480 személyt érintett. Ezek az elhurcolások azonban sok esetben kiterjedtek olyanokra is, akiket csupán az NKVD illetékesei tartottak „németnek”. A szovjet szervek az akció keretén belül Magyarországról összesen kb. 30 ezer embert hurcoltak el a Gulagra.

A magyar politikusok természetesen minden eszközzel igyekeztek megakadályozni az elhurcolásokat, különösen akkor, ha magyar nemzetiségű állampolgárokról volt szó. Erdei Ferenc belügyminiszter és társai azonban hiába tiltakoztak. Egyetlen megoldás kínálkozott, éspedig az, hogy az elhurcolandók kontingenséből megpróbálják kivenni a magyar etnikumúakat,⁸ és gondoskodnak róla, hogy helyettük csak németeket deportáljanak.

A magyar kormány első, a németek elűzéséhez bizonyos mértékig kapcsolódó rendeletét Erdei Ferenc belügyminiszter adta ki 1945. január 5-én a németek összeírásáról. Ez még az előbb említett szovjet intézkedéssel állt szoros kapcsolatban, melynek végrehajtásához a magyar kormány tíz szakértőt is delegált az illetékes szovjet „elvtársak” mellé, arra hivatkozva, hogy a kérdésben „a magyar kormánnyal létesített megállapodás” [!] alapján járnak el.⁹ Erdei emellett egy ugyancsak erre a megállapodásra utaló titkos rendeletet is kiadott, amelynek eredetije máig nem került elő. A titkos rendelet szerint a szovjet deportálási akciók a magyar kormánnyal kötött megállapodás alapján történnek, és a deportálandók körébe csak „német származásúak” kerülhetnek.¹⁰ Hozzá kell tenni, hogy Erdei ekkor még ellenezte a németek totális elhurcolását. Révai József erre utalt Rákosi Mátyásnak írt levelében: Erdei és társai „teljesen megvadultak”, és azt a véleményt képviselik, hogy „ez ugyanaz, mint amit Hitler csinált a zsidókkal”.¹¹

A magyar kormány 1945. március 15-én a 600/1945. M. E. rendelettel hirdette ki a földreformot (ezt az Ideiglenes Nemzetgyűlés később az 1945. évi VI. törvénynyel szentesítette). A rendelet egyben az elűzés második (ha a szovjet deportálásokat nem számítjuk, az első) lépcsője volt, mivel kimondta, hogy a földtulajdon a Volksbund tagjaitól, illetve a német kisebbség tagjai közül gyakorlatilag bárkitől megváltás nélkül elkobozható. Ezzel az intézkedéssel, amely még az 1942. évi XV.

8 Erdei Ferenc belügyminiszter utasítása 1945. január 5-én. Sorsforduló (1970) 1. köt. 430. Nr. 242.

9 Zinner (2004) 23. Zinner itt a „megállapodás” kérdését nem említi, és ezzel kissé eltorzítja a rendelettel kapcsolatos felelősség kérdését. A rendeletet szó szerint közli Zielbauer (1990) 35.

10 Az 5005/1945. BM-rendeletre utal. Zielbauer (1990) 10.

11 Idézi Tóth (1993) 24.

törvénycikknél, azaz az ún. negyedik zsidótörvénynél is szigorúbb volt (mivel az legalább elvi kártalanításról rendelkezett), a családtagokkal együtt 33 308 „volksbundista” 176781 (más források szerint 204116) hold földjét kobozták el¹² (a későbbiekben pedig további kb. 300 ezer holdat koboztak el azoktól, akiket kitelepítettek¹³). Nyilvánvaló volt, hogy az így nincstelenné tett emberek elhelyezéséről is gondoskodni kell majd. Ezzel függött össze az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. május 4-i rendelete a Népgondozó Hivatal felállításáról, amelynek „népgondozási” feladata a „fasiszta németek kitelepítése” és a helyükre kerülők ezzel párhuzamos betelepítése volt. A két feladat összefonódására utal az is, hogy az Országos Földbirtokrendező Tanács feladata volt az internálótáborok felállítására is.¹⁴

Nem meglepő, hogy a földosztás kapcsán újraoszthatóvá tehető terület növelése gyűlöletkampányt is indukált a magyarországi németek ellen. Ezt 1945 áprilisától elsősorban a Nemzeti Parasztpárt és a Magyar Kommunista Párt indította, de különböző mértékben valamennyi koalíciós párt részt vett benne. Legkevesbé a szociáldemokrata párt támogatta az elűzés politikáját, de még a *Népszava* is közölt uszító cikkeket.

Ilyen előzmények után a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) adatokat kért a kormánytól a magyarországi németekről, anélkül, hogy bármilyen kitelepítési igényét jelezte volna. Dálnoki Miklós Béla 1945. április 16-án válaszolt a

SZEB elnökének. Közlése szerint a trianoni területen 540 ezer német anyanyelvű élt, és közülük 400 ezer (más források szerint ugyanabban az átiratban csak 320–340 ezer) volt volksbundista. A német nemzetiségűek számát az irat 360 ezer főben adta meg – ami enyhén szólva is abszurd, mert ezek szerint a miniszterelnök azt gondolta, hogy a németiség

12 Zinner (2004) 26.

13 A számokra lásd Tóth (1993) 218.

14 Földesi (2002) 235.

15 MOL XIX-A-1-I. dálnoki Miklós Béla miniszterelnök iratai, 98. 1945. április 18-i levél Vorosilovnak, illetve 1945. április 16-i kimutatás.

16 SZEB-jegyzőkönyvek (2003) 54.

90–95%-a volksbundista lett volna.¹⁵ Vorosilov tábornagy viszont erre alapozhatta a SZEB 1945. július 17-i ülésén elhangzott fejtegetését, miszerint Magyarország sváb lakossága 500 ezer embert tesz ki, és ebből mintegy 200 ezer személy kitelepítését kéri (a számokban tévedett, mert Gyöngyösi külügyminiszter átiratában 300 ezer fő szerepelt).¹⁶ Sokatmondó, hogy a SZEB említett ülésén Vorosilov azt közölte kollégáival: a kitelepítés kérdéséről *még nem ismeri kormány álláspontját*. Nem zárhatjuk ki, hogy nem mondott igazat, ám az biztos, hogy óvakodott nyíltan elkötelezni magát az ügy mellett.

Az említett számok távol álltak a valóságtól: az 1941-es népszámlálás során ugyanis a trianoni országterületen 487 414 személy vallotta magát német anyanyelvűnek és 303 419 német nemzetiségűnek. A trianoni területen 1944-ben a

Volksbund-tagok pontos száma nem állapítható meg, de azt tudjuk, hogy létszámuk 1942-ben kb. 150 ezer fővel érte el a csúcst, és nem valószínű, hogy a későbbiekben jelentősen növekedett volna. Ezzel szemben 1945 elejére a magyarországi németek összlétszámából mintegy 80 ezer fő hiányzott: meghaltak a háborúban, vagy Németországba menekültek. A magyar kormányzat tehát maga gondoskodott róla, hogy a „kitelepitendő svábok” kategóriájába kezdettől fogva eltűzött számok kerüljenek – ráadásul olyan időpontban, amikor ez az ügy még nem is érdekelte a nagyhatalmakat. A véletlen tévedést kizárhatjuk: a magyar statisztika ebben az időszakban európai színvonalú volt, a statisztikai adattárakhoz bárki hozzáférhetett. A Volksbund taglétszámával kapcsolatban egyébként legalább fel kellett volna merülnie annak a kérdésnek is, mi történjen azokkal, akik csak kényszer hatására léptek be a szervezetbe, illetve akik még 1944 előtt kiléptek. Ez azonban a kormányzat képviselőit egyáltalán nem érdekelte. Nem érdekelte őket a Volksbund-tagság pontos száma sem, amit egyébként ebben az időszakban lehetetlen lett volna meghatározni, mivel a szükséges dokumentumok nem álltak rendelkezésre. Ezért aztán – biztos, ami biztos alapon – arra törekedtek, hogy minden svábot volksbundistának minősítsenek.

A kormány előkészítő munkájára utalt az a sajtóközlemény, amely 1945. április 23-án jelent meg a *Bajai Hírlap*ban: „A kormány az egyik legfontosabb és legsürgetőbb feladatának tartja a hazai svábok kitelepítését. Erre vonatkozóan rövidesen rendelet jelenik meg. A Miniszterelnökség kisebbségi osztálya már fel is dolgozta a rendelethez szükséges anyagot, amelyből érdekes adatok derülnek ki. Magyarország területén a legutolsó népszámláláskor 540 000 német anyanyelvű lakos élt, akik közül kerekén 360 000 vallotta magát német nemzetiségűnek. A statisztika szerint a hazai sváboknak 638 337 hold föld volt a kezükben. A Volksbundnak kb. 340 000 tagja volt, csaknem

ugyanannyi, mint amennyi magát német nemzetiségűnek vallotta.”¹⁷

17 *Bajai Hírlap* 1945. április 23. Idézi Tóth (1993) 28., valamint Fehér (1993) 116–117.

A magyar kormányzat 1945. május 14-én pártközi értekezleten foglalkozott a kitelepítés kérdésével. Döntöttek róla, hogy a nagyhatalmak segítségét is igénybe véve „el kell intézni a svábkérdést”. Erdei Ferenc belügyminiszter arra is utalt, hogy a dolgot leplezetten kell szervezni, annak érdekében, hogy „a németiség legnagyobb része mégis kitelepíthető legyen”. Ez a kettős beszéd egyébként végig jellemző volt Erdeire és társaira. Természetesen pontosan tudták, hogy rasszista szempontokat nem célszerű nyíltan képviselniük, ezért miután a pártközi értekezleten gyakorlatilag megállapodtak benne, hogy a svábokat kollektív büntetéssel sújtják, leszögezték, hogy „itt nem a magyarországi svábság elintézéséről van szó, hanem a magyarországi hitleristáknak a felelősségre vonásáról”.¹⁸ A pártközi

18 Pártközi értekezletek (2003) 46–69.

értekezlet végeredményben az összes magyarországi német elűzéséről határozott, különbség csak abban volt, hogy a német állampolgárságot szerzetek és a volt SS-tagok kitelepítését azonnal kérni kell a Szövetséges Ellenőrző Bizottságtól, a többieket – amennyiben felelősségük megállapítható – összeköltöztetik, előkészítik a kitelepítésüket, a maradéknak pedig az „önkéntes” kitelepülést ajánlják fel, illetve az ország más területeire költöztetik szét őket.¹⁹ Végeredményben tehát senki sem maradhatott volna eredeti lakhelyén. Leleplező Erdei Ferenc parasztpárti vezetők előtt tett megjegyzése: „egyelőre nem lehet messzebbre menni [...] a generális kitelepítési tervek fölvetésével várni kell a nagyhatalmak állásfoglalásáig”. A magyar belügyminiszter tehát már ekkor is teljes kitelepítésben gondolkodott, és célját csupán taktikai okokból nem kívánta nyilvánosságra hozni.

Gyöngyösi külügyminiszter (FKgP) már 1945. május 12-én érdeklődött Alvary Frederick Gascoigne-nál, Nagy-Britannia budapesti képviselőjénél, vajon kormánya hogyan viszonyulna 200 ezer sváb kitelepítéséhez. Három nappal később

ugyanazt a kérdést az USA budapesti ügyvivőjének, Artur Schoenfeld követnek is feltette. Az USA és Nagy-Britannia diplomatái visszautasították a kitelepítési terveket. Gascoigne május 29-én is kérte Gyöngyösit, hogy várjanak még,

amire ő ironikusan csak annyit felelt, hogy „akkor a szovjetek fogják kezükbe venni a kérdést”.²⁰ Hasonló volt az USA álláspontja is: magyarországi képviselői 1945. június 12-én figyelmeztették a magyar kormányt, nem fogadják el a kollektív büntetés elvét. Ennek ellenére a magyar kormány 1945. július 5-én szóbeli jegyzékben azzal a kéréssel fordult a SZEB-hez, hogy segítse elő 200 ezer „fasiszta sváb” kitelepítését.²¹ Ám július 9-én a magyar külügyminiszter nem mástól, mint Puskin szovjet követől értesülhetett róla, hogy a Szovjetunió szerint „a svábok kitelepítése és Németországba elhelyezése igen nehéz feladat”, és rezignáltan vette tudomásul, hogy ez a hozzáállás „kellemetlenül lepte meg, mert ellentétben állt azzal a sugalmazással, amelyet [...] orosz oldalról [eddig] kaptunk”.²²

A brit politika elvileg nem ellenezte volna a németek kitelepítését. A Foreign Office 1943 nyarán még helyesnek tartotta, ha a kelet-európai régióból lehetőség szerint minden németet kitelepítenek. 1945-ben azonban már nem képviselték határozottan ezt az álláspontot. Egyrészt tartottak saját nyilvánosságuktól, és nem kívánták elkötelezni magukat, másrészt viszont ekkor már tisztában voltak azzal is, hogy a népeségmozgatás következményeit nekik kell viselniük: az elűzötteket a brit–amerikai szektoroknak kell felvenniük. Az USA álláspontja ennél is elutasítóbb volt.

A magyar kormány és a Szovjetunió között a kitelepítés kérdése dokumentálhatóan először 1945. május 16-án, a korábban említett pártközi értekezlet után

19 Idézi Tóth (1993) 34.

20 Seewann (1997) 61–62.

21 SZEB-jegyzőkönyvek (2003) 54. 2. lábjegyzet.

22 Zinner (2004) 46.

merült fel, amikor a kormány a SZEB-hez fordult, és az értekezleten megfogalmazottak alapján a németek kitelepítésének engedélyezését kérte. Gyöngyösi külügyminiszter Puskin követnek a kitelepítendőek számát 300 ezer főben jelölte meg, miközben néhány nappal korábban még 450 ezer főről beszéltek. Május 26-án a „fasiszta németek” számát a magyar kormány szóbeli jegyzékében 200–250 ezerre csökkentette. Valójában ez is jóval több volt, mint amennyi Volksbund-tagot Magyarországon össze lehetett volna gyűjteni. Figyelemre méltó a formálisan „szóbeli” jegyzék szövege: fogalmazványa több javítást is tartalmaz, ezek kivétel nélkül arra utalnak, hogy kitelepítési szándék belső kényszerből fakadt, és nem abból következett, hogy valamelyik nagyhatalom erőltette. Példa rá, hogy a kitelepítést először „kívánatosnak” mondták, majd „szükségesre” javították.²³

A Népgondozó Hivatal felállításáról rendelkező 1945. május 4-i, illetve az ezt kiegészítő július 1-jei miniszterelnöki rendelet²⁴ arról is rendelkezett, hogy „azokban a járásokban, amelynek községeiben a lakosság számottevő része az elmúlt években hitlerista [...] magatartást tanúsított”, az összes községben járási bizottságokat kell felállítani a németek viselkedésének felülvizsgálatára (nemzethűséget vizsgáló bizottságok).

A kormányt azonban egyáltalán nem érdekelte a bizottságok tevékenysége, bár működésük elvileg a minél teljesebb körű felelősségre vonást tette volna lehetővé. Az első 100 ezer felülvizsgáltról 1945. november 20-i határnappal készített statisztika szerint ugyanis 68 százalékukat találták nemzethűségi szempontból terheltnek.²⁵ Ez megdöbbentően magas és eltúlzott szám, különösen ha figyelembe vesszük, hogy az ellenőrzés minden 16 évesnél idősebb lakosra kiterjedt!

A járási bizottságok csak 1946 nyarán tudták volna befejezni munkájukat – ekkorra azonban már régen megindultak a kitelepítő vonatok. Ebből is látszik, hogy a kormányt az egyéni felülvizsgálat eredményei annak ellenére sem érdekelték, hogy biztos lehetett benne: a bizottságok terheltnek nyilvánítanak mindenkit, akit csak tudnak.

A járási bizottságok azok összeköltöztetését is elrendelhetnék, akik ugyan semmilyen terhelt kategóriába sem estek, de nem tudták bizonyítani, hogy aktív antifasiszta

23 A fogalmazványt közli Marchut (2014) 10. melléklet. 352.

24 Az ideiglenes nemzeti kormány 3.820/1945. M. E. számú rendelete az 1.710/1945. M. E. számú rendelet 2. §-ának 5. pontja alá eső személyekre vonatkozó intézkedésekről és a Népgondozó Hivatal hatáskörének kiterjesztéséről.

25 Bellér (1988) 169. A nemzethűségi vizsgálatokról Kertész István 1945. november 29-én küldött egy jegyzéket a miniszterelnökségnek, amely feltehetően az említett statisztikával azonos. Ebben Kertész arra hivatkozott, hogy 96 községben végezték már el a vizsgálatokat, és azt mutatták ki, hogy az érintettek 30%-ának semmilyen kapcsolata sem volt a Volksbunddal, 38% pedig legfeljebb „támogatónak” és ezért „terheltnek” minősíthető. Lásd Tildy Zoltán kormányának... (2005) 359.

ellenállók voltak (13. §). A rendelet 6. §-a szerint a felülvizsgáltaknak kellett bizonyítaniuk, hogy nem bűnösök, ami azt jelentette, hogy aktívan szembeszálltak a Volksbunddal: „A bizottság kérelemre [sic!] megállapíthatja [sic!] azt is, hogy egyes német nemzetiségű személyek a hitlerista terror ellenére is nemzethűségüknek és demokratikus érzelmüknek bizonyosságát adták.” Sajátos megfogalmazás ez, hiszen a feltételes módban fogalmazott szöveg azt mondja ki, hogy a bizottság még akkor sem köteles mentesíteni valakit, ha antifasiszta tevékenységét hitelt érdemlően bizonyítani tudja.

A rendelet abszurd: ezen az alapon a teljes felnőtt magyar lakosságot felelőségre lehetett volna vonni, néhány tucat fegyveres ellenálló kivételével, amiért nem szállt szembe aktívan a Sztójay-, illetve a Szálasi-kormánnyal.²⁶

26 Bellér (1988) 168.

27 Cseresznyés (1988) 220.

28 Key vezérőrnagy válaszelevele Shvoy püspöknek 1946. január 24. Idézi Weidlein (1996) 385.

A kormány éppen ezért nem is tartotta fontosnak, hogy a politikai felülvizsgálat eredményét megvárja, már előre megjelölte a kitelepítendőek számát: 450, majd 300, végül 200 ezer fő. Egy idő után már a bizottságok működését sem finanszírozta.

²⁷ Egyértelmű tehát, hogy az egyéni vizsgálat említése csupán álcázás, fűgefalevél volt, a valós szándék a totális kitelepítésre irányult, és a kitelepítendőek száma csak azért csökkent folyamatosan, mert a szervezők maguk is rájöttek, hogy egyszerűen nincsenek is annyian, akiket a totális kitelepítés egyáltalán érinthetne, illetve rájöttek arra is, hogy az eltúlzott számok hangoztatásával a felvidéki magyarságot is veszélyeztetik. Ez a veszély csak akkor szűnt meg, amikor a két kormány hosszas huza-vona után megállapodást kötött a magyar–szlovák lakosságcseréről.

A POTSDAMI HATÁROZATOK LEGENDÁI

A potsdami konferencia határozatait megelőzték az angol és amerikai fél arra vonatkozó kísérletei, hogy az egyre nagyobb mértékű, sehogyan nem szabályozott népességmozgatást valamilyen keretek közé szorítsák. Az úgynevezett „vad kitelepítés” ebben az időben elsősorban Csehországot, Lengyelországot és kisebb mértékben Jugoszláviát jellemezte. Hozzá kell tennünk, hogy ezek a kísérletek nem humanitárius megfontolásokból fakadtak, hanem abból, hogy a tömeges elűzés okozta szociális nyomor elsősorban az angol–amerikai szövetségesek kontrollálta zónára zúdult. Magyarországon a „vad kitelepítés” csak abban nyilvánult meg, hogy a német nemzetiségű lakosságot az országon belül koncentrációs táborba zárták, kiüldözésükre ekkor még nem került sor.

1945. július 5-én a magyar Külügyminisztérium a vázolt belpolitikai egyeztetések után átiratban kérte a SZEB támogatását, hogy 200 ezer németet telepíthesen ki.²⁸

A potsdami konferencia előkészítő dokumentumai is egyértelművé teszik, hogy a magyarországi németek elűzésének kérdése a magyar kormány kérésére került szóba, ahogy egyébként a konferencia során erre maga Sztálin is hivatkozott.²⁹ Ezt bizonyítja az is, hogy a romániai német népcsoport elűzése a konferencián fel sem merült – mivel a román kormány ilyet nem kért, holott Erdélyben több százezer német élt. Sztálint pedig a romániai és a magyarországi németek ügye önmagában nem érdekelte. Ezzel nem volt egyedül. A szövetségesek a magyar ügyet egyáltalán nem tartották fontosnak, amire az a megjegyzés is utal, hogy az „kevésbé sürgető”.³⁰ 1945. július 9-én G. W. Harrison, a brit külügyminisztérium német osztályának munkatársa memorandumot készített a kérdéssel a konferencia számára, amelyben szintén az szerepel, hogy a magyar kormány kéréséről van szó. Harrison egy magánleveléből azt is tudni lehet, hogy „a tárgyalások nem voltak egyszerűek – az oroszokkal soha nem egyszerű a tárgyalás... Szoboljev arra az álláspontra helyezkedett, hogy a lengyel és cseh kívánság a németek kiutasításáról történelmi misszió, amelynek a szovjet kormány nem kíván útjába állni. A szovjet kormánynak az az álláspontja, hogy az NSZEB feladata az áttelepített lakosság minél hamarabbi elhelyezésének elősegítése. Én és Cannon természetesen energikusan tiltakoztunk ez ellen a nézet ellen. Tisztáztuk, hogy a tömeges áttelepítés ötlete számunkra nyugtalanító. Mivel azonban nem tudjuk megakadályozni, biztosítani kívánjuk, hogy rendezett és humánus formák között történjen, valamint úgy, hogy a megszálló hatóságoknak ez ne jelentsen elviselhetetlen terhet. Dzsó bácsi [sic!] végül beleegyezett, hogy csatlakozzon a lengyel és a cseh kormány, valamint a magyar SZEB részére megfogalmazott kéréshez a kiutasítások felfüggesztéséről, amíg az NSZEB döntése meg nem születik.”³¹

A konferencián végül 1945. július 31-én, a 11. ülésen vitatták meg a kérdést, amelyről az albizottságokban a szovjet fél elzárkózása miatt korábban nem jutottak egyezségre. Ez a következőképpen történt: „Sztálin úr azt mondta, attól tart, hogy ez a dokumentum, amennyiben a konferencia elfogadja, nem lesz végrehajtható. Tény, hogy a lengyel, csehszlovák és magyar kormányok álláspontja az, hogy a németeknek menniük kell. Olyan körülményeket teremtettek, hogy maradásuk lehetetlen. Természetesen a lengyel, a csehszlovák és a magyar kormány formálisan elfogadhatja ezt a dokumentumot, de egy ilyen határozat üresjárat lenne. Byrnes úr arra hivatkozott, hogy az utolsó sorban van a tartalom magyarázata, hogy az említett kormányokat arra kérjük, hogy tartózkodjanak további akcióktól addig, amíg a problémát meg nem vizsgáltuk. Amennyiben ezek a kor-

29 Dokumente (1992) 982.; Ginder (2000) 24.; Marchut (2014) 189.

30 Dokumente (1992) 979–982. Idézi Marchut (2014) 189.

31 Dokumente (1992) 1006–1007. Idézi Ginder (2000) 23.

mányok nem utasítanak ki németeket, és nem kényszerítik őket távozásra, akkor a dokumentumnak nem is lesz semmilyen hatása. Más esetben viszont a kormányokat az együttműködésre kell kérni, és arra, hogy ezeket a dolgokat rendezetten hajtsák végre. Természetesen a tények bemutatása ebben az ügyben különböző. Értesüléseink szerint néhány esetben kényszerítettek németeket a távozásra. Más országokba történő távozásuk elviselhetetlen terheket jelent. Csak annyit javasoltunk, hogy szólítsuk fel ezeket a kormányokat együttműködésre, amennyire ez csak lehetséges.

Sztálin úr szerint a lengyelek és csehek azt fogják válaszolni, hogy ők nem adtak ki ilyen utasításokat. A németek elmenekültek. Amennyiben a többiek ragaszkodnak hozzá, Sztálin úr mégis beleegyezését adja.

Az elnök azt mondta, hálás lenne a marsall hozzájárulásáért. A dokumentum talán nem változtat sokat a helyzeten, de segítséget jelentene.

Attlee úr szintén azon a véleményen volt, hogy a konferenciának fel kell hívnia az említett kormányok figyelmét a lakosságukkal való bánásmódra.

Sztálin úr kijelentette, hogy nincsen ellenvetése.³²

Ezek után nem lehet kétséges, hogy a „határozatok” valójában milyen szándékkal jöttek létre, és mit is jelentettek a kitelepítést szorgalmazó országoknak.

A konferencia határozatai 1945. augusztus 2-án születtek meg. A határozat XIII. pontjának pontos szövege szerint „A három kormány minden vonatkozásban megvizsgálva a kérdést, elismeri, hogy a Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon maradt német lakosságnak vagy egy részének Németországba történő áttelepítésére vonatkozóan intézkedéseket kell foganatosítani. Egyetértenek abban, hogy bármiféle áttelepítés is történjék, annak szervezeten és emberséges módon kell végbemennie.”³³

32 Dokumente (1992) 1948. Idézi Ginder (2000) 24.

33 Halmosy (1983) 663. A határozat értelmezéséhez, különös tekintettel annak nyelvi megfogalmazására lásd Marchut (2011) 190–204.

Szó sem lehet tehát arról, hogy a potsdami határozat előírta volna a németek kitelepítését – erre a „bármiféle áttelepítés” kifejezés is utal. A határozat csupán opcionális jellegű volt, és a „szervezett és

emberséges” kifejezéssel valójában inkább arra adott lehetőséget az érintett kormányoknak, hogy a határozatra hivatkozva lassítsák kitelepítési akcióikat. Nem véletlen, hogy a határozat szövegéből mind Románia, mind Jugoszlávia hiányzott, holott mindkét országban jelentős német népcsoport élt. Ennek egyszerűen az volt az oka, hogy – különböző okokból – egyik ország sem kérte, hogy a nagyhatalmak foglalkozzanak ezzel a kérdéssel. Románia vezetői nem is akarták a németeket kitelepíteni, Jugoszláviában pedig saját hatáskörben oldották meg a kérdést: koncentrációs táborokkal, „vad elűzésekkkel” és gyilkosságokkal. Elvileg Magyarország is választhatta volna ezt az utat, mert legalábbis az első két eszköz egyes

magyar végrehajtók számára sem volt vállalható. Más kérdés, hogy – szemben a cseh és lengyel esettel, ahol tömegesen lehetett találni olyan embereket, akik vállalkoztak a brutális módszerek végrehajtására – Magyarországon lett volna-e ilyen intézkedéshez szükséges karhatalom. Annak fényében, hogy a magyar–német együttélés sokkal harmonikusabb volt, mint a lengyel–német vagy a cseh–német viszony, azt kell feltételeznünk, hogy a brutális és tömeges egyéni erőszakoskodás Magyarországon nem lett volna járható út. Nem tudhatjuk azt sem, hogy a nagyhatalmak hogyan reagáltak volna rá, ha a háborút veszített Magyarország a „vad elűzések” politikájával menekültek tömegét zúdítja szomszédaira. Ezek a körülmények mind abba az irányba hatottak, hogy – szemben más országokkal – a magyar kormánynak célszerű volt kitelepítési ötleteihez nemzetközi felhatalmazást, sőt segítséget is kérnie.

A potsdami határozatok előkészítő anyagai egyébként is arról tanúskodnak, hogy a szövetségesek a magyarországi németek ügyével nemigen kívántak foglalkozni. Ellenkező esetben maguk is készíthettek volna statisztikai kimutatásokat a magyarországi németekről, annál is inkább, mert az ehhez szükséges népszámlálási adatok Londonban, Moszkvában és Washingtonban is rendelkezésre álltak. A szövetségeseket azonban ez a kérdés annyira sem érdekelte, hogy az ügyben saját külügyi apparátusukat részletesebb munkára fogják. London és Washington gyakorlatilag mindent ráhagyott Moszkvára és a magyar kormányra. Utóbbi pedig ebben a kérdésben a szovjet külpolitika „hasznos idiótájaként”³⁴ viselkedett, amennyiben Sztálin politikai terveit – áttételesen – öntudatlanul támogatta, saját magának is súlyos károkat okozva. A Szovjetunióknak ugyanis kifejezetten jól jött, hogy Magyarországon boszorkányüldözést lehet indítani a magyarországi németek ellen, el lehet rabolni a vagyonukat, és szét lehet osztani a Baloldali Blokk és a kiscgazdák szavazótáborához tartozók között. Fontos szempont volt, hogy a németiség bűnbakká tételével tompítani lehetett a háborúvesztés traumáját is. Emellett az sem volt mellékes szempont, hogy a bűnbakképzéssel („ötödik hadoszlop”) különböző belpolitikai feszültségeket is jól le lehetett vezetni, és elterelhették a figyelmet a kommunista párt hatalomszerző akcióiról.

A potsdami határozat tartalmának meghamisítása már néhány nappal később megkezdődött, amit mindenesetre megkönnyített, hogy a hivatalos szöveg nem vált azonnal nyilvánossá, sőt maguk a politikai vezetők is csak hetek múlva kapták meg. Kovács Imre *Gyönyörű elégtétel* című cikkében azt hangsúlyozta, hogy Magyarországnak ettől kezdve nincs más választása, köteles mindenkit kitelepíteni, éspedig kollektív [!] alapon. Más kérdés, hogy ezt a „kötelezettséget” Kovács

34 A kifejezést eredetileg Lenin használta a nyugati baloldali értelmiség Szovjetunióval szimpatizáló tagjaira.

Imre boldogan teljesítette.³⁵ Ugyanehhez az interpretációhoz csatlakozott a *Népszava* újságírója is.³⁶ A kor közszereplői tehát tudat alatt már ekkor érezhették, hogy erkölcstelenségeikre valamilyen állandóklást kell találniuk, és erre a pontosan nem is ismert potsdami határozatok kiválóan alkalmasnak tűntek.

Látszat szerint ez így is volt. Augusztus 9-én, egy héttel a potsdami határozatok után Szviridov altábornagy, a SZEK vezetője közölte dálnoki Miklós Béla miniszterelnökkel, hogy a Szovjetunió 400-450 ezer sváb „kitelepitését” látja szükségesnek. Szviridov is megjegyezte azonban, hogy „magától értetődően a kormány saját hatáskörében maga dönti el, hogy kit tekint kitelepítendőnek”.³⁷ Sokatmondó, hogy ez a közlés nem a SZEK testülete nevében és nem írásban történt: nyilván azért, mert a Szovjetunió nyomást akart ugyan gyakorolni, de tartózkodott attól, hogy ennek nyomai maradjanak. Ezek után augusztus 13-án, egy újabb kormányülésen vita alakult ki a kérdéstről, mivel néhány miniszter túl magasnak tartotta a kitelepítendőek számát. Fontos megjegyezni: a kormányülésen még csak nem is céloztak rá, hogy a „kitelepitést” a Szovjetunió kényszerítené a magyar kormányra. A kormányülésre készült előterjesztésében Erdei maga is azt írta, hogy „Vorosilov marsall üzenete alapján gyorsabb és radikálisabb eljárásnak a *lehetősége* merült fel. Megnyílt a *lehetősége* annak, hogy Magyarország teljesebben és gyorsabban megszabaduljon attól a nemzetiségtől, amelynek nagy része van abban, hogy az ország mai állapotába jutott.”³⁸ Mindezek után – a kormányhatározat szerint – arról döntöttek, hogy szükséges a német nemzetiség kitelepítése, mégpedig „a magyarság akaratából”.³⁹ Ennek ellenére az erről a Szovjetunióknak küldött jegyzékben az szerepelt, hogy „a szovjet kormány kérésére a magyar kormány végrehajtja a németek kitelepítését”.⁴⁰ Az ilyenfajta a csúsztatásokat a magyar kormány rendre elismételte: miközben belső határozataiban egyértelműen a kollektív büntetést írta elő (és ennek alapján hajtotta végre svábellenes, kifosztó állami intézkedéseit), a Szovjetunióknak 1945. december elején küldött jegyzékében, illetve hivatalos propa-

pagandájában újra elutasította a kollektív bűnösség elvének alkalmazását. Példa erre a szómágiára az is, amikor Miklós Béla miniszterelnök az 1945. augusztus 13-i kormányülésen azt mondta: „úgy kell megoldani, hogy ne prejudikáljon a magyarság esetleges kitelepítésének kérdésében. Ha elkerülhetetlen, akkor meg kell közelíteni a 400.000 főben megjelölt kitelepítendő tömegszámot, de akkor is hangsúlyozni kell a kollektív bűnösség kizárását.”⁴¹

35 Kovács Imre: Gyönyörű elégtétel. *Szabad Szó*, 1945. augusztus 18. 1.

36 Az előző cikket és ezt is idézi Marchut (2014) 194.

37 Uo. 195.; Tóth (1993) 37.

38 Idézi Marchut (2014) 195. Kiemelések – U. K.

39 Tóth (1993) 39.

40 Uo. 65. lábjegyzet.

41 Dálnoki Miklós kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1944. december 23.–1945. november 15. B kötet. Szerkesztette, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta

A felelősségáthárító akciók hátterében az áll, hogy a magyar politikusok számára legkésebb Potsdam után egyértelművé vált: totális kitelepítési ötleteik nyílt hangoztatása a csehszlovákiai magyarok halálos ítéletét, vagyis totális kitelepítésüket jelentheti. Ezzel függött össze, hogy minden magyar politikus lezögezte, „nem lehet junktimba hozni” a németek és a magyarok kitelepítését, mert az egyik formálisan is a kollektív bűnösség elvén alapul, míg a másik nem. Attól azonban, hogy ezek az ünnepélyesnek szánt deklarációk elhangzottak, a lényeg természetesen nem változott. Mindenki tudhatta, hogy valójában ugyanarról a rasszista politikáról van szó, és a bátrabb kritikusok rá is mutattak: mindez nem sokban különbözik azoktól az elvektől, amelyek korábban a zsidótörvényekhez vezettek.⁴²

A magyar kormány felelősségáthárító akciói meglehetősen hamar felháborították a szovjet felet. 1945. augusztus 18-án Szvirdov közölte Erdei belügyminiszterrel és Farkas Mihály államtitkárral: sérelmezi, hogy a magyar kabinet Vorosilovra hárítja a felelősséget a kitelepítésekért, és azt is hozzátette, hogy ez magyar ügy. Ennek fényében kell értékelni az ezt követő uszításait is. Hallgatói számára ugyanis ezután nyilvánvalóvá kellett válnia, hogy csupán Szvirdov magánvéleménye az, hogy mindenkit, aki magát németnek vallotta, ki kell telepíteni, és az is csupán sugalmazás, hogy „ennél a kérdésnél nem szabad könyörületet ismerni! Acélséprővel kell kiséperni őket!”⁴³ Erre utalt egyébként Szvirdov azzal is, hogy kifejtette, az ügyben felesleges a túl sok tanácskozás, döntsön el mindent a belügyminiszter maga, mert ez „az ő feladata”, és „sok kérdést nem oldhat meg úgy, hogy minden véleményt meghallgat, hanem saját politikai vonalát kell következetesen követnie, tehát végeredményben a Belügyminisztérium nem demokratikus szerv, hanem forradalmi és diktatórikus”.⁴⁴ Szvirdov tehát keményebb lépésre uszította ugyan a kormányt, de semmilyen kézzelfogható felhatalmazást nem adott rá, hogy az intézkedésekért a Szovjetuniót tehesék majd felelőssé.

Nyilvánvaló hogy a humanitárius megfontolások távol álltak Szvirdovtól. Kétarcúsága azzal függött össze, hogy a szovjet kormánynak egyrészt jól jött a magyarországi németek minél nagyobb mértékű deportálása (mert ezzel koncessziókat tehettek a csehszlovákoknak, még több magyar átvételét megígérve), és a kitelepítés Sztálin számára egyébként is rokonszenves intézkedés volt. Másrészt viszont a Szovjetunió ebben az időszakban kifejezetten óvakodott attól, hogy bizonyos népszerűtlen intézkedéseket nyíltan rákényszerítsen a magyar lakosságra,

Szűcs László. /A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 28./ Budapest, 1997, Magyar Országos Levéltár, 60.

42 Lásd Kertész István, Bibó István és Keszthelyi Nándor megnyilatkozásait, amelyeket Tóth Ágnes, Marchut Réka és Zinner Tibor említett művei részletesen is idéznek.

43 SZEB-jegyzőkönyvek (2003) 88–92.

44 Uo.

mivel ez zavarta volna a tervezett politikai forgatókönyv végrehajtását. Ellenkezőleg, a szovjet politikai forgatókönyvek a magyar kommunistáknak is azt írták elő, hogy a lehető legnemzetibb politikát hirdessék, és titkolják bolsevizálási programjukat. Erre utalnak Rákosi elszólásai is, amelyekben például a parasztpárt politikusait gyakorlatilag hasznos idiotáknak nevezi, Georgi Dimitrovnak 1945. május 5-i levelében pedig azt írja: „mi átengedtük nekik a magyar svábok elleni [...] kampány vezetését. [...] Sajtójukban elég jól csinálják.”⁴⁵

1945–46-ban a Szovjetunió a kommunista párt helyzetének stabilizálását tartotta prioritásnak Magyarországon. A párt szervezését majdnem a nulláról kellett megindítani. Ismerte a kommunizmussal szembeni előítéleteket, az MKP hivatalos irányvonala az volt, hogy a kommunista pártnak óvakodnia kell a proletárdiktatúra nyílt hirdetésétől, és mindent meg kell tennie annak érdekében, hogy a Szovjetunióval szembeni előítéletek csökkenjenek. Ez a magyarázat arra, hogy Szviridov és Vorosilov egyaránt tartózkodott az egyértelmű kényszer alkalmazásától. A piszkos munkát mással akarták elvégeztetni. Azt, hogy a szovjetekeket a magyarországi német népcsoport sorsa nem érdekelt annyira, hogy ebben az ügyben nyomást fejtsenek ki, a már említett romániai németiség kérdése is bizonyítja. Ha Sztálin egy németektől mentes Kelet-Európát látott volna szívesen, őket is ki kellett volna telepítenie. Ez azonban fel sem merült benne.

1945. augusztus 22-én újabb kormányülésre került sor, amelyen kiderült, hogy várni kell a fogadó fél szempontjából illetékes Német Szövetséges Ellenőrző Bizottság (NSZEB) válaszára.

1945. szeptember 11-én viszont Vorosilov marsall magához hívatta Miklós miniszterelnököt, és – az erről a miniszterelnökségen készített pro domo feljegyzés szerint – megkísérelt nyomást gyakorolni rá az NSZEB által még nem is engedélyezett kitelepítés tervezésének felgyorsítása érdekében. A további tárgyalások

azonban nyilvánvalóvá tették, hogy a Szovjetunió valójában még csak szállítóeszközöket sem tud nyújtani hozzá, rá-

45 Vass (1991) 271–272.

adásul az illetékes politikusok minden visszakérdezésnél kifejezetten tartózkodnak tőle, hogy a kitelepítésekre felhatalmazást adjanak. Volt tehát szovjet akarat, de korántsem mindenáron.

A feljegyzés szerint Vorosilov közölte Miklós Bélával: „benyomása szerint az Ideiglenes Magyar Nemzeti Kormánynak azon szándéka, hogy a magukat német nemzetiségűnek valló magyarok kitelepítését megvalósítsa – elakadt. A szovjet kormánynek ő jelentéssel tartozik erről az ügyről. A németiség kitelepítésének a kérdése a megoldás felé közeledik. Zsukov marsall Berlinben tárgyalásokat folytat.

Miklós Béla miniszterelnök a marsall tudomására hozta, hogy mi az első szóbeli üzenetére minisztertanácsi határozat alapján közöltük a tervünket írásban.

Ezt követően Szviridov altábornagy Erdei belügyminiszterrel további tárgyalásokat folytatott, melyben a tervünk érdemére nem nyilatkozott, ellenben közölte, hogy nehézségek vannak a szállítóeszközök tekintetében, azonkívül a marsallnak szóbeli üzenete nem tekintendő utasításnak, valamint a kitelepítés módját a magyar kormányra bízta. Ezután a marsall szeptember 11-én közölte az Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnökével, hogy az Ideiglenes Nemzeti Kormány nevében átiratban kéri az Ideiglenes Nemzeti Kormány tervét, illetőleg a németek kitelepítésének kérdésében [sic!], és pedig mennyit akarunk kitelepíteni és milyen metódussal!

Azt is közölte Puskin követ és Grigorjev követségi tanácsos jelenlétében, hogy ne várjunk ebben a kérdésben írásbeli felszólítást. Még azt is tudatták a miniszterelnökkel, hogy Potsdamban ezt határozták el.⁴⁶

A miniszterelnökség tehát ekkor azt tervezte, hogy 220–250 ezer „politikailag megbízhatatlan” feltétlenül kitelepítendő, és ezen felül „további 20%, mintegy 70.000 főnyi bizonyul olyanoknak, amely még szigorúbb megítélés alapján szintén kitelepíthető”. Magyarán: a miniszterelnökség még jelentősen meg is emelte Gyöngyösi külügyminiszter korábbi csökkentett számait! Az irat egyúttal elismerte, hogy nyolc napon belül lezárható az összes nemzethűségi vizsgálat, a kormány május 10-én maga kérte a SZEB-től a kitelepítést, és továbbra is változatlan szándéka a „német nemzeti-ségű népeiséget” – tehát nem a „fasiszta svábokat” – a legrovidebb időn belül kitelepíteni, amihez 22 gyűjtőhelyet jelöl meg, és segítséget kér a szállításban, mivel ehhez eszközei nem állnak rendelkezésre.⁴⁷

1945. október 13-án a SZEB elnöke ismét sürgette a kitelepítendő németekkel kapcsolatos adatszolgáltatást, mire Tildy (ekkor még csak a kisgazdapárt elnöke, 1945. november 15-től miniszterelnök) – az eddigiekhez képest először – jelezte, hogy a németek létszáma jóval alacsonyabb a korábban feltételezettnél, és közülük számosan kivételezésre méltók.

A számok kapcsán zajló huzavonák több dologra is utalnak. Egyrészt nyilvánvalóvá teszik, hogy a SZEB képviselőit, illetve a nagyhatalmakat a magyar helyzet nem érdekelte különösebben. Elég lett volna elővenniük és lefordítaniuk az 1941-es népszámlálásról kiadott kötetet ahhoz, hogy rájöjjenek: a magyar kormány feltétlenül dobálódzik a számokkal. Másrészt fontos leszögezni, hogy a számokkal való dobálódzás a magyar kormánytól indult ki – épp attól a testülettől, amely a leginkább tisztában volt vele, hogy az 1941-es népszámlálás adatait is súlyos tételek csökkentik. Még a legalacsonyabb, 200 ezer fő kitelepítéséről szóló szám is

46 MOL XIX-A-1-I. dálnoki Miklós Béla miniszterelnök iratai, 1. doboz 55/eln. 1945.09.14. Német nemzeti-ségű magyarok kitelepítése, 94–96.

47 Uo. 96–97.

48 Amint korábban is említettem, az 1941-es népszámlálás alkalmával 303 ezer fő vallotta magát német nemzetiségűnek. 80 ezer fő viszont – akiről nem tudhatjuk, hogy a népszavazáson minek vallotta magát, csak azt tudhatjuk, hogy valamilyen értelemben németnek számított – meghalt, elmenekült vagy a Gulagra hurcolták.

49 A szakirodalomban sokszor a Szövetséges Ellenőrző Tanács (SZET) kifejezés szerepel, ami annyiból helytelen, hogy azt sugallja, fölérendelt szervről van szó. Pontosabb, ha mind a németországi, mind a magyarországi szervezet esetén ugyanazt a terminológiát használjuk, mivel e testület magyar és német verzióinak angol, illetve orosz nyelvű megnevezése ugyanaz volt (németül nem, mert az NSZEB „Alliierte Kontrollrat in Deutschland” néven szerepelt, a SZEB-nek viszont nem volt hivatalos német neve). A lényeg az, hogy valójában mindkét szervezet a szövetségesek közös diplomáciai képviselőtét takarta az egyes országokban, hasonlóan a nagykövetségekhez. A kifejezés egyaránt fordítható „bizottságnak” és „tanácsnak”. Tanulmányomban az első verziót használom.

viszont igyekeztek menlevélnek felfogni a kétértelműségeket.

AZ „NSZEB-LEGENDÁRIUM”

Sokan az NSZEB, azaz a Németországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság⁴⁹ 1945. november 20-i „döntését”, illetve „határozatát” hozzák fel a németek elűzésének indoklásául. Ez azonban súlyos félreértéseken és tévedéseken alapul. Egyrészt, mert ilyen határozat nem létezik, 1945. november 20-án az NSZEB nem ülésezett. Másrészt az NSZEB csakis Németország vonatkozásában hozhatott döntéseket, más megszállt országok ügyeiben nem. Az NSZEB nem volt a SZEB fölérendelt szerve, ezért határozatai és döntései között nincs olyan, amely más országokból történő kitelepítésre utasításokat adna. Végül pedig az NSZEB 1945. november 20-án nem döntést hozott, hanem egy átiratban arról értesítette a SZEB-et, hogy az NSZEB fennhatósága alá tartozó területekre legfeljebb 500 ezer személy telepíthető ki. Ennek előzménye volt az az irat, amely tíz nappal korábban született Berlinben, és „A német lakosság Ausztriából, Csehszlovákiából, Magyarországról

– konzekvens végrehajtás esetén – a magyarországi német nemzetiségű lakosság többségének deportálását jelentette volna.⁴⁸

Az igaz, hogy a SZEB képviselőinek magatartása nem volt mindig teljesen egyértelmű. Leginkább a Szovjetunió esetében tételezhető fel, hogy informálisan érzékeltették: a kitelepítési ötleteket támogatják. A magyar kormány azonban sokféle módon kitérhetett volna: kérhetett volna a SZEB-et egyértelmű állásfoglalásra, kijátszhatta volna az USA és a Szovjetunió közötti véleménykülönbségeket, és jelentősen csökkenthette volna aktivitását. Jellemző módon azonban a lehetőségek közül szinte egyikkel sem élt, hanem kétértelműségekre kétértelműséggel válaszolt. Gyöngyösi külügyminiszter és néhány társa előtt feltehetően nyilvánvaló lett, hogy a tűzzel játszanak, amikor túlzott számokkal operálnak, mivel a bumeráng a szlovákiai magyarokra üthet vissza. Más kormánytagok

és Lengyelországból Németország négy megszállási övezetébe történő áttelepítése” címet viselte. A terv 6,65 millió személy jövőendő áttelepítéséből indult ki, ami sokkal kevesebb volt, mint a később ténylegesen elűzöttek száma, az áttelepítés idejét 1945 decembere és 1946 júliusa között irányozta elő, havi bontásban megállapítva a kitelepítendő kontingensek számát (ezt az időt sem tudták betartani, a kitelepítés lényegesen tovább tartott). Ebből is látszik, hogy meglehetősen hevenyészett és hozzávetőleges tervről beszélhetünk. Magyarország esetében azonban ez a terv semmilyen számot és kötelezettséget nem tartalmazott, csupán általánosságban tett említést arról, hogy népességmozgatás innen is várható – ez is igazolja korábbi megállapításomat arról, hogy a magyar ügy a szövetségeseket nem érdekelte igazán.⁵⁰ Ennek alapján készült tíz nappal később egy átirat, amelyben a Magyarországról maximálisan kitelepíthető egyének száma félmillió fő.⁵¹ Az átirat szövege szó szerint megegyezik a november 10-i, illetve 20-i irat szövegével, egyetlen, ám egy lényeges módosítást leszámítva: a 3/c pontban, amely „előzetes tájékoztató beosztás” gyanánt az egyes zónákat és az oda telepítendő személyeket tárgyalta, és a Csehszlovákiából az USA megszállási övezetébe telepítendő németek számát adta meg, szerepelt egy beszúrás: „Magyarországról 0,5 millió.” Mindez egyáltalán nem arra utal, hogy az irat készítői parancsot fogalmaztak meg. Sokkal pontosabb az irat fejezetének alcíme: „előzetes tájékoztató beosztás” (ami nem jelent kötelezettséget). Nem tudjuk, hogy az irat mitől vált „határozattá”. Lehet, hogy félrefordították, az is lehet, hogy a németek elűzésével amúgy szimpatizáló Vorosilov akart ezzel a magyar kormánynak menlevelet adni, az 1945. december 22-i minisztertanács iratai között mindenesetre szerepel egy Vorosilov-levél, amelyben ő a „Szövetséges Tanács határozatával egyetértésben” kérte a magyar kormány kitelepítési tervét. Azonban az állítólagos NSZEB-határozat fejcíme még a Vorosilov-verzióban is „Tervezet” és nem „Rendelet”.⁵²

Az ebben szerepeltetett félmilliószám feltehetően azzal függött össze, hogy korábban a magyar kormány Bevin brit külügyminiszterhez intézett jegyzékében félmillióban állapította meg a kitelepítendő németek számát,⁵³ il-

50 A szöveget 1945. november 10-i dátummal közli Habel (2003) 569. 1945. november 20-i dátummal megjelent: *Vertriebenen in der SBZ/DDR, Dokumente* I. Band, 62. és *Die Berliner Konferenz der drei Mächte. Der alliierte Kontrollrat in Deutschland. Die alliierte Kommandantur der Stadt Berlin*, Sammelheft 1. Berlin, 1946, 65.

51 Az átiratról a SZEB-jegyzőkönyvek összeállítója azt írta, hogy az jelenleg nem lelhető fel. A Tildy-kormány minisztertanácsi jegyzőkönyveit tartalmazó kötet azonban ismerteti a dokumentumot, amely szó szerinti fordítása annak, amit az NSZEB 1945. november 10-én, illetve 20-án elfogadott. Lásd Tildy Zoltán kormányának... (2005) 361–362.

52 Uo. 361. 9. sz. irat.

53 Erre a számról, illetve a jegyzékre, amelynek eredetije nem került még elő, Gyöngyösi külügyminiszter hivatkozott. Uo. 343.

letve dálnoki Miklós Béla miniszterelnök már idézett átiratában is így jelölte meg a kitelepítendők körét.

Az érintettek is lehetőségként és nem kötelezettségként értették az előbbieket, ahogy a SZEB és a minisztertanácsi ülés jegyzőkönyve is bizonyítja. A SZEB jegyzőkönyve szerint Vorosilov „kapott a németországi SZEB-től egy leiratot [!] a svábok Magyarországról és más országokból Németországba deportálását illetően. [...] A dokumentum lényege Magyarország tekintetében a [következő]: valószínűleg maximálisan [!] 500.000 svábot deportálnak Magyarországról, akik mindannyian az amerikai zónába mennének.”⁵⁴ Vorosilov az említett dokumentummal kapcsolatos idézet után azt is mondta, hogy „a deportálásra váró svábok száma inkább 350.000 körül lesz”.⁵⁵ Magyarán, fel sem merült, hogy a félmillió szám valamilyen kötelezettség volna! William Key, a SZEB amerikai és Oliver Pearce Edgcombe, a SZEB angol tagja ugyan nem tiltakoztak, amikor Vorosilov félmillió sváb kitelepítését jelezte nekik, és ezzel függhetett össze, hogy Key a magyar kormányhoz 1945. december 11-én írt levelében 300–400 ezer kitelepítendőről írt.

Ritka eset, amikor egy kormányrendeletben nem létező iratokra hivatkoznak, de a németek elűzése kapcsán ez is megtörtént. 1945. december 22-én a magyar

54 SZEB-jegyzőkönyvek (2003) 111.

55 Uo. 112.

56 SZEB-jegyzőkönyvek (2003) 116. Lásd még MOL XIX-J-a-II-28.

57 Tildy Zoltán kormányának... (2005) 340–341.

kormány tartalmilag a kollektív bűnösség elvét alkalmazva határozta meg a kitelepítendők számát (ugyanis a kitelepítést nem az érintettek politikai tevékenységéhez, hanem származásához kötötte), és erről kiadott 12.330/1945. M. E. rendeletében az NSZEB 1945. no-

vember 20-i – valójában nem létező – „határozatának végrehajtását” tüntette fel a rendelet kiadásának okául, ahelyett, hogy az NSZEB „tervezetét” jelölték volna meg ősforrásként. Igaz, ebben az esetben nem lehetett volna annak kötelező jellegére hivatkozni. Ezt leszámítva is meglehetősen furcsa volt az érvelés, amikor a kormány nem sokkal korábban, pontosabban 1945. december 1-jén még azt állította a SZEB-nek írt jegyzékében, hogy a nemzethűségi vizsgálatok csak 103 ezer személyt nyilvánítottak terheltnek, és ha a Volksbund-tagok számát is hozzáadják, akkor sem jön ki több, mint 200 ezer fő.⁵⁶ Az 1945. december 22-i minisztertanácsi ülés jegyzőkönyve szerint Nagy Imre belügyminiszter „saját nemzeti kötelezettségünkre” és a potsdami határozatra hivatkozott, és tartalmát meghamisítva azt állította, hogy abban 500 ezer német kitelepítését követelik. Magát a kitelepítést pedig úgy próbálta semlegesíteni, hogy nem „büntetőakción”, hanem „áttelepítésről” van szó.⁵⁷ Ehhez a szómágiához több társa csatlakozott. Gyöngyösi külügyminiszter azonban cáfolta Nagy Imrét, mert utalt rá, hogy a SZEB, illetve az NSZEB nem adott ilyen utasításokat. Tildy visszakanyarodott

oda, hogy mindenre a szövetségesek határozatai adnak alapot, mire a közlekedésügyi és a külügyminiszter egyaránt azzal tromfolt, hogy erről szó sincs, mert a magyar kormány kérte a kitelepítést. Bárányos Károly közellátásügyi miniszter visszakérdezett: „szeretné tudni, hogy a potsdami határozat egy abszolút diktátum-e vagy ránk bízta a végrehajtást? Fontos hogy tisztáztassék, mire vagyunk kötelezve, azt hajtsuk végre, de tovább ne menjünk.” Rákosi meglepetéssel hallotta a vitát, mert „hiszen mi magunk kértük a németek kitelepítését [...] Anglia, Amerika és a Szovjetunió 500.000 emberben szabta meg a határt” – vagyis Rákosi is elismerte, hogy az ominózus félmillió

fő a maximálisan kitelepíthetők, és nem

58 A vitára lásd uo. 76. sz. irat. 339–350.

a kitelepítendőek száma. Rögtön hozzá-

59 V. ö. Tildy Zoltán kormányának ... (2005) 348.

tette azonban, hogy a kitelepítést nem a

magyar kormány találta ki (ami nyilvánvalóan valótlanság). Tildy azzal próbálta meggyőzni minisztereit, hogy a „felelősség nem minket terhel [...] nem büntető szankcióról van szó”.⁵⁸ Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszter hozzászólásában rámutatott, hogy azzal is eleget lehet tenni a potsdami határozatoknak, ha a németek „csak egy részét” telepítik ki – ezzel ő is elismerte, hogy nincsen szó kényszerről. Végül Tombor Jenő honvédelmi, Ries István igazságügyi és Bárányos Károly közellátásügyi miniszter nem szavazata ellenében kilenc igen szavazattal elfogadták az anyanyelvi alapon történő – tehát a kollektív bűnösség elvén nyugvó – kitelepítésről kiadott 12.330/1945. M. E. rendeletet. Három miniszter: Gordon István (pénzügy-), Keresztury Dezső (vallás- és közoktatásügyi) és Bán Antal (iparügy) eredeti elutasító álláspontját megváltoztatva csatlakozott a javaslatához. A minisztertanácsi vita alapján egyértelműen kijelenthető: a minisztereknek minden demagóg propaganda dacára tudniuk kellett, hogy amit megszavaznak, azt ebben a formában senki sem kényszeríti rájuk.⁵⁹ Ez annál is inkább így van, mert azt is többen tapasztalhatták, hogy a szovjet fél, ha gyakorol is nyomást abba az irányba, hogy minél több németet elűzzenek, különösebben nem zavarhatja magát, ha ez mégsem következik be. Szviridov 1945. augusztus 9-i, majdnem félmillió szóbeli követelése után egy hónappal Vorosilov is szóvá tette ezt, majd két hónap telhetett el úgy, hogy az ügyben nem történt semmi, holott a szovjetek először három napon belül kívánták megkapni a teljes kitelepítési forgatókönyvet. Amennyiben a szovjet félnek tényleg fontos lett volna ez az ügy, nyilván nyomatékkal képviseli az érdekeit.

A BOTRÁNY

Az említett miniszterelnöki rendelet tehát valótlanságot állítva hivatkozott az NSZEB utasításaira. Az amerikai kormány már 1945. január 2-án tiltakozott ez el-

len az interpretáció ellen. Kiemelték, hogy szó sincs kötelező előírásról, egyáltalán nincs olyan követelés, hogy 500 ezer németet vagy a teljes német lakosságot ki kell telepíteni, sőt az USA kedvezően fogadná a kitelepítendőök számának csökkentését. A tiltakozókhoz csatlakozott Vorosilov is, aki írásban igazította helyre Tildy Zoltánt. A magyar kormány kitelepítési rendeletéből „az következik, hogy a svábok kitelepítése Magyarországról Németországba nem a magyar kormány kérése, hanem a Németországi Szövetséges Ellenőrző Tanács döntése alapján történik. A valóságban, mint tudja, a magyar kormány 1945. július 5-én 30/986/pol. 1945. sz. szóbeli jegyzékében kéréssel fordult a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz, és segítségét kérte a sváboknak Magyarországról történő kitelepítéséhez. A Németországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság döntése csupán a magyar kormány kérelmének kielégítése” – írta 1946. január 5-i levelében Tildynek, majd kérte a kormányrendelet átfogalmazását. Ehhez csatlakozott az USA képviselője, Key tábornok is, aki azt javasolta: a kormányrendelet arra utaljon, hogy az NSZEB csupán „engedélyezte” a magyar kormány kérését. Vorosilov azt is hozzátette, „arról is intézkedik, hogy a magyar újságok a kitelepítésről úgy informálják a közvéleményt, hogy az a magyar kormány kezdeményezésére folyik”.⁶⁰ Frank D. Merrill amerikai tábornok

60 SZEK-jegyzőkönyvek (2003) 140.; Fehér (1988) 83.

61 Idézi Marchut (2014) 200., 356–357.

pedig január elején az SZDP külpolitikai osztályvezetőjével közölte aggodalmait, és kifejtette azt az egyébként korábban már többször leszögezett tényt, hogy a potsdami határozatok csak a lehetőséget

jelentik, és az NSZEB részéről emlegetett magas számok nem a kitelepítendőök, hanem a kitelepíthetők maximális számaira vonatkoznak.⁶¹ Az ügyben tehát megállapítható a nagyhatalmak felelőssége is, de elsősorban azért, mert eleinte egyáltalán nem érdekelte őket, hogy a magyar fél nagy számokkal dobálódzik, sőt a Szovjetunió igyekezett is támogatni őket ebben, majd amikor szorítani kezdett a cipő, úgy tettek, mintha semmi közük sem lett volna a dologhoz. Mindez részben arra is utal, hogy az angol és amerikai SZEK-képviselők sokáig nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget a kérdésnek, és csak akkor kezdtek felelősséget vállalni, amikor azzal szembesültek, hogy kormányaiknak rendkívüli terhet jelent a több millió elüldözött életfeltételeinek biztosítása.

A felelősség oroszánrésze azonban a magyar kormányé. A magyar kormány mozgásterét mi sem illusztrálja jobban, mint hogy az állítólag mindenható SZEK utasítását, melyben az elűzési rendelet átfogalmazását kérte, sokáig sabotálni tudta. Sőt hónapokon keresztül nem tettek eleget Vorosilov kérésének sem!

Shvoy Lajos székesfehérvári püspök 1945. január 8-án levelet írt Key vezérőrnagynak, és panaszt tett nála, mert a magyar kormány az NSZEB döntésére hivatkozva rendelte el a kitelepítéseket. Key 1946. január 24-i válaszában ismét kate-

gorikusan leszögezte, hogy a kezdeményezés a magyar kormány kizárólagos felelőssége, az NSZEB ebben az ügyben csupán arra ügyel, hogy az akció humánusan történjen: „az áttelepítésről mindennemű bírálat, tüntetés vagy javaslat a magyar kormányhoz intézendő, nem pedig a SZEZB-hez vagy a benne képviselt kormányok valamelyikéhez” – zárta sorait.⁶² Hozzá kell tenni, ez eléggé cinikus válasz volt, Key is pontosan tudta, hogy százezreket nem lehet humánusan deportálni.

A SZEZB-re mutogatás az SZDP-n belül is botrányt okozott. Szalai Sándor, a párt külpolitikai és nemzetiségi osztályának vezetője ugyanis rámutatott, hogy a potsdami határozatok kötelezően semmit sem írnak elő, és az egész eljárás a szociáldemokrácia megcsúfolását jelenti. Hasonlóan kritikus hangok jöttek a BM törvényelőkészítő főosztályától (Bibó István), a nemzetközi kapcsolatokért felelős főosztálytól (Keszthelyi Nándor) és a KÜM békeelőkészítéssel foglalkozó osztályától is (Kertész István). „A rendelet egész konstrukciója és szelleme hű másolata a magyarországi zsidóellenes rendeleteknek” – szögezte le például Kertész István, aki ekkor még nem próbálta meg a felelősséget a nagyhatalmakra hárítani.⁶³

A Nemzetgyűlés 1946. február 12–13-án tárgyalta a kérdést. A vezérszónokok jelentős része durva hangnemben uszított a magyarországi németek ellen.

A kommunista Losonczy Géza, Révai József államtitkára „újabb történelmi honfoglalásról” beszélt, a Nemzeti Parasztpárt vezérszónoka, Kondor Imre „a gyarmati viszony likvidálását” emlegette, radikalizmust követelt, helyeselve a kollektív felelősségre vonást. Nagy Ferenc miniszterelnök kiemelte, hogy a potsdami döntés „módot ad” a kitelepítésre, kötelezettségről nem beszélt. Ugyanúgy, mint korábban, az 1938 és 1942 között hozott zsidótörvények esetében, a parlamenti vitában most sem hangozott el, hogy a törvényjavaslatok külső kényszerből fakadnának, holott a képviselők – ha úgy gondolják – legalább célozhattak volna rá, hogy nem azonosulnak a rasszista intézkedésekkel.⁶⁴

A magyar propaganda állandósult kísérletei a felelősség áthárítására egyre ingerültebbé tették a SZEZB tagjait. 1946. február 6-án Szepessy Géza, a Népgondozó Hivatal országos vezetője azt nyilatkozta az MTI-nek, hogy azért nem lehet egyéni elbírálás, mert ilyet a potsdami „határozatok” nem ismernek. A SZEZB újabb tiltakozására a miniszterelnökségnek utasítania kellett a külügyminisztert a hasonló félremagyarázások elkerülésére. Ezzel azonban még csak belső fórumokon kellett elismerni, hogy a potsdami határozatokra hivatkozás hazugság: „A sajtóban megjelent cikkek azt a benyomást kelthetik, mintha a magyar kormány, illetve a magyar közvéleményt tájékoztató hivatalos szervek az akció kezdeményezéséért és az akcióval kapcsolatos visszasságokért a Szövetséges Hatalmakra

62 Idézi Weidlein (1996) 385–386.

63 Tóth (1993) 45.

64 Nemzetgyűlési Napló 1945. 1. kötet (1945. november 29.–1946. május 9.) 442–511.

kívánnák háráítani a felelősséget. [...] téves volt a potsdami határozatnak a magyar kormány által adott olyan értelmezése, mely szerint a Magyarországgal fegyverszünetet kötött Főhatalmak határozata értelmében a németeket kollektíve kell Magyarországra területéről kitelepíteni.”⁶⁵

1946. augusztus 30-án végül a kormány mégiscsak kénytelen volt kiadni egy nyilatkozatot. Ebben elismerte, hogy „[a] potsdami egyezmény a magyar kormánynak lehetőséget adott, hogy a német lakosságot Németország területére telepíthesse. A magyar kormány – élni akarván ezzel a lehetőséggel – az érdekelt amerikai katonai kormányzattal megegyezett, amelynek értelmében az áttelepítés rendezett és emberséges módon fog történni.”⁶⁶

Az elűzések leállása egyértelműen az USA közbelépésének volt köszönhető. A SZEB üléseinek jegyzőkönyvei bizonyítják, hogy Key tábornok egyre több – és a magyar kormány számára teljesíthetetlen – követelményt támasztott ezzel kapcsolatban, például a kitelepítendőek ellátását készpénzzel. Érdekes volt a szovjet fél reakciója: egyrészt ugyan követelte a deportálások folytatását Németország USA által megszállt övezetébe, másrészt viszont sokáig nem kívánt élni azzal a lehetőséggel, hogy saját szektorában, a későbbi NDK területén vegye fel a deportáltakat, holott ezt minden további nélkül meg tudta volna szervezni. Az ok egyértelmű: a Szovjetunió sem kívánta saját helyzetét nehezíteni azzal, hogy az egyébként is súlyos helyzetben lévő keletnémet területeken további feszültségeket teremt. Nagy-Britannia álláspontja kétértelmű volt: eleinte az USA képviselőit támogatták, 1946. december 23-án viszont a szovjet fél mellett foglaltak állást. 1947. március 28-án végül az NSZEB leállította a deportálásokat. Így annak utolsó fázisára, amely csak a Szovjetunió szervezésében folyt, és célállomásként keletnémet területeket érintett, 1947 második felétől került sor. Sokatmondó azonban, hogy az ekkor deportáltak létszáma jóval csekélyebb volt, mint korábban tervezték (kb. 50 ezer fő). Igaz, hogy különböző szovjet diplomataik informálisan megemlíthették magyar partnerüknek, hogy „minden svábot ki kell telepíteni” (például Gyekanozov külügyminiszter-helyettes 1946. április 1-jén ezt mondta Szekfű Gyulának), de a szavakon túl semmit sem tettek azért, hogy igényüket érvényesítsék. Sokáig még arra sem voltak hajlandók, hogy vállalják a kitelepítendő svábok befogadását saját megszállási övezetükbe.

65 Idézi Fehér (1988) 97.

66 *Szabad Szó*, 1946. augusztus 30. Idézi Marchut (2014) 199.

A felelősségáthárítás az érintettek számára teljesen nyilvánvaló volt, ezt bizonyítják Balogh István miniszterelnök-

ségi államtitkár 1946. március 6-án Thirring Lajoshoz és a vele együtt a KSH ügyeiben eljáró Elekes Lajoshoz intézett szavai: „Mi hazudtunk. Potsdamban szó sem volt a kollektív alapú kitelepítésről. [...] A mai eljárás nem helyes, az ame-

rikiak a Potsdamra hivatkozás miatt tiltakoztak.”⁶⁷

Más formában Rákosi Mátyás is így nyilatkozott, néha meglepő nyíltsággal a sajtó előtt is: „[...] közölte a taksonyi telepésekkel, hogy ezek az országszerte általános panaszok hamarosan megfelelő megoldást nyernek, remény van ugyanis arra, hogy addig is, amíg az amerikaiak újra lehetővé teszik, hogy a potsdami szerződés értelmében Németország amerikai zónájába legyenek szállíthatók a kitelepítendő svábok, a Szovjetunió jön Magyarország segítségére oly módon, hogy bizonyos számú svábot Németország szovjet zónájába befogad.”⁶⁸

Rákosi és Molotov 1947. április 29-i megbeszélésén is felmerült a „svábkérdés”. Molotov ezen a belső és bizalmas tárgyaláson is csak annyit jegyzett meg, hogy magyar partnerei „elszalasztották a kedvező pillanatot”, de egy szóval sem említette, hogy a szovjet kormány a kérdésben bármilyen kötelező igénnyel lépne fel.⁶⁹ Ezzel a megjegyzésével feltehetően arra célzott, hogy 1945 végén a SZEB jegyzékei nyomán a magyar kormány meglehetősen feszített ütemtervet állapított meg az elűzésről, ennek menetrendjét azonban képtelen volt betartani.

A magyar kormány álláspontjáról leginkább a kitelepítések gyakorlati lebonyolítása árulkodik. Az áldozatok egyéni felelőssége ugyanis a legritkább esetben játszott szerepet, sokkal fontosabb volt vagyoni helyzetük, azaz ezzel összefüggésben a rablás lehetősége, hasonlóan az 1944-es zsidóellenes intézkedésekhez. A rossz földdel rendelkező sváb családok maradhattak (például Ófaluból rossz földjeik miatt csak 14 főt telepítettek ki, míg a hasonló méretű, ám jóval inkább asszimilálódott herceggúti németek esetében ugyanez a szám 136 főt is elért⁷⁰).

A továbbiak jobb megértése érdekében összefoglalom a magyarországi németek elűzésével kapcsolatos legfontosabb tényeket.

- a) A magyarországi németek elűzésének jóval 1945 előttre nyúló eszmetörténeti előzményei vannak.
- b) A magyarországi németek elűzését a „demokratikus” magyar kormányzat 1944 végétől politikai programnak tekintette, és ebben ekkor még semmilyen külső kényszer nem játszott szerepet. Mindez összefüggött azzal, hogy az antifasiszta politika a magyarországi németeket kiáltotta ki a háború fő felelősenek.
- c) Az elűzésről folytatott belső politikai viták bizonyítják, hogy a kormány tagjai nyíltan ugyan nem kívánták vállalni a kollektív felelősségre vonás

67 Thirring Lajos feljegyzését idézi Bank-Óze (2005) 174. A kérdéses időszakban Elekes a KSH elnöke is volt.

68 *Somogyvármegye*, 1947. június 21. Idézi Mikonya József: *Egy halk megjegyzés – a kitelepítésről. Élet és Irodalom*, 1987. augusztus 28. 2.

69 Moszkvának jelentjük (1994) 203–204.

70 <http://www.svabkitelepites.hu/svab011158.html>. A számokban a Szovjetunióba deportált személyek is szerepelnek.

- tézisét, de a gyakorlatban túlnyomó többségük mégiscsak kollektív felelősségre vonásnak nevezhető megoldásokat támogatt.
- d) Az elúzással kapcsolatos rendeletek végső soron mind a kollektív felelősségre vonás jegyében készültek.
- e) A politikai döntéshozók működésük során teljesen tudatában voltak annak, hogy a totális kitelepítéssel kapcsolatos valós szándékukat a magyarországi németek egyéni felelősségét hangoztató deklaratív politizálással – azaz lényegében szómágiával leplezik.
- f) A magyar kormány mindent megtett annak érdekében, hogy kitelepítési terveihez nemzetközi felhatalmazást kaphasson, mert ebben intézkedéseire egyfajta menlevelet látott. Erre szüksége is volt, mert nem volt szuverén állam, és nem volt lehetősége arra sem, hogy a „vad elűzések” politikáját tömegesen alkalmazva szabaduljon meg nemkívánatos nemzetiségeitől.
- g) A „potsdami határozatok” Magyarországra vonatkozó része a magyar fél kívánságára született.
- h) A nagyhatalmak közül csak a Szovjetunió támogatta aktívan a kollektív felelősségre vonásra alapozott kitelepítési elképzeléseket, támogatása azonban nem ment túl a sugalmazásokon. Még a Szovjetunió képviselői is óvakodtak tőle, hogy a magyar kormánynak bármilyen írásos felhatalmazást adjanak. Anglia a kérdésben inkább passzív magatartást tanúsított, az USA képviselői pedig elutasították a kollektív felelősségre vonást, a magyarországi kitelepítések folyamatában hallgattak, vagy mérséklően léptek fel.
- i) A szövetségesek által állítólagosan kötelezettségként meghatározott számok minden esetben csupán a maximálisan kitelepíthetők számára vonatkoztak, ebből adódóan csak lehetőséget, de nem kötelezettséget jelentettek.
- j) Az NSZEB 1945. november 20-án semmilyen „döntést” nem hozott a kitelepítés kérdésében.
- k) Az elúzásra mérséklően hatott, hogy a magyarországi németekkel közvetlenül együtt élő lakosság jelentős része segítette az üldözötteket.
- l) A kitelepítés döntő kritériuma nem az érintettek politikai felelőssége, hanem vagyoni helyzete volt.
- m) Az elűzések leállítását nem a magyar kormány mérséklő magatartása, hanem az USA elzárkózása és a Szovjetunió egyre csökkenő érdekeltsége idézte elő.

INTERPRETÁCIÓK NÉMETORSZÁGBAN ÉS AZ EMIGRÁCIÓBAN

A Német Szövetségi Köztársaságban eleinte három értékelés alakult ki. Az NSZK kormányában 1949-től külön minisztérium foglalkozott az elűzöttek ügyeivel, akik az összlakosság több mint 15 százalékát tették ki. Ez a minisztérium adta ki

Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa címmel nyolc kötetben a németek elűzésével kapcsolatos forrásokat. A Magyarországot tárgyaló második kötet 1956-ban jelent meg. A szerkesztők ekkor még azt gondolták, hogy feltehetően a Szovjetunió kérésére került bele Magyarország a potsdami határozatok kitelepítéssel kapcsolatos szövegébe. A Theodor Schieder vezette munkaközösség emellett abból indult ki, hogy a kitelepítés kérdésében folyamatos titkos huzavona zajlott a szovjetekkel, akik minél több német kitelepítését követelték. Azt is feltételezték, hogy a kormányzat eredetileg csak a Volksbund tagjait kívánta kitelepíteni.

A Magyarországról emigrált politikusok (Varga Béla, Borsody István, Nagy Ferenc és társaik) lelkesen csatlakoztak ehhez az interpretációhoz, annál is inkább, mert a kötet megjelenése előtt is ugyanezt az álláspontot képviselték, és könnyen lehet, hogy hatással is voltak a kötet tartalmára.⁷¹ Nagy Ferenc emlékiratában azt állította, csak 1946 elején tudta meg, hogy a potsdami döntés nem kényszerítette, csupán felhatalmazta Magyarországot a németek kitelepítésére, és hogy Vorosilov félrevezette a magyar kormányt, amikor arról értesítette, hogy a németeket köteles kitelepíteni.⁷² A kérdés tudományosnak szánt összefoglalását Kertész István, a Külügyminisztérium volt békeelőkészítő osztályának vezetője készítette a *Südosst-Stimmen* 1953. évi különszámában.⁷³ Az 1945-ben egyébként mérséklő szerepet vállaló Kertész ebben összefoglalta és tudományos mezbe öltöztette a kérdés teljes legendáriumát, amely a következő mítoszokból áll: kényszerített kezdeményezés, heroikus küzdelem a szovjetekkel a hűséges németek megmentésére, Vorosilov parancsai a kitelepítésről és a kitelepítést ellenző magyar közvélemény.⁷⁴

A magyarországi németek XX. századi történetének első számú kutatója a nyolcvanas évektől Gerhard Seewann. Írásai megjelennek a német tudományosság általános fórumain, a Magyarországról elűzött németek tudományos kiadványaiban és a rendszerváltás után Magyarországon is. Seewann kiterjedt munkásságában⁷⁵ egyértelműen a magyar fél felelősségét hangsúlyozta, és a szövetségeseiket csak második helyen említette.

Említést érdemel az 1961-től megjelenő *Suevia Pannonica* évkönyv, amelyben döntően volt magyarországi német értelmiségiek publikálnak. Szerzői közül elsősorban Paul Ginder tárgyalta a felelősség kérdését, Seewann-nal azonos következtetésekre jutva.⁷⁶

71 Varga Béla a Stuttgarter Rundfunk 1951-es adásában. Szövege megjelent az *Unsere Post* 1951. július 22-i számának 3. oldalán és közli Weidlein (1996) 353.; Nagy (1990) 1. köt. 173.

72 Nagy (1990) 1. köt. 173.

73 Kertész (1953).

74 A kérdésre részletesebben lásd Kaltenecker (2001, 2003, 2004).

75 Egyik fontos tanulmányának kivonatos verziója magyarul is megjelent: Seewann (2003).

76 A periodika jelenleg is megjelenik, szerzői között 1984-től minden évben volt magyarországi történész,

illetve germanista. Ginder legfontosabb munkája a kérdésben: Ginder (2000). Lásd még az Interpretációk a rendszerváltás után című fejezetet is!

77 Fontosabb munkái: *Hungaro-Suebica. Gesammelte Beiträge zur Geschichte der Ungarndeutschen und der Madjaren*. Schondorf, 1981, *Pannonica. Ausgewählte Abhandlungen und Aufsätze zur Sprach- und Geschichtsforschung der Donauschwaben und der Madjaren*. Schondorf, 1979, illetve Weidlein (1996).

A Magyarországról elüldözött németek nézeteinek ortodox verzióját elsősorban a Franz Basch köréhez tartozó Johann Weidlein, a budapesti Jakob Bleyer Gimnázium volt igazgatója képviselte. Weidlein a tudományos életben hasonlóan járt, mint az elűzött magyarországi németek az NSZK-ban általában: beilleszkedése hosszú évtizedeken át nem volt teljesen sikeres. A magyarországi

németek esetében ez azzal függött össze, hogy ők voltak az összes elüldözött között a leginkább „elnemzetietlenedett”, pontosabban a befogadó nemzethez leginkább asszimilálódott állapotban (a mintegy 12 millió otthonát elvesztett német több mint 90 százaléka régi otthonában is Németországhoz tartozott, és német állampolgár is volt). Emellett ők éltek a korábbi befogadó nemzettel a legszorosabb szimbiózisban, ami kulturális kapcsolatok sokaságát eredményezte. Mindez a magyarországi német értelmiség hozzáállását is meghatározta: írásaikat erősen áthatja a csalódottság, amelyet a korábbi magyar–német kultúrkörből történt katasztrofikus okozott. Mint majdnem mindenki, Weidlein is a történelem áldozatának tartotta magát, és ebben történetesen bizonyos mértékig igaza is volt. Túllőtt azonban a célon, amikor a második világháború kirobbantásától kezdve mindenben a magyar állam felelősségét látta, és még 1945 után is azt feltételezte, hogy a magyarországi németek a Német Szövetségi Köztársaságban további magyarosításnak vannak kitéve. Értelmezésében a magyarországi németek elűzése genocídium volt. Az elűzés okai között a német népcsoport tevékenységét, illetve Hitler szerepét egyáltalán nem említette, elsősorban a magyar felelősségre helyezte a hangsúlyt, és a Szovjetunió szerepét legfeljebb másodlagosnak tartotta. Weidlein azonban tudományos értelemben egyfajta zárvány maradt a német tudományoságon belül, amit az is jelez, hogy műveit jelentős részben saját kiadásban jelentette meg.⁷⁷

INTERPRETÁCIÓK BELFÖLDÖN A RENDSZERVÁLTÁS ELŐTT

Magyarországon egészen a hetvenes évekig nem volt mód a kisebbségi kérdés tárgyilagos kutatására, pontosabban az eredmények publikálására. A felelőség tárgyalása pedig a leginkább tabusított kérdések közé tartozott. Már az is nagy előrelépésnek számított, hogy Tilkovszky Loránt, Bellér Béla és Komanovics József a korábbi torzítások nélkül írhatott a magyarországi németiség 1945 előtti kérdéseiről.⁷⁸

Bodor György 1975-ben a *Forrásban* „Székely honfoglalás 1945-ben” címmel két részletben közölte személyes visszaemlékezését. Ennek különös jelentőséget adott, hogy 1945 elején Bodor törvényes alap nélkül Lengyel község mellett koncentrációs táborot hozott létre, és kb. 20 ezer magyarországi németet deportált ide, házaikba pedig a bukovinai székely telepeseket költöztette. Bodor az előszóban célzást tett rá, hogy „sok akkor kimondott véleményemen túllépett az idő”, de akkor „a kifosztott ország éhezett s százezrek lesték, hozzátartozóik közül vajon ki tér haza a Don-kanyar és a haláltáborok poklaiból. Ahogy ilyenkor természetes, felszakadtak távoli évszázadok már behegedt sebei is.”⁷⁹

Így nem meglepő, hogy Bodor saját deportáló tevékenységét még harminc évvel az események után is egyfajta misszióknak, küldetésnek állította be, és változatlanul hirdette az elűzéssel kapcsolatos legfontosabb hazugságokat, nevezetesen a Potsdam-legendát, illetve a magyarországi németek kollektív felelősségét, de ezt azzal az állítással tetézte, hogy rajta kívül „a magyarországi német kérdés eddig [1945. április elejéig] senkinek sem jutott eszébe”.⁸⁰ Írásában azt állította, hogy a lehetőségekhez képest minden emberséges módon történt. Egyetlen ponton volt őszinte: maga is elismerte, hogy az internálásoknak semmilyen törvényes alapjuk nem volt.

Erre a hivatalos sajtóban nem jelenhetett meg válasz, Bellér Béla *Árnyak az 1945-ös székely honfoglalás mögött* című, egy évvel később keletkezett írása is kéziratban maradt. Minden bizonnyal jelentős botrányt okozhatott a közlés, mert a *Forrás* 1976. évi 5–6. számának utolsó oldalán „Véleményösszegzés a »székely honfoglalás« ügyében” címmel egyfajta helyreigazítást tett közzé – nyilván a beérkező írások helyett, amelyeket politikai okokból közölhetetlennek tartottak. Érdeemes idézni belőle: „Szerkesztőségünk alaposan tájékozódott a felszabadulás utáni évek e meglehetősen bonyolult probléma-világában. [...] Ma még nem jutottunk annak a történelmi távlatnak a birtokába, amelynek segítségével árnyalt marxista elemzését és értékelését adhatnánk a kitelepítések időszakának, azonban kétségtelen, hogy a gyakorlati megvalósításba hibák, túlkapások is csúsztak. A kitelepítés körüli politikai fellépésekbe, állásfoglalásokba, akciókba pedig egy nacionalista színezetű németellenesség is beleszövődött. [...] Bizonyos, hogy az 1945 és 1948 között keletkezett emlékirat tartalmaz olyan – akkor részint érthető – egyoldalú megfogalmazásokat, tendenciákat is, amelyek kommentár nélküli mai közlése – a szerző szándéka ellenére is – alkalmul szolgálhatott a régi sebek feltépesítésére, a hazánkban élő német nemzetiség önérzetének megsértésére. [...] nincs itt hely és alkalom a kérdés részletes tudományos elemzésére, bizonyára sort kerítenek majd erre a szakfolyóiratok.”⁸¹

78 A kérdés historiográfiai összefoglalóját lásd Tóth (2000).

79 Bodor (1975) 1. rész 71.

80 Uo. 74.

81 Véleményösszegzés a „Székely honfoglalás” ügyében. *Forrás*, 1976. 5–6 sz. 96.

Nem kerítették rá sort. Az egyedüli reakció Fehér István 13 évvel később megjelent rendkívül „vonalas” monográfiájának egyik lábjegyzetében található: „Bodor [...] visszaemlékezése nacionalista maradványokkal terhes. [...] Nem osztályalapról, hanem a németek és a székely telepések szembeállításával nacionalista bázisról vizsgálja az egész telepítést, megmagyarázva elkövetett törvénysértéseit.”⁸²

Bellér Béla *A magyarországi németek rövid története* című művét 1976 decemberében fejezte be, de a könyv csak 1981-ben jelenhetett meg. A kis kötet csak 1945-ig tekintette át a vizsgált témát, tartalmazta a kötelező „vörös farkakat” de ennek ellenére átütött rajta szerzője önálló gondolkodása. Már önmagában sokatmondó, hogy Bellér a kitelepítések kapcsán a „veszteségek” kifejezést használta. Bellér szemérmesen csak annyit írt erről, hogy „ma még nem rendelkezünk azzal a történelmi távlattal, forrásismerettel, amelyeknek birtokában pontos és árnyalt marxista értékelését adhatnók a kitelepítés időszakának” – de ezután részletesen felsorolta a kérdés nyugati szakirodalmát, ami önmagában is állásfoglalásnak tekinthető.

A nyolcvanas évektől sorra jelentek meg a németek elűzésének kérdését a korábbiól eltérő hangsúlyokkal érintő tanulmányok és visszaemlékezések, és rendre felvetették a túlkapaszkodásokat és az intézkedések jogtalanságát. Általános értékelésre és a felelősség kutatására azonban ezek az írások nem vállalkozhattak, mivel az nyílt konfrontációt jelentett volna a pártállami történetírással.⁸³ Bibó István 1986-ban megjelent válogatott tanulmányaiban adták közzé Borbándi Gyulához 1978-ban írt levelét. Ebben kitért a „sváb-ügyre” is, és furcsa módon maga is tévesen interpretálta a potsdami határozatot, ami azért is különös, mert ha valaki, akkor éppen ő tett sokat azért, hogy a németek elűzését megakadályozza, neki pontosan tudnia kellett, hogy a potsdami határozat nem rendelte el a németek kitelepítését. Borbándinak mégis a következőket írta: „Ebbe az ügybe való beavatkozásomnak az a furcsa eredménye lett, hogy kényszerűségből szerzője lettem egy svábok számonkérését szabályozó rendeletnek, és közvetve,

82 Fehér (1988) 29. 53. lj.

83 Lásd Tóth (1993) 148., további irodalmi hivatkozásokkal.

84 Bibó (1986) 3. köt. 349–350.

lényegileg oka lettem annak, hogy a potsdami határozat a magyarországi németek kitelepítését elrendelte.”⁸⁴

Balogh Sándor és Korom Mihály, akik a pártállam „hivatalos” történészeinek számítottak (Balogh a Párttörténeti Intézet igazgatója, Korom a tudományos szocializmus egyetemi oktatója és az Új Magyar Központi Levéltár igazgatója volt), a nyolcvanas években elsősorban a csehszlovák kormány felelősségét hangsúlyozták, mintha Beneš dominóeffektust indított volna el a németek és magyarok elűzésével. Korom Mihály szerint „a magyar kormány sohasem tette magáévá a kollektív felelősségre vonás és büntetés elvét”, és „sohasem volt kormányprog-

ram a németek kitelepítése”. Korom egyik MSZMP által kiadott brosúrájában sietett leszögezni, hogy a kollektív büntetés igazságtalan, de a magyar kormányzat a SZEB „előírásai következtében arra kényszerült, hogy a fasiszta tevékenységben vétkes német nemzetiségi személyeken túl is jelöljön ki kitelepítésre e lakosság-ból”. Korom azonban újítani is tudott a Potsdam-legendáriumon, amennyiben hozzátette, hogy valójában nem is a SZEB, hanem a csehszlovák burzsoázia állt az ötlet háttérében.⁸⁵

Balogh a kérdést annyira jelentéktelennek tartotta, hogy 1978-ban megjelent, *A magyar népi demokrácia története* című kötetében még csak külön fejezetet sem szánt rá. Ahol említést tett róla, ott csak annyit írt: „lényegében megfelelt az ország azon belső szükségletének és igényének is, hogy a fasiszmus és a náciizmus hazai német nemzetiségű képviselőitől megszabaduljon”.⁸⁶ Egyúttal viszont azt állította, hogy a magyar kormány elutasította a kollektív felelősség álláspontját. Szerinte az NSZEB által „előírányzott” kitelepítendőök száma 500 ezer fő volt, de a kormány csak 115–125 ezer embert telepített át.⁸⁷ Egyetlen lényegi megjegyzése az volt, hogy ennél „nagyobb gondot okozott” a csehszlovákiai magyarok ügye.⁸⁸ 1986-ban az akkor frissen megjelentetett egyetemi tankönyvben ugyanezeket az állításokat ismételte meg, azzal a különbséggel, hogy az elűzöttek számát már 200 ezer főre növelte.⁸⁹

Balogh 1988-ban megjelent *Magyarország külpolitikája* című művében a kitelepítés már külön fejezetet kapott. Ebben a szerző azt állította, hogy a kérdést valójában nem is a magyar, hanem a csehszlovák kormánysszervek szorgalmazták – mindegyik azonban csak egy 1945. szeptember 10-én megjelent magyarországi szlovák újság cikkét idézve hivatkozik.⁹⁰ Új elem értékelésében, hogy kiemeli, még a 200 ezer kitelepítendő száma is túlzottnak minősíthető, mert nem minden SS- és Volksbund-tag vehető egy kalap alá, de mindezt azonnal relativizálja is, mondván, hogy szerinte – különösen a Dunántúlon – „komoly problémát okoztak volna” az elűzésből „visszatért volt SS-ek és volksbundisták garázdálkodásai és rémhírterjesztései”.⁹¹ Balogh kulcsfontosságot tulajdonított a SZEB 1945. augusztus 9-i felszólításának 450 ezer sváb kitelepítéséről, és ettől kezdve szerinte minden a SZEB követelése miatt történt, „döntően nemzetközi előírások végrehajtásaként eszközölt telepítési intézkedésekről” írt.⁹² A SZEB 1945. november 28-i ülése kapcsán félmillió „telepíthető” helyett „telepítendő” em-

85 Korom (1984) 68–69. Ugyanezt írta *A magyar népi demokrácia első évei* című tanulmányában. *Valóság*, 1984. 3. 1–9.

86 Balogh Sándor et al. (1978) 75.

87 Uo.

88 Uo. 75–76.

89 Balogh–Izsák–Gegely–Föglein (1986) 157.

90 Balogh (1988a) 79.

91 Uo. 85.

92 Uo. 102.

lített.⁹³ Elismerete viszont, hogy az USA 1946 áprilisától folyamatosan nyomást gyakorolt a kitelepítendőök számának csökkentése érdekében.

R. Süle Andrea egy évvel korábban, a Magyarorsággkutató Csoport évkönyve 1987-es kötetében publikálta tanulmányát a közép- és kelet-európai német kisebbség kitelepítéséről. A tanulmány elsőként közölte a potsdami határozat XIII. pontjának részletes szövegét, és azt is megemlítette, hogy erre áttételesen a magyar kormány kérése miatt került sor. De hozzátette azt is, hogy a kormány nem kollektív büntetést kívánt végrehajtani, csak a volksbundisták kitelepítésében gondolkodott. Később viszont mégis azt írta, hogy a kormány elfogadta a kollektív bűnösség elvét. A szerző szerint Magyarországon a kitelepítés nem volt a hivatalos kormányprogram része. A tanulmány érdeme, hogy utalt a kitelepítés 1945 előtti szellemtörténeti előzményeire és arra is, hogy a kitelepítések következményeinek hatása máig érezhető.

Az első, csak a németek elűzésével foglalkozó monográfia Fehér István tollából született. *A magyarországi németek kitelepítése 1945–1950* című munkája 1988-ban jelent meg az Akadémiai Kiadó gondozásában. A többes szám első személyben írt mű előszavában leszögezte: „ma már világos, hogy Hitler és Horthy bűneiért an-

tidemokratikus eljárás volt nemzeteket, nemzetiségeket büntetni. [...] a kitelepítések folyamatában nem csak részmeletánytalanságok történtek, hanem a kitelepítések egész rendszere és folyamata megkérdőjelezhető”. Nem meglepő ez-

után, hogy az előszóban ott a „vörös farok”, de első olvasásra nem lehet egyértelmű, hogy a bevezetőt lezáró részt szerző komolyan gondolta-e, vagy a „létező szocializmus” jelenségén gúnyolódott: „Népi demokratikus forradalmunk történetéből szinte teljesen hiányzik a németek kitelepítésének hiteles feltárása. A Magyar Népköztársaság alapvetően eredményes nemzetiségi politikájának továbbfolytatásához szükséges a fehér foltok, a volt kényes kérdések bemutatása és a belőlük szükséges tapasztalatok levonása. [...] A szocialista világrend országaiban mindinkább tért hódít az a felfogás, amely szerint a szocializmus építése még hosszú ideig nemzeti keretek között megy végbe. Tehát a politikai életben a nemzeti és nemzetiségi tényezőkkel sokáig számolni kell.” Ám a könyvet áttanulmányozva kiderül, hogy Fehér kiszólása nem volt más, mint „együtt ingadozás” a párt politikájával.⁹⁴ A munka ugyanis progresszió és reakció harcának mutatja be az 1945 és 1948 közötti korszakot, és ez a fekete-fehér látásmód 1988-ban már nem volt szükségszerű, különösen nem egy tudományos szakkönyvben. Az sem tekinthető szükségszerűnek, hogy Fehér az MSZMP nemzetiségi politikáját már 1956-tól idillikusnak mutatja be, és úgy tesz, mintha „a munkáshatalom győzelme”, azaz a

93 Balogh (1988a) 91.

94 Szabó Miklós 2013-ban megjelent összegyűjtött előadásainak címéül választott korabeli bonmot: *A jó kommunista szilárdan együtt ingadozik a párttal*.

pártállami átalakulás és a kitelepítések lezárása között valamilyen ok-okozati összefüggés volna.⁹⁵

Fehér olvasatában a felelősség „részben” a nagyhatalmak potsdami határozatait, részben pedig a kormányt terhelte. Szerinte az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. december 22-i határozata, amely egyenlőségjelet tett a nyilas vezetők és a Volksbund-tagok közé, „helyes álláspontot tükrözött”, mert a határozat így nem a németiség egésze ellen irányult, és nem az volt a célja, hogy ezzel „végleg megoldódjon Magyarországon a német nemzetiségi kérdés, mint azt egyes nacionalista körök a Nemzeti Parasztpártban hangoztatták, majd az emigrációs irodalomban elsősorban Weidlein János munkáiban olvasni lehet”.⁹⁶ Fehér azzal indokolja álláspontját, hogy mivel a földreform során a volksbundistáktól csak 4 százaléknyi földterületet (204 116 holdat) koboztak el, és szegény, nem volksbundista németek is kaptak a földből, nem lehet a földbirtoktörvény szelektivitásáról beszélni.

Fehér ebben a munkájában még a német állampolgárságú személyek és a volksbundisták internálását is helyeselte, mondván, hogy azok „kémekeket rejtegettek [...] gyorsan aktivizálódtak és a szovjet alakulatok mozgásáról, erejéről információkat juttattak el a német hadvezetéshez”. Minderre egyetlen népbírószági eljárás a bizonyíték. Fehér szerint ezért az is helyes volt, hogy a „Volksbund volt vezetői[t] és agresszív tagjai[t]”, akik nem akarták átadni az elkobzott földeket, internálták.

A kitelepítések első számú felelőse a parasztpárt – mondja Fehér –, de a magyar felelősséget csökkenti, hogy az Ideiglenes Nemzeti Kormány nem „általában a németek ellen lépett fel, hanem a né-

metek egy részének az eltávolítását kérte”. Nyomban hozzáteszi azonban, hogy még a 200–250 ezres létszám megjelölése is túlzás volt, mert a trianoni országterületen legfeljebb 150 ezer Volksbund-tag

95 Fehér (1988) 166.

96 Uo. 21.

97 Uo. 49.

98 Uo. 79.

maradhatott. Fehér szerint a népbírószági perek, beleértve a Basch Ferenc elleni eljárást, „realisak, megalapozottak voltak”.⁹⁷ Azt viszont már ő is elismerte, hogy az MKP politikája nem mért egyenlő mércével, amikor a „kisnyilasoknak” bünbocsánatot hirdetett, de a Volksbund egyszerű tagjaitól ennek a lehetőségét is megtagadta.

Fehér volt az első marxista történész, aki leírta, hogy a potsdami értekezlet csak „globálisan körvonalazta” a feladatokat, és „részletkérdésekben semmit sem határozott meg”. Kijelentéseit azonban relativizálja, amikor azt írja, hogy attól kezdve, hogy a szövetséges hatalmak 300–400 ezer német kitelepítéséről rendelkeztek [sic!], „a kitelepítéseken kívül nem volt más alternatíva”.⁹⁸

Művéből nem maradt ki az emigráns irodalom szidalmazása sem, sőt odáig ment, hogy Weidlein írásait meghamisítva azzal vádolta őt: a kitelepítés felelősségét

egyedül a kommunista pártra kívánta volna hárítani – miközben Weidlein munkáinak felületes ismerete is meggyőzheti az olvasót Fehér állításának abszurditásáról.

A kötet egyúttal a szerző nagydoktori disszertációja volt, vitáján többen szóvá is tették a mű bizonyos értelemben elavult ideológiai konstrukcióit.⁹⁹

Fehér kötetének megjelenése előtt egy évvel, 1987. március 5–6-án nagyszabású konferenciát tartottak Budapesten a magyarországi németiség történetéről. Mivel a konferencia reprezentatívnak szánt két kötete csak 1988-ban jelent meg, nem tudhatjuk, hogy egy év alatt mennyiben módosultak a beadott kéziratok. Bizonyítékok hiányában azt kell valószínűsíteniünk, semennyire. Erre több körülmény is utal. Az egyik, hogy a konferencia a lehető legnagyobb politikai támogatottságot élvezte – megnyitója Pozsgay Imre volt, rendezője az MTA Történettudományi Intézete és a Magyar Történelmi Társulat. A rendezvény utószavát paritásos al-

99 A munkahelyi vitára indirekt módon utal Sitzler–Seewann (1988).

100 Balogh (1988b) 1 köt. 152.

pon egy-egy tanulmányban Glatz Ferenc és egy „burzsoá” történész, az osztrák Arnold Suppan írta. Ez korábban elképzelhetetlen lett volna, mint ahogyan az is, hogy a konferencián előadóként gy-

korlatilag mindenki megszólaljon, aki Nyugat-Németországban a kérdéssel foglalkozott (jellemző módon az NDK-ból senki sem jött el, nyilván részben azért is, mert nem kívántak „burzsoá nyugati történészekkel” egy platformon fellépni). Elképzelhető, hogy a konferenciakötet 1988-ban már az ugyanabban az évben megjelent Fehér-kötet előtt napvilágot látott. Mindenesetre meglehetősen éles a kontraszt a kettő között, annak ellenére, hogy Balogh Sándor – előadóként – a magyarok felelősségét alapvetően kisebbíteni igyekezett, szerinte a kitelepítéseket nem a magyar kormány kezdeményezte. Balogh a rendelkezésre álló forrásokat részben meghamisította, amennyiben az NSZEB 1945. november 20-i határozatában szereplő „áttelepíthető” kifejezést „áttelepítendőként” idézte. Megismételte szokásos csúsztatásait arról, hogy a kormány és a koalíciós pártok valójában nem is hirdették a kollektív felelősség elvét, és úgy tett, mintha a SZEB lenne felelős mindenért, de felelősségét a magyar félre igyekezett hárítani. Azt viszont elismer- te, hogy véleménye csupán a legutóbbi évtized „érdemi kutatásaira” támaszkodik, és a kérdés nyugati szakértői komoly helyzeti előnyben vannak vele szemben. Kijelentéseit azzal is relativizálta, hogy azok a kutatás korai szakasza miatt „nem tekinthetőek véglegesnek”.¹⁰⁰ A rendezvény külföldi meghívottjai udvariasak voltak. Friedrich Spiegel-Schmidt csak annyit mondott, hogy „a tényeken nyugvó kutatásoknak mindenütt ugyanazon eredményekhez kell vezetniük” – és erre a kijelentésre nyilván nem a posztmodern történetírás elvi elutasítása vezette. Bel- lér Béla minden kímélet nélkül a magyar kormány felelősségét hangsúlyozta, míg vele szemben meglepő módon éppen a német nemzetiségi ügyekben aktív Ziel-

bauer György azt állította, hogy „Magyarországon a felszabadulás után sohasem volt kormányprogram a németek kitelepítése”,¹⁰¹ és a kormány a kitelepítésre csak a SZEB miatt kényszerült. Füzes Miklós Bellér interpretációjához csatlakozott.

Egy évvel később jelent meg Tilkovszky Loránt munkája *Hét évtized a magyarországi németek történetéből* címmel. Bár Tilkovszky Potsdam és a felelősség kapcsán formálisan ugyanazt írta, mint Fehér, a két munka között mégis van különbség. Egyrészt Tilkovszky szövegében egyetlen „vörös fark” sincs,¹⁰² másrészt meg sem kísérli a volksbundisták felelősségével magyarázni a történeteket. Nála nincsen szó kémekről és diverzánsokról, és nem tesz úgy, mintha a kitelepítés kérdése a volksbundisták valós bűnei miatt merülhetett volna fel. Fehérrel egyetértően kettős felelősségről beszél, de Fehérnél sokkal határozottabban emeli ki az általános magyar bűnbakképzési törekvéseket (a „hazai közvélemény számottevő része”), és abban is eltér tőle, hogy egyértelműen kimondja: a kormányzat hiába deklarálta szóban, hogy nem alkalmaz kollektív felelősségre vonást, pontosan ezt tette, és ez a szándék még akkor is nyilvánvaló, ha a hangoztatott legalacsonyabb, kétszázazres kitelepítendő létszámból indulunk ki.

Tilkovszky azt is nyíltan kimondta (Magyarországon elsőként), hogy az 1945. december 29-én megjelent kitelepítési rendelet hazugságot tartalmazott, amennyiben azt a Németországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság 1945. november 20-i határozatának végrehajtásaként tüntette fel. Az említett határozat ugyanis nem arról szól, hogy mennyi németet kell kitelepíteni Magyarországról, hanem arról, hogy mennyi magyarországi németet lehet [!] befogadni Németországba. Tilkovszky azt is megemlíti, hogy az NSZEB 1946. január 26-án kérte az állítás korrekcióját, utalva rá, hogy a kitelepítést a magyar kormány kezdeményezte, de a kormány a kérésnek nem tett eleget. Tilkovszky súlyos ítéletet mond a magyar kormányról, amikor a kitelepítések leállításáról csak annyit jegyez meg, hogy a „további befogadási készség hiányában” következett be.

101 Zielbauer (1988) 2. köt. 196–207.

102 Korábbi műveiben előfordultak ilyenek, de sokkal mérsékeltebbek, mint Fehérnél. Ez még az egyébként problematikus *Ez volt a Volksbund* című, 1978-ban megjelent monográfiájára is igaz.

A FIKTÍV VÉTŐ

A magyar sajtóban a rendszerváltás előtt egyetlen alkalommal jelenhetett meg vita a „Potsdam-legenda” kapcsán. Ez 1987-ben történt, a kezdő lökést Bor Ambur adta az *Élet és Irodalomban*. Ő saját bevallása szerint ifjúkorában „Szabó Dezsőt falta”, így nem meglepő, hogy dörgedelmes kritikát írt a Magyar Rádió *Mérleg* című esti műsoráról, amelyben a magyarországi németek kollektív felelősségre

vonásáról sugároztak egy beszélgetést. Bor egyrészt büszkén jelentette ki: „...ügyel-bajjal eljutottunk a teutonok utálatáig [...]. Úgy kell a sváboknak, mondtam magam is [1945-ben]. Nem harciasan, de mondtam.” Másrészt viszont elismerte, hogy ez – utólag visszatekintve – helytelen volt. Hozzáfűzte viszont, hogy sajnálatos módon túl kevesen tudják: a kitelepítést nem is Magyarország kezdeményezte, hanem a SZEB. Szerinte a magyar politika a SZEB utasításaival szemben hősiiesen védte svábjait, mert csak kétszáz ezret engedett kitelepíteni, de többet egy emberrel se. „Jó volna erről a halk vétóról mindenkinek tudnia a mai hazában” – tette hozzá, és egyúttal bele is rúgott Bellér Bélába, szemére hányva, hogy erről a „vétóról” egy betűt sem írt, és ezzel gyakorlatilag „visszaélt” a szólás szabadságával.¹⁰³

Mikonya József az *ÉS* 1987. augusztus 28-i számában röviden reagált Bor Ambrus cikkére. Utalt arra, hogy a kitelepítést először maga Hitler vetette fel, majd 1944. december 22-én az Ideiglenes Nemzeti Kormány. „A potsdami egyezményre való hivatkozás épp olyan hihetetlen, mint Rákosi dajkameséje, miszerint a személyi kultusz idején elkövetett bűnökért »csak« Péter Gábor és bandája felelős”¹⁰⁴ – értékelte Bor interpretációját.

A lap szeptember 11-i számában két olvasói levél is megjelent a témában. Varannai Aurél „Egy tiltakozás emléke” címmel idézte fel, hogy volt néhány – részben náci haláltáborból szabadult – túlélő, aki huszonöt társával 1946. január 18-án a *Magyar Nemzet*ben tiltakozott a svábok deportálása ellen.¹⁰⁵ Varannai azonban arról már hallgatott, hogy mi is volt a tiltakozás utóélete. „A németek kitelepítése nem érintette érzékenyen a közvéleményt. Arról nem is szólva, hogy erre a magyar kormányt a győztes nagyhatalmak kötelezték” – zárta hozzászólását, és ezzel visszatért a Potsdam-legendához. Ugyanazon az oldalon Bor Ambrus is megszólalt. „Még egy halk vétó” című írásában azzal vádolta meg Mikonyát, hogy indulatos, és szemére hányta, hogy a magyarság bűnössége mellett érvel, miközben a magyar kormány igyekezete csökkentette felére a kitelepítendőök számát.

„[...] a magyarországi németészen esett sérelmek teljes jóvátételének helyzetében a magyarság ellen újabb pótvádíratot megpedzeni elszomorító vállalkozás”¹⁰⁶ – tette hozzá.

Bellér Béla az *ÉS* 1987. október 16-i számában egy teljes oldalon válaszolt Bor Ambrusnak. Finoman utalt rá, hogy bizonyára az állítólagos szólásszabadság miatt nem jelenhetett meg korábbi írása Bodor György visszaemlékezése kapcsán,¹⁰⁷ és ezzel függött össze könyvének

103 Bor Ambrus: Egy halk vétó. *Élet és Irodalom*, 1987. augusztus 7. 12.

104 Mikonya József: Egy halk megjegyzés – a kitelepítésről. *Élet és Irodalom*, 1987. augusztus 28. 2.

105 Varannai Aurél: Egy tiltakozás emléke. *Élet és Irodalom*, 1987. szeptember 11. 2. Varannai cikkének pontatlan adatait később Bellér Béla igazította helyre.

106 Bor Ambrus: Még egy halk vétó. Uo.

107 Lásd Bodor (1975). Bellér ezzel, illetve saját 1981-es könyvével kapcsolatban a vele szemben sajtószabadsággal érvelő Bor írására reagálva ezt írta: „könyvem

éveken keresztül húzódo megjelenése is. Ezután Bellér csatlakozott Mikonya véleményéhez, és argumentációját azzal egészítette ki, hogy a földreformtörvény és annak végrehajtási utasítása, a Népgondozó Hivatal tevékenysége, valamint a kormány és ezen belül is a parasztpárt politikája mind egyetlen irányba mutat. Leszögezte azt is, hogy a kitelepítést a

magyar kormány kérte a nagyhatalmaktól. Hivatkozott az MTI által kiadott belügyminisztériumi nyilatkozatra, amelyet a *Szabad Szó* 1946. augusztus 30-án közölt. Ebben egyértelműen az állt, hogy a kormány elismerte: a potsdami szerződés csak lehetőséget teremtett, és a magyar kormány szuverén döntése volt, hogyan él vele. Utalt arra is, hogy 1946-ban a *Magyar Nemzet*nek magának is el kellett határolódnia a kitelepítések leállítását kérő aláírókról. Ez önmagában is erős bizonyíték arra, hogy a politikai közhangulat radikálisan kitelepítéspárti volt. Már a petíció megjelenésének másnapján, tehát 1946. január 19-én az első oldalon, a „Heim ins Reich” című vezércikkben tették helyre azokat, akik korábban ugyanannak a lapnak hasábjain könyörületet hirdettek, más lapokban pedig kifejezett hadjárat indult az aláírók ellen. A *Szabadság* című lapban tizenkilenc aláíró még azt a véleményt is vállalta, hogy „nincs létjogosultsága a humánumnak, ha megnyilatkozásában a nemzet létérdekeit és jövőjét veszélyezteti”. Végül felidézte ezeknek az éveknél a közhangulatát, amelyben – szemben Varannai emlékeivel – nem volt irgalom a svábok iránt. Bor erre csak annyit reagált, hogy véleményét mindenben fenntartja, és ezt a vitát nem folytatja. Így fogalmazott: „hasznos állampolgári párbeszédre sem látok módot”.¹⁰⁸ Érdemes elgondolkodni rajta, mit érthetett Bor „állampolgári” párbeszédén – a jelző meglehetősen nehezen értelmezhető.

A vita érdekessége, hogy Bor argumentációjával egy olyan szempontot hozott be a „Potsdam-legendárium” történetébe, amely addig csak Nyugaton volt ismeretes. A viktimológiai szemlélet, miszerint a magyar nemzet mindig csak áldozat volt, ennek dacára lovagiasan és tömegesen mentette az üldözötteket, a magyar emigráció bizonyos köreiből volt népszerű. Varga Béla és társai, valamint a Magyar Testvéri Közösség elmenekült tagjai ráadásul arról is gondoskodtak, hogy a Szabó Dezső nyomán képviselt „kétfrontos harc” ideológiáját „kétfrontos mentésre” stilizálják. E szemlélet késői megnyilvánulásai 2014 folyamán úgy jelentek meg (kormánytámogatással) a magyar nyilvánosság előtt, mintha a Magyar Közösség 1944 nyarán több százezer zsidót bujtatott volna Budapesten.¹⁰⁹ Nem lehetetlen, hogy ehhez hasonlóan hamarosan a tömeges svábmentő mozgalomról is születik majd valamilyen „emlékmű”. Ez annál is inkább elképzelhető, mert a svábok saját közvetlen környe-

teljes utolsó fejezete kitekintéssé zsugorodott, a Bodor Györggyel folytatott vitából pedig egy sor sem látott napvilágot”. Bellér Béla: Egy gyöngye vétó. *Élet és Irodalom*, 1987. október 16. 4.

108 Bellér Béla: Egy gyöngye vétó. *Élet és Irodalom*, 1987. október 16. 4. és Bor Ambrus válasza ugyanott.

109 A kérdéshez lásd Molnár Judit: Merjünk nagyot csúsztatni. *Élet és Irodalom*, 2014. január 17. 9.

zetükben sokkal több segítségre számíthattak a magyaroktól, mint 1944-ben a zsidók keresztény szomszédaiktól, amit az is bizonyít, hogy ezeknek az egyéni – tehát nem egy mozgalom által szervezett – mentőakcióknak több tízezer elüldözött köszönhet, hogy elrejtették, miután visszaszökött a németországi kitelepítésből.¹¹⁰

INTERPRETÁCIÓK A RENDSZERVÁLTÁS UTÁN

A rendszerváltás éveiben újságcikkek tucatjai foglalkoztak a németek elűzésének kérdésével. Gyökeres áttörés azonban a tudományos életben nem következett be azonnal. Példa erre Zielbauer György, aki *A magyarországi németység nehéz évtizede 1945–1955* című, 1990-ben megjelent munkájában egyértelműen a „Potsdam-legenda” mellett tette le a voksát, megismételte azt a hamis állítást, hogy nem az Ideiglenes Nemzeti Kormány kezdeményezte a SZEB-nél a kitelepítést. Másrészt viszont elismerte, hogy a magyar kormány eredetileg 500 ezerben adta meg a kitelepítendőek számát, de óvakodott attól, hogy a felelősség kérdésében egyértelműen állást foglaljon.¹¹¹ 1989-es írásában ráadásul a pártállam hivatalosságaihoz csatlakozva

azon a véleményen volt, hogy „a magyarországi németység kitelepítését nem annyira a magyar, sokkal inkább a csehszlovák kormánysszervek szorgalmazták”.¹¹²

1993-ban jelent meg Tóth Ágnes úttörő monográfiája, amely már címében is je-

lezte, hogy a szerző gyökeresen más kontextusban kezeli a németek elűzését, mint a korábbi publikációk. Tóth vizsgálatának fő terepe az elűzés és a vagyoni kapcsolata volt, mivel ez az összefüggés magyarázta a magyarországi telepítések részleteit, dinamizmusát, a kivételezettek körét. Tóthnál a „Potsdam-legenda” tételes cáfolata olvasható. A kötet gyakorlatilag az összes lényeges forrást feltárta, és a következő végkövetkeztetésre jutott: „A magyar kormány felelős azért, mert saját hatáskörében sem járt el a hazai német kisebbséggel szemben egyértelműen. A tényleges lépések és a verbális, deklaratív politizálás között jelentős különbségek mutatkoztak. Nem tett semmit a felelősség megállapításáért, és annak kifelé történő megjelenítéséért. Nem tette nyilvánvalóvá sem a magyar társadalom, sem a nemzetközi közvélemény számára, hogy mi az, amit saját elhatározásából, és mi az, amit a SZEB nyomására tesz. Ezt pedig saját erkölcsi védelme és a szomszéd országok magyarságának helyzete is így kívánta volna.

Elháríthatatlan a felelőssége a végrehajtás során történekeért. Az egyébként is jogi hézagokkal, sebtében meghozott törvények már maguk is számtalan visszaélésre adtak alkalmat, amit a végrehajtás ellenőrizetlensége tovább súlyosbított.”¹¹³

110 A kérdésre lásd Tóth (2008).

111 Zielbauer (1990) 6.

112 Zielbauer (1989) 54.

113 Tóth (1993) 51.

Paul Ginder 1996-ban „Legendák a svábok kitelepítéséről” címmel közölt cikket a *Magyar Hírlap*ban, írása szintén a „Potsdam-legendárium” különböző elemeinek tételes cáfolata. Érdekes módon az írás lényegét senki sem vitatta, Tímár György csak azt kifogásolta, hogy Ginder hazafias kötelességének állította be 1945 előtti szolgálatát a m. kir. határvadász erőknél.¹¹⁴

Balogh Sándor és Korom Mihály 1996-ban „új verzióban” (lábjegyzetek nélkül) tették közzé a németek elűzésével kapcsolatos nézeteiket.¹¹⁵ Pikáns, hogy írásaiknak éppen az Országos Német Önkormányzat biztosított teret – abba a tradícióba illeszkedve, amely a német népcsoport intézményeit mindig a magyar állam aktuális hivatalosságai mögé állította. Az „új” koncepció lényege a magyar kormány teljes ártatlanságának, sőt kifejezetten hősieles ellenállásának hangoztatása volt (utóbbi szempont munkásságukban csakugyan nóvumnak tekinthető). Tanulmányaikban már részben reflektálni kényszerültek azokra a dokumentumokra, amelyek korábbi koncepciójuknak teljesen ellentmondtak. Az állításaik és a dokumentumok között továbbra is feszülő távolságot sejtetésekkel igyekeztek feltölteni. Korom például mindenféle hivatkozás nélkül azt állította, hogy „a SZEB irányítói erős kampányba kezdtek a magyar kormány- és pártkörökben, hogy rábírják a vezetőket – kezdjenek akciókat az ország német lakosságának kitelepítése érdekében. Az új Magyarországon a háború végén és azt követően nem volt ilyen saját célkitűzése sem a demokratikus pártoknak, sem a parlamentnek.”¹¹⁶ Korom és Balogh szerint az Ideiglenes Nemzeti Kormány mindig a differenciálás híve volt, míg a SZEB, pontosabban a szovjet fél

folyamatos nyomást fejtett ki a tömeges deportálás érdekében. Annyit legalább elismertek, hogy a potsdami határozatok „méréséklő” céllal születtek. A kitelepítésekről szerintük elsősorban Beneš tehetett, mert ő vette rá a szovjeteket, hogy a magyar kormányt nyomás alá helyezték. Elismerték, hogy az 1945. november 20-i kitelepítési tervben nem előírás, hanem

lehetőség szerepelt csupán, de azzal érveltek, hogy az iratok tartalmát Vorosilov, illetve szövetségstársai meghamisították, az eredeti verziót ugyanis nem mutatták meg a minisztertanácsnak. (Másutt is arra hivatkoztak, hogy a SZEB határozatai, illetve átiratai „kétértelműek” voltak.) A magyar miniszterek pedig ezek után szerintük „nem tehettek mást”, mint az amerikai tiltakozások dacára engedelmessétek a SZEB korábbi határozatainak. Balogh úgy véli, erre az is bizonyíték, hogy az USA a kollektív büntetést elítélő 1946. január 2-i jegyzékét nem a SZEB-nek, hanem a magyar kormánynak küldte meg, miközben szerinte a kitelepítés kezdemé-

114 Paul Ginder: Legendák a svábok kitelepítéséről. *Magyar Hírlap*, 1996. február 15. 8.; Tímár György: A Kovács Imre-félékről. *Magyar Hírlap*, 1996. február 21.; Paul Ginder: Bosszúfelejtés. *Magyar Hírlap*, 1996. március 5. 10.; Tímár György: Ami helyes és ami nem. *Magyar Hírlap*, 1996. március 22. 7.

115 Balogh (1996); Korom (1996).

116 Korom (1996) 205.

nyezője a SZEB volt, tehát leállítását is csak rajta keresztül lehetett volna elérni. Ez valójában fordított gondolatmenet: való igaz, hogy a kitelepítések koordinálásával a magyarországi SZEB-et bízták meg, de erre a megbízásra is csak a magyar kormány kérésére került sor, ráadásul a kitelepítés részkérdéseiben, a kitelepítendőök körének definiálásában a SZEB soha nem tekintette magát illetékesnek!

Mindez azonban Balogh és Korom számára nem létezett. Fordított logikájukban a magyar kormányzat magasztosult fel, és a tudományos szocializmus volt oktatói érdekes módon egyszerre a szovjet nagyhatalmi elnyomás érzékeny kritikusai lettek: „Key, Schoenfeld és főleg Vorosilov a nagyhatalmi gőg és arrogancia olyan példáját mutatták fentebbi lépéseikkel és magatartásukkal, ami különben már akkor sem volt egyedülálló vagy ritka jelenség a nagyhatalmak és kisállamok viszonylatában. [...] A korabeli magyar kormány bátorságát és erkölcsi tartását éppen az bizonyítja, hogy jogszabályba merte foglalni, nem az ő ügye, hanem az NSZEB-é a magyarországi német nemzetiségű lakosság teljességének az elűzése.”¹¹⁷

Az csakugyan igaz, hogy a SZEB bizonyos megnyilvánulásai kétértelműnek minősíthetők. Mint utaltam rá, ez már a magyar kormány tagjainak is feltűnt. A „két-

értelműség” eredménye érdekes módon mégis mindig az volt, hogy a radikálisabb verziót fogadták el – nyilván mert erre volt igényük. Amikor pedig az esetleges

visszakérdezések kiderítették, hogy a radikálisabb értelmezés teljességgel alaptalan, nem vonták le a szükséges következtetéseket. Ennek ellenére Balogh és Korom interpretációjában a „kétértelműség” már önmagában menlevelet jelentett mindenre.

Miután a kérdés magyar kutatóit Bellér Bélától Tóth Ágnesig felsorolta, Balogh a következőkkel zárta tanulmányát: „Az olvasó talán nem tekinti szerénytelenségnek, ha a szerző magát is fentiek közé sorolja, és kijelenti, hogy a magyar történeti kutatásnak minden bizonnyal szerepe volt abban, hogy a volt Varsói Szerződés tagállamainak vezetői közül elsőként magyar miniszterelnök bélyegezte igazságtalannak a német nemzetiségű lakosság elűzését, és kért bocsánatot az érintettektől, illetve utódaiktól.”¹¹⁸

Ez a szöveg különösen annak fényében elgondolkodtató, hogy szerzője egy sort sem vesztegetett arra, hogy 1989 előtt maga is belső „szükségletnek és igénynek” nevezte az elűzést, majd az egész felelősséget a nagyhatalmakra tolt. Ebben az esetben viszont a magyar miniszterelnök (nem tudni, Németh Miklóstra vagy Antall József-re gondolt-e) olyan dolgokért kért bocsánatot, amelyekért valójában az ország egyáltalán nem is felelős. Magyarán: a bocsánatkérés nem több mint színjáték, a valós felelősség elkenése érdekében.

Ehhez képest Tilkovszky 1997-ben megjelent *Német nemzetiség – magyar hazafiság* című kötete következtetéseiben már-már üdítőnek nevezhető. Bevezetőjé-

117 Balogh (1996) 278.

118 Uo. 289.

ben fontos kiegészítéseket tett a felelősség megállapításával kapcsolatban: utalt rá, hogy a németek kitelepítésének komoly belpolitikai előzményei voltak már 1945 előtt, és hogy ebben a kérdésben egészen a szociáldemokrata pártig bezáróan ijesztő belpolitikai konszenzus uralkodott (Peyer Károly 1942-ben: „a németkérdés vagonkérdés!”).¹¹⁹ Itt is megemlítette azonban, hogy a SZEB „globális kitelepítést erőszakolt”, aminek következtében a kormány „olyan kitelepítési rendelet kiadására kényszerült [...], amely a magyarországi némettség egészének, mint nemzeti kollektívumnak eltávolításáról intézkedett”.¹²⁰

A Pölöskei Ferenc, Gergely Jenő és Izsák Lajos által szerkesztett, először 1995-ben, majd 1997-ben újra megjelent *20. századi magyar történelem. Egyetemi tankönyv* nem tulajdonított különösebb jelentőséget a németek elűzésének. A témát csak a Tildy-, illetve a Nagy Ferenc-kormány tevékenysége után, a párizsi békekonferencia fejezetében – és azon belül is csak egy bekezdésben – tárgyalta (a kérdéses részt Izsák Lajos írta). A tankönyv csak annyit említ, hogy „a potsdami konferencia határozata és a SZEB döntése értelmében” került sor a kitelepítésre.

A magyar kormány iniciatíváiról, a földosztás kapcsán elkövetett visszaélésekről, a vad elűzésekről, a nemzethűségi igazolásokról, a svábellenes közhangulatról egy szó sem esik, azt a fikciót viszont fontosnak tartják kiemelni, hogy az NSZEB elvileg 500 ezer fő kitelepítését

119 Tilkovszky (1997) 146.

120 Uo. 159.

121 Pölöskei–Gergely–Izsák (1997) 288.

122 Salamon (1995).

123 Gergely–Izsák (2000) 262.

irányozta elő, de csak 200 ezren kényszerültek elhagyni Magyarországot. A különbség okára az olvasó nem kap magyarázatot, ezért azt kell gondolnia, hogy a csökkenés a magyar kormány érdeme. Zárásként a tankönyv leszögezi azt a valótlan ságot, hogy „[a]z Ideiglenes Nemzeti Kormány, illetve a későbbi magyar kormányok sohasem tették magukévá a kollektív felelősség elvét”.¹²¹ Ezek után a tankönyv hat bekezdésen keresztül elemzi a felvidéki magyarok áttelepítését, jelezve, hogy ez az ügy a tankönyvírók számára a nemzeti történelem szempontjából jóval fontosabb, mint a németek kitelepítése. Hasonló szemléletet tükröz Salamon Konrád *Magyar történelem 1914–1990* című egyetemi tankönyve is, amin nem csodálkozhatunk, mert bírálója nem más, mint Balogh Sándor volt.¹²² A Gergely Jenő és Izsák Lajos által írt egyetemi tankönyv szintén ugyanebbe a kategóriába sorolható, azzal a megjegyzéssel, hogy szerzői legalább közölték a potsdami határozatok szövegét, de nyomban felül is írták azzal, hogy maga a határozat ugyan nem, de ezt követően a SZEB már kényszerítette a magyar kormányt a kitelepítésre.¹²³ Meglepő módon Gyarmati György is a „Potsdam-legenda” szószólójának bizonyult: a huszonnégy kötetes *Magyarország története* huszadik kötetében a kérdéstről ezt írta: „Magyarország – mint legyőzött ország – esetében a győztes

nagyhatalmak potsdami konferenciája 1945 nyarán félmillió német kitelepítését írta elő.” Emellett azonban legalább említést tett róla, hogy „a politikai közvélemény egy része” szintén támogatta a kitelepítést.¹²⁴

Fülöp Mihály és Sipos Péter 1998-ban megjelent, *Magyarország külpolitikája a XX. században* című kötete úgy foglalt állást, hogy a magyar kormány törekedett a felelősség megosztására, viszont „a nyugati szövetségesek nem kötelező határozatként írták elő a kitelepítést, hanem ellenkezőleg: a lengyel és a csehszlovák kormány által végrehajtott egyoldalú kiutasításokat, a német lakosság kiűzését próbálták »szervezett és humánus« áttelepítéssé alakítani és a megszálló hatóságokra nehezedő terheket csökkenteni, vagyis mérsékelni kívánták a zónáikba befogadandó németek számát”.¹²⁵

A Terror Háza *Magyar tragédia 1946* címmel 2006-ban időszaki kiállítást szervezett a magyarországi németek elűzéséről, amely kiemelten kezelte a felelősség kérdését. Az állandó kiállítás „nagyhatalmi döntésekre” hivatkozó részével szemben itt egyáltalán nem kendőzték el a magyar felelősséget. A kiállítás bevezetője szerint: „A második világháborúval nem zárult le a kollektív üldözés időszaka. A magyar parlament döntése¹²⁶ értelmében kitelepítették a német kisebbséget, a »svábokat«, több mint 200 ezer főt. Most is voltak olyanok, akik felemelték szavukat az újbóli kollektív megkülönböztetés ellen, ezúttal is eredménytelenül. A deportálandók listájának összeállításánál a »hazaáruló svábokkal« szembeni indulat mellett fontos szerepet játszott földjeik és lakásaik kisajátításának szándéka is. A több mint két évig elhúzódó akcióban a megalázott és kitalasztott, min-

denüktől megfosztott német származású polgárokat embertelen körülmények között szállították Németországba. A háborús embervesztés, zsidó polgártársaink nagy részének elpusztítása, a sok százezer Szovjetunióba deportált után ennek az újabb közel negyedmillió magyar állampolgárnak az elhurcolása pótolhatatlan veszteséget okozott.”¹²⁷

A kiállítók másutt mégis relativizálták a felelősség kérdését. Egyrészt a

kiállítás kronológiájában, ahol 1945. november 28-nál azt tüntetik fel, hogy „[a] Szövetséges Ellenőrző Bizottság ülésén Kliment Vorosilov elnök javaslatára döntés születik félmillió magyarországi német áttelepítéséről Németország amerikai megszállási övezetébe”.¹²⁸ Valójában a SZEK ilyen „döntést” nem hozott, ez tehát tévedés. Ezenfelül a kiállítást jegyző Stark Tamás előszavában egy szóval sem tartotta fontosnak megjegyezni, hogy az elűzésnek komoly ideológiai okai voltak:

124 Gyarmati (2010) 33.

125 Fülöp–Sipos (1998) 316.

126 A parlament formális döntést a kérdésben nem hozott. A kormány kitelepítési rendelettervezetéről volt parlamenti vita, amelyben döntően a kitelepítés mellett érvelők szóltak fel.

127 http://www.terrorhaza.hu/allando_kiallitas/i_emelet/at_es_kitelepitesek.html

128 <http://www.svabkitelepites.hu/index2.html>

„Magyarországon a németység kitelepítésének kérdése elsősorban nem elvi okokból, hanem gazdasági kényszerből merült fel. Az elveszett területekről érkező, mintegy 300 ezer menekült elhelyezését a magyar kormányzat a svábság kárára kívánta megvalósítani.”¹²⁹ Magyarországon szerinte abban volt – törékeny – politikai konszenzus, hogy a hűtlennek tekintett egykori Volksbund-tagokat és családjaikat ki kell telepíteni. A magyar kormány ezért 200–250 ezer „fasiszta” német kitelepítéséhez kérte a nagyhatalmak jóváhagyását. „Amikor a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet vezetője 400–450 ezer német kiszállítását kezdeményezte, akkor a magyar kormány óvatos lavírozásba kezdett. Ezt konkrét nemzetpolitikai érdek is megkívánta, mivel a csehszlovák és a szovjet vezetés többször hangoztatta,¹³⁰ hogy a felszámolásra ítélt felvidéki magyarság befogadására a magyarországi németység kitelepítésével kell helyet biztosítani.”¹³¹

Földesi Margit 2002-ben adta ki *A megszállók szabadsága* című monográfiáját a SZEB magyarországi működéséről. A XI. fejezet a magyarországi németek és a felvidéki magyarok elűzésének kérdésével foglalkozik. Földesi bemutatja az előzményeket, de azt az álláspontot képviseli, hogy Magyarország 1945. július–augusztus előtt nem ismerte el a kollektív bűnösség elvét. A kitelepítések okaként ő is a potsdami határozatokat és a nyomukban készülő SZEB-határozatokat nevezi meg, mert ezek emelték törvényerőre a kollektív felelősség elvét. Munkájában nyíltan felteszi a kérdést: ki a felelős a történektért, és arra jut, hogy a nagyhatalmak „a lehető legtöbb” német kitelepítését akarták, míg a kormányzervek inkább mérséklően hatottak. Ebből adódóan a kollektív bűnösség elvének érvényesítését a SZEB akaratának tulajdonítja, nem elhallgatva, hogy ennek a nézetnek voltak hívei az országban belül is. Interpretációjában az NSZEB 1945. november 20-án kötelezően adta meg az 500 ezer fős kitelepítendő létszámot. A kitelepítések kapcsán fontosnak tartja a kormány ellenállásának hangsúlyozását, bár azt is elismeri, hogy az akció végül az USA ellenkezése miatt állt le. Másutt pedig úgy fogalmaz, hogy a SZEB csak „jóváhagyását” adta a kitelepítéshez.¹³²

Ugyanebben az évben az Eperjesen született Yehuda Lahav pontos forráshasználattal mindennek teljes ellenkezőjét írta meg a *Beszélő*-ben. Cikkére azonban – egy nyolc évvel későbbi reflexiót leszámítva – nem reagált senki.¹³³

129 <http://www.svabkitelepites.hu/> Ezzel Stark felcseréli az okot az okozattal, mivel 1945 áprilisában még nem volt több százezer menekült Magyarországon, viszont a kormány már ekkor tömeges deportálás mellett kardoskodott.

130 Pontatlan, ilyen nézeteket a szovjet vezetés nem hangoztatott. A Szovjetunió bizonyos mértékig támogatotta a szlovákiai magyarok elleni repressziókat, de a csehszlovákiai magyarok teljes kitelepítését nem fogadta el.

131 Stark Tamás: http://www.terrorhaza.hu/idoszaki_kiallitas/korabbi_kiallitasok/magyar_tragedia_1946.html

132 Földesi (2002) 243.

133 Lahav (2002); Till (2010).

2003-ban jelentek meg a Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei. Aki azt gondolta, hogy a kiadvány áttörést hoz majd a kérdés értékelésében, tévedett. Feitl István, a SZEB-ülések jegyzőkönyveit tartalmazó kötet szerkesztője ugyanis sajnálatos módon átvette Balogh Sándor interpretációját, és a bevezetőben azt írta, hogy a „magyar kormány a kollektív felelősség elvét elutasítva, az egyéni felelősség alapján határozta meg az internálandó, illetve összeköltöztetendő német nemzetiségű magyar állampolgárok körét”.¹³⁴ Ez az értékelés teljesen érthetetlen annak fényében, hogy ugyanazon az oldalon a magyar kormány kéréseként olyan számok szerepelnek (200 ezer, illetve 303 419), amelyek csak a kollektív felelősség alkalmazásával értelmezhetők. Figyelemre méltó, hogy a kötet Bevezetője is elismeri: a SZEB alapvetően mérséklően lépett fel a kitelepítés során, egyedül a szovjet félről volt elmondható, hogy radikalizáló aktivitást tanúsított, és Vorosilov marsall esetenként ki is került az egyeztetést a SZEB nyugati misszióival. 1946 februárjától a SZEB előírásai már egyre inkább lassították, végül ideiglenesen le is állították a kitelepítési folyamatot.

A Magyar Hivatalos Közlönykiadó 2004-ben jelentette meg Zinner Tibor munkáját, amely gazdag apparátussal tárgyalja a kitelepítés különböző állomásait. A megjelenés körülményeiből adódóan az itt írtak kormányzati álláspontot képviseltek (és minden politikai változás ellenére képviselnek ma is). A kötet egyfajta köztes álláspontot foglal el a „Potsdam-legenda” hívei és a magyar felelősség hangsúlyozói között. Az értékelés mindenesetre nehéz, mert Zinner többször ellentmondásba keveredik önmagával. Például először ismerteti az 1945. május 14-i pártközi egyeztetés után kialakult véleményt, és megállapítja, hogy az nem a kollektív felelősség elve alapján áll,¹³⁵ mert a politikailag felelősségre nem vonandó németeket csak „önként” lehet kitelepíteni, illetve ők csak „széttelepíthetők”, és nem alkalmazható rájuk a korabeli megfogalmazás szerint „gettószerű elkülönítés” [sic!]. Zinner szövegéből tehát az következik, hogy a két utóbbi szankciót nem tartja büntetésnek.

Zinner rámutat arra az ellentmondásra, hogy a kollektív felelősség állítólagos elvetése teljesen szemben áll a kollektív felelősséget kimondó 3820/1945. számú miniszterelnöki rendelettel, de ezt az ellentmondást nem oldja fel: „mégis, Potsdam előtt a különböző kollektív felelősséget hangoztató megnyilatkozások ellenére a koalíciós pártok elvetették a kollektív felelősségre vonást, és ragaszkodtak az 1945. május 14-én kötött pártközi megállapodás betartásához”¹³⁶ – miközben az említett pártközi megállapodás lényegében a kollektív felelősségre vonás elveit tartalmazta.

Zinner helyenként nehezen követhető fogalmazása esetenként már a fejezetcímekben is látszik: „A magyarországi németek elűzésének moszkvai és prágai ter-

134 SZEB-jegyzőkönyvek (2003) 22.

135 Zinner (2004) 42.

136 Uo. 47.

ve” című fejezet azt sugallja, mintha a kérdésre Budapesten kívül létezett volna teljes forgatókönyv, és mintha a lényeg nem Budapesten dőlt volna el. Másutt is zavarosan fogalmaz: „Nem magyar politikus ötölte ki a 200 ezer »fasiszta sváb« helyett a félmillió elűzendő németre vonatkozó állásfoglalást”¹³⁷ – miközben a félmillió szám sehol sem szerepelt kötelezettségként. „A potsdami döntők a német nemzetiségű lakosság kitelepítésének végrehajtásával nem a magyar kormányt, hanem a Szövetséges Ellenőrző Bizottságot bízták meg”¹³⁸ – miközben Potsdamban ebben a kérdésben nem döntöttek, és a SZEB feladata nem a kitelepítés végrehajtása, hanem a magyar kormány intézkedéseinek ellenőrzése volt (előbbihez a SZEB-nek nem is volt személyzete).

A felelősség kérdésében másutt sem fogalmaz teljesen egyértelműen (ez a témában publikáló szerzők közül többeknek is feltűnt¹³⁹). Olvasatában a SZEB 1945. augusztus 9-i, 450 ezer személyt említő kitelepítési „követelése”, illetve a Németországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság 1945. november 20-i jegyzékében közölt 500 ezres száma súlyos nyomást gyakorolt a kormányzatra, amely ekkor már enyhítéseket akart. Megfogalmazása azonban nem kikerülhetetlen kényszerre, hanem választásra utal, amikor azt írja, hogy „a minisztertanács [...] végül is engedett a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság sürgetésének, és a magyarországi németiség egészének kitelepítését határozta el – minimális kivételekkel – annak ellenére, hogy ismerte az amerikai kormánynak a kollektív felelősség elvét elutasító, már [1945.] június 12-i memorandumában is kifejtett nézetét”¹⁴⁰.

Ugyanabban az évben Kovács Éva írt egy tanulmányt a *Regio* című folyóiratban. A felelősség kérdésével nem foglalkozott, viszont azt sugallta, hogy a kitelepítés emlékezete helyett helyesebb volna a soá témáját középpontba helyezni.¹⁴¹ Álláspontja, amelyet később az *Élet és Irodalom* hasábjain is kifejtett,¹⁴² nem kapott komolyabb visszhangot.¹⁴³

Romsics Ignác a *Magyarország története a XX. században* című, 1999-ben megjelent monográfiájában a németek kitelepítése kapcsán kiváló okként a „potsdami konferencia határozatai[t] és a SZEB döntés[ét]” említette.¹⁴⁴ A kérdést bővebben tárgyaló, a párizsi békeszerződésről írt monográfiája 2006-ban jelent meg. Ebben a felelősség kérdésében szintikus álláspontot foglalt el, egyaránt felsorolva a bel- és külpolitikai tényezőket.

137 Uo. 83.

138 Uo. 88.

139 Például Albert (2012) 82. és Kaltenecker (2006) 298–300.

140 Tilkovszky (1989) 169.

141 Kovács (2004).

142 Kovács Éva: Csak azért is: neurózis. *Élet és Irodalom*, 2011. január 28. 12.

143 Ez azonban nem jelenti azt, hogy Kovács véleménye egyedülálló lenne. Hasonló ötleteket nyugat-német balliberális értelmiségiek is megfogalmaztak, sőt ezek a vélemények sokáig uralták a téma közéleti diskurzusát – Németországban.

144 Romsics (1999) 302.

A könyvben a magyarországi németek elleni magyar akciókról szólva megemlíttette a csehszlovákiai magyarüldözéssel kapcsolatos összefüggéseket, de azt is, hogy a magyarországi svábellenesség retorikája tartalmában kínosan hasonlított a korábbi zsidóüldözésére, illetve azt, hogy a németiség különböző okokból „1946 elejére a legtöbb magyar szemében bűnbakká vált”.¹⁴⁵ Itt már hangsúlyozta, hogy a potsdami értekezleten a magyar kormány kérésére került sor a téma felvetésére, valamint azt, hogy az USA képviselői mérsékelni igyekeztek a kitelepítési ötleteket, miközben a Szovjetunió alkalmanként radikálisabb megoldásokat sugallt.

Fontosnak tartotta megemlíteni, hogy a SZEB augusztus 9-én felszólította a kormányt 450 ezer német kitelepítésének haladéktalan előkészítésére, de a felszólítás kétértelműségeit nem tárgyalta. Majd ezt írta: „Az ősz folyamán a nagyhatalmak képviselői megerősítették, hogy a lehető legtöbb német kitelepítését várják el a magyar kormánytól. A németországi SZEB november 20-án félmillióban állapította meg ezt a számot.”¹⁴⁶ Szerinte a magyar kormányzat álláspontja ezzel szemben inkább mérséklően hatott.

Akik a magyar kormány felelősségét az 1944–48 közötti elűzésekből gyakorlatilag teljes mértékben elutasítják, a *Magyar Szemle* című folyóiratban tették közzé írásaikat. Albert Gábor „Magyar felelősség – német szolidaritás?” című írása szerint: „A jogos sérelmek, ha időben és kellő tapintattal nem orvosolják, gyakran (mondhatnám, törvényszerűen) jogtalan, méltánytalan véleményekbe és indokolatlan vádaskodásba torkollnak. A magyarországi németek szégyenletes kitelepítését körülölelő csend mögött ilyesféle nem megfogalmazott indulatok, vádak és vélekedések gomolyognak. Önmagunkat csapnánk be, ha a hallgatás mélyén, amely a »svábok«, azaz a hazai németek kitelepítését övezi, nem vennénk észre a magyarság, az egykori, tehát az 1945-ös magyar kormány és a jelenkori magyar közvélemény elítélését. Ebben az ítéletben a német nemzetiség teljes, részleges, de mindenképpen lényegi felmentése egybefonódik az akkori magyar döntéshozó – jobb kifejezés híján – társadalmi elit ugyancsak lényegi elítélésével.

Tudomásul kell vennünk, hogy ennek a hallgatolagos vélekedésnek a hatására létezik, hat az a ki nem fejtett vélemény és ítélet, ami szerint a magyarországi németek kitelepítésének felelőssége a magyar kormányt, a magyarság egészét terheli.”¹⁴⁷

Tanulságos ennek a szövegnek az elemzése, mert túl az alapkérdésen, tehát a felelősség megállapításán, több, a Nemzeti Együttműködés Rendszerének történelempolitikájára jellemző valótlanyságot tartalmaz. Egyrészt a felelősség kérdését – mint azt eddig is bemutattam – egyáltalán nem ölelte körül csend. Régebben

145 Romsics (2006) 130.

146 Uo. 129.

147 Albert (2012) 82.

még a *Magyar Szemle* is közölt erről más jellegű írásokat.¹⁴⁸ Másrészt senki sem állította azt, hogy a magyarság „egésze”, csecsszopótól az aggastyánig felelős volna a németek elűzéséért. Egy ilyen állítás ugyanúgy a kollektív bűnösség hirdetése volna. Ezekre a valótlanságokra Albertnek azért lehet szüksége, mert így tudja fenntartani az örök megbántottság és sértettség pozícióját, amely emlékezetpolitikai szempontból a legbiztosabb szellemi hátországot biztosítja a viktimológiai konstrukciókhoz – ami egyébként a magyar és a magyarországi, illetve a kitelepített német lakosság körében egyaránt népszerű.

Ezzel ellentétes következtetésekre jutott Marchut Réka *Töréspontok* című, 2014-ben megjelent monográfiájában. Az ügy összes előzményét részletesen tárgyalva megállapította, hogy szovjet kényszerről nem, sugalmazásról viszont lehet beszélni.¹⁴⁹ Marchut már 2011-ben foglalkozott a potsdami határozatok kérdésével.¹⁵⁰ A határozat német, angol, francia és orosz szövegezését megvizsgálva azt a véleményt képviselte, hogy az nem egyértelmű, ráadásul az egyes szövegezések el is térnek egymástól, ami a nagyhatalmak eltérő érdekeire utal. Éppen ezért a határozat nem értelmezhető egyértelmű kitelepítési utasításként. Annak ellenére, hogy ő gyűjtötte össze talán legkörrültekintőbben a magyar kormány felelősségét bizonyító dokumentumokat, arra a következtetésre jutott, hogy „[t]örténészként, évtizedek távlatából mondhatjuk azt, hogy a potsdami határozat nem volt kötelező érvényű, de az adott szituációban mozgó magyar politikus ezt nem vállalhatta nyilvánosan”.¹⁵¹ Ezt úgy kell érteni, hogy amennyiben a magyar kormány nyilvánosan vállalja az elűzés felelősségét, az Csehszlovákiának jogalapot adhatott volna arra, hogy ugyanezt tegye a szlovákiai magyarsággal. Ezért amennyiben a magyar kormány elűzést akart, akkor annak ódiúmát Potsdamra kellett hárítania.¹⁵²

Marchut – összefoglalóan – a következőt írta a *Töréspontok*ban: „A felelősség kérdése többnyire úgy szokott felmerülni a különböző diskurzusokban, hogy a magyar kormány vagy a nagyhatalmak a felelősök a kitelepítésért? Azt gondoljuk, rossz ez a kérdésfeltétel, ennél sokkal összetettebb a dolog. A fő felelős a nemze-

148 Pál (1993).

149 Marchut (2014) 189.

150 Marchut (2011).

151 Marchut (2014) 199.

152 Marchut értékelésével nem értek teljesen egyet.

Való igaz, hogy a két népességmozgatás között kimutatható a kapcsolat. Attól kezdve azonban, hogy a szlovákiai magyarok elűzésének tervét a nagyhatalmak nem hagyták jóvá, és Magyarország, valamint Csehszlovákia 1946 februárjában megegyezett a lakosságcsereéről, a magyar kormánynak már végképp nem kellett attól tartania, hogy saját kitelepítési ötletei a csehszlovák oldalon is hasonlóakat generálnak. 1945 decemberében azonban ez csakugyan reális félelem volt. A kérdésben alapvetően a Szovjetunió kezében volt a döntés, és Sztálin nem támogatta Beneš elűzési terveit – többek között azért, mert megvalósulásuk rendkívül megnehezítette volna Magyarország integrálását a szovjet befolyási övezetbe.

tiszocialista Németország, amely saját élettér-tervének megvalósítására használta fel a délkelet-európai németiséget.¹⁵³ [...] A két világháború közötti óriási társadalmi feszültség erősítette rá a már évszázadok óta meglévő kurucos történetpolitikai gondolkodásra, és tette a társadalom nagy részét, a népet, németellenessé. Ez a réteg adta az 1945-től berendezkedő új rendszer társadalmi alapját, melyet gazdaságilag érdekeltté tettek a kitelepítésben. Felelősnek tartjuk a magyarországi németek azon részét, amelyik a nemzetiszocialista ideológia és Adolf Hitler kiszolgálójává vált. És természetesen messze nem utolsósorban felelősek a második világháború utáni magyar kormányok és a nagyhatalmak, amelyek a »német kérdés« megoldását keresve egyik eszközeként használták a kitelepítést.”¹⁵⁴

ZÁRSZÓ

Magyarországon az elűzésre való emlékezés csírái a helyi közösségek szintjén már a hetvenes években megjelentek. A rendszerváltás után sok sváb faluban állítottak meglehetősen eltérő színvonalú, szimbolikájú és nyelvezetű emlékművet az eseménynek. A felelősök megnevezését általában kerüljük,¹⁵⁵ ami több szempontból is érthető. A sokszínűséget az magyarázza, hogy a megrendelő általában a mindenkori helyi önkormányzat volt. A felelősség firtatása ellen pedig az hatott, hogy az elűzés tettesei általában nem helyiek voltak, ráadásul minden faluban maradtak németek, akiknek valahogyan együtt kellett élniük a betelepítettekkel. A régi sebek feltépésében tehát senki sem volt érdekelt.

A magyar–német kapcsolatok visszatérő eleme, hogy Magyarország közjogi méltóságai „bocsánatot kérnek” a németek kitelepítéséért. Azt, hogy ez a bocsánatkérés miről is szól valójában, a diplomáciai protokoll udvariasan nem szokta firtatni. Közelebbről nézve azonban nyilvánvalóvá válik, hogy az állami emlé-

kezetkultúra sok esetben ma sem több deklaratív frázissziporkáknál. Példa erre Szili Katalin, aki a bocsánatkérést más kontextusban ugyan, de 2002-ben úgy képzelte el, hogy „[k]észen állunk arra, hogy bocsánatot kérjünk minden bűnért – történt az a múltban, vagy történjen az a jövőben –, akár mi követtük el, akár nem. Azt kérjük a magyar nemzetől, hogy bocsássa meg a múlt vétkeit, ahogyan mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek.” A bibliai fordulatokhoz

153 Az értékelés így félreérthető. A szerző nyilván arra célzott, hogy a náci Németország felelős a kitelepítéseket lehetővé tévő politikai helyzet kialakulásáért, és nem arra, hogy egy bűncselekmény legitimálhat egy másikat.

154 Marchut (2014) 296–297.

155 Esetenként az emlékművek eltérő magyar és német szövegezéssel készültek. Néha a német szövegben az elűzés („Vertreibung”) kifejezés szerepel, míg a magyar verzióban a jóval neutrálisabb kitelepítés szó áll.

újabbban vonzódo egykori szocialista pártelnökhelyettes asszony figyelmét nyilván

elkerülte, hogy a bocsánatkérés értéktelen bűnbánat nélkül, bűnbánatot viszont nem lehet gyakorolni olyan ügyben, amelyet valaki el sem követett. (Nem beszélve arról, hogy az egész gesztust nevétségessé tette azzal, hogy az MSZP elődpártjának történelmi bűnei és a 2002-es politikai jobboldal vétkei között gyakorlatilag egyenlőségjelet tett.)

Aki azt gondolná, hogy ez a magatartás a baloldal sajátja, súlyos tévedésben van. A Nemzeti Együttműködés Rendszere méltó folytatója volt Szili Katalin munkásságának (akit kormányzati funkcióban ma újra alkalmaz¹⁵⁶). 2012 folyamán felmerült az Országgyűlésben, hogy a felvidéki magyarok kitelepítésére emléknapot kellene bevezetni. Az egyeztetések során azt a véleményt, hogy egy általános elűzés elleni emléknap sokkal hasznosabb lenne, mint egy nevesített, nem vették figyelembe. Annak érdekében azonban, hogy a várt politikai botrányt csökkentsék, egyfajta árukapcsolással döntés született arról, hogy a magyarországi németek is „kapjanak” egy emléknapot. Természetesen ennek részleteiről az érintettekkel előzetesen szinte semmilyen egyeztetést nem folytattak, csupán egy vidéki múzeumtól kértek véleményt. Az eredeti terv szerint november 20-át, az állítólagos „SZEZB-határozat” napját kívánták kitelepítési emléknapnak megjelölni, hogy ezzel is kifejezzék a nagyhatalmi döntéssel szemben a magyar kormány ártatlanságát. A múzeum javaslatára végül ebből január 19., azaz az első elűzöttestet szállító, Budaörsről induló szerelvény elindulásának napja lett. (Felmerült december 22., azaz a kormányhatározat napja is, de ezt a szakmai javaslat elvetette, mivel a dátum csak a magyar kormány felelősségét tükrözte volna. Végül 2012. december 12-én az Országgyűlés a Fidesz kezdeményezésére határozatban vezette be a magyarországi németek elhurcolásának emléknapját, amelyet azóta minden év január 19-én tartanak meg. Annak ellenére, hogy ezen a napon Budaörsről indult el a németek elűzése, a kormány elzárkózott tőle, hogy a megemlékezést ott tartsa meg, helyette – belpolitikai okokból – inkább Solymárt választotta – ott ugyanis kormánypárti a polgármester.)

Az országgyűlési határozat szövegében visszakanyarodott ahhoz a hazugsághoz, amelyet korábban a magyar kormány is hangoztatott, amennyiben a felelősséget a SZEZB-re tolta. Ráadásul összekeverte a német nemzetiségűek Szovjetunióba hurcolását és az elűzést. Mivel a határozat szövege ellen – nem nyilvánosság előtt – többen tiltakoztak,¹⁵⁷ egyéves huzavona után dr. Lukács Tamás

156 Szili Katalin 2015 óta autonómiakoncepciók kidolgozásával foglalkozó miniszterelnöki megbízott.

157 Budaörs Német Nemzetiségi Önkormányzata 6/2013 (I. 31.) sz. határozatával kezdeményezte a Magyarországi Németek Országos Önkormányzatán keresztül, hogy az országgyűlési határozatot több ponton módosítsák. Kérték, hogy az elhurcolás helyett az elűzés emléknapja legyen, a SZEZB határozata helyett a magyar kormány döntésére hivatkozzanak, valamint a 2014. évi megemlékezést tartsák Budaörsön. A budaörsi határozat alapján Heinek Ottó, a Magyarországi Németek Országos Önkormányzatának elnöke leve-

let írt az Országgyűlés elnökének, amelyben az előbb említettek közül az elhurcolásra és a SZEB-re vonatkozó kifejezések változtatását kérte.

(KDNP) és Potápi Árpád (Fidesz) önálló képviselői indítványt adtak be az Országgyűlésben. A tiltakozók nem tudták elérni, hogy az új szövegbe bármilyen, a

magyar kormány felelősségét említő nyilatkozat bekerüljön: ettől a politikai döntéshozók elzárkóztak. Végül a kormány a Lukács–Potápi-beadvány alapján 2013. december 20-án új határozatot adott ki, amelynek szövege megegyezett a korábbival, kivéve a SZEB-re történő hivatkozást. Arról, hogy mi vezette a kormányt korábbi országgyűlési határozata hatályon kívül helyezésére, nem jelent meg információ, mint ahogyan azt sem tudjuk, hogy az eredeti határozatot ki és milyen adatok alapján szövegezte – a magyarországi németeket vagy a történészsakma szervezeteit nem kérdezték meg. A magyarországi német nemzetiségi önkormányzat ekkor sem tudta elérni, hogy a határozatban *expressis verbis* benne legyen a magyar kormány felelőssége. Csak azt érték el – a semmitmondó szövegen kívül –, hogy 2013-tól az emléknapot a kormányzat már Budaörsön tartja meg. Nem meglepő, ha az első határozat történelemhamisítása és a második semmitmondása szinte senkinek nem tűnik fel. Akik észrevették, azok az érintett népcsoportokhoz tartoznak, és – feltehetően udvariasságból – inkább a hallgatást választották.

HIVATKOZÁSOK

Albert (2012)

ALBERT GÁBOR: Magyar felelősség – német szolidaritás? *Magyar Szemle*, Új folyam, XXI. évf. 3–4. május 1. 82–95.

Balogh (1982)

BALOGH SÁNDOR: *A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1944–1947. A fegyverszünetről a békeszerződésig*. Budapest, Athenaeum.

Balogh (1988a)

BALOGH SÁNDOR: Az új Magyarország és a magyarországi németek. In *300 év együttélés – A magyarországi németek történetéből*. 1–2. köt. Budapesti Nemzetközi Történészkonferencia (1987. március 6–7.). Szerk. Hambuch Vendel. Budapest, Tankönyvkiadó, 1. köt. 138–154.

Balogh (1988b)

BALOGH SÁNDOR: *Magyarország külpolitikája 1945–1950*. Budapest, Kossuth.

Balogh (1996)

BALOGH SÁNDOR: A magyarországi németek elhurcolása választott hazájukból. In *A magyarországi németek hozzájárulása a közös haza építéséhez. Tudományos tanácskozás az elűzés 50. évfordulóján*. Szerk.: Zielbauer György. Budapest, Országos Német Önkormányzat, 259–289.

Balog et al. (1978)

BALOGH SÁNDOR (et. al.): *A magyar népi demokrácia története: 1944–1962.* Budapest, Kossuth.

Balogh–Izsák–Gergely–Föglein (1986)

BALOGH SÁNDOR–IZSÁK LAJOS–GEGELY JENŐ–FÖGLEIN GIZELLA: *Magyarország története 1918–1975.* Budapest, Tankönyvkiadó.

Bank–Öze (2005)

BANK BARBARA–ÖZE SÁNDOR: *A „német ügy” 1945–1953. A Volksbundtól Tiszalökhöz.* München-Backnang, Magyarországi Németek Országos Szövetsége.

Bellér (1988)

BELLÉR BÉLA: A magyarországi németek megítélése a második világháború után. In *300 év együttélés – A magyarországi németek történetéből.* 1–2. köt. Budapesti Nemzetközi Történetészkonferencia (1987. március 6–7). Szerk. Hambuch Vendel. Budapest, Tankönyvkiadó, 2. köt. 161–176.

Bibó (1986)

BIBÓ ISTVÁN: *Válogatott tanulmányok.* Szerk. Huszár Tibor. 1–3. köt. Budapest, Magvető.

Bodor (1975)

BODOR GYÖRGY: Székely honfoglalás 1945-ben. I. rész. *Forrás*, 1975. 3. 70–83.; II. rész *Forrás*, 1975. 4. 59–68.

Cseresznyés (1988)

CSERESZNYÉS FERENC: Megjegyzések a magyarországi német lakosság második világháború utáni kitelepítéséhez. A Nemzethűségvizsgáló Bizottságok Működése 1945–1946-ban. In *300 év együttélés – A magyarországi németek történetéből.* 1–2. köt. Nemzetközi Történetészkonferencia (1987. március 6–7.). Szerk. Hambuch Vendel. Budapest, Tankönyvkiadó, 2. köt. 218–228.

Dokumente (1992)

Dokumente zur Deutschlandpolitik. Herausgegeben vom Bundesminister des Innern. Wissenschaftliche Leitung: Karl Dietrich Bracher und Hans Adolf Jacobsen II. Reihe/Band 1 Die Konferenz von Potsdam Bearbeitet von Gisela Biewer Kriftel. Alfred Metzner 1992.

Fehér (1988)

FEHÉR ISTVÁN: *A magyarországi németek kitelepítése 1945–1950.* Budapest, Akadémiai.

Fehér (1993)

FEHÉR ISTVÁN: *Az utolsó percben. Magyarország nemzetiségei 1945–1990.* Budapest, Kossuth.

Földesi (2002)

FÖLDESI MARGIT: *A megszállók szabadsága.* Budapest, Kairosz.

Fülöp–Sipos (1998)

FÜLÖP MIHÁLY–SIPOS PÉTER: *Magyarország külpolitikája a XX. században*. Budapest, Aula.

Gergely–Izsák (2000)

GERGELY JENŐ–IZSÁK LAJOS: *A huszadik század története*. Budapest, Pannonica.

Ginder (2000)

GINDER, PAUL: *Die ungarndeutsche Tragödie im 20. Jahrhundert*. Stuttgart, Selbstverlag.

Gyarmati (2010)

GYARMATI GYÖRGY: *Demokráciából a diktatúrába 1945–1956*. Magyarország története 20. Főszerk. Romsics Ignác. Budapest, Kossuth.

Habel (2003)

HABEL, FRITZ PETER: *Dokumente zur Sudetenfrage. Unerledigte Geschichte*. 5. kiad. München, Langen Müller.

Halmosy (1983)

HALMOSY DÉNES: *Nemzetközi szerződések 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződései*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – Gondolat.

H. Haraszi (1993)

H. HARASZI ÉVA (szerk.): *Horthy Miklós dokumentumok tükrében*. Budapest, Balassi.

Kaltenecker (2001)

KALTENECKER, KRISZTINA: Das Dilemma der massenhaften oder vollständigen Zwangsaussiedlung der Deutschen aus Ungarn. Die Entstehungsgeschichte der Regierungsverordnung Nr. 12.330 / 1945 MP. In Heike Müns (Hg.): *Jahrbuch für deutsche und osteuropäische Volkskunde*. Marburg, N. G. Elwert Verlag, Band 44. 35–97.

Kaltenecker (2003)

KALTENECKER KRISZTINA: Szolidaritás és legalizált önkény. A „Bonni dokumentáció” Magyarország-képéről. In Gergely Jenő (szerk.): *Kút. Az ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola kiadványa*. Budapest, II. évf. 1. 77–94.

Kaltenecker (2004)

KALTENECKER, KRISZTINA: Solidarität und legalisierte Willkür. Die Darstellung der Vertreibung der Deutschen aus Ungarn in der Bonner Dokumentation. In Fata Márta (Hg.): *Das Ungarnbild der deutschen Historiographie*. Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 168–191.

Kaltenecker (2006)

KALTENECKER KRISZTINA: A magyarországi németek kitelepítése. *Múltunk*, 2006. 2. 298–300.

Kertész (1953)

KERTÉSZ, STEFAN: Die Vertreibung der Deutschen aus Ungarn. Eine Studie zur Nachkriegsdiplomatie. In *Südost-Stimmen III.* (Sonderheft), Stuttgart.

Korom (1984)

KOROM MIHÁLY: A magyar népi demokratikus átalakulás néhány sajátossága (1944–1948). In uő (szerk.): *Történelmi ismeret, történelmi tudat. A felszabadulás utáni történelem oktatásának feladatai.* Országos elméleti tanácskozás. Budapest, 1983. október 20–21. Budapest, Kossuth, 55–76.

Korom (1996)

KOROM MIHÁLY: Az Atlanti Chartától a potsdami kollektív büntetésig. A magyarországi német kitelepítés történetéhez. In *A magyarországi németek hozzájárulása a közös haza építéséhez. Tudományos tanácskozás az elűzés 50. évfordulóján.* Szerk.: Zielbauer György. Budapest, Országos Német Önkormányzat, 196–228.

Kovács (2004)

KOVÁCS ÉVA: Az elűzések európai emlékezete. Avagy hogyan emlékezzünk a németek kitelepítésére a Soá fényében. *Regio*, 1. 111–118.

Lahav (2002)

LAHAV, YEHUDA: Svábok, magyarok a háború után. *Beszélő*, 7. évf. 9–10. szeptember–október, 154–161.

Marchut (2011)

MARCHUT RÉKA: Potsdam. Kényszer vagy lehetőség? Korabeli értelmezések. In *Visszatekintés a 19–20 századra. Tanulmányok.* Főszerk.: Erdődy Gábor. Szerk.: Cúthné Gyóni Eszter, Wirthné Diera Bernadett. Budapest, ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola Új- és Jelenkori Magyar Történeti Program, 190–204.

Marchut (2014)

MARCHUT RÉKA: *Töréspontok. A Budapest környéki némettség második világháborút követő felelősségre vonása és annak előzményei (1920–1948).* Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatócsoport – Magyar Történelmi Társulat – Budaörsi Passio Egyesület.

Moszkvának jelentjük (1994)

Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948. Szerk., utószó Izsák Lajos és Kun Miklós. Budapest, Századvég,

Nagy (1990)

NAGY FERENC: *Küzdelem a vasfüggöny mögött.* 1–2. köt. Budapest, Európa.

Pál (1993)

PÁL JÓZSEF: Hamvas Endre csanádi püspök és a magyarországi németek kitelepítése. *Magyar Szemle*, 12. 1298–1308.

Pártközi értekezletek (2003)

Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció 1944–1948. Szerk.: Horváth Julianna–Szabó Éva–Szűcs László. Budapest, Napvilág.

Pölöskei–Gergely–Izsák (1997)

PÖLÖSKEI FERENC–GERGELY JENŐ–IZSÁK LAJOS (szerk.): *20. századi magyar történelem 1900–1994. Egyetemi tankönyv.* Második, bővített kiadás. Budapest, Korona.

Romsics (1999)

ROMSICS IGNÁC: *Magyarország története a XX. században.* Budapest, Osiris.

Romsics (2006)

ROMSICS IGNÁC: *Az 1947-es párizsi békeszerződés.* Budapest, Osiris.

Salamon (1995)

SALAMON KONRÁD: *Magyar történelem 1914–1990.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Seewann (1997)

SEEWANN, GERHARD: Der Vertreibungsprozess in und nach dem zweiten Weltkrieg aufgrund britischer Quellen. In Seewann, Gerhard (Hg.): *Migrationen und ihre Auswirkungen. Das Beispiel Ungarn 1918–1995.* München, R. Oldenbourg.

Seewann (2003)

SEEWANN, GERHARD: A németek Kelet-Európából elűzésének tipológiai sajátosságai. In *Népek együttélése Dél-Pannóniában. Tanulmányok Szita László 70. születésnapjára.* Pécs–Budapest, Pro Pannónia – Magyar Történelmi Társulat, 343–354. /Pannónia Könyvek./

Sitzler–Seewann (1988)

SITZLER, KATHRIN–SEEWANN, GERHARD: Nationalitätenpolitik und Geschichte der deutschen Minderheit Ungarns in den Jahren 1938–1948. *Südosteuropa*, 37. 142–170.

Sorsforduló (1970)

Sorsforduló. Iratok a felszabadulás történetéhez. 1944. szeptember – 1945. április. Szerk: Karsai Elek–M. Somlyai Magda. 1–2. köt. Budapest, Kossuth.

Spannenberger (2005)

SPANNENBERGER NORBERT: *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között 1938–1944.* Budapest, Lucidus.

SZEJ-jegyzőkönyvek (2003)

A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei, 1945–1947. Szerk.: Feitl István. [Sajtó alá rend. és a jegyzeteket kész. Baráth Magdolna et al.; a bevezetőt írta Baráth Magdolna et al.]; [Közread. a Politikatörténeti Intézet.] Budapest, Napvilág.

Tildy Zoltán kormányának... (2005)

Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1945. november 15.–1946. február 4. Szerk., jegyz., bev. G. Vass István. Budapest, Magyar Országos Levéltár.

Tilkovszky (1989)

TILKOVSZKY LORÁNT: *Hét évtized a magyarországi németek történetéből 1919–1989.* Budapest, Kossuth.

Tilkovszky (1997)

TILKOVSZKY LORÁNT: *Német nemzetiség – magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből.* Pécs, JPTE TK Kiadói Irodája.

Till (2010)

TILL, JOHANN: Két észrevétel Yehuda Lahav cikkéhez. *Beszélő*, szeptember–december. 15. évf. 9.

Tóth (1993)

TÓTH ÁGNES: *Telepitések Magyarországon 1945–1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák–magyar lakosságcsere összefüggései.* Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára.

Tóth (2000)

TÓTH ÁGNES: A magyarországi németek története a hazai történetírásban. In *Bács-Kiskun Megye Múltjából XVI.* Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 143–151.

Tóth (2008)

TÓTH ÁGNES: *Hazatértek. A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásainak emlékezete.* Budapest, Gondolat.

Ungváry (2012)

UNGVÁRY KRISZTIÁN: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1920–1944.* Pécs–Budapest, Jelenkor – OSZK.

Vass (1991)

VASS HENRIK: Dokumentumok Rákositól – Rákosiról. *Múltunk*, 36. évf., 2–3. 271–272.

Veres (1963)

VERES PÉTER: *Az ország útján. Önéletírás 1944–1945.* Budapest, Szépirodalmi.

Weidlein (1996)

WEIDLEIN, JOHANN: *A magyarországi némettség küzdelme fennmaradásáért. Dokumentáció: 1930–1950.* [Heidelberg], Suevia Pannonica.

Zielbauer (1988)

ZIELBAUER GYÖRGY: A hazai németek kitelepítéséről az „Unser Hauskalender” 1949–1986 közötti számaiban megjelent cikkek-írások kapcsán. In *300 év együttélés – A magyarországi németek történetéből.* 1–2. köt. Nemzetközi Történeteszkonferencia (1987. március 6–7.). Szerk. Hambuch Vendel. Budapest, Tankönyvkiadó, 2. köt. 196–207.

Zielbauer (1989)

ZIELBAUER GYÖRGY: *A magyarországi némettség történetéből (1945–1949).* Budapest, Akadémiai. /Nemzetiségi Füzetek 7./

Zielbauer (1990)

ZIELBAUER GYÖRGY: *A magyarországi némettség nehéz évtizede 1945–1955.* Szombathely-Vép, Pannon Műhely.

Zinner (2004)

ZINNER TIBOR: *A magyarországi németek kitelepítése. Die Aussiedlung der Ungarndeutschen.* Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó.

ISBN 977-121-6785-45-6 ■ ISSN 1216-7851 (nyomtatott) ■ ISSN 2063-7497 (online)